Molla Ali el-Kârî

DAV'ÜL-MEÂLÎ

Lİ BED'İL-EMÂLÎ

EMÂLÎ ŞERHİ

MATURİDİ AKAİDİ

İSLAM'DA İNANÇ ESASLARI

Tercüme: Tahir Tural

NUH YAYINCILIK

DAV'ÜL-MEÂLÎ

li Bed'il-Emâlî

Molla Ali el-Kârî

Emâlî Şerhi

Maturidi Akaidi

İslam'da İnanç Esasları

Tercüme:

Tahir Tural

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Dav'ül-Meâlî li Bed'il-Emâlî

Molla Ali el-Kârî

İstanbul, 2017

ISBN : 978-605-68614-1-3

TERCÜME:
Tahir TURAL
(Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı)

Yayın Yönetmeni:
Mahmut YURDAKUL

Editör:
Ekrem AKBAŞ

Koordinatör:
Murat BALIBEY

Arapça-Türkçe Son Okuma:
Musa SANCAK

SAYFA DÜZENLEME: Melek Koç

KAPAK DÜZENLEME: Özgür Yurttaş

ARAPÇA DİZGİ: Ekrem AKBAŞ

Baskı Ve Cilt:
Dergah Ofset Kağıt San. ve Tic. Ltd. Şti.
Küçükçekmece / İstanbul
0212 489 33 33

Göztepe Mahallesi İstoç Oto Market No:4 Blok
No: 115 Bağcılar/İSTANBUL
Tel: 0212 445 32 32 **nuhkitap.com**

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak GİZA İÇ VE DIŞ TİCARET LTD. ŞTİ.'ne aittir. İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

DAV'ÜL-MEÂLÎ

li Bed'il-Emâlî

İçindekiler

ضَوْءُ الْمَعَالِي لِبَدْءِ الْأَمَالِي

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

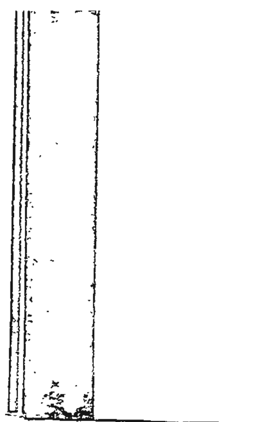
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَجَبَ وُجُوبُ ذَاتِهِ وَثَبَتَ وُجُودُهُ[1] وَشُهُودُ صِفَاتِهِ وَظُهُورُ أَفْعَالِهِ الْحَمِيدَةِ فِي صَحَائِفِ مَصْنُوعَاتِهِ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى زُبْدَةِ مَخْلُوقَاتِهِ وَعُمْدَةِ مَوْجُودَاتِهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَأَتْبَاعِهِ فِي حَرَكَاتِهِ وَسَكَنَاتِهِ.

---

1 وَفِي نُسْخَةٍ « وَثَبَتَ كَرَمُهُ وَجُودُهُ وَشُهُودُ صِفَاتِهِ ...»

MUKADDİME (Önsöz)

Hamd, zatının varlığı vacip olan (vacibu'l-vücud);[2] mevcudiyeti ve bütün sıfatlarının şahitleri[3] sabit olan, eşsiz bir sanatla yarattığı şu kâinat sahifelerinde her türlü övgüye layık fiilleri açıkça görünen Allah (Celle Celâluhu)'a aittir. Salât-ü selam, mahlûkatın özü (en hayırlısı) ve mevcudatın temel dayanağı olan Muhammed (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'e, onun ehl-i beytine, ashabına, yaptığı her şeyde ve her durumda ona tabi olanlara olsun.

أَمَّا بَعْدُ فَيَقُولُ الْمُلْتَجِئُ اِلَى حَرَمِ رَبِّهِ الْبَارِي عَلِيُّ ابْنُ سُلْطَانِ مُحَمَّدٍ الْقَارِي:
لَمَّا شَرَعْتُ فِي شَرْحِ "الْفِقْهِ الْأَكْبَرِ" لِلْاِمَامِ الْأَعْظَمِ وَالْهُمَامِ الْأَقْدَمِ كَانَ فِي نِيَّتِي وَطَوِيَّتِي
اَنْ يَكُونَ مُخْتَصَرًا بِحَيْثُ يَنْتَفِعُ[4] بِهِ الْمُبْتَدِئُ وَيَقْتَنِعُ بِهِ الْمُنْتَهِي ثُمَّ انْجَرَّ الْكَلَامُ اِلَى الْكَلَامِ
حَتَّى خَرَجَ عَنْ نِظَامِ الْمَرَامِ.

Besmele[5], hamdele[6] ve salveleden[7] sonra yüce Yaratıcısının Haremine (Kâbe'ye) iltica etmiş olan kulu Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî der ki, en büyük

2 Bazı nüshalarda ise metin şöyledir: وَثَبَتَ كَرَمُهُ وَجُودُهُ وَشُهُودُ صِفَاتِهِ Bu durumda da mana şöyle olur: "...keremi, cömertliği ve (diğer) sıfatlarının şahitleri..."

3 Sıfatlarının şahitliği ile kastedilen, bunların taalluk ettiği ve tecellilerinin görüldüğü varlık âlemidir ki, bu âlem hem yüce Allah'ın hem de sıfatlarının varlığına en büyük delildir. Mesela Kur'ân-ı Kerim nasıl ki **"kelam"** sıfatının varlığına en güzel bir delil ise aynı şekilde âlem ve onun içindeki bütün varlıklar da kudret, ilim, irade ve tedbir (el-müdebbir) sıfatının en büyük delilidir. Zira bu sıfatlara sahip olmayan birinin, eşsiz güzelliğe ve kusursuz bir işleyişe sahip olan şu kâinatı idare etmesi mümkün olamaz. Diğer sıfatları da böyledir.

4 فِي نُسْخَةٍ «يَرْتَفِعُ» وَكِلَاهُمَا يُعْطِي مَعْنًى صَحِيحًا

5 **Besmele:** "Bismillahirrahmanirrahim" denmesidir ki, halkımız arasında buna besmele çekmek denir.

6 **Hamdele:** Asgarisi "Elhamdulillah"; azamisi ise "Elhamdulillahi rabbi'l-âlemin" demektir.

7 **Salvele:** Peygamber (s.a.v) efendimize salat-u selam getirmektir.

âlim ve en değerli önder olan imam-ı Âzam'ın "el-Fıkhu'l-Ekber" isimli eserini şerhe başladığımda niyetimde ve gönlümün derinliklerinde bunun, bu ilmin tahsiline yeni başlayan talebenin faydalanacağı, zirvede olan âlimlerin de verilen izahlarla ikna olacağı kısa bir şerh olmasıydı. Ancak söz sözü açtı; böylece de muhtasar olması düşünülen bu eser arzu edilen maksadın dışına çıktı/taştı.

فَسَنَحَ بِبَالِي[8] وَخَيَالِي أَنْ أَضَعَ شَرْحًا مُوجَزًا عَلَى قَصِيدَةِ "بَدْءِ الْأَمَالِي" لِيَكُونَ مُفِيدًا لِلْأَدَانِي وَالْأَعَالِي وَيَصِيرَ مُوجِبًا لِتَرَقِّي حَالِي وَسَبَبًا لِحُسْنِ مَآلِي. وَسَمَّيْتُهُ بِـ"ضَوْءِ الْمَعَالِي لِبَدْءِ الْأَمَالِي".

Şu kadar var ki, (daha sonra) aklıma ve hayalime "Bed'ü'l-Emâlî" isimli kasideye özlü bir şerh yapmak fikri doğdu. Öyle ki bu şerh, hem alt seviyede olan ilim talebelerine hem de üst seviyede olan âlimlere faydalı olsun. Ayrıca bu eser, hem halimin (ilmi durumumun) yükselmesine hem de geleceğimin (ahiretimin) güzel olmasına vesile olsun. Sonra bu şerhi "Davu'l-Meâlî li-Bed'i'l-Emâlî" diye isimlendirdim.

فَأَقُولُ: قَالَ النَّاظِمُ وَهُوَ الشَّيْخُ الْعَلَّامَةُ أَبُو الْحَسَنِ سِرَاجُ الدِّينِ عَلِيُّ بْنُ عُثْمَانَ الْأُوشِيُّ سَقَى اللهُ ثَرَاهُ وَطَيَّبَ مَضْجَعَهُ وَمَثْوَاهُ:

Ben (Ali el-Kârî) derim ki, manzumenin sahibi olan büyük âlim ve büyük hoca Ebu'l-Hasen Siracüddin Ali bin Osman el-Ûşî -yüce Allah (Celle celâluhu) onun toprağını/kabrini rahmet suyu ile sulasın ve yattığı yeri ve ikametgâhını hoş ve rahat kılsın- demiştir ki:

---

8 أي عَرَضَ بِبَالِي

1. Beyt

1 - يَقُولُ الْعَبْدُ فِي بَدْءِ الْأَمَالِي ❊ لِتَوْحِيدٍ بِنَظْمٍ كَاللَّآلِي

1- Bu kul Emâlî'nin başında, inciler gibi arı duru bir manzume ile tevhid ilmi konusunda der ki: *(Mahlûkatın ilahı olan yüce Mevla'mız kadimdir ve bütün kemal sıfatlarıyla vasıflandırılmıştır).*

أَرَادَ بِـ"الْعَبْدِ" نَفْسَهُ أَيْ عَبْدَ اللهِ. وَصَفَ نَفْسَهُ بِالْعُبُودِيَّةِ اعْتِرَافًا لِلْحَقِّ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَتَشْـرِيفًا لَهَا بِهَذِهِ النِّعْمَةِ الْجَلِيلَةِ وَتَكْرِيمًا لَهَا بِهَذِهِ الصِّفَةِ الْعَلِيَّةِ، كَمَا قَالَ الْقَائِلُ:

(يَا قَومِ قَلْبِي عِنْدَ زَهْرَاءَ ... يَعْرِفُهَا السَّامِعُ وَالرَّائِي)
لَا تَدْعُنِي إِلَّا بِيَا عَبْدَهَا ... فَإِنَّهُ أَشْرَفُ أَسْمَائِي

Nâzım[9] Siracüddin el-Ûşî beyitte kullandığı "abd" kelimesi ile kendi nefsini murat etmiştir. Yani Allah (Celle Celâluhu)'ın kulu. Nâzım hazretleri, Cenab-ı Hakk'ın rububiyyetini itiraf etmiş olmak için kendisini kullukla nitelendirmiştir. Aynı zamanda (kendisine kul diyerek) nefsini (kul olmak gibi) yüce bir nimetle şereflendirmiş ve bu yüce sıfatla kendisini onurlandırmıştır. Nitekim şair şöyle demiştir:

9 Bu eserin tamamında "nâzım" kelimesi ile kastettiğimiz kişi, manzumenin sahibi olan Siracüddin el-Ûşî hazretleridir.

"(Ey toplum! Kalbim Zehra'nın yanındadır. Zaten gören de duyan da bunu bilir. Bu itibarla) beni, ancak onun kulu diye çağırın. Çünkü 'abd/kul' ismi, benim en değerli ismimdir."

وَ"الْأَمَالِي" جَمْعُ الْإِمْلَاءِ، وَ"اللَّآلِي" جَمْعُ اللُّؤْلُؤِ. وَ"لِتَوْحِيدِ" مُتَعَلِّقٌ بِـ"يَقُولُ" لَا بِـ"بَدْءِ" وَلَا بِـمُقَدَّرٍ كَمَا قِيلَ، أَيْ لِأَجْلِ تَوْحِيدِ عَظِيمٍ لِرَبٍّ كَرِيمٍ، وَهُوَ إِثْبَاتُ الْوَحْدَانِيَّةِ لِلذَّاتِ الصَّمَدَانِيَّةِ.

"Emâlî" kelimesi, "imlâ" kelimesinin çoğuludur. "El-leâlî" kelimesi ise "lülüün" kelimesinin çoğuludur. "li tevhidin" kelimesinin başında bulunan "lâm" harfi cerri, "yekulu" fiiline müteallıktir, ancak "bedün" mastarına veya bazı şarihlerin dediği gibi mukadder bir kelimeye müteallık değildir. Yani Kerim olan yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı büyük bir tevhid ile tevhid etmek için (der ki:) Tevhid: Her şeyin kendisine muhtaç olduğu ancak kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı bir zatın birliğinin ispatıdır.

وَالْمَعْنَى: أَقُولُ فِي ابْتِدَاءِ أَنْوَاعِ الْإِمْلَاءِ لِإِظْهَارِ تَوْحِيدِ رَبِّ السَّمَاءِ بِمَنْظُومٍ مُشْتَمِلٍ عَلَى مَسَالِكِ الثَّنَاءِ كَنَظْمِ اللَّآلِي فِي الضِّيَاءِ وَالصَّفَاءِ.

Buna göre beytin manası şöyle olur: Göklerin (ve yerlerin) Rabbinin birliğini açığa çıkarmak için olan imla/yazım çeşitlerinin başlangıcında arılık duruluk ve parlaklıkta inciler gibi dizilmiş olup da övgünün her türlü yollarını içine alan manzum bir eserle diyorum.

فَاعْلَمْ أَنَّ أَدِلَّةَ التَّوْحِيدِ مَشْحُونٌ بِهَا الْقُرْآنُ لِأَهْلِ الْعِرْفَانِ. قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ﴾ وَقَالَ سُبْحَانَهُ: ﴿فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ﴾.

Hal böyle olunca bil ki, ilim ve irfan sahibi kimseler için Kur'ân-ı Kerim, tevhid delilleri ile doludur. (Mesela) yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "İlâhı-

nız bir tek Allah (Celle Celâluhu)'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmândır, rahîmdir" (Bakara, 2/163). Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: "Bil ki, Allah (Celle Celâluhu)'tan başka ilâh yoktur" [10] (Muhammed, 47/19).

وَقَدْ جُعِلَتْ كَلِمَةُ التَّوْحِيدِ مُفِيدَةً لِنَفْيِ مَا سِوَاهُ فِي الْأُلُوهِيَّةِ وَعَدَم غَيْرِهِ فِي اسْتِحْقَاقِ الْعُبُودِيَّةِ، مَعَ اعْتِرَافِ جَمِيعِ الْكُفَّارِ بِتَوْحِيدِ الرُّبُوبِيَّةِ حَيْثُ قَالَ تَعَالَى: ﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ﴾ وَقَالَ تَعَالَى: ﴿قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾.

Tevhid kelimesi; "Hem yüce Allah (Celle Celâluhu)'tan başkasının ilah olamayacağını hem de O'ndan başkalarının kendilerine kulluk/ibadet yapılmasını hak edemeyeceğini" ifade eder kılındı. Hâlbuki bütün kâfirler, tevhid-i rububiyeti (yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın Rab ve yaratıcı olduğunu) kabul etmişlerdir.[11] Zira yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurdu: "And olsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan, 'Allah'tır' derler" (Lokman, 31/25); "Peygamberleri onlara, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah'tan mı şüphe ediyorsunuz?' dediler" (İbrahim, 14/10).

10 Tevhide yani yüce Allah'ın birliğine delalet eden ayetlerden birsi de şu ayettir: "Eğer yerle gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, her ikisi de bozulurdu. Arşın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir." (Enbiya, 21/22).

11 Tevhid, iki kısma ayrılır. Tevhid-i rububiyet ve tevhid-i ulûhiyet. Tevhid-i rububiyet: Yüce Allah'ın Rab, hâlik (yaratıcı), Rezzâk (rızıklandıran), muhyi-mumit (dirilten ve öldüren), müdebbir (âlemleri yöneten) olduğunu kabul etmektir. Tevhid-i ulûhiyet ise yüce Allah'ın tek bir ilah olduğunu ve ibadetin sadece O'na yapılacağını kabul etmektir. Tevhid-i rububiyeti kabul edip de tevhid-i ulûhiyeti inkâr eden kişi hem müşrik hem de kâfir olur. Nitekim cahiliye Arapları, tevhid-i rububiyeti kabul etmelerine rağmen putları şefaatçi ve ibadet edilmeyi hak ediyor görmelerinden ötürü müşrik olmuşlardır. Arapların tevhid-i rububiyeti kabul ettiklerine delil nedir, denebilir. Bu mukadder soruya musannif yukarıda verdiği ayetleri delil getirerek cevap vermektedir. İş bu nedenle kelime-i tevhidi söyleyen kişinin Müslüman sayılabilmesi için hem tevhid-i rububiyeti hem de tevhid-i ulûhiyeti kabul etmesi gerekir.

وَزَعَمَتِ الْمَجُوسُ وَالثَّنَوِيَّةُ: أَنَّ الصَّانِعَ اثْنَانِ أَحَدُهُمَا خَالِقُ الْخَيْرِ وَالْآخَرُ خَالِقُ الشَّرِّ، وَرُدَّ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿اللهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾.

Mecusiler[12] ile Seneviyye[13] fırkaları, birinin hayrın diğerinin de şerrin yaratıcısı olmak üzere iki yaratıcının olduğunu kabul etmiştir. Onların bu inançları yüce Allah (celle celâluhu)'ın **"Allah, her şeyin yaratanıdır"** (Zümer, 39/62) buyruğuyla reddedilmiştir.

وَأَمَّا قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿بِيَدِكَ الْخَيْرُ﴾ فَمِنْ بَابِ الْاِكْتِفَاءِ أَوْ مِنْ طَرِيقِ الْأَدَبِ فِي مَقَامِ الثَّنَاءِ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "اَلْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ" أَيْ لَا يُنْسَبُ إِلَيْكَ الشَّرُّ تَعْظِيمًا كَمَا لَا يُقَالُ: خَالِقُ الْكَلْبِ وَالْخِنْزِيرِ تَكْرِيمًا، وَإِلَّا فَكَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ﴾، ﴿وَقُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللهِ﴾.

Yüce Allah (celle celâluhu)'ın **"(De ki, Mülkün sahibi olan Allah'ım!) hayır/her türlü iyilik senin elindedir"** (Al-İmran, 3/26) buyruğuna gelince, bu (ayette "şer" kelimesinin zikredilmemesi), ya **"iktifâ"**[14] kabilinden ya da senâ/övgü maka-

12 Mecusilerle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 28/279, Mad: Mecûsîlik; Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, 1/230, 233.

13 Senevilerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, 1/244; TDV İslam Ansiklopedisi, 36/521, Mad: Seneviyye.

14 **İKTİFÂ** (اَلْاِكْتِفَاءُ): İktifâ, aralarında yakın bağ ve ilgi bulunan iki şeyden birini bir nükte ve hikmetten dolayı sözden atarak diğerinin ona delâletiyle yetinmektir. İktifâda aralarında yakın ilgi, özellikle zıtlık ilgisi bulunan iki unsurdan söz diziminde ikinci derecede yer alan unsur atılarak ilk unsurun ona delâletiyle yetinilir. İktifâ çoğunlukla aralarında atıf irtibatı bulunan kelimeler arasında görülür: "سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ (وَالْبَرْدَ)" (Sizin için sizi sıcak [ve soğuk]tan koruyacak giysiler yarattı; en-Nahl 16/81). Ayette sadece sıcağın anılıp soğuktan söz edilmemesinin hikmeti, Kur'an'ın indiği yer olan Arabistan'ın sıcak bir ülke olmasıyla, giysilerin genellikle sıcaktan korunmak için giyilmesindendir. "بِيَدِكَ الْخَيْرُ (وَالشَّرُّ)" "Hayır [ve şer] senin elindedir" (Al-i İmrân 3/26) ayetinde "şer" kelimesinin zikredilmemesi onun yüce Allah'a nisbetinin edebe uygun olmamasındandır. Detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 21/553.

mında olup edeben zikredilmemiştir. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in (yüce Allah (Celle Celâluhu)'a atfen) **"Bütün hayırlar/iyilikler senin elindedir, şer ise asla sana nisbet edilmez"**[15] hadisi şerifi de bu bağlamdadır. Yani Sana tazim etmek ve yüceltmek adına şer sana nisbet edilemez. Nitekim hürmet, saygı ve (edebin bir gereği olarak) **"Ey köpeklerle domuzların yaratıcısı"** denilemez. Halbuki yüce Rabbimizin buyurduğu gibi, her şeyin yaratıcısı zaten O'dur. Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurdu: **"De ki, iş (zafer, yardım, hayır ve şerden her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir"** (Al-İmran, 3/154); **"(Onlara bir iyilik gelirse: 'Bu Allah'tandır' derler, bir kötülüğe uğrarlarsa da 'Bu, senin tarafındandır' derler). De ki: Hepsi Allah'tandır"** (Nisa, 4/78).

وَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَحَدُهُمَا الظُّلْمَةُ وَالْآخَرُ النُّورُ، وَفَسَادُهُ أَظْهَرُ مِنَ الشَّمْسِ؛ لِأَنَّهُمَا عَرَضَانِ مُفْتَقِرَانِ إِلَى مُوجِدِهِمَا، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ﴾، فَهُمَا مَجْعُولَانِ (لَهُ) سُبْحَانَهُ مُسَخَّرَانِ لِأَمْرِهِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: ﴿وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ﴾.

Mecusiler ile Seneviyye[16] fırkalarından bazıları ise şöyle dediler: **"İki ilahtan biri zulmet/karanlık; diğeri ise nur/ışıktır."** Şu kadar var ki, bu iddialarının bozukluğu, güneşin görünürlüğünden daha açıktır. Çünkü **"zulmet ve nur"** birer araz olup kendilerini yaratan bir yaratıcıya muhtaçtırlar. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"(Hamd, gökleri ve yeri yaratan), karanlıkları ve aydınlığı var eden (Allah'a mahsustur)"** (Enam, 6/1). **"Zulmet ve nur"**, yüce Allah (Celle Celâluhu) tarafından yaratılmış ve onun emrine amade iki varlıktır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Gece ve gündüzü (varlığımıza delil olan) iki ayet kıldık"** (İsra, 17/12).

15 Hadis Hz. Ali (Radıyallâhu Anh)'tan rivayet olunmuştur. Bkz. Müslim, Salâtu'l-Müsafirin, 771; Ebu Davud, Namaz, 760; Tirmizi, Deavât, 3422.

16 Bu iki fırka ile ilgili bilgi için 9 ve 10 nolu dipnotlara bakınız.

وَدَلِيلُ التَّمَانُعِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللهُ لَفَسَدَتَا﴾ قَطْعِيٌّ إِجْمَاعِيٌّ لَا ظَنِّيٌّ إِقْنَاعِيٌّ كَمَا تَوَهَّمَ بَعْضُهُمْ عَلَى مَا بَيَّنَّاهُ فِي مَحَلِّهِ الْأَلْيَقِ بِهِ.

Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de bozulurdu" (Enbiya, 21/22) buyruğundaki "temanu" delili[17], bazı kelamcıların zannettiği gibi zannî ve iknaî bir delil[18] değil, belki katî ve icmaî bir delildir.[19] Nitekim biz bu hususu uygun olan yerinde açıkladık.

وَزَعَمَ الطَّبَائِعِيُّونَ: أَنَّ الصَّانِعَ أَرْبَعَةٌ: اَلْحَرَارَةُ وَالْبُرُودَةُ وَالرُّطُوبَةُ وَالْيُبُوسَةُ. وَزَعَمَ الْأَفْلَاكِيُّونَ: أَنَّهُ سَبْعَةٌ: زُحَلٌ وَالْمُشْتَرِي وَالْمِرِّيخُ وَالزُّهْرَةُ وَعُطَارِدُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ، وَبُطْلَانُهُمَا ظَاهِرٌ عَقْلًا وَنَقْلًا. وَعَبَدَةُ الْأَصْنَامِ مَعَ أَنَّهُمُ الْجُهَلَاءُ أَقْرَبُ إِلَى مَعْرِفَةِ الرَّبِّ مِنْ هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمُ الْحُكَمَاءُ، فَإِنَّهُمْ يَعْتَرِفُونَ بِرُبُوبِيَّتِهِ سُبْحَانَهُ، وَإِنَّمَا يَعْبُدُونَ الْآلِهَةَ لِيُقَرِّبُوهُمْ إِلَيْهِ تَعَالَى وَلِيَكُونُوا لَهُمْ شُفَعَاءَ لَدَيْهِ.

Natüralistler[20] ise, "sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk" olmak üzere dört yaratıcının var olduğunu kabul etmişlerdir. Felekiyyun/Yıldızperestler ise "Zuhal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarit, Güneş ve ay" olmak üzere yedi yaratıcının var olduğunu kabul etmişlerdir. Bu iki inancın da batıl olduğu hem akıl hem de nakil yönüyle apaçıktır. Putperestler, cahil olmalarına rağmen yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı bilip tanımada, kendilerini âlim sanan bu iki taifeden hakka daha yakın bir konumdadırlar. Zira putperestler, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın rububiyetini "Rab, halik (yaratıcı), rezzâk (rızıklandıran), muhyi ve mumit (dirilten ve öldüren), müdebbir

17 Burhân-ı Temânu': Birden fazla tanrının bulunması durumunda bunların arasında yaşanacak irade çatışması yüzünden tabiat düzeninin bozulacağını ifade eden delildir ki, bu delil, Enbiya Suresi (21/22) "Eğer yerle gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, her ikisi de bozulurdu" ayetine dayanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Şamil İslam Ansiklopedisi, 1/335, Mad: Burhan.

18 Zanni iknaî: Kesin olmamakla birlikte normal şartlarda insanları ikna eden bir delildir.

19 Katî icmaî: Hakkında icma olan kesin delile denir.

20 Detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 39/327, Mad: Tabiatçılar.

(âlemleri yöneten olduğunu)" kabul etmektedirler. Ancak putlara, kendilerini yüce Allah (Celle Celâluhu)'a yaklaştırmaları ve O'nun katında kendilerine şefaatçi olmaları için ibadet etmektedirler.

وَأَمَّا التَّوْحِيدُ الصِّرْفُ الَّذِي يَقُولُ بِهِ الْوُجُودِيَّةُ وَالْحُلُولِيَّةُ وَالاِتِّحَادِيَّةُ مِنْ أَنَّ الْحَقَّ
هُوَ الْوُجُودُ الْمُطْلَقُ فَشَرٌّ مِنْ كُفْرِ الثَّنَوِيَّةِ.

Vucudiye, Hululiye ve İttihadiye fırkalarının **"Cenab-ı Hak, mutlak mevcuttur"** şeklinde söyledikleri halis/katıksız tevhid inancına gelince, bu, Seneviyye fırkasının küfründen daha şer bir inançtır.

وَالْحَاصِلُ أَنَّ تَوْحِيدَ أَهْلِ الإِيمَانِ هُوَ تَصْدِيقٌ بِالْجَنَانِ وَإِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ عَلَى أَنَّهُ تَعَالَى
أَحَدٌ فِي ذَاتِهِ وَاحِدٌ فِي صِفَاتِهِ وَخَالِقٌ لِمَصْنُوعَاتِهِ كَمَا أَشَارَ إِلَيْهِ بِقَوْلِهِ: إِلٰهُ الْخَلْقِ مَوْلَانَا
قَدِيمٌ... الخ

Özetle iman ehlinin tevhid inancı, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın; zatında tek, sıfatlarında bir ve bütün âlemin de yaratıcısı olduğunu kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmekten ibarettir. Nitekim nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu hususa **"mahlûkatın ilahı olan yüce Mevla'mız, kadimdir/ezelidir"** diyerek işaret etmiştir.

2. Beyt

اِلٰهُ الْخَلْقِ مَوْلَانَا قَدِيمٌ * وَمَوْصُوفٌ بِأَوْصَافِ الْكَمَالِ

Mahlûkatın ilâhı olan mevlâmız kadimdir ve kemal sıfatlarıyla vasıflandırılmıştır.

اَلْمُرَادُ بِـ"الْإِلٰهِ" : اَلْمَعْبُودُ بِالْحَقِّ. وَبِـ"الْخَلْقِ" اَلْمَخْلُوقُ. وَهُوَ مَا سِوَى اللهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى. وَ"الْمَوْلَى": هُوَ السَّيِّدُ وَالنَّاصِرُ وَالْمُرَبِّي وَالْمُتَوَلِّي الْأَمْرِ. وَ"الْقَدِيمُ": مَا لَمْ يُسْبَقْ بِالْعَدَمِ. وَمَا ثَبَتَ قِدَمُهُ اسْتَحَالَ عَدَمُهُ. فَهُوَ مُتَضَمِّنٌ لِنَعْتِ الْبَقَاءِ.

"İlah" kelimesi ile murat edilen, kendisine ibadet edilmeyi gerçekten hak eden zattır. "Halk" kelimesi ile murat edilen ise, mahlûkattır (tüm yaratılanlardır). Mahlûk/yaratılan da, yüce Allah (celle celâluhu) dışındaki tüm varlıklardır. "Mevlâ" kelimesi, "efendi, yardım eden, mürebbi ve işleri üstlenen" anlamına gelir. "Kadîm" kelimesi ise, (üzerinden) ademin (mutlak yokluğun) geçmediği varlık demektir.[21] Kadim oluşu sabit olan bir zatın, ademi/yok olması muhaldir (mümkün değildir). Bu itibarla "kıdem" sıfatı, "bekâ" sıfatını da içine alır.

---

21 Yani varlığının önünde bir yokluk devresi olmayandır. Zira yüce Allah vardı, onunla beraber hiçbir şey yoktu. Yüce Allah dışında her varlığın önünde bir yokluk devresi vardır. Mesela insan, önceden yoktu, sonradan var oldu. Bir çocuk dünyaya gelince var olmaktadır. Ana rahmine düşmeden önce ise yoktu. İşte çocuğun varlığının önünde bir yokluk devresi vardır. Diğer bir ifadeyle "kadim", varlığının başlangıcı olmayandır.

فَهُوَ الْأَوَّلُ بِلَا ابْتِدَاءٍ، وَالْآخِرُ بِلَا انْتِهَاءٍ، وَالظَّاهِرُ بِالصِّفَاتِ، وَالْبَاطِنُ بِالذَّاتِ، وَهُوَ مَوْلَانَا نِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ. ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾. وَهُوَ مُتَّصِفٌ بِأَوْصَافِ الْكَمَالِ مِنْ نُعُوتِ الْجَلَالِ وصِفَاتِ الْجَمَالِ الذَّاتِيَّةِ وَالْأَفْعَالِيَّةِ وَالثُّبُوتِيَّةِ وَالسَّلْبِيَّةِ، فَهُوَ كَمَا أَنَّهُ مَوْصُوفٌ بِأَوْصَافِ الْكَمَالِ مُنَزَّهٌ عَنْ سِمَاتِ النُّقْصَانِ وَالزَّوَالِ.

Yüce Allah (Celle celâluhu); başlangıçsız ilk, sonsuz son, sıfatlarıyla zahir/aşikâr olan ve zatıyla da gizli olandır. Yüce Allah (Celle celâluhu), bizlerin Mevla'sıdır; O, ne güzel bir Mevla, ne güzel bir yardımcıdır.

Yüce Allah (Celle celâluhu); zâtî, fiilî, sübûtî ve selbî cemâl ve celâl sıfatlarından oluşan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır. Yüce Allah (Celle celâluhu), bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf olduğu gibi, her türlü noksanlık ve yokluk alametlerinden de münezzehtir.[22]

ثُمَّ الْخَلْقُ مِنْ صِفَاتِ الْأَفْعَالِ، وَهِيَ قَدِيمَةٌ عِنْدَنَا (الْمَاتُرِيدِيَّةِ)، فَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ كَانَ خَالِقًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ، خِلَافًا لِلْأَشَاعِرَةِ. فَمَا قَالَ شَارِحٌ مِنْ أَنَّ "مَنْ قَالَ: إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ خَالِقًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ فَقَدْ كَفَرَ" نَشَأَ مِنْ جَهْلِهِ بِتَحْقِيقِ الْمَسْأَلَةِ.

"Halk/Yaratma" sıfatı, biz Mâtürîdilere göre fiilî sıfatlardan olup kadimdir. Eşariler ise bu hususta farklı kanaattedirler.

Bed'ü'l-Emâlî manzumesini şerh edenlerden birinin, "Her kim ki, 'yüce Allah (Celle celâluhu), mahlûkatı yaratmadan önce hâlık/yaratıcı değildi' derse, bu kişi kâfir olur" şeklindeki sözü, meselenin künhüne vakıf olmamasından kaynaklanmıştır.[23]

22 Mesela "yorulmak, uykusu gelmek, acıkmak, korkmak vb" şeyler birer noksanlık alameti olup yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir. Yine "kudret, ilim, basar, kelam vb" sıfatları var iken daha sonra insanlarda olduğu gibi bunları kaybetmesi, bir yokluk alametidir ki, yüce Allah bütün bunlardan da münezzehtir.

23 Bu meselenin detayı altıncı beyitte açıklanacaktır. Bu itibarla bu beytin izahına bakınız.

3. Beyt

هُوَ الْحَيُّ الْمُدَبِّرُ كُلَّ أَمْرٍ * هُوَ الْحَقُّ الْمُقَدِّرُ ذُو الْجَلَالِ

O, ezeli ve ebedi bir hayat sahibidir (Hayy'dır). O, bütün işleri neticelerini bilerek düzenleyip yönetendir (Müdebbirdir). O, varlığı sabit ve gerçek olandır (Hak'tır). O, bütün işleri takdir eden/planlayandır (Mukaddirdir). O, güç ve kuvvet sahibidir (zü'l-Celal'dır).

قَالَ تَعَالَى: ﴿هُوَ الْحَيُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، وَقَالَ: ﴿يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ﴾ وَقَالَ: ﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾، وَقَالَ: ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ أَيْ ذِي الْعَظَمَةِ وَالرَّحْمَةِ.

Yüce Allah (celle celâluhû) şöyle buyurdu: "O, Hay'dır (diridir), O'ndan başka ilah yoktur" (Gafir/Mü'min, 40/65); "Gökten yere kadar, olan bütün işleri Allah düzenler" (Secde, 32/5); "Şüphesiz Biz her şeyi bir ölçüye göre yaratmışızdır" (Kamer, 54/49); "Büyük ve pek cömert olan Rabbinin adı ne yücedir!" (Rahman, 55/78). Yani azamet ve rahmet sahibi olan Rabbin ne kadar da yücedir.

قَالَ أَهْلُ السُّنَّةِ: اَلْحَيَاةُ مِنْ صِفَاتِ الذَّاتِ، وَهِيَ صِفَةٌ حَقِيقِيَّةٌ قَائِمَةٌ بِالذَّاتِ تَقْتَضِي صِحَّةَ وُجُودِ الصِّفَاتِ مِنَ الْعِلْمِ وَالْإِرَادَةِ وَالْقُدْرَةِ ونَحْوِها لِمَنْ قَامَتْ بِهِ. وَقَالَتِ الْمُعْتَزِلَةُ: هِيَ عَدَمُ امْتِنَاعِ الْعِلْمِ وَالْقُدْرَةِ.

Ehlisünnet âlimleri şöyle demişlerdir: **"Hayat"**, zâtî sıfatlardandır. Hayat sıfatı, yüce Allah (celle celâluhu)'ın zatı ile kaim hakiki bir sıfat olup **"ilim, irade, kudret"** vb. sıfatların kendisinde kaim olduğu bir zatta bütün bu sıfatların sıhhatini (var oluşunu) gerektirir. Mutezile ise şöyle demiştir: Hayat, ilim ve kudret sıfatlarının mümteni olmamasıdır yani bulunmasının mümkün olmasıdır.

ثُمَّ "اَلْمُدَبِّرُ" هُوَ الْعَالِمُ بِعَوَاقِبِ الْأُمُورِ. وَ"الْحَقُّ" هُوَ الثَّابِتُ، وَهُوَ مِنْ أَسْمَائِهِ سُبْحَانَهُ، وَ"الْمُقَدِّرُ": مُوجِدُ الْأَشْيَاءِ عَلَى قَدْرٍ مَخْصُوصٍ، وَقِيلَ: الْمُوجِدُ الَّذِي يَصِحُّ مِنْهُ الْفِعْلُ وَالتَّرْكُ.

Müdebbir: İşlerin neticesini bilen anlamına gelmektedir. **Hak:** Sabittir (varlığı gerçektir) anlamında olup yüce Allah (celle celâluhu)'ın Esma-i Hüsna'sından biridir. **Mukaddir:** Varlıkları belli bir hususiyette ve muayyen bir miktarda yaratan anlamındadır. Denildi ki "**mukaddir**", bir şeyi yapmak veya terk etmek kendisinden sahih/mümkün olan yaratıcıdır.[24]

وَ"كُلَّ أَمْرٍ" مَفْعُولُ "الْمُدَبِّرِ"، وَمَفْعُولُ "الْمُقَدِّرِ" مَحْذُوفٌ تَقْدِيرُهُ: "كُلَّ أَمْرٍ" بِقَرِينَةِ مَا تَقَدَّمَ.

فَكُلُّ شَيْءٍ مِنْ خَيْرٍ وَشَرٍّ وَنَفْعٍ وَضُرٍّ وَحُلْوٍ وَمُرٍّ بِقَضَائِهِ وَقَدَرِهِ فِي الْأَزَلِ، فَلَا يَتَبَدَّلُ وَلَا يَتَغَيَّرُ. وَفِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى دُخُولِ أَفْعَالِ الْعِبَادِ فِي مَخْلُوقَاتِهِ، رَدًّا عَلَى الْمُعْتَزِلَةِ.

---

24 Bir şeyi yapıp yapmamakta hür olan yaratıcıdır.

Beyitte geçen "külle emrin" tamlaması, "müdebbir" kelimesinin mefulüdür. "Mukaddir" kelimesinin mefulü ise mahzuftur. Takdiri de "külle emrin"dir. Nitekim biraz önce geçen ("külle emrin" tamlaması) buna delalet etmektedir.

Hayır, şer, fayda, zarar, acı tatlı her ne varsa, bütün bunlar yüce Allah (celle celâluhu)'ın ezeldeki kaza ve kaderiyle meydana gelmektedir ki, kaza ve kaderi değişmez. Bu beyitte "**kulların ihtiyari (kendi hür iradeleriyle yaptıkları) fiillerinin de yüce Allah (celle celâluhu)'ın yarattıklarına dâhil olduğuna**" delil vardır. Bunda aynı zamanda ("kul, kendi ihtiyari fiillerinin halikıdır/yaratıcısıdır") diyen Mutezileye de bir reddiye vardır.

4. Beyt

مُرِيدُ الخَيْرِ وَالشَّرِّ الْقَبِيحِ * وَلٰكِنْ لَيْسَ يَرْضَى بِالمُحَالِ

Yüce Allah (Celle Celâluhu), hem hayrı hem de çirkin olan şerri murat eder. Ancak yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın muhal olan şeylere (yani kötü fiillere) rızası yoktur.

اَلْإِرَادَةُ مِنْ صِفَاتِ الذَّاتِ، تَقْتَضِي تَرْجِيحَ أَحَدِ الْجَائِزَيْنِ مِنَ التَّرْكِ وَالْفِعْلِ بِالْوُقُوعِ، وَتُرَادِفُهَا الْمَشِيئَةُ، وَالرِّضَا وَالْمَحَبَّةُ سَوَاءٌ، هٰذَا مَذْهَبُ أَكْثَرِ أَهْلِ السُّنَّةِ، وَقَالَتِ الْمُعْتَزِلَةُ وَبَعْضُ الْأَشَاعِرَةِ : اَلرِّضَا وَالْمَحَبَّةُ نَفْسُ الْإِرَادَةِ وَالْمَشِيئَةِ.

"**İrade**" zati sıfatlardandır. Bu sıfat, "**yapılması veya terk edilmesi**" caiz olan iki şeyden birinin tercih edilmesini gerektirir.[25] "**Meşiet/dilemek**" de iradeyle eş manalıdır.[26] "**Rıza ve muhabbet**" ise, mana bakımından birbirinin aynıdır.[27] Bu

25 Yani yaratmak/yaratmamak, var etmek/yok etmek gibi bir şeyin meydana gelmesini murat ederse, o şeyi meydana getirir; meydana gelmesini murat etmezse de, o şeyi meydana getirmez. Dolayısıyla bu sıfat, bu sıfatla muttasıf olan zatın, hür irade sahibi olmasını ve dilediği şekilde tasarrufta bulunmasını gerektirir.

26 Kelamcılara göre meşiet, iradeyle eş manalıdır. Ancak fukahaya göre meşiet, irade edilen şeyin meydana getirilmesi ile icat edilmesini; irade ise bir şeyin meydana gelmesini istemeyi ifade eder.

27 Yüce Allah, razı olduğu şeyi sever; sevdiği şeye de razı olur.

husus, ehl-i sünnetin çoğunluğunun görüşüdür.[28] Mutezile ile bazı Eşarilere göre ise "rıza ve muhabbet", "irade ve meşietin" bizzat kendisidir.

وَاخْتَصَّتِ الْمُعْتَزِلَةُ بِقَوْلِهِمْ: "إِنَّ الْخَيْرَ مِنَ اللهِ وَالشَّرَّ مِنَ الْعَبْدِ"، وَنَقُولُ: نَعَمْ يَظْهَرُ مِنَ الْعَبْدِ بِحَسَبِ كَسْبِهِ لٰكِنْ بِخَلْقِ اللهِ سُبْحَانَهُ فِيهِ، فَالْكُلُّ مِنْهُ.

Mutezile, "hayır/her türlü iyilik Allah (Celle Celâluhu)'tandır, şer ise kuldandır" şeklindeki görüşleriyle kendilerine has bir özellik kazanmıştır.[29] Biz ehl-i sünnet ise şöyle diyoruz: "Evet, şer, kazanması itibariyle kuldan açığa çıkar, ancak bu, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın kulda şerri yaratmasıyla meydana gelir. Bu itibarla hayır da şer de yüce Allah (Celle Celâluhu)'tandır."[30]

ثُمَّ "الْقَبِيحِ" بِالْجَرِّ صِفَةٌ كَاشِفَةٌ لِلشَّرِّ، وَتَسْمِيَتُهُ شَرًّا وَقَبِيحًا بِالنِّسْبَةِ إِلَى تَعَلُّقِهِ بِنَا وَضَرَرِهِ لَنَا، لَا بِالنِّسْبَةِ إِلَى صُدُورِهِ مِنْهُ سُبْحَانَهُ، وَهٰذَا أَحَدُ مَعَانِي حَدِيثِ "وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ".

ثُمَّ "الْقَبِيحُ[31] وَالْحُسْنُ" يُعْرَفَانِ بِالشَّرْعِ، وَعِنْدَ الْمُعْتَزِلَةِ بِالْعَقْلِ.

Metinde mecrur olarak geçen "kabih/çirkin" kelimesi, şerri açıklayan bir sıfattır. "Şerr"in şer ve çirkin olarak isimlendirilmesi, yüce Allah (Celle Celâluhu)'tan

28 Yani "meşiet ile irade" eş anlamlıdır; "rıza ile de muhabbet" eş anlamlıdır. Ancak "rıza ile muhabbet", Mutezilenin iddia ettiği gibi "meşiet ve irade" sıfatıyla eş anlamlı bir sıfat değildir. Belki bunlar farklı iki sıfattır.

29 "Hayır/her türlü iyilik Allah'tandır, şer ise kuldandır" şeklindeki görüş, Mutezile mensuplarına has bir görüştür. Bu görüşü de sadece onlar dillendirmiştir. Dolayısıyla Mutezile bu görüşleriyle ehl-i sünnetten tamamen ayrılmıştır. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 23.

30 Biz diyoruz ki, şer kuldan sadır olur, şer olan şeylerin faili her ne kadar kul ise de yaratıcısı o değildir. Zira hayır veya şer, her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah, her şeyin yaratanıdır" (Zümer, 39/62; Ğafir, 40/62).

31 وَفِي نُسْخَةٍ «الْقُبْحُ» وَهُوَ الْأَصَحُّ.

meydana gelmesi itibariyle değil, belki bizlere olan zararı ve taalluku/irtibatı sebebiyledir. İşte bu anlam, "**Şer sana asla nisbet olunmaz**"[32] hadisinin manalarından biridir.

"**Hüsün ve kubh**", (ehl-i sünnetin geneline göre ancak) şeriatle bilinir. Mutezileye göre ise akılla bilinir.[33]

وَ"الْمُحَالِ" بِضَمِّ الْمِيمِ: مَا لَا يُمْكِنُ فِي الْعَقْلِ تَقْدِيرُ وُجُودِهِ فِي الْخَارِجِ، وَقِيلَ
"الْمُحَالُ وَالْمُسْتَحِيلُ": مَا تَقْتَضِي ذَاتُهُ عَدَمَهُ، وَالْمُرَادُ بِهِ هُنَا: مَا كَانَ بَعِيدًا عَنِ الصَّوَابِ
عِنْدَ أُولِي الْأَلْبَابِ كَالْكُفْرِ وَالْمَعْصِيَةِ، فَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ مُرِيدٌ لَهُمَا غَيْرُ رَاضٍ بِهِمَا، لِقَوْلِهِ تَعَالَى:
﴿وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللهُ﴾ وَقَوْلِهِ: ﴿وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ﴾.

Metinde "**mim**" harfinin zammesiyle geçen "**muhal**" kelimesi, aklen hariçte/dış âlemde mevcudiyetini kabul etmek mümkün olmayan şeye denir. Denildi ki, "**muhal ve müstehil**", öyle bir şeydir ki, zatı, onun yokluğunu gerektirir.[34] Bu beyitte "**muhal**" kelimesi ile kastedilen, küfür ve masiyet gibi akıl sahiplerince doğrudan/haktan uzak bulunan şeydir.[35] Çünkü her ne kadar yüce Allah (*Celle celâluhu*),

32 Müslim, Yolcuların Namazı, 771.

33 "**Hüsün/Güzellik ve kubuh/çirkinlik**" meselesi İslam âlimlerin üzerinde önemle durduğu meselelerden biridir. Ehlisünnet âlimlerinin geneline göre hüsün ve kubuh tamamen şer'idir. Bir şeyin güzel olması, sırf şeriatın onu emretmesi; çirkin olması da sırf şeriatın onu yasaklaması sebebiyledir. Zira akıl, vahiy olmaksızın bir fiilin çirkin mi, yoksa iyi mi olduğunu idrak edemez. Mesela kişinin bir kadınla zina olarak ilişkide bulunması ile nikâhı altındaki kadınla ilişkide bulunması bizatihi aynı işlemdir. Ancak şeriat birini yasakladığı için çirkinlik, birini de mubah kıldığı için güzellik vasfını kazanmıştır.

Mutezileye göre ise hüsün ve kubuh aklidir. Yani bu konuda hüküm verecek olan akıldır. Şeriat sadece bu tür hususlarda rehberlik yapar. Detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 19/59-63, Mad: Hüsün ve Kubuh.

34 Mesela Allah'ın zatının varlığı, şerikinin/ortağının olmasını muhal kılar.

35 Bu beyitte "muhal" kelimesi ile kastedilen akıllı kişinin doğru kabul etmediği, aksine yanlış veya ayıp bulduğu şeylerdir. Yine bu beyitte "**muhal**" kelimesi ile "**muhal-i şerî**" kastedilmiştir ki, bu da küfür ve günah sayılan şeyler gibi işlenmesi ilahi cezayı gerektiren hususlardır.

bu ikisini murat ederse de bunlara rızası yoktur. Zira Yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" (İnsan, 76/30); "Yüce Allah, kullarının küfrüne/inkârına razı olmaz" (Zümer, 39/7).[36]

وَلَمَّا كَانَتْ عِبَارَةُ النَّاظِمِ بِـ"مُرِيدُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ" مَظِنَّةَ تَوَهُّمِ رِضَائِهِ بِهِمَا اسْتَدْرَكَ،
وَمِمَّا يَدُلُّ لِاسْتِعْمَالِ "الْمُحَالِ" عَلَى غَيْرِ الْمَرْضِيِّ مِنَ الْفِعَالِ قَوْلُ مَنْ قَالَ:

Ne zaman ki, nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "müridü'l-hayri ve'ş-şerri..." ibaresi, yüce Allah (celle celâluhu)'ın hayra ve şerre rızasının olduğunu vehmettirir/düşündürür oldu, nâzım, bu vehmi, "Ancak yüce Allah (celle celâluhu)'ın muhal olan şeylere yani kötü fiillere rızası yoktur" diyerek giderdi.

"Muhal" kelimesinin "razı olunmayan işler" için kullanıldığına delalet eden delillerden biri de şairin şu sözüdür:

تَعْصِي الْإِلٰهَ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ ... هٰذَا مُحَالٌ فِي الْفِعَالِ بَدِيعٌ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ ... إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ

Hem Allah (celle celâluhu)'a isyan ediyorsun hem de O'na olan sevgini izhar ediyorsun,
Bu şekilde yapılan sevgi, açıkçası çirkin bir iştir.
Eğer senin bu sevgin gerçek sevgi olsaydı, elbette ona itaat ederdin
Muhakkak ki seven, sevdiğine itaat eder.

36 Müellif bu iki ayeti, yüce Allah'ın şer, küfür ve masiyet gibi şeyleri murat ettiğine ancak bunlara rızasının olmadığına bir delil olarak zikretmiştir. Zira kâinatta O'nun iradesi dışında hiçbir şey olamaz.

5. Beyt

صِفَاتُ اللهِ لَيْسَتْ عَيْنَ ذَاتٍ * وَلَا غَيْرًا سِوَاهُ ذَا انْفِصَالِ

Yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları zatının aynı olmadığı gibi; zatının gayrı ve ondan ayrılmış da değildir.

أَطْلَقَ النَّاظِمُ "صِفَاتُ اللهِ" فَشَمِلَتْ صِفَاتِ الذَّاتِ وَصِفَاتِ الْأَفْعَالِ.

فَهِيَ لَيْسَتْ عَيْنَ الذَّاتِ وَلَا غَيْرَهَا كَمَا هُوَ مَذْهَبُ أَهْلِ السُّنَّةِ. وَمَذْهَبُ الْحُكَمَاءِ: أَنَّ الصِّفَاتِ عَيْنُ الذَّاتِ. وَمَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ أَنَّهَا غَيْرُهَا كَذَا ذَكَرَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ، وَالْمَشْهُورُ عَنِ الْمُعْتَزِلَةِ نَفْيُ الصِّفَاتِ بِالْكُلِّيَّةِ، حَيْثُ زَعَمُوا أَنَّ صِفَاتِهِ عَيْنُ ذَاتِهِ، بِمَعْنَى أَنَّ ذَاتَهُ تُسَمَّى بِاعْتِبَارِ التَّعَلُّقِ بِالْمَعْلُومَاتِ عَالِمًا وَبِالْمَقْدُورَاتِ قَادِرًا إِلَى غَيْرِ ذٰلِكَ نَظَرًا إِلَى أَنَّ فِي إِثْبَاتِهَا إِبْطَالًا لِلتَّوْحِيدِ لِلُزُومِ تَعَدُّدِ الْقُدَمَاءِ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"sıfâtullah/Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları"** lafzını mutlak olarak zikretti. Dolayısıyla bu lafız, hem zâtî hem de fiili sıfatları içine almış oldu.

Yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları, zatının aynı da olmadığı gibi, zatının gayrı da değildir. Nitekim bu husus, ehl-i sünnetin görüşüne göre de böyledir. Filozoflara göre ise, **"Yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları, zatının aynıdır."** Mutezile mezhebi-

ne göre ise, "Yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları, zatının gayrıdır." Bu görüşleri İbn Cemâa[37] böylece zikretmiştir. Şu kadar var ki, yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatları ile ilgili Mutezileden meşhur olan görüş, sıfatların tamamen yok sayılması şeklindedir. Şöyle ki, Mutezile, **"zatı, malumata taalluku itibariyle âlim; makdurata taalluku itibariyle kâdir; (mesmuata taalluku itibariyle sâmi'; mebsurata taalluku itibariyle basîr)"** vb. gibi manalar yönünden yüce Allah (celle celâluhu)'ın sıfatlarının zatının aynısı olduğunu iddia ettiler. Bu görüşlerini de sıfatların isbat edilmesi (yani sıfatların var kabul edilmesi) durumunda **"taaddüd-i kudemâ"** (kadîm olan şeylerin çokluğu) meydana gelerek tevhidi iptal edeceği hususunu dikkate alarak söylediler.[38]

وَالضَّمِيرُ فِي "سِوَاهُ" عَائِدٌ إِلَى الذَّاتِ، وَذُكِّرَ مُرَاعَاةً لِلأَدَبِ وَتَنْزِيهًا لِلرَّبِّ.
وَ"سِوَاهُ" بَدَلٌ مِنْ "غَيْرٍ" لِلتَّأْكِيدِ.
وَقَوْلُهُ "اذَا انْفِصَالٌ" يُشِيرُ إِلَى أَنَّ الْمُرَادَ بِالْغَيْرِيَّةِ الْغَيْرِيَّةُ الاصْطِلَاحِيَّةُ، وَهُوَ الَّذِي يُمْكِنُ انْفِصَالُهُ عَنِ الذَّاتِ لَا الْغَيْرِيَّةُ اللُّغَوِيَّةُ لِظُهُورِ التَّغَايُرِ بَيْنَ الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ.

Metinde geçen "sivahu" kelimesindeki zamir, "zat"a dönmektedir. Bu zamir, yüce Allah (celle celâluhu)'a karşı edebi gözetmek ve O'nu tenzih etmek için müzek-

37 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 38. Ayrıca İzzeddin İbn Cemâa (ö.767/1366) hakkında detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 19/393.

38 Ali el-Kari'nin de ifade ettiği gibi Mutezile, sıfatların taallukunu kabul etmiyor, aksine zatın taallukunu kabul ediyor ki, bu sebeple Mutezile sıfatları tamamen yok saymış olmaktadır. Ayrıca sıfatların isbatından (yani sıfatların varlığından) Mutezilenin zannettiği gibi taaddüd-i kudemâ da gerekmez. Zira ehl-i sünnet; sıfatlar, kendi başlarına müstakil varlıklar olarak bulunuyor demiyor. Aksine sıfatlar yüce Allah'ın zatıyla kaim olup varlıklarını zatla sürdürüyorlar. Nitekim ehl-i sünnet, "Allah-u kudretun/iradetun/semun vb." demiyor. Belki "Allah-u kâdirun bi kudretihi/muridun bi iradetihi/semiun bi semihi" diyor. Dolayısıyla sıfata kadim demekle, birden fazla kadim zatın var olması gerekmez. Zira zât müstakil, sıfat ise ona tabidir. Sıfatlar bağımsız ve müstakil varlıklar olarak kabul edilmiyor ki, bundan taaddüd-i kudemâ meydana gelsin.

ker olarak getirilmiştir.[39] "Sivahu" kelimesi, "gayr" kelimesinden bedel olup tekit için getirilmiştir.

Nazım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "ze'nfisali" sözü, "gayriyyetten" muradın "gayriyet-i ıstılahiyye" olduğuna işaret etmektedir. Gayriyet-i ıstılahiyye ise zattan ayrılması mümkün olan şeydir.[40] Yoksa "gayriyyetten" murat, gayriyet-i luğaviyye değildir. Zira zat ile sıfat arasında farklılık olduğu açıktır.

أَمَّا كَوْنُهَا لَيْسَتْ عَيْنَ الذَّاتِ فَلِأَنَّ الصِّفَةَ لَيْسَتْ عَيْنَ الْمَوْصُوفِ، وَأَمَّا أَنَّهَا لَيْسَتْ غَيْرَهَا فَلِأَنَّ صِفَاتِهِ تَعَالَى لَا تَنْفَكُّ عَنْ ذَاتِهِ أَزَلًا وَأَبَدًا، بِخِلَافِ صِفَاتِ مَخْلُوقَاتِهِ.

Allah (Celle Celâluhu)'ın sıfatlarının zatının aynı olmadığına gelince, bunun nedeni sıfat, mevsufun aynı değildir. Allah (Celle Celâluhu)'ın sıfatlarının zatının gayrı olmadığına gelince, bunun nedeni yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın sıfatları, ezeli ve ebedi olarak zatından ayrılmaz. Yarattıklarının sıfatları ise böyle değildir. (***Onlar kaim oldukları zattan belli bir müddet sonra ayrılabilir. Mesela ilim, kudret, semi, basar sıfatları insanlarda da vardır. Ancak bir hastalık veya kaza sebebiyle bunlar yok olabilir***).

---

39 Zira yüce Allah erkeklik ve dişilikle vasfedilemez. Ancak O'nu her türlü noksanlıktan tenzih etmek için kelamda zamir müzekker olarak getirilir. Zira hitapta müzekker veya müennes hitap tarzı dışında bir tarz yoktur. Bu itibarla hitapta edebe ve tenzih etmeye en uygun olan tezkir/müzekkerlik lafzı olduğu için zamir müzekker getirilmiştir.

40 Gayriyet-i ıstılahiyye ile şu husus ifade edilmektedir: Sıfatları zattan ayrı düşünmek mümkündür; zira sıfatlar, zatın içinde erimemiş veya kaybolmamıştır. Aksi takdirde sıfatlar, zatın aynı olmuş olurdu. Şöyle ki, ehl-i sünnet âlimleri "sıfatlar zatın aynı değildir" derken sıfatların zat içerisinde erimediğini, zattan ayrı düşünmenin aklen mümkün olduğunu; "sıfatlar zatın gayrı da değildir" derken de onların hiçbir şekilde zattan ayrılamayacağını ve müstakil bir varlık oluşturamayacaklarını ifade etmek istemişlerdir.

6. Beyt

صِفَاتُ الذَّاتِ وَالْأَفْعَالِ طُرًّا * قَدِيمَاتٌ مَصُونَاتُ الزَّوَالِ

(Yüce Allah (celle celâluhu)'ın) zâtî ve fiili sıfatlarının hepsi kadimdir; yok olmaktan da korunmuştur.

اِعْلَمْ أَنَّ صِفَاتِ الذَّاتِ مَا يَلْزَمُ مِنْ نَفْيِهِ نَقِيضُهُ، وَصِفَاتِ الْأَفْعَالِ مَا لَا يَلْزَمُ مِنْ نَفْيِهِ نَقِيضُهُ. اَلْفَرْقُ بَيْنَ الذَّاتِ وَالصِّفَةِ: أَنَّ الذَّاتَ كُلٌّ مَا يُمْكِنُ أَنْ يَتَصَوَّرَ بِالْاِسْتِقْلَالِ بِخِلَافِ الصِّفَةِ فَإِنَّهَا كُلٌّ مَا لَا يُمْكِنُ تَصَوُّرُهُ إِلَّا تَبَعًا.

Bil ki, zâtî sıfatlar, nefyinden zıddı lazım gelen sıfatlara denir.[41] Fiili sıfatlar ise nefyinden zıddı lazım gelmeyen sıfatlara denir. Zât ile sıfat arasındaki fark şöyledir: Zât: Bağımsız olarak tasavvuru mümkün olan şeydir. Sıfat ise böyle değildir. Çünkü sıfat, bağımsız olarak tasavvuru mümkün olmayan, ancak zata tabi olarak tasavvur edilebilen şeydir.

41 Mesela "ilim" sıfatı yok farzedilirse, cehil; "hayat" yok farzedilirse, ölüm; "kudret" yok farzedilirse, acizlik lazım gelir. Dolayısıyla nefyedildiği/yok sayıldığı takdirde zıddı lazım gelen sıfata zatî sıfat denir. Ancak muhyi (hayat veren) sıfatı yok farzedildiği takdirde yüce Allah'ın zatına bunun zıddı olan bir sıfat lazım gelmez. Zira hayat vermek veya vermemek caiz birer fiil olup Allah dilediğine hayat verip yaşatır, dilediğine de hayat vermez.

وَالتَّحْقِيقُ أَنَّ مَنْ قَالَ: "اَلصِّفَاتُ غَيْرُ الذَّاتِ" نَظَرَ إِلَى أَنَّ الصِّفَةَ قَائِمَةٌ بِالذَّاتِ، وتَقَدُّمُ الذَّاتِ مِنَ الضَّـرُورِيَّاتِ. وَمَنْ قَالَ: "اَلصِّفَاتُ عَيْنُ الذَّاتِ" نَظَرَ إِلَى أَنَّ الذَّاتَ غَيْرُ مُنْفَكَّةٍ عَنِ الصِّفَاتِ.

وَمَنْ قَالَ: "لَا عَيْنَ وَلَا غَيْرَ" نَظَرَ إِلَى أَنَّهَا لَوْ كَانَتْ عَيْنًا لَكَانَتْ ذَاتًا، وَلَوْ كَانَتْ غَيْرًا لَزِمَ التَّرْكِيبُ وَهُوَ مِنَ الْمُحَالَاتِ. وَاللهُ أَعْلَمُ بِحَقِيقَةِ الْحَالَاتِ، وَالْعَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ.

(Sıfatlar zâtın aynı mı gayrı mı olduğu konusunda) hakikat şudur: Her kim ki, **"sıfatlar zatın gayrıdır"** derse, o, sıfatın zat ile kaim olması cihetine bakarak bunu söylemiştir. Zira zatın (sıfattan) önce olması zaruridir. Her kim ki, **"sıfatlar zatın aynıdır"** derse, o, sıfatın zattan hiçbir zaman ayrı kalamayacağı cihetine bakarak bunu söylemiştir. Her kim ki, **"sıfatlar, zatın ne aynıdır ne de gayrıdır"** derse, o da, eğer sıfat, zatın aynı olsaydı zat olurdu; gayrı olsaydı, bu durumda da terkip lazım gelirdi ki, yüce Allah (celle celâluhu) hakkında terkip muhaldir, cihetine bakarak bunu söylemiştir. Bu (zikredilen üç) durumun hakikatini en iyi yüce Allah (celle celâluhu) bilir. İdrak etmekten aciz olduğunu anlamak esasen en büyük idraktir.

ثُمَّ صِفَاتُ الذَّاتِ: "اَلْحَيَاةُ وَالْعِلْمُ وَالْقُدْرَةُ وَالْإِرَادَةُ وَالْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَـرُ" قَدِيمَةٌ بِالْإِجْمَاعِ. وَأَمَّا الْفِعْلِيَّةُ: وَهِيَ "اَلتَّكْوِينُ" الْمُعَبَّرُ عَنْهُ بِخَلْقِ الْأَشْيَاءِ وَرِزْقِ الْأَحْيَاءِ وَالْإِبْدَاعِ وَالْإِنْشَاءِ وَالْإِحْيَاءِ وَالْإِفْنَاءِ وَالْإِنْبَاتِ وَالْإِنْمَاءِ وَأَمْثَالِ ذَلِكَ، فَفِي كَوْنِهَا قَدِيمَةً نِزَاعٌ، فَمَذْهَبُ أَئِمَّتِنَا الْحَنَفِيَّةِ أَنَّهَا قَدِيمَةٌ، وَمَذْهَبُ الْأَشَاعِرَةِ وَالْمُعْتَزِلَةِ أَنَّهَا حَادِثَةٌ، وَقِيلَ: اَلْمُنَازَعَةُ فِي الْقَضِيَّةِ لَفْظِيَّةٌ لَا حَقِيقِيَّةٌ.

Zâtî sıfatlar: "Hayat, ilim, kudret, irade, kelam, semi ve basar" sıfatlarıdır. Zâtî sıfatların kadim olduğu hususunda icma vardır. Fiili sıfatlara gelince, bunlar, tekvin sıfatı ile açıklanan varlıkların yaratılması, canlıların rızıklandırılması, ibda, inşa, diriltme, öldürme, bitirme, geliştirme vb. sıfatlardır. Fiili sıfatların

kadim olup olmadıkları tartışmalıdır. Biz Hanefi âlimlerinin görüşüne göre bunlar da kadimdir.[42] Eşariler ile Mutezileye göre ise bunlar hâdistir. Denildi ki, fiili sıfatların kadim olup olmadıkları konusundaki tartışma, gerçek bir tartışma değil, lafzi bir tartışmadır.

وَقَوْلُهُ "طُرًّا" بِضَمِّ الطَّاءِ وَتَشْدِيدِ الرَّاءِ أَيْ كَافَّةً، وَنَصْبُهُ عَلَى الْحَالِ مِنَ الضَّمِيرِ الْمُسْتَكِنِّ فِي "قَدِيمَاتٍ".

وَمَعْنَى "مَصُونَاتُ الزَّوَالِ" أَيْ مَحْفُوظَاتٌ مِنَ الزَّوَالِ عَنِ الذَّاتِ الْمَوْصُوفِ بِهَا أَوْ مِنَ الزَّوَالِ بِمَعْنَى الْفَنَاءِ وَالْعَدَمِ إِذْ مَا ثَبَتَ قِدَمُهُ اسْتَحَالَ عَدَمُهُ، فَالْمَعْنَى أَنَّ جَمِيعَ صِفَاتِهِ صَمَدِيَّةٌ أَزَلِيَّةٌ أَبَدِيَّةٌ.

Metinde "tı" harfi zammeli ve "râ" harfi de şeddeli olarak geçen "turran" kelimesi, "kaffeten/bütünüyle" anlamında olup "kadimâtun" kelimesinde gizli olan zamirden hal olmak üzere mansuptur.

Metinde geçen "mesunâtu'z-zevâl" ifadesi, bu sıfatlarla muttasıf olan zatın sahip olduğu bu sıfatların yok olmasından korunmuş olduğu anlamına gelir. Ya da bu sıfatlar, yok olmak manasında olan zevalden korunmuştur, anlamındadır. Zira kıdemi sabit olanın, daha sonraları yok olması müstehildir. Kısacası bu beyit, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın tüm sıfatlarının ezeli, ebedi ve daimi (olduğu ve asla yok olmayacağı) anlamındadır.

42 Biz Mâtürîdilere göre sıfatlar kadim, taallukları ise hâdis yani sonradan meydana gelmişlerdir. Mesela halk (yaratma) sıfatı kadimdir, ancak bu sıfatın taalluku itibariyle meydan gelen varlıklar hâdistir.

7. Beyt

نُسَمِّي اللهَ شَيْئًا لَا كَالْأَشْيَا ٭ وَذَاتًا عَنْ جِهَاتِ السِّتِّ خَالِ

Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı (var olan anlamında) "şey" diye tesmiye ederiz, ancak mevcut olan başka şeyler gibi değil. Yine O'nu altı yönden (mekândan) münezzeh olarak "zat" diye de isimlendiririz.

"نُسَمِّي" صِيغةُ مُتَكَلِّم مَعْلُوم لَا غَائِب مَجْهُول، كَمَا فِي بَعْضِ النُسَخِ إِذْ يَرُدُّهُ[43] نَصْبُ قَوْلِهِ "وَ ذَاتًا"[44]. وَ"الْأَشْيَاءُ" مَعْرِفَةٌ، وَيَسْتَقِيمُ الْوَزْنُ بِنَقْلِ حَرَكَةِ الْهَمْزَةِ (إِلَى اللَّامِ)، وَفِي نُسْخَةٍ "كَأَشْيَاءَ" مُنَكَّرَةً، وَفِي أُخْرَى "كَشَيْءٍ" وَهِيَ لَيْسَتْ بِشَيْءٍ.

Metinde geçen "nüsemmî" fiili, mütekellim sigasında malumdur; Emâlî'nin bazı nüshalarında olduğu gibi gaip ve meçhul değildir. Eğer böyle olsaydı, o takdirde "ve zâten" kelimesinin mansup olması problemi ortaya çıkardı.[45] Metinde geçen "eşyâ" kelimesi marifedir. Hemzenin harekesinin (lam harfine) nakli ile

---

43 وَفِي نُسْخَةٍ «يُرَدُّ»

44 لَمْ يَظْهَرْ لِي وَجْهٌ لِهٰذَا الرَّدِّ؛ لِأَنَّ «ذَاتًا» مَحَلُّهَا النَّصْبُ سَوَاءٌ كَانَ الْفِعْلُ «نُسَمِّي» مَبْنِيًّا لِلْمَعْلُومِ أَوْ لِلْمَجْهُولِ؛ إِذْ كَلِمَةُ «ذَاتًا» عَلَى الْوَجْهَيْنِ مَنْصُوبٌ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ ثَانٍ. اُنْظُرْ: تُحْفَةَ الْأَعَالِي، ص 72

45 Ali el-Kârî Hazretlerinin getirdiği bu işkâl yerinde bulunamamıştır. Zira fiil gerek malum gerekse "yusemma" şeklinde gaip ve meçhul okunduğunda da "zaten" kelimesi meful olarak mansup gelmek durumundadır. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 27.

vezin doğru olur.[46] Emâlî'nin bazı nüshalarında "eşyâ" kelimesi nekire (ke eşya); diğer bazılarında ise "ke şeyin" şeklinde gelmiştir ki, bu son nüshanın zaptı, hiçbir kıymet ifade etmez.

وَالْمَعْنَى: نَحْنُ – مَعْشَرَ أَهْلِ السُّنَّةِ – نُسَمِّي اللهَ شَيْئًا إِلَّا أَنَّهُ لَيْسَ كَسَائِرِ الْأَشْيَاءِ ذَاتًا وَصِفَةً، بِنَاءً عَلَى أَنَّ الشَّيْءَ بِمَعْنَى الْمَوْجُودِ، فَهُوَ أَوْلَى بِإِطْلَاقِهِ عَلَيْهِ؛ لِأَنَّهُ سُبْحَانَهُ وَاجِبُ الْوُجُودِ، وَغَيْرُهُ مُمْكِنٌ أَوْ مُمْتَنِعُ الشُّهُودِ. وَمِمَّا يَدُلُّ عَلَى جَوَازِ إِطْلَاقِهِ عَلَيْهِ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ: ﴿قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللهُ شَهِيدٌ﴾. وَأَمَّا إِذَا قِيلَ: "اَلشَّيْءُ" مَصْدَرُ "شَاءَ"، فَإِنْ أُرِيدَ بِهِ مَعْنَى الْفَاعِلِيَّةِ وَهُوَ الْمُرِيدِيَّةُ فَيَجُوزُ إِطْلَاقُهُ عَلَى اللهِ كَمَا سَبَقَ، وَإِنْ أُرِيدَ بِهِ مَعْنَى الْمَفْعُولِيَّةِ فَلَا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾، ﴿وَاللهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾.

Beytin manası şöyledir: Biz ehl-i sünnet topluluğu yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı "şey" diye isimlendiririz (niteleriz). Ancak O, hem zatı hem de sıfatları itibariyle diğer eşya/varlıklar gibi değildir. Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı "şey" diye isimlendirmeyi (nitelemeyi) caiz görmemiz de "şeyin" "mevcut" manasında olmasına binaendir. Dolayısıyla yüce Allah (Celle Celâluhu), (var olan manasına) "şey" kelimesinin kendisi için kullanılmasına daha layıktır. Zira yüce Allah (Celle Celâluhu), "**vacibu'l vücuttur**"; diğer varlıklar ise ya "**mümkinu'l-vücut**"tur (var olması mümkündür) ya da "mümteniu'l-vücuttur" (var olması mümkün değildir).[47] "Şey" kelimesinin yüce Allah (Celle Celâluhu) için söylenmesinin caiz olduğuna delalet eden delillerden biri de yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğudur: "**De ki, 'şahit olarak hangi şey daha büyüktür'? De ki, Allah şahittir**" (En'am, 6/19). Eğer denirse ki, "şey" kelimesi "şâe" filinin mastarıdır. Bununla "**dileyici olmak**" anlamına gelen fail manası murat edilirse,

46 Yani "lâ ke leşyâ" şeklinde okunur. Zira "eşya" kelimesinin hemzesi, hemze-i katidir; bu itibarla harekesi nakledilemez. Nakil sebebi ise veznin doğru gelmesidir ki, bundan ötürü caiz olmuştur.

47 Mesela yüce Allah'ın bir şerikinin olması mümteniu'l-vücuttur yani olması imkânsızdır.

daha önce geçtiği üzere[48] bunun yüce Allah (Celle Celâluhu)'a isim/sıfat olarak söylenmesi caiz olur. Ancak bununla meful manası murat edilirse, bu durumda bunun yüce Allah (Celle Celâluhu)'a isim/sıfat olarak söylenmesi caiz olmaz.[49] Zira yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Allah her şeyin yaratanıdır"** (Zümer, 39/62); **"Allah her şeye Kadir'dir"** (Al-i İmran, 3/29).

وَفِي الْمَسْأَلَةِ خِلَافُ الْجَهْمِيَّةِ حَيْثُ قَالُوا: إِنَّهُ سُبْحَانَهُ لَا يُوصَفُ بِأَنَّهُ شَيْءٌ وَلَا بِكُلِّ مَا يُشَارِكُهُ الْمَخْلُوقُ فِي إِطْلَاقِهِ.

Bu konuda Cehmiye farklı görüştedir. Onlar şöyle demişlerdir: **"Yüce Allah (Celle Celâluhu), 'şey' diye nitelenemez. Aynı şekilde yüce Allah (Celle Celâluhu), kullanımında mahlûkatın ortak olduğu hiçbir şeyle de nitelenemez."**

ثُمَّ قَوْلُهُ : "وَذَاتًا" أَيْ وَنُسَمِّيهِ ذَاتًا لَا كَسَائِرِ الذَّوَاتِ كَمَا أَشَارَ إِلَيْهِ بِقَوْلِهِ: "عَنْ جِهَاتِ السِّتِّ خَالٍ[50]"؛ لِأَنَّ حَقِيقَتَهُ تَعَالَى مُخَالِفَةٌ لِسَائِرِ الْحَقَائِقِ وَالذَّوَاتِ كَمَا أَنَّ صِفَاتِهِ مُخَالِفَةٌ لِسَائِرِ الصِّفَاتِ.

وَالدَّلِيلُ عَلَى جَوَازِ إِطْلَاقِ الذَّاتِ عَلَيْهِ بَعْدَ الْإِجْمَاعِ قَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: "لَا تَتَفَكَّرُوا فِي ذَاتِ اللهِ".

Nâzım Siracüddin el-Ûşî'nin "ve zâten" sözü ise, **"Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı 'zât' diye isimlendiririz, ancak O'nun zatı, diğer zatlar gibi değildir"** anlamındadır. Nitekim nâzım hazretleri bu hususa "altı yönden münezzeh olarak" diyerek işaret etmiştir. Zira Allah (Celle Celâluhu)'ın hakikati, diğer hakikatlara ve zatlardan farklı

48. Yani var olan manasına "şey" demek caiz olduğu gibi, fail manasında dileyici olmanın da isim olarak söylenmesi caizdir.

49 Meful manasına olursa "dilenmiş, murat edilmiş" anlamına gelir. Hâlbuki Allah, dileyendir.

50 وَفِي نُسْخَةٍ أُخْرَى «خَالِي»

olup onlara benzemez. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın sıfatları da diğer varlıkların sıfatlarından farklı olup onlara benzemez.

Yüce Allah (Celle Celâluhu)'a "zât" diye isim vermenin caiz olduğuna dair icmadan başka diğer bir delil de Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in şu hadis-i şerifleridir: **"Yüce Allah'ın zatı hakkında düşünmeyiniz."**[51]

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ مَا وَرَدَ الشَّــرْعُ بِإِطْلَاقِهِ عَلَى اللهِ سُبْحَانَهُ إِنْ كَانَ مُشْتَرَكًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ غَيْرِهِ وَجَبَ عِنْدَ إِطْلَاقِهِ نَفْيُ الْمُمَاثَلَةِ فِيهِ كَالشَّــيْءِ وَالذَّاتِ، بِخِلَافِ مَا لَمْ يَرِدِ الشَّــرْعُ بِإِطْلَاقِهِ فَلَا يُقَالُ: "جِسْمٌ لَا كَالْأَجْسَامِ" مَثَلًا، خِلَافًا لِلْكَرَّامِيَّةِ فِي تَجْوِيزِهِمْ ذٰلِكَ.

Sonra bil ki, "şey ve zat" kelimelerinde olduğu gibi Şeriatte yüce Allah (Celle Celâluhu) hakkında kullanılan bir kelime, eğer kullanım itibariyle Allah (Celle Celâluhu) ile kulları arasında müşterek kullanılan bir kelime ise, bu durumda bu kelime Allah (Celle Celâluhu) hakkında kullanıldığında mümaseletin nefyedilmesi[52] gerekir. (Nitekim nâzım hazretleri yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı **"şey ve zat"** diye tesmiye ederiz, dedikten hemen sonra denklik ve benzerliği ortadan kaldırmak için **"ancak başka mevcut olan şeyler gibi değil; altı yönden münezzeh olarak"** diyerek mümaseleti/denkliği yok etmiştir). Şeriatte yüce Allah (Celle Celâluhu) hakkında kullanılmayan bir kelimede ise durum böyle değildir. (Bu tür kelimeler, mümaselet nefyedilse dahi kullanılamaz). Mesela **"Allah (Celle Celâluhu), cisimdir ancak diğer cisimler gibi değildir"** denilemez. Kerramiye fırkası ise bunu caiz görerek bu konuda (Ehl-i sünnete) muhalefet etmişlerdir.

وَالْجِهَاتُ السِّتُّ : "فَوْقٌ وَتَحْتٌ وَيَمِينٌ وَيَسَارٌ وَأَمَامٌ وَخَلْفٌ". وَقَوْلُهُ: "عَنْ جِهَاتِ السِّتِّ" مُتَعَلِّقٌ بِـ"خَالٍ"، وَهُوَ خَبَرُ مُبْتَدَإٍ مُقَدَّرٍ، وَالْجُمْلَةُ صِفَةُ "ذَاتًا".

51 Beyhaki, el-Esmâ ve's-Sıfât, 2/46, No: 618, 887; İsbahanî, el-Azama, 1/212, No: 2; 1/240, No: 22.

52 Denklik ve benzerliğin yok edilmesi gerekir.

وَفِيهِ رَدٌّ عَلَى الْمُعْتَزِلَةِ وَالْقَدَرِيَّةِ ''أَنَّ اللهَ فِي كُلِّ مَكَانٍ''، وَعَلَى الْمُشَبِّهَةِ وَالْكَرَّامِيَّةِ أَنَّهُ عَلَى الْعَرْشِ، سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى ﴿وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ أَيْ خَالِقُهُ وَحَامِلُهُ فَإِنَّهُ قَيُّومُ الْعُلْوِيَّاتِ وَالسُّفْلِيَّاتِ.

Altı cihet şunlardır: "**Üst, alt, sağ, sol, ön ve arka.**" Nazım Siracüddin el-Ûşî'nin "**an cihâti's-sitti**" sözü, "**hâlin**" kelimesine müteallıktir. O da mukadder bir mübtedanın haberidir. Cümle ise "**zaten**" kelimesinin sıfatıdır." Bu beyitte "**yüce Allah** (celle celâluhu) **her mekândadır**" diyen Mutezile ve Kaderiye mezhepleri ile "**yüce Allah** (celle celâluhu) **arşın üzerindedir**" diyen Müşebbihe ve Kerramiye mezheplerine bir reddiye vardır. Yüce Allah (celle celâluhu)'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederiz ki, "**O (Allah), büyük arşın Rabbidir**" (Tövbe. 9/129). Yani arşın yaratıcısı ve onu ayakta tutandır. Zira O, ulvî ve suflî bütün âlemlerin idaresini bizzat yürüten ve onları ayakta tutandır.

8. Beyt

وَلَيْسَ الْاِسْمُ غَيْرًا لِلْمُسَمَّى * لَدَى أَهْلِ الْبَصِيرَةِ خَيْرِ آلِ

Ümmetin en hayırlısı olan basiret ehline göre isim müsemmasının gayrı değildir.

إِثْبَاتُ هَمْزَةِ "الْاِسْمِ" لَحْنٌ وَلَوْ ضَرُورَةً كَمَا صَرَّحُوا فِي قَوْلِهِ (كُلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الْاِثْنَيْنِ شَاعَ).

اَلْبَصِيرَةُ: نُورٌ فِي الْقَلْبِ يُدْرَكُ بِهِ الْأَشْيَاءُ، وَالْمُرَادُ بِأَهْلِهَا أَهْلُ السُّنَّةِ.

وَ"خَيْرِ" بِالْجَرِّ صِفَةٌ أَوْ بَدَلٌ، وَيَجُوزُ رَفْعُهُ وَنَصْبُهُ.

Metinde geçen **"ism"** kelimesinin hemzesini isbat etmek, -velev ki bu, şiir zarureti dolasıyla olsun- lahındır.[53] Nitekim **"her bir sır ki, iki kişiye geçerse, bu sır yayılır"** sözündeki **"isneyn"** kelimesinin hemzesini isbat etmenin lahn olduğunu dil bilimcilerin açıkladıkları gibi.[54]

"Basiret", kalpte bir nurdur ki, varlıklar onunla idrak olunur. **"Basiret ehli"** ile murat olunan da ehl-i sünnettir.

---

53 **Lahn:** Sözlükte hata etmek demektir. Yani kaide ve kurallara aykırı olarak okumak demektir.

54 "leyse'l-ismu..." şeklinde hemzeyi açıktan okumak doğru kabul edilmez. İsim kelimesinin hemzesi, vasıl hemzesi olduğu için hemzenin harekesinin lam harfine nakledilerek "leyse lismu..." şeklinde okumak doğru okuyuştur. Nitekim Hucurat suresinde de (49/11) isim kelimesi "bise lismu..." şeklinde okunmaktadır. Ayrıca "isneyn" kelimesinin hemzesini isbat etmek de lahn kabul edilmiştir. Bu kelime "caveze lisneyni..." şeklinde okunur.

"Hayrı" kelimesi sıfat veya bedel olmak üzere mecrurdur. Yine "hayrı" kelimesinin, merfu veya mansup olarak okunması da caizdir.

وَالْمَعْنَى: لَيْسَ الاِسْمُ غَيْرَ الْمُسَمَّى عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ بَلْ هُوَ عَيْنُهُ، كَمَا قَالَ شَارِحُوهُ.
فَلَوْ قَالَ: "وَإِنَّ الاِسْمَ عَيْنٌ لِلْمُسَمَّى" لَكَانَ أَظْهَرَ وَأَسْمَى.

Beytin manası şöyledir: Ehl-i sünnete göre isim müsemmadan farklı bir şey değildir, belki, müsemmanın aynıdır.[55] Nitekim beyti şerh eden âlimler de böyle demişlerdir. Eğer nâzım hazretleri وَلَيْسَ الإِسْمُ غَيْرًا لِلْمُسَمَّى yerine إِنَّ الاِسْمَ عَيْنٌ لِلْمُسَمَّى (isim müsemmanın aynıdır) deseydi, bu durumda mana daha açık ve ifade daha değerli olmuş olurdu.

ثُمَّ الْمَسْأَلَةُ أُخْتُلِفَ فِيهَا عَلَى مَذَاهِبَ:
أَحَدُهَا: أَنَّ الاِسْمَ عَيْنُ الْمُسَمَّى وَالتَّسْمِيَةِ وَهُوَ بَعِيدٌ جِدًّا،
وَثَانِيهَا: أَنَّهُ غَيْرُهُمَا، وَهُوَ الْمَنْقُولُ عَنِ الْجَهْمِيَّةِ وَالْكَرَّامِيَّةِ وَالْمُعْتَزِلَةِ، وَقَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "وَهُوَ الْحَقُّ". وَلَعَلَّهُ نَظَرَ إِلَى ظُهُورِ الْفَرْقِ فِي الاِسْتِعْمَالاَتِ اللُّغَوِيَّةِ وَالْعُرْفِيَّةِ،
وَثَالِثُهَا: أَنَّهُ عَيْنُ الْمُسَمَّى وَغَيْرُ التَّسْمِيَةِ وَهُوَ الْمُصَحَّحُ، وَدَلِيلُهُ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ:
﴿سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى﴾ أَيْ ذَاتَهُ،

Sonra kelamcılar bu konuda birkaç farklı görüşe ayrılmıştır:

1. İsim, hem müsemmanın hem de tesmiyenin[56] aynıdır. Bu görüş doğrudan çok uzaktır.

2. İsim, hem müsemmanın hem de tesmiyenin gayrıdır. Bu görüş Cehmiye, Kerramiye ve Mutezile mezheplerinden nakledilmiştir. İbn Cemâa şöyle demiş-

55 Bu sebeple ismini zikreden Allah'ı zikretmiş olur.

56 **Tesmiye:** İsimlendirmek demektir. Mesela Allah lafzı, bir isimdir. Bu ismin yüce Allah'a verilmesine de tesmiye denir. İnsanlara verilen isimler de böyledir.

tir: "Hak olan bu görüştür."[57] Belki de İbn Cemâa, isim kelimesinin lügat ve örfteki kullanımından açığa çıkan farklılıklara baktı.

3. İsim, müsemmanın aynı ancak tesmiyeden farklı bir şeydir. Sahih kabul edilen görüş de budur. Bu görüşün delili Yüce Allah (ﷻ)'ın şu buyruğudur: "Yüce Rabbinin ismini tesbih et" (Ala, 87/1). Yani zatını tesbih et demektir.

وَرَابِعُهَا: لَا عَيْنٌ وَلَا غَيْرٌ، قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "وَكَانَ عَيْنُ التَّحْقِيقِ[58] مِنْ مَشَايِخِي يَقُولُ: عَجِبْتُ مِنَ الْعُقَلَاءِ كَيْفَ اخْتَلَفُوا فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ"، قُلْتُ: وَقَدْ نَبَّهَ الْإِمَامُ الرَّازِي وَالْآمِدِيُّ عَلَى أَنَّهُ لَا يَظْهَرُ فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ مَا يَصْلُحُ مَحَلًّا لِنِزَاعِ الْعُلَمَاءِ. وَقَدْ أَوْضَحَ الْعَلَّامَةُ الْبَيْضَاوِيُّ فِي أَوَّلِ تَفْسِيرِهِ هَذَا الْمَعْنَى، وَقَدْ سَبَقَهُ حُجَّةُ الْإِسْلَامِ فِي (الْمَقْصِدِ الْأَسْنَى فِي شَرْحِ أَسْمَاءِ اللهِ الْحُسْنَى).

4. İsim, müsemmanın ne aynıdır ne de gayrıdır. İbn Cemâa şöyle demiştir: "Hocalarımdan Aynuttahkik şöyle diyordu: **Akıl sahibi kişilerin bu meselede nasıl ihtilafa düştüklerinden hayrete düştüm.**"[59] Ben derim ki, İmam Fahreddin Razi ile imam Amidi, "**bu meselede âlimlerin** tartışmasına **konu olmaya elverişli bir şey ortaya çıkmaz**" diyerek uyarıda bulunmuşlardır. Nitekim allame Beyzavi de tefsirinin evvelinde bu hususu[60] ifade etmiştir. Şu kadar var ki, Hüccetü'l-İslam (imam Gazali), el-Maksadu'l-esna fi şerhi Esmai'llahi'l-Hüsnâ isimli eserinde bu husustaki uyarısı ile onu geçmiştir.

57 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 45.

58 وَفِي نُسْخَةٍ: قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: «-وَكَانَ عَيْنُ التَّحْقِيقِ - سُمِعَ مِنْ مَشَايِخِنَا مَنْ يَقُولُ: عَجِبْتُ مِنَ الْعُقَلَاءِ...». عِبَارَةُ هَذِهِ النُّسْخَةِ غَيْرُ صَحِيحَةٍ، أُنْظُرْ: دَرْجُ الْمَعَالِي ص 54.

59 Bazı nüshalarda ise ibare şöyle geçmektedir: İbn Cemâa şöyle demiştir: "Aynuttahkik şöyle diyordu: Hocalarımızdan şöyle diyenler işitildi: Akıl sahibi kişilerin bu meselede nasıl ..." Şüphesiz ki, bu ibare yanlıştır. Zira bu sözü söyleyen kişi, İbn Cemâa'nın hocası olan Aynuttahkik'in bizzat kendisidir. Meselenin tahkikini görmek isteyenlerin İbn Cemâa'nın eserine bakmaları yeterli olur. Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s.45.

60 Bu meselenin tartışmaya değer bir şey olmadığı hususunda uyarıda bulunmuştur. Bkz. Tefsiru'l-Beydavi, 1/14-15.

9. Beyt

وَمَا إِنْ جَوْهَرٌ رَبِّى وَجِسْمٌ * وَلَا كُلٌّ وَبَعْضٌ ذُو اشْتِمَالِ

Benim Rabbim, ne bir cevher, ne bir cisim, ne de parçalardan oluşmuş bir bütün (küll) veya bütün içinde bir parça (ba'z) değildir.

"مَا" هُنَا نَافِيَةٌ، وَكَذَا "إِنْ" وَهِيَ زَائِدَةٌ لِتَأْكِيدِ النَّفْيِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ).

"اَلجَوهرُ": هُوَ الْجُزْءُ الْمُتَحَيِّزُ الَّذِي لَا يَتَجَزَّأُ. وَ"الْجِسْمُ": هُوَ الْمُتَحَيِّزُ الْمُرَكَّبُ مِنْ جُزْأَيْنِ فَصَاعِدًا، وَهُوَ يَقْبَلُ الْقِسْمَةَ. وَ"الْكُلُّ": اِسْمٌ لِجُمْلَةٍ مُرَكَّبَةٍ مِنْ جُزْأَيْنِ فَأَكْثَرَ مِنْ أَجْزَاءٍ مَحْصُورَةٍ. وَ"الْبَعْضُ": اِسْمٌ لِجُزْءٍ يَتَرَكَّبُ الْكُلُّ مِنْهُ وَمِنْ غَيْرِهِ.

Beyitte geçen "**ma**" harfi, nefy/olumsuzluk içindir. Aynı şekilde "**in**" harfi de nefy için olup nefyi/olumsuzluğu tekit etmek için getirilmiş zait bir harftir. Nitekim yüce Allah (celle celâluhu)'ın "**And olsun ki onlara, size vermediğimiz servet ve imkânı vermiştik**" (Ahkaf, 46/26) buyruğunda geçen "**in**" harfi de böyledir (nefy/olumsuzluk içindir).

Cevher: Boşlukta yer tutup da parçalanma kabul etmeyen bir cüzdür.[61] Cisim ise, boşlukta yer tutan iki veya daha fazla cüzden mürekkep bir şeydir ki, bölünme ve parçalanmayı kabul eder. Küll: Sınırlı sayıdaki cüzlerin iki veya daha fazlasından mürekkep olan bir bütünün ismidir. **Ba'z:** Küllün kendisinden ve başkalarından meydana geldiği bir cüzün ismidir.

فَأَشَارَ الْمُصَنِّفُ فِي هَذَا الْبَيْتِ إِلَى بَعْضِ الصِّفَاتِ السَّلْبِيَّةِ، وَهُوَ أَنَّ اللهَ لَيْسَ بِجَوْهَرٍ وَلَا جِسْمٍ وَلَا كُلٍّ وَلَا بَعْضٍ مُشْتَمِلٍ بِالْكُلِّ. أَيْ- دَاخِلٍ فِيهِ- إِذْ هُوَ لَيْسَ بِمُشْتَمِلٍ بِمَكَانٍ وَلَا زَمَانٍ وَلَا بِشَيْءٍ مِنَ الْمُكَوَّنَاتِ بِحَالٍ؛ إِذِ الْمَذْكُورَاتُ عَلَى وَاجِبِ الْوُجُودِ مُحَالٌ، لِحُدُوثِهَا وَافْتِقَارِهَا إِلَى بَارِئِهَا.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyitte bazı selbi sıfatlara işaret etmiştir ki, bunlar "yüce Allah (celle celâluhu)'ın cevher, cisim, küll/bütün ve küllü/bütünü oluşturan ba'z/parça olmadığıdır." Yani külle dâhil olan bir parça değildir. Zira yüce Allah (celle celâluhu)'ı ne mekân ne zaman ne de yaratılmışlardan herhangi bir şey hiçbir şekilde kaplayıp içine alamaz. Çünkü zikrolunan şeyler, hem hâdis olmaları hem de bir yaratıcıya muhtaç olmaları itibariyle vacibu'l-vücut olan bir zat hakkında muhaldir.

61 Cevher ile ilgili geniş ve detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 7/450; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, Kelâm Terimleri Sözlüğü, shf. 61, Mad: Cevher; Dr. Abdulmelik es-Sa'dî, Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye, shf. 45-46.

10. Beyt

وَفِي الْأَذْهَانِ حَقٌّ كَوْنُ جُزْءٍ * بِلَا وَصْفِ التَّجَزِّي يَا ابْنَ خَالِي

Bölünüp parçalara ayrılmayı kabul etmeyen küçük parçanın mevcudiyeti (el-cüzü'llezi lâ yetecezza/el-cevheru'l-ferd) aklen sabittir. Ey dayımın oğlu (bunu böylece bilesin)!

"الْأَذْهَانُ": جَمْعُ "ذِهْنٍ" وَهُوَ الْفِطْنَةُ، وَالْمُرَادُ بِهِ هُنَا الْعَقْلُ، وَ"الْحَقُّ": الثَّابِتُ، وَ"الْكَوْنُ": الْوُجُودُ.

وَاعْلَمْ أَنَّ هَذَا الْبَيْتَ فِي بَعْضِ الْمُتُونِ الصَّحِيحَةِ مَوْجُودٌ هُنَا، وَفِي بَعْضِهَا مُتَأَخِّرٌ عَنْ هَذَا الْمَحَلِّ، وَمَضْمُونُهُ مُسْتَفَادٌ مِنْ سَابِقِهِ.

Metinde geçen "**ezhan**" kelimesi, "**zihn**" kelimesinin çoğuludur. Bu da "**zekâ**" anlamındadır. Bu kelimeyle burada murat edilen ise akıldır. "**Hak**", sabit; "**el-kevn**" ise mevcut anlamındadır.

Bil ki, bu beyit Emâlî'nin sahih bazı nüshalarında burada yer almaktadır. Bazı nüshalarında ise buradan daha gerilerde yer almaktadır. Bu beytin muhtevası bir önceki beyitten elde edilmektedir.[62]

---

62 Zira bir önceki beyitte Allah'ın cevher olmadığı ifade edilince, cevherin varlığı da doğrudan kabul edilmiş olur. Şu kadar var ki, Allah cevher değildir.

وَالْحَاصِلُ أَنَّ الْمُتَكَلِّمِينَ مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ ذَهَبُوا إِلَى إِثْبَاتِ وُجُودِ الْجُزْءِ الَّذِي لَا يَتَجَزَّأُ فِي الْخَارِجِ، وَإِنْ لَمْ يُرَ عَادَةً إِلَّا بِانْضِمَامِهِ إِلَى غَيْرِهِ، وَعَبَّرُوا عَنْهُ بِالنُّقْطَةِ،

وَقَالُوا: إِنَّهَا شَيْءٌ ذُو وَضْعٍ غَيْرِ مُنْقَسِمٍ، فَإِنْ كَانَتْ مُشْتَمِلَةً بِذَاتِهَا فَهِيَ الْجُزْءُ وَإِلَّا كَانَ مَحَلُّهَا غَيْرَ مُنْقَسِمٍ، وَإِلَّا لَزِمَ انْقِسَامُ الْحَالِّ بِانْقِسَامِهِ، فَيَلْزَمُ الْجُزْءُ.

وَذَهَبَ الْفَلَاسِفَةُ وَبَعْضُ الْمُعْتَزِلَةِ إِلَى امْتِنَاعِ وُجُودِ الْجُزْءِ الَّذِي لَا يَتَجَزَّأُ. وَهَذَا مِنْ جُمْلَةِ الْفَوَائِدِ لَا مِنْ ضَرُورِيَّاتِ الْعَقَائِدِ.

Özetle ehl-i sünnet kelamcıları hariçte/dış âlemde bölünüp parçalara ayrılmayı kabul etmeyen küçük parçanın mevcut olduğunu isbat etmeyi görüş olarak benimsemişlerdir. Her ne kadar bu küçük parça, bağımsız olarak değil de ancak bir başkasına bitiştiğinde görünüyor olsa da.[63]

Bu küçük parçayı da nokta ile açıklamışlardır. Dediler ki nokta, bölünme kabul etmeyen bir durumdadır/konumdadır. Eğer nokta kendi zatıyla muttasıf ise, o takdirde cüz olur. Aksi takdirde zatının mahalli bölünmez. Eğer nokta kendi zatıyla muttasıf değil ise, mahallin bölünmesiyle mahalle hulul eden şeyin bölünmesi lazım gelir ki, bundan da cüz lazım gelir.[64]

Felsefeciler ile bazı Mutezile mezhebi mensupları bölünüp parçalara ayrılmayı kabul etmeyen küçük parçanın mevcut olmadığını benimsemişlerdir. Bu konu faydalı bilgiler kapsamında olup Akaidin zaruri konularından değildir.[65]

---

63 Yani kâinat cüzlerin birleşmesinden meydana gelmiş ise, o takdirde hâdis olur ve Allah'ın varlığına muhtaç olur ki, bu durumda Allah'ın varlığı kabul edilmiş olur.

64 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Dr. Abdulmelik es-Sa'dî, Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye, shf. 45-46.

65 Bu konu inanılması zorunlu olan hususlardan değildir. Zira bölünüp parçalara ayrılmayı kabul etmeyen küçük parçanın mevcut olduğunu isbat, yalnızca yüce Allah'ın varlığını ve birliğini isbat sadedinde ele alınmaktadır. Onun varlığını "imkân, hudus, temanu" vb. başka deliller ile de isbat mümkündür. Bu itibarla bu konu bilinmesi ve inanılması zorunlu bir husus değildir.

11. Beyt

وَمَا الْقُرْآنُ مَخْلُوقًا تَعَالَى * كَلَامُ الرَّبِّ عَنْ جِنْسِ الْمَقَالِ

(Yüce Allah[2]'ın zatı ile kaim olan) Kur'ân mahlûk değildir. Rabb'ın kelamı beşerin söylediği sözlerle aynı cinsten olmaktan yücedir.

"مَا" هُنَا بِمَعْنَى "لَيْسَ". وَ"الْقُرْآنُ": يُطْلَقُ وَيُرَادُ بِهِ الْقِرَاءَةُ، وَيُرَادُ بِهِ الْمُصْحَفُ، وَيُرَادُ بِهِ الْمَقْرُوءُ، وَهُوَ الْمُرَادُ هُنَا، فَإِنَّهُ الْكَلَامُ النَّفْسِيُّ الْقَائِمُ بِذَاتِهِ سُبْحَانَهُ.

وَ"كَلَامُ الرَّبِّ" فَاعِلُ "تَعَالَى". أَيْ تَعَظَّمَ وَ تَقَدَّسَ كَلَامُ الْحَقِّ عَنْ أَنْ يَكُونَ مِنْ جِنْسِ مَقُولِ الْخَلْقِ وَهُوَ الْحُرُوفُ وَالْأَصْوَاتُ الَّتِي هِيَ مَخْلُوقَةٌ، فَيَكُونُ مَخْلُوقًا.

Bu beyitte geçen **"ma"** harfi, **"leyse"** manasındadır. **"Kur'ân"** lafzı söylenir ve onunla "kıraat" murat edilir. Yine **"Kur'ân"** lafzı söylenir ve onunla **"mushaf"** murat edilir. Aynı şekilde **"Kur'ân"** lafzı söylenir ve onunla da **"okunan/tilavet edilen"** murat edilir. Nitekim burada da Kur'ân lafzıyla murat edilen budur. Çünkü (okuna gelen) Kur'ân, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın zatıyla kaim olan kelamı nefsîdir.[66]

66 Bizim okuduğumuz ise yüce Allah'ın zatı ile kaim olan Kur'ân değildir. Zira ses ve harflerden müteşekkil olan bu okuyuş, okuyan kişinin işi olup mahlûktur. Aynı şekilde kâğıdını ve mürekkebini koyarak matbaalarda bastığımız Kur'ân-ı Kerim'de mahlûktur. Ancak yüce Allah'ın zatı ile kaim olan Kur'ân-ı Kerime delalet ettiği için he türlü saygıya ve tazime layıktır. Aksi düşünülemez. Zira Kur'ân-ı Kerime saygısızlık küfür kabul edilir.

Metinde geçen "**kelamu'r-Rabb**" tamlaması, "**Teâlâ**" fiili mazisinin failidir. Yani yüce Allah (celle celâluhu)'ın (zatı ile kaim olan) kelamı, mahlûkatın kelamı cinsinden olmaktan yüce ve münezzehtir. Zira mahlûkatın kelamı, mahlûk/yaratılmış olan ses ve harflerden ibarettir. Dolayısıyla ses ve harflerden oluşan bir kelam mahlûk olur.

وَفِي الْكَلَامِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّهُ يُقَالُ: "كَلَامُ اللهِ غَيْرُ مَخْلُوقٍ" وَلَا يُقَالُ: "اَلْقُرْآنُ غَيْرُ مَخْلُوقٍ"، لِئَلَّا يَسْبِقَ إِلَى الْفَهْمِ (الْعَقْلِ) أَنَّ الْمُؤَلَّفَ مِنَ الْأَصْوَاتِ وَالْحُرُوفِ قَدِيمٌ، كَمَا نُقِلَ عَنْ بَعْضِ الْحَنَابِلَةِ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin (Kur'ân mahlûk değildir, şeklindeki) bu sözlerinde "**Allah (celle celâluhu)'ın kelamı mahlûk değildir**" denileceğine bir işaret vardır. Tâ ki zihne/akla ses ve harflerden müteşekkil olan (Kur'ân'ın) kadim olduğu düşüncesi gelmesin. Nitekim bazı Hanbelilerden "**ses ve harflerden müteşekkil olan Kur'ân'ın da kadim olduğu**" nakledile gelmiştir.

وَاتَّفَقَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى إِطْلَاقِ لَفْظِ "الْمُتَكَلِّم" عَلَى اللهِ، لٰكِنَّهُمْ اِخْتَلَفُوا فِي مَعْنَاهُ:
– فَذَهَبَ أَهْلُ الْحَقِّ إِلَى أَنَّ كَلَامَهُ تَعَالَى مَعْنًى قَائِمٌ بِذَاتِهِ، لَيْسَ بِحَرْفٍ وَلَا صَوْتٍ. –
وَذَهَبَ الْبَاقُونَ إِلَى أَنَّهُ مُتَكَلِّمٌ بِالْحُرُوفِ وَالْأَصْوَاتِ، ثُمَّ اخْتَلَفَ هٰؤُلَاءِ، فَذَهَبَ الْحَنَابِلَةُ مِنْهُمْ – عَلَى مَا نُقِلَ عَنْهُمْ – إِلَى أَنَّهَا قَدِيمَةٌ قَائِمَةٌ بِذَاتِهِ تَعَالَى، وَذَهَبَ الْمُعْتَزِلَةُ إِلَى أَنَّهَا حَادِثَةٌ قَائِمَةٌ بِغَيْرِ ذَاتِهِ، وَذَهَبَ الْكَرَّامِيَّةُ إِلَى أَنَّهَا حَادِثَةٌ قَائِمَةٌ بِذَاتِ اللهِ تَعَالَى.

Bütün Müslümanlar yüce Allah (celle celâluhu)'a "**mütekellim**" denileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak mütekellim lafzının ifade ettiği manada ihtilaf etmişlerdir.[67] Ehl-i sünnet, yüce Allah (celle celâluhu)'ın kelamı zatıyla kaim bir mana olup ses ve harflerden oluşmaz, görüşünü benimsemiştir. Diğerleri ise yüce

67 Yani mütekellim olduğunda ittifak etmelerine rağmen nasıl mütekellim olduğu hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Allah (celle celâluhu)'ın ses ve harflerle konuştuğu görüşündedir. Ancak bu grup daha sonra kendi aralarında ihtilaf ettiler. Hanbelilerden nakledildiğine göre onlar, bu harf ve sesler de kadîm olup yüce Allah (celle celâluhu)'ın zatıyla kaimdir, demişlerdir. Mutezile bu harf ve sesler hâdis olup yüce Allah (celle celâluhu)'ın zatıyla kaim değildir, demişlerdir. Kerramiye ise bu harf ve sesler hâdis olup yüce Allah (celle celâluhu)'ın zatıyla kaimdir, demişlerdir.

وَدَلِيلُ أَهْلِ الْحَقِّ: أَنَّ الْحَرْفَ وَالصَّوْتَ مَخْلُوقَانِ، وَكَلَامَ اللهِ غَيْرُ مَخْلُوقٍ، لِامْتِنَاعِ قِيَامِ الْحَوادِثِ بِذَاتِهِ تَعَالَى؛ إِذْ هُوَ مِنْ أَمَارَاتِ الْحُدُوثِ.

نَعَمْ، اَلْقُرْآنُ مَقْرُوءٌ بِأَلْسِنَتِنَا، مَحْفُوظٌ فِي صُدُورِنَا، مَكْتُوبٌ فِي مَصَاحِفِنَا، كَمَا نَقُولُ: "اَللهُ مَذْكُورٌ بِأَلْسِنَتِنَا، مَعْبُودٌ فِي مَسَاجِدِنَا، مَسْجُودٌ لَهُ فِي مَحَارِيبِنَا، غَيْرُ حَالٍّ فِينَا وَلَا فِيهَا".

Ehl-i sünnetin bu konudaki delili şöyledir: Harf ve sesler mahlûktur. Allah (celle celâluhu)'ın kelamı ise mahlûk değildir. (O halde Allah (celle celâluhu)'ın kelamı hâdis değildir. Zira) hâdis olan şeylerin yüce Allah (celle celâluhu)'ın zatıyla kaim olması mümkün değildir. Zira bu[68] hâdis olmanın bir alametidir.

Evet, nasıl ki, yüce Allah (celle celâluhu) dillerimizle zikredilendir, mescitlerimizde kendisine ibadet olunandır, mihraplarımızda da kendisine secde edilendir; dolayısıyla Allah (celle celâluhu) ne bize ne de buralara hulul etmiştir/girmiştir, diyorsak (aynı şekilde) **"Kur'ân dillerimizle okunmuştur, gönüllerimizde ezberlenmiştir, Mushaflarımıza da yazılmıştır"** (deriz).[69]

68 Yani hâdis olan şeylerin yüce Allah'ın zatıyla kaim olması, hâdis olmanın bir emaresidir. Allah ise hâdis olmadığı gibi hâdis olan şeylere de mahal değildir.

69 Bu sözlerimiz nasıl ki, Allah'ın kıdemine bir zarar vermiyorsa, bizim de elimizde bulunan Kur'ân-ı Kerim'i okuyor olmamız yüce Allah'ın kelamı nefsisi olan Kur'ân'ın kadimliğine bir zarar vermez.

قَالَ الْعِزُّ بْنُ جَمَاعَةَ : رُوِّينَا بِالسَّنَدِ عَنِ الرَّبِيعِ عَنْ أَحْمَدَ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ : (هَلْ) أُصَلِّي خَلْفَ مَنْ يَشْرَبُ الْخَمْرَ؟ فَقَالَ: لَا، فَقَالَ (الرَّجُلُ: هَلْ) أُصَلِّي خَلْفَ مَنْ يَقُولُ: إِنَّ الْقُرْآنَ مَخْلُوقٌ؟ فَقَالَ (أَحْمَدُ): سُبْحَانَ اللهِ ! أَنْهَاكَ عَنْ مُسْلِمٍ وَتَسْأَلُنِي عَنْ كَافِرٍ.

İz b. Cemâa şöyle demiştir: "Rebi'[70] senediyle (kanalıyla) bize imam Ahmet'ten şöyle bir rivayet gelmiştir: Bir adam kendisine, içki içen birinin arkasında namaz kılabilir miyim, diye sorar. İmam Ahmet b. Hanbel de, hayır kılamazsın, diye cevap verir. Aynı kişi, bu sefer 'Kur'ân mahlûktur diyen birinin arkasında namaz kılabilir miyim' diye sorar. Bunun üzerine imam Ahmet bu şahsa, Subhanallah! Ben seni Müslüman olan birinin arkasında namaz kılmaktan yasaklıyorum, sen ise bana kâfirin arkasında namaz kılabilir miyim diye soruyorsun"[71] der.

70 Bu kişi, imam Şafiî'nin arkadaşı olan ve onun kitapları ile hadislerini rivayet eden Er-Rebi' b. Süleyman b. Abdulcebbar'dır.

71 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 54.

12. Beyt

وَرَبُّ الْعَرْشِ فَوْقَ الْعَرْشِ لٰكِنْ * بِلَا وَصْفِ التَّمَكُّنِ وَاتِّصَالِ

Arşın Rabbi (olan yüce Allah (celle celâluhu)) arşın üzerindedir, fakat bu (yüce Allah(celle celâluhu)'ın arşı) mekân edinmesi ve arşa bitişik olması şeklinde değildir.

"رَبُّ الْعَرْشِ" أَيْ: خَالِقُهُ وَمَالِكُهُ. وَالْإِضَافَةُ لِلتَّشْرِيفِ كَـ"رَبُّ الْبَيْتِ وَرَبُّ جِبْرِيلَ"، وَهُوَ أَعْظَمُ الْمَخْلُوقَاتِ وَمُحِيطٌ بِالْمَوْجُودَاتِ، وَقَدْ قَالَ سُبْحَانَهُ: ﴿الرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى﴾.

"Rabbu'l-Arş", Arşın yaratıcısı ve onun sahibi demektir. **"Rabbu'l-Arş"** tamlamasındaki izafet, **"Rabbu'l-beyt ve Rabbu Cibril"** tamlamalarında olduğu gibi teşrif (şeref vermek ve yüceltmek) içindir. Arş, yaratılmışların en büyüğü olup bütün mevcudatı kuşatmıştır. Yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Rahman arşa istiva etmektedir (hükmetmektedir)"** (Taha, 20/5).

وَمَذْهَبُ الْخَلَفِ: جَوَازُ تَأْوِيلِ "الْاِسْتِوَاءِ" بِالْاِسْتِيلَاءِ، وَمُخْتَارُ السَّلَفِ: عَدَمُ التَّأْوِيلِ بَلْ اِعْتِقَادُ التَّنْزِيلِ مَعَ وَصْفِ التَّنْزِيهِ لَهُ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُوجِبُ التَّشْبِيهَ، وَتَفْوِيضُ الْأَمْرِ إِلَى اللهِ وَعِلْمِهِ فِي الْمُرَادِ بِهِ، كَمَا قَالَ الْإِمَامُ مَالِكٌ: "اَلْاِسْتِوَاءُ مَعْلُومٌ، وَالْكَيْفُ

مَجْهُولٌ، وَالسُّؤَالُ عَنْهُ بِدْعَةٌ، وَالإِيمَانُ وَاجِبٌ". وَاخْتَارَهُ إِمَامُنَا الأَعْظَمُ، وَكَذَا كُلُّ مَا وَرَدَ مِنَ الآيَاتِ وَالأَحَادِيثِ المُتَشَابِهَاتِ، مِنْ ذِكْرِ "الْيَدِ وَالْعَيْنِ وَالْوَجْهِ وَنَحْوِهَا" مِنَ الصِّفَاتِ، وَمِنْهُ لَفْظُ "فَوْقَ" فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ﴾، وَفِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى: ﴿يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ﴾ فَلَا يُؤَوِّلُونَهُ بِالْعَظَمَةِ وَالرِّفْعَةِ، كَمَا قَالَ بِهِ الْخَلَفُ.

Halef âlimleri "istiva" lafzının "istila (hükmü ve egemenliği altına almak)" olarak tevilini caiz görmüşlerdir. Selef âlimlerinin tercihi ise, tevil etmemek, aksine teşbihi gerektirecek şeylerden yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı tenzih etmekle birlikte ayetlere olduğu gibi inanmak, işi ve "istiva" lafzı ile ne murat edildiğini yüce Allah (Celle Celâluhu)'a havale etmektir. Nitekim imam Malik şöyle demiştir: "**İstiva malumdur. Keyfiyeti meçhuldür. Onunla ilgili sorular sormak bidattir. Ona iman etmek ise vaciptir.**" Bu görüşü büyük imamımız Ebu Hanife de tercih etmiştir. Müteşabih ayet ve hadislerde "**el, göz, yüz, vb.**" şeklinde gelen sıfatlarla ilgili hüküm de aynı şekildedir. Müteşabihattan biri de yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruklarında gelen "**fevk (üstünde)**" lafzıdır. Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**O, kullarının üstünde yegâne tasarruf sahibidir**" (Enam, 6/18, 61); "**Üstlerinde olan Rablerinden korkarlar**" (Nahl, 16/50). Selef âlimleri, bu ayetlerde geçen "**fevk (üstünde)**" lafzını, halef âlimlerinin söylediği gibi 'yücelik, büyüklük ve üstün olmakla' tevil etmemişlerdir.

وَلَمَّا عَبَّرَ النَّاظِمُ بِالْفَوْقِيَّةِ وَغَيَّرَ الْعِبَارَةَ الْقُرْآنِيَّةَ لِضَرُورَةِ النَّظْمِ اسْتَدْرَكَهُ بِقَوْلِهِ: "لَكِنْ بِلَا وَصْفِ التَّمَكُّنِ وَاتِّصَالِ"، أَيْ بِلَا وَصْفِ الاسْتِقْرَارِ وَلَا نَعْتِ الاتِّصَالِ؛ لِأَنَّ كِلَيْهِمَا فِي حَقِّ اللهِ مِنَ الْمُحَالِ.

Ne zaman ki, nâzım Siracüddin el-Ûşî Hazretleri "**fevkiyeti (üstünde olmayı)**" ifade etti ve bu konuda Kur'ân-ı Kerim'e ait olan ibareyi şiirin getirdiği zaruretten ötürü değiştirdi, hemen bunu "**fakat bu istiva, mekân tutmak ve arşa temas etmek niteliğinde değildir**" diyerek telafi etti. Yani "(Rahman'ın Arşa

istivası), oraya yerleşmek veya temas etmek ya da bitişmek" şeklinde değildir. Çünkü her iki durum da yüce Allah (celle celâluhu) hakkında muhaldir/imkânsızdır.

وَفِيهِ رَدٌّ عَلَى الْكَرَّامِيَّةِ وَالْمُجَسِّمَةِ فِي إِثْبَاتِ "الْجِهَةِ"، فَإِنَّ الْكَرَّامِيَّةَ يُثْبِتُونَ جِهَةَ "الْعُلُوِّ" مِنْ غَيْرِ اسْتِقْرَارٍ عَلَى الْعَرْشِ، وَالْمُجَسِّمَةَ وَهُمُ الْحَشَوِيَّةُ يُصَرِّحُونَ بِالْاسْتِقْرَارِ عَلَى الْعَرْشِ بِظَاهِرِ الْآيَةِ، وَلَا حُجَّةَ فِيهَا؛ لِأَنَّ الْاسْتِوَاءَ لَهُ مَعَانٍ: كَـ"الْاسْتِيلَاءِ" وَمِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ:

قَدِ اسْتَوَى بِشْرٌ عَلَى الْعِرَاقِ ۞ مِنْ غَيْرِ سَيْفٍ وَدَمٍ مُهْرَاقِ

وَكَـ"التَّمَامِ وَالْكَمَالِ" وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى﴾. وَكَـ"الْاسْتِقْرَارِ" وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾. فَلَا اسْتِدْلَالَ مَعَ تَعَدُّدِ الْاحْتِمَالِ.

Bu beyitte "yüce **Allah (celle celâluhu)'a cihet isbat eden"** Kerramiye ve Mücessime fırkalarına bir reddiye vardır. Şöyle ki, Kerramiye taifesi yüce Allah (celle celâluhu)'ın Arş üzerine yerleşmeksizin **"uluv (üst/yukarı)"** cihetinde olduğunu isbat etmektedirler. Mücessime taifesi -ki, bunlar Haşeviyye'dir- ayetin (Taha, 20/5) zahirine bakarak yüce Allah (celle celâluhu)'ın Arş üzerine yerleştiğini açıkça ifade etmektedirler. Hâlbuki ayette (Taha, 20/5) onların bu iddialarına delil olacak bir durum yoktur. Çünkü **"istiva"** kelimesinin birden çok manası vardır. Mesela bunlardan biri de **"istila"**dır. Şairin şu sözü de bu manadadır: **"Bişr (isimli bir komutan), Irak üzerine istiva etti, kılıç kullanmadan ve kan dökmeden."** (Buradaki istiva, istila etti, hükmü ve egemenliği altına aldı, demektir). Bu manalardan biri de **"tamamına ermek ve kemal bulmak"**tır. Nitekim yüce Allah (celle celâluhu)'ın şu sözü de bu manadadır: **"(Musa bedenen) gücünün zirvesine erip (aklen de) kemale ulaşınca (kırkına varıp olgunlaşınca)..."** (Kasas, 28/14). Bu manalardan biri de **"istikrar"** (yerleşmek, oturmak)tır. Nitekim yüce Allah (celle celâluhu)'ın şu sözü de bu manadadır: **"Gemi Cudi'ye oturdu"** (Hud, 11/44). Dolayısıyla birden çok manaya ihtimali olan bir lafızla istidlal edilemez.

فَإِنْ قِيلَ: فَمَا الْفَائِدَةُ حِينَئِذٍ فِي نُزُولِ الْمُتَشَابِهَاتِ؟ أُجِيبَ بِأَنَّ فَائِدَتَهُ إِظْهَارُ عَجْزِ الْخَلْقِ، وَقُصُورِ فَهْمِهِمْ عَنْ كَلَامِ رَبِّهِمْ، وَتَعَبُّدِهِمْ بِإِيمَانِهِمْ، فَيَقُولُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ: ﴿آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا﴾.

Eğer denirse ki, o takdirde müteşabih ayetlerin indirilmesinden fayda nedir? Buna şöyle cevap verilir: Yaratılmışların acziyetini, Rablerinin kelamını anlamalarındaki eksikliklerini ve imanlarıyla kulluk etmelerini açığa çıkarmaktır ki, bu durumda onlardan ilimde derinleşmiş olanlar **"Ona inandık, hepsi Rabbimiz'in katındandır"** (Al-i İmran, 3/7) derler.

فَالتَّفْوِيضُ إِلَى اللهِ وَالْاعْتِقَادُ بِحَقِيقَةِ مُرَادِ اللهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُعْرَفَ مُرَادُهُ مِنْ كَمَالِ الْعُبُودِيَّةِ فِي الْعَبْدِ، وَلِذَا اخْتَارَهُ السَّلَفُ، وَالتَّعَرُّضُ إِلَى تَفْسِيرِ الْمُتَشَابِهَاتِ وَتَأْوِيلِهَا كَمَا اخْتَارَهُ الْخَلَفُ غَيْرَ جَازِمِينَ بِأَنَّهُ مُرَادُهُ سُبْحَانَهُ عِبَادَةٌ فِي الْعَبْدِ، إِلَّا أَنَّ الْعُبُودِيَّةَ أَقْوَى مِنَ الْعِبَادَةِ؛ لِأَنَّ الْعُبُودِيَّةَ هِيَ الرِّضَا بِمَا يَفْعَلُ الرَّبُّ، وَالْعِبَادَةَ هِيَ فِعْلُ مَا يَرْضَى بِهِ الرَّبُّ، وَالرِّضَا فَوْقَ الْعَمَلِ. حَتَّى كَانَ تَرْكُ الرِّضَا كُفْرًا وَتَرْكُ الْعَمَلِ فِسْقًا، وَلِذٰلِكَ تَسْقُطُ الْعِبَادَةُ فِي الْآخِرَةِ، وَالْعُبُودِيَّةُ لَا تَسْقُطُ فِي الدَّارَيْنِ. وَبِهٰذَا تَبَيَّنَ أَنَّ مَذْهَبَ السَّلَفِ أَسْلَمُ وَأَعْلَمُ، وَمَذْهَبَ الْخَلَفِ أَحْكَمُ.

(Müteşabih ayet ve hadislerle ne murat edildiği bilgisini) yüce Allah (Celle celâluhu)'a havale etmek, yüce Allah (Celle celâluhu)'ın muradını bilmeksizin Allah (Celle celâluhu)'ın muradının hakikatine inanmak, kulun ubudiyette zirveye ulaşmasıdır. İşte bu sebeple selef âlimleri bu yolu tercih etmişlerdir. Halef âlimlerinin tercih ettikleri gibi müteşabih ayet ve hadislere getirilen tefsir ve tevillerin Allah (Celle celâluhu)'ın kesin muradı olduğunu söylemeksizin bunların tefsir ve teviline girişmek de kul için bir ibadettir. Şu kadar var ki kulluk, ibadet etmekten çok üstündür. Çünkü kulluk, Rabbin yaptığına razı olmaktır. İbadet ise, Rabbin razı olacağı şeyleri yapmaktır. Rıza, amelden üstündür. Öyle ki, rızayı terk etmek, küfür; amelleri terk etmek ise fasıklıktır. İşte bu sebepledir ki, ahirette ibadetler düşecektir. Ama kulluk, hem dünyada hem de ahirette düşmeyecektir. Bununla açığa çıktı ki, selef âlimlerinin mezhebi eslem ve a'lem; halef âlimlerinin mezhebi ise ahkemdir.

13. Beyt

وَمَا التَّشْبِيهُ لِلرَّحْمٰنِ وَجْهًا * فَصُنْ عَنْ ذَاكَ أَصْنَافَ الْأَهَالِي

Rahman olan (yüce Allah (celle celâluhu)'ı) herhangi bir şeye benzetmek doğru bir yol değildir. Dolayısıyla Müslüman halkı bu tür bozuk inançlardan koru.

"مَا" نَافِيَةٌ بِمَعْنَى لَيْسَ، وَخَبَرُهَا "وَجْهًا"، وَ"الصَّوْنُ": اَلْحِفْظُ، وَ"الْأَهَالِي": جَمْعُ أَهْلٍ، وَالْمُرَادُ بِهِمْ أَهْلُ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ.

أَيْ لَيْسَ التَّشْبِيهُ لَهُ سُبْحَانَهُ طَرِيقًا مُسْتَحْسَنًا فَاحْفَظْ عَنْ ذٰلِكَ الْاعْتِقَادِ الْفَاسِدِ أَهْلَ الْعِلْمِ الَّذِينَ لَا يَرُوجُ عِنْدَهُمُ الْأَمْرُ الْكَاسِدُ، وَكُنْ بِوَصْفِ التَّنْزِيهِ بَيْنَ التَّعْطِيلِ وَالتَّشْبِيهِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾، فَإِنَّ الْجُمْلَةَ الْأُولَى تَرُدُّ عَلَى الْمُشَبِّهَةِ فِي الذَّاتِ، وَالْجُمْلَةَ الثَّانِيَةَ تَرُدُّ عَلَى الْمُعَطِّلَةِ النَّافِيَةِ لِلصِّفَاتِ.

Beyitte geçen **"mâ"** harfi, **"leyse"** manasına olup nafiyedir. **"Mâ"** harfinin haberi de **"veçhen"** kelimesidir. **"Savn"** ise korumak anlamındadır. **"Ehali"** kelimesi, **"ehl"** kelimesinin çoğuludur. Bununla murat da ehl-i sünnet ve'l-cemaattir.

Beytin manası şöyledir: Yüce Allah (celle celâluhu)'ı yaratılmışlardan birine benzetmek güzel ve meşru görünen bir yol değildir. O halde kesat bir işin yanlarında revaç bulamadığı ehl-i ilmi/ehl-i sünneti bu tür bozuk inançtan koru. Kendinde

ta'tıl ile teşbih[72] arasında tenzih eder bir nitelikte ol. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir"** (Şura, 42/11). Bu ayet-i kerimenin ilk cümlesi (yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın) Zatını benzetenlere bir reddir. İkinci cümlesi ise sıfatları yok sayan muattıla fırkasına bir reddir.

وَذَكَرَ ابْنُ جَمَاعَةَ: ''أَنَّ ''الرَّحْمٰنَ'' اِسْمٌ مُخْتَصٌّ بِاللهِ لَا يُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِهِ، ثُمَّ قَالَ (ابْنُ جَمَاعَةَ): فَإِنْ قُلْتَ قَدْ أُطْلِقَ فِي قَوْلِ بَنِي حَنِيفَةَ عَلَى مُسَيْلَمَةَ 'رَحْمَانُ الْيَمَامَةِ'، وَقَوْلِ شَاعِرِهِمْ: 'وَأَنْتَ غَيْثُ الْوَرَى لَا زِلْتَ رَحْمَانَا'. قُلْتُ: اَلْمُخْتَصُّ الْمُعَرَّفُ بِالْأَلِفِ وَاللَّامِ دُونَ غَيْرِهِ، وَأَمَّا جَوَابُ الزَّمَخْشَرِيِّ بِأَنَّهُ مِنْ بَابِ تَعَنُّتِهِمْ فَغَيْرُ مُسْتَقِيمٍ''.

İbn Cemâa şöyle zikretmiştir: "Er-Rahman ismi, yüce Allah (Celle Celâluhu)'a has bir isim olup başkalarına ad olarak kullanılamaz." Devamla İbn Cemâa şöyle demektedir: "Şayet 'Beni Hanife kabilesinin sözünde Müseyleme için 'Rahmanu'l-Yemame', yine bunların şairlerinin sözünde de onun için 'sen varlıklara medet eden ve onların yardımına koşansın, Rahman olmakta daim olasın' şeklinde isim olarak kullanılmaktadır' dersen, buna şöyle cevap veririm: Başında harfi tarif bulunanı yani (er-Rahman şeklinde) olanı Allah (Celle Celâluhu)'a hastır, başında harfi tarif bulunmayanlar ise O'na has değildir. (Dolayısıyla harfi tarif bulunmayanlar hem Allah (Celle Celâluhu) için hem de başkaları için isim olarak kullanılabilir). Zemahşeri'nin (Beni Hanife kabilesi ile şairlerinin Müseyleme için 'Rahman' ismini kullanmaları), 'onların inatlarından ötürüdür' şeklinde verdiği cevap doğru değildir."[73]

72 Ta'tıl: Yüce Allah'ın sıfatlarını yok saymaktır ki, bu Mutezileye ait bir görüştür. Bu itibarla kendilerine muattıla denilmektedir. Teşbih ise yüce Allah'ı yaratılmışlardan birine benzetmektir ki, bu da Müşebbihe fırkasının görüşüdür. Ehl-i sünnetten olan bir kişi, ta'tıl ve teşbih arasında yüce Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih eder bir konumda olmalıdır.

73 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 59.

14. Beyt

وَلَا يَمْضِي عَلَى الدَّيَّانِ وَقْتٌ * وَأَزْمَانٌ وَأَحْوَالٌ بِحَالِ

Deyyan olan (her şeyin karşılığını tastamam veren) yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın üzerinden vakit ve zaman geçmez. O'na hiçbir şekilde değişiklik de arız olmaz.

"الدَّيَّانُ": الْمُجَازِي، مَأْخُوذٌ مِنَ الدِّينِ بِمَعْنَى الْجَزَاءِ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾ وَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ وَحَدِيثُ: "كَمَا تَدِينُ تُدَانُ"

وَهُوَ (أَيِ الدَّيَّانُ) مِنْ أَسْمَائِهِ سُبْحَانَهُ، كَمَا رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ فِي بَابِ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَ جَلَّ: ﴿لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾.

"**Ed-Deyyân**" kelimesi "**karşılık veren**" anlamında olup "**ceza (karşılık)**" manasında olan "**din**" kelimesinden türetilmiştir. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruklarında geçen "**din**" kelimeleri de "**ceza (karşılık)**" manasındadır. Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Din (ceza) gününün sahibi**" (Fatiha, 1/4); "**Sizin dininiz size, benim dinim banadır**" (Kafirun, 109/6).[74] Yine, "**Ne yaparsan öyle ceza/karşılık görürsün**"[75] hadis-i şerifinde geçen "**din**" kelimesi de "**ceza (karşılık)**" manasındadır.

---

74 Yani ceza (yapılanların karşılığının verileceği) günün sahibi; sizler yaptıklarınızı cezasını/karşılığı göreceksiniz, ben de yaptıklarımın cezasını/karşılığını göreceğim.

75 Buhari, Tefsir, 65, No: 4474.

"Ed-Deyyân" kelimesi, yüce Allah (celle celâluhu)'ın güzel isimlerinden biridir. Nitekim İmam Buhari de "Yüce Allah (celle celâluhu)'ın nezdinde kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda etmez..." şeklinde açtığı babında böylece rivayet etmiştir.[76]

وَالْوَقْتُ وَالزَّمَانُ بِمَعْنًى وَاحِدٍ. وَلَعَلَّهُ أَرَادَ بِالْوَقْتِ الْوَقْتَ الْمُعَيَّنَ، وَبِالأَزْمَانِ الأَزْمِنَةَ الْمُخْتَلِفَةَ، وَ"الْحَالُ": صِفَةٌ غَيْرُ رَاسِخَةٍ.

وَالْمَعْنَى لَا يَجْرِي عَلَيْهِ سُبْحَانَهُ وَلَا يُقَارِنُهُ وَقْتٌ بِحَيْثُ لَا يُمْكِنُ انْفِكَاكُهُ عَنْهُ، فَإِنَّهُ تَعَالَى مُنَزَّهٌ عَنْ أَنْ يَمْضِيَ عَلَيْهِ وَقْتٌ وَحَالٌ؛ لِأَنَّ الزَّمَانَ وَالْمَكَانَ وَالْحَالَ وَالشَّأْنَ مَخْلُوقَةٌ لِلَّهِ، فَتَمْضِي عَلَى الْمَخْلُوقِينَ لَا عَلَى خَالِقِهِمْ، لِئَلَّا يَلْزَمَ قَبُولُ الْحَوَادِثِ وَالتَّغَيُّرِ، فَإِنَّ كُلًّا مِنْهَا مِنْ أَمَارَاتِ الْحُدُوثِ، وَقَدْ ثَبَتَ قِدَمُهُ سُبْحَانَهُ.

"Vakit ve zaman" aynı manadadır. Belki de nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri vakit kelimesiyle **"muayyen bir zamanı"**; "el-ezman" kelimesiyle de muhtelif zamanları murat etmiştir. **"Hal"** ise devamlılık arzetmeyen ve sürekli değişen bir durumdur.

Bu beytin manası şöyledir: Yüce Allah (celle celâluhu)'ın üzerinden zaman akıp gitmediği gibi, kendisinden ayrılması mümkün olmayan bir vakit de onunla beraber olmaz.[77] Çünkü yüce Allah (celle celâluhu), üzerinden vakit ve zamanın geçmesinden de, durumunda bir değişiklik olmasından da münezzehtir. Zira zaman, mekân, durum ve hal gibi şeyler yüce Allah (celle celâluhu) tarafından yaratılmıştır. Bu itibarla bunlar yaratılmış olanlar üzerinde vaki olursa da yaratan üzerinde vaki olmaz.

---

76 Bu hadis biraz uzundur. Ancak ilgili bölümü şöyledir: Abdullah İbn Uneys şöyle demiştir: Ben Peygamber (s.a.v)'den şöyle buyurduğunu işittim: "Allah kıyamet gününde kulları toplar ve onlara uzakta olanın yakında olan kimsenin işitmesi gibi işiteceği bir ses ile nida eder: Melik ancak benim! Deyyân olan (her şeyin karşılığını tastamam veren) de ancak benim!" Buhari, Tevhid, 32 No: 7480.

77 Çünkü vakit ve zaman, ancak yaratılmışlarla birlikte olur. Allah ise vakti ve zamanı yaratandır. Dolayısıyla vakit ve zaman, onunla birlikte bulunmaz. Zira bunlar hâdis ve izafi şeylerdir.

(Zaman, mekân, durum ve hal gibi şeylerin yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın üzerinde vaki olamamasının nedeni), Allah (Celle Celâluhu)'ın hâdis olan şeyleri kabul etmesi veya O'nda bir hal değişikliğinin kabulü gibi bir durumun lazım gelmemesi içindir.[78] Çünkü bütün bunlar sonradan olma (hudûs) alametidir. Hâlbuki yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın kıdemi sabittir.

وَقَوْلُهُ "بِحَالِ" أَيْ فِي حَالٍ مِنْ أَحْوَالِ الْإِنْسَانِ وَغَيْرِهِ مِنْ ذَوِي الْأَحْوَالِ، لِئَلَّا يَلْزَمَ التَّنَاقُضُ فِي كَلَامِ النَّاظِمِ فِي هٰذَا الْمَقَامِ.

وَقَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ : "لَيْسَ سُبْحَانَهُ بِزَمَانٍ[79] لِئَلَّا يَلْزَمَ أَنْ يَكُونَ حَالًّا فِي الْحَوَادِثِ.

وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى خَلَقَ الْأَمْكِنَةَ وَالْأَزْمِنَةَ وَالْأَحْوَالَ الْمُخْتَلِفَةَ، وَكَانَ اللهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ، فَالْآنَ عَلَى مَا كَانَ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"bi hâli"** sözü, hal ve durum sahibi olan insan ve diğer canlıların hallerinden hiçbir hal (yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın üzerinde) vaki olmaz demektir. Bu da bu makamda nazımın (ahval sözü ile hal sözü arasında) bir çelişkinin lazım gelmemesi içindir.

İbn Cemâa şöyle demiştir: **"Hâdis olan şeylere hulul etmesi gibi bir durumun lazım gelmemesi için yüce Allah (Celle Celâluhu) zamanla ilişkili değildir (denilir)."**[80]

Özetle yüce Allah (Celle Celâluhu), mekânları, zamanları, çeşitli hal ve durumları yaratmıştır. Yüce Allah (Celle Celâluhu) var idi, Onunla birlikte hiçbir şey yoktu. Yüce Allah (Celle Celâluhu) ezelde nasıl ise şimdi de aynıdır.

---

78 Allah hâdis olan şeylere mahal olmadığı gibi, kendisinde hiçbir şekilde durum değişikliği de olmaz. Ezelden ebede kadar ne zatında ne de sıfatlarında bir değişiklik hâsıl olmamıştır, olmayacaktır. Değişiklik yaratılmış olanlar için söz konusudur.

79 01 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ «...بِزَمَانِيٍّ...»

80 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 62. Yani Allah'a zaman kavramının izafe edilmesi mümkün değildir. Zira Allah, ezeli ve ebedidir. O zaman üstüdür; zamanı yaratandır; zamanın onu kuşatması imkânsızdır.

وَلَوْ جَعَلَ[81] (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) هٰذَا الْبَيْتَ بَعْدَ قَوْلِهِ: (وَذَاتًا عَنْ جِهَاتِ السِّتِّ
خَالِ) لَكَانَ أَنْسَبَ فِي الْجَمْعِ بَيْنَ نَفْيِ الزَّمَانِ وَالْمَكَانِ.

هٰذَا وَفِي (كِتَابِ) الْمَوَاقِفِ "أَنَّ الرَّبَّ تَعَالَى لَوْ كَانَ فِي جِهَةٍ وَمَكَانٍ لَزِمَ قِدَمُ الْمَكَانِ،
وَقَدْ بَرْهَنَّا أَنْ لَا قَدِيمَ سِوَى اللهِ تَعَالَى، وَعَلَيْهِ الْاِتِّفَاقُ".

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyti, "O'nu altı yönden münezzeh olarak 'zat' diye de isimlendiririz" şeklindeki (yedinci beyitten) hemen sonraya koysaydı, daha münasip olurdu. Böylelikle de zaman ve mekânı nefyeden iki beyti bir arada cem etmiş olurdu. Bu söylediklerimi al.

Mevakıf adlı eserde şöyle denilmektedir: "Eğer Rabb Teâlâ bir cihette ve mekânda olsaydı, bu mekânın da kadim olması gerekirdi. Hâlbuki biz kesin delillerle isbat ettik ki, yüce Allah (celle celâluhu)'tan başka kadim yoktur. Nitekim ümmet de yüce Allah (celle celâluhu)'tan başka kadim olmadığı hususunda ittifak etmiştir."[82]

---

81 لَوْ قُرِئَ هَذَا الْفِعْلُ مَبْنِيًّا لِلْمَفْعُولِ أَيْ مَجْهُولًا لَكَانَ نَائِبُ فَاعِلِهِ «هٰذَا الْبَيْتُ»

82 Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355), el-Mevâkıf, shf. 271. Ayrıca Adudüddin el-Îcî'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 21/410-414.

15. Beyt

وَمُسْتَغْنٍ إِلٰهِي عَنْ نِسَاءٍ * وَأَوْلَادٍ إِنَاثٍ اَوْ رِجَالِ

Benim ilâhım gerek kadınlar (eşler), gerekse kız olsun erkek olsun çocuklar edinmekten müstağnidir.

أَرَادَ بِـ"النِّسَاءِ" اَلزَّوْجَاتِ وَنَحْوَهَا مِنَ الْمَمْلُوكَاتِ، وَقَوْلُهُ "إِنَاثٍ" بِالْجَرِّ بَدَلٌ مِنْ "أَوْلَادٍ" بَدَلَ الْبَعْضِ مِنَ الْكُلِّ. وَالْمُرَادُ بِهِ التَّفْصِيلُ عَلَى قَصْدِ التَّكْمِيلِ، وَإِلاَّ فَالْوَلَدُ يَشْمَلُ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى لُغَةً وَشَرْعًا، قَالَ تَعَالَى: ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا﴾. يَعْنِي الزَّوْجَةَ وَمَا يَتَوَلَّدُ مِنْهَا. قَالَ تَعَالَى: ﴿قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ، اَللهُ الصَّمَدُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"nisa (kadınlar)"** kelimesiyle eşler ve tıpkı eşler gibi sahip olunan cariyeleri murat etmiştir. Nâzım hazretlerinin mecrur olarak getirdiği **"inâsin (kızlar)"** kelimesi ise, **"evlad"** kelimesinden bedel olarak bedeli baz mine'l-küldür. Bununla murat da hükmü tamamlamak kastıyla detayları ifade etmektir. Aksi takdirde **"veled/çocuk"** kelimesi hem lügat hem de şeriat itibariyle kız ve erkek çocukları içine almaktadır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Doğrusu Rabbimizin yüceliği her yücelikten üstündür. O, zevce ve çocuk edinmemiştir"** (Cinn, 72/3). Yani zevce ve zevceden do-

ğanları edinmemiştir. Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: **"De ki: O Allah bir tektir. Allah her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır. O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir"** (İhlas, 112/1-4).

وَفِيهِ تَنْبِيهٌ عَلَى أَنَّهُ أَحَدِيُّ الذَّاتِ وَأَحَدِيُّ الصِّفَاتِ، مُسْتَغْنٍ عَنِ الْكَائِنَاتِ، وَمَرْجِعُهُمْ فِي قَضَاءِ الْحَاجَاتِ، لَمْ يَحْدُثْ عَنْ شَيْءٍ، وَلَمْ يَحْدُثْ عَنْهُ شَيْءٌ. وَالْمَعْنَى: لَيْسَ بِحَادِثٍ وَبِمَحَلٍّ حَادِثٍ. فَلَيْسَ لَهُ وَالِدٌ وَلَا وَالِدَةٌ وَلَا وَلَدٌ وَلَا شَبِيهٌ لَهُ مِنْ وَلَدٍ وَلَا مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا مِنْ غَيْرِهِمَا.

Bu (İhlas Suresi'nin) ayet-i kerimelerinde yüce Allah (celle celâluhu)'ın hem zatında hem de sıfatlarında tek olduğuna, kâinattan hiçbir şeye muhtaç olmadığına, kâinat ve içindekilerinin ihtiyaçlarının giderilmesinde yegâne merci olduğuna, bir şeyden meydana gelmediğine ve O'ndan da bir şeyin meydana gelmediğine tembih vardır. Dolayısıyla bu ayetlerin manası şöyle olur: Yüce Allah (celle celâluhu), hâdis olmadığı gibi hâdis olan şeylere de mahal değildir. Yüce Allah (celle celâluhu)'ın anne ve babası olmadığı gibi erkek veya kız çocukları da yoktur. Yine O'na çocuk, eş veya onların dışında denk ve benzer biri de yoktur.

وَفِي الْبَيْتِ رَدٌّ عَلَى النَّصَارَى فِي زَعْمِهِمُ الزَّوْجِيَّةَ فِي مَرْيَمَ وَالْإِبْنِيَّةَ فِي عِيسَى، وَعَلَى كُفَّارِ مَكَّةَ فِي قَوْلِهِمْ: "اَلْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللهِ". وَقَدْ قَالَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى رَدًّا عَلَى الْأَوَّلِينَ: ﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا إِلٰهٌ وَاحِدٌ﴾ اِلَى أَنْ قَالَ: ﴿مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ﴾ أَيْ يَحْتَاجَانِ إِلَى أَكْلِهِمَا بَلْ يَفْتَقِرَانِ إِلَى خُرُوجِ فَضَلَاتِهِمَا فَيَبُولَانِ وَيَتَغَوَّطَانِ فَكَيْفَ يَصْلُحَانِ لِلْأُلُوهِيَّةِ؟ وَقَالَ اللهُ تَعَالَى فِي الْآخِرِينَ: ﴿وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ إِنَاثًا أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ﴾، وَقَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ﴾. اَلْآيَاتِ.

Bu beyitlerde Hıristiyanların Hz. Meryem'i eş, Hz. İsa (Aleyhis selâm)'yı da oğul olarak kabul ettikleri batıl inançlarına bir reddiye vardır. Aynı şekilde Mekke kâfirlerinin **"melekler, yüce Allah'ın kızlarıdır"** sözlerine de bir reddiye vardır. Nitekim yüce Allah (Celle celâluhu), birinci grubun batıl inançlarını red sadedinde şöyle buyurmuştur: **"And olsun ki, 'Allah üçten biridir' diyenler kâfir olmuştur; oysa ilah ancak bir tek İlahtır"** (Maide, 5/73). Aynı ayetlerin devamında da şöyle buyurmuştur: **"Meryem oğlu Mesih sadece bir peygamberdir, ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir, onun annesi sıddıka (dosdoğru) bir kadındır, her ikisi de yemek yerlerdi"** (Maide, 5/73). Yani her ikisi de yemek yemeye ihtiyaç duyarlardı. Hatta yedikleri şeylerin fazlalıklarını (posalarını) da çıkarmaya ihtiyaç hissederlerdi. Bu sebeple de küçük ve büyük ihtiyaçlarını giderirlerdi. O halde ilah olmaya nasıl elverişli olabilirler? Yine yüce Allah (Celle celâluhu), diğer grubun (Mekke kâfirlerinin) batıl inançlarını red sadedinde şöyle buyurmuştur: **"Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Yaratılışlarını mı görmüşler?"** (Zühruf, 43/19); **"Allah'a kızlar isnat ediyorlar, haşa! O bundan münezzehtir. Hoşlandıkları (erkek çocuklar) da kendilerinindir"** (Nahl, 16/57). İlgili ayetleri sen okuyuver.

وَلَا بُدَّ مِنْ تَقْدِيرِ مُضَافٍ فِي الْبَيْتِ لِيَسْتَقِيمَ مَعْنَى الْكَلَام، أَيْ وَمُسْتَغْنٍ إِلٰهِي عَنْ اِتِّخَاذِ نِسَاءٍ؛ إِذْ لَا يَلْزَمُ مِنَ الْاِسْتِغْنَاءِ عَنِ الشَّيْءِ التَّنَزُّهُ عَنْهُ، فَلَوْ قَالَ: (وَقُلْ رَبِّيَ الْمُنَزَّهُ عَنْ نِسَاءٍ) لَكَانَ أَحْسَنَ بِنَاءً.

Kelamın (beytin) ifade etiği mananın daha doğru olabilmesi için bu beyte bir muzafın (ittihaz kelimesinin) takdir edilmesi gerekir. Yani وَمُسْتَغْنٍ اِلٰهِي عَنْ اتِّخَاذ نِسَاء denmelidir. Zira bir şeye ihtiyaç hissetmemekten ondan münezzeh olma lazım gelmez. Bu itibarla nâzım hazretleri, (yukarıdaki mısra yerine) **"De ki, benim Rabbim kadınlardan münezzehtir"** deseydi, mısranın yapısı ve manası daha güzel olurdu.

16. Beyt

كَذَا عَنْ كُلِّ ذِي عَوْنٍ وَنَصْرٍ * تَفَرَّدَ ذُو الْجَلَالِ وَذُو الْمَعَالِي

Aynı şekilde yüce Allah (Celle Celâluhu), her türlü yardımcı ve destekçiden de müstağnidir. Azamet ve yücelikler sahibi olan yüce Allah (Celle Celâluhu) tektir.

"اَلْعَوْنُ" هُنَا بِمَعْنَى الْإِعَانَةِ، وَ"النَّصْرُ" هُنَا بِمَعْنَى النُّصْرَةِ وَالْإِغَاثَةِ، عَطْفٌ عَلَيْهِ. يُقَالُ: "تَفَرَّدَ بِالْأَمْرِ" إِذَا قَامَ بِهِ مِنْ غَيْرِ مُشَارِكٍ لَهُ فِيهِ.

وَالْمَعْنَى أَنَّ اللهَ تَعَالَى كَمَا هُوَ مُنَزَّهٌ عَنِ النِّسَاءِ وَالْأَوْلَادِ مُنَزَّهٌ عَنِ الْمُعِينِ وَالنَّاصِرِ مِنَ الْعِبَادِ فِي الْبَلَاءِ، فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ. وَقَدْ قَالَ: ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا﴾.

Metinde geçen "avn" kelimesi, **"yardım etmek"** anlamındadır. Yine beyitte geçen "nasr" kelimesi de **"destek ve imdat"** manasında olup "avn" kelimesine atfedilmiştir. Bir kişi, bir işi ortağı olmadan tek başına yaptığı vakit **"teferrede bi'l-emr"** denilir.

Buna göre beytin manası şöyle olur: Yüce Allah (Celle Celâluhu), nasıl ki kadınlar (eşler/cariyeler) ve çocuklar edinmekten münezzeh ise, aynı şekilde her türlü bela ve musibetlerin definde de kullardan herhangi bir yardımcı ve destekçiye ihtiyaç duymaktan münezzehtir. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu), âlemler ve onların içindekiler-

den müstağnidir. Nitekim yüce Allah (celle celâlühu) şöyle buyurmuştur: "**De ki: Hamd, çocuk edinmemiş olan, hükümranlığında ortağı bulunmayan, düşkün olmayıp yardımcıya da ihtiyaç göstermeyen Allah'a mahsustur. O'nu gereği gibi büyükle!**" (İsra, 17/111).

قَالَ الْعِزُّ بْنُ جَمَاعَةَ: "وَهٰذَا الْبَيْتُ مَسُوقٌ لِلرَّدِّ عَلَى النَّصَارَى وَالْوَثَنِيَّةِ وَالثَّنَوِيَّةِ" انْتَهَى. وَالْمُرَادُ بِالْوَثَنِيَّةِ عَبَدَةُ الْأَوْثَانِ، وَبِالثَّنَوِيَّةِ الْمَجُوسُ الْقَائِلُونَ بِإِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ، وَقَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿لَا تَتَّخِذُوا إِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلٰـهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾.

İz b. Cemaa şöyle demiştir: "**Bu beyit; Hıristiyan, Veseniyye ve Seneviyye taifelerine reddiye için getirilmiştir.**"[83] Veseniyye ile murat putlara tapanlardır. Seneviyye ile murat ise, iki ilah olduğunu söyleyen Mecusilerdir. Yüce Allah (celle celâlühu) şöyle buyurmuştur: "**Allah, 'İki tanrı edinmeyin, O ancak bir tek İlahtır. Yalnız Ben'den korkun' dedi**" (Nahl, 16/51).

وَأَطْلَقَ (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) "اَلتَّفَرُّدَ" لِيَشْمَلَ مَعَ التَّفَرُّدِ عَمَّا ذُكِرَ[84] التَّفَرُّدَ بِالْأَحَدِيَّةِ الَّتِي هِيَ صِفَةٌ ذَاتِيَّةٌ، وَبِالْوَحْدَانِيَّةِ الَّتِي هِيَ صِفَةٌ فِعْلِيَّةٌ، كَمَا أَشَارَ إِلَيْهِمَا بِالْوَصْفَيْنِ وَهُمَا "ذُو الْجَلَالِ وَ ذُو الْمَعَالِي" كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ أَيْ ذِي الْعَظَمَةِ وَالْهَيْبَةِ وَالْإِنْعَامِ وَالرَّحْمَةِ، فَهُوَ سُبْحَانَهُ مَوْصُوفٌ بِنُعُوتِ الْكَمَالِ الشَّامِلَةِ لِأَوْصَافِ الْجَلَالِ وَالْجَمَالِ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri "**teferrede**" fiili mazisini kullanmakla "**teferrüdü/tek olmayı**" mutlak olarak zikretti ki, zatı sıfat olarak zikrolunan "**ehadiyyet**"te teklik ile fiili sıfat olarak zikrolunan "**vahdaniyyet**"te tekliği içine

83 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 64.

84 أَيْ عَمَّا ذَكَرَ الْعُلَمَاءُ التَّفَرُّدَ...، كَمَا يَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْفِعْلَ «ذَكَرَ» مَبْنِيًّا لِلْمَعْلُومِ، فَيَكُونُ الْفَاعِلُ «النَّاظِمُ» نَفْسُهُ

alsın. Nitekim nâzım hazretleri "zü'l-celal" ve "zü'l-meâlî"[85] sıfatlarını getirerek bu ikisine birden işaret etmiştir. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Büyük ve pek cömert olan Rabbinin adı ne yücedir!"** (Rahman, 55/78). Yani azamet, heybet, ihsan ve rahmet sahibi Rabbinin adı ne yücedir! Her türlü noksanlıktan münezzeh olan yüce Allah (Celle Celâluhu), celal ve cemal sıfatlarına şamil olan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır.

85 Çünkü "zü'l-celal", zati sıfatlarında; "zü'l-meâlî" ise fiili sıfatlarında tekliğine bir işarettir.

17. Beyt

يُمِيتُ الْخُلْقَ قَهْرًا ثُمَّ يُحْيِي * فَيَجْزِيهِمْ عَلَى وَفْقِ الْخِصَالِ

Yüce Allah (Celle Celâluhu), (eşsiz güç ve kudretiyle) galebe çalarak bütün mahlûkatı öldürür. Sonra onları diriltir. Amellerine muvafık olarak onlara karşılık (ceza veya mükâfat) verir.

نَصْبُ "قَهْرًا" عَلَى التَّمْيِيزِ، أَيْ يُمِيتُ الْمَخْلُوقَاتِ مِنْ جِهَةِ الْجَلَالِيَّةِ ثُمَّ يُحْيِيهِمْ بِتَجَلِّي الْجَمَالِيَّةِ. فَسُبْحَانَ مَنْ قَهَرَ الْعِبَادَ بِالْمَوْتِ كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾، وَ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾، وَ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ إِلَّا مَا اسْتَثْنَاهُ كَالْحُورِ الْعِينِ وَغَيْرِهِنَّ عِنْدَ بَعْضِ أَهْلِ السُّنَّةِ كَأَبِي حَنِيفَةَ وَمَنْ تَبِعَهُ.

Metinde geçen "**gahren**" kelimesi temyiz olarak mansuptur. Yani yüce Allah (Celle Celâluhu), bütün mahlûkatı celaliyet yönüyle yani celal sıfatlarının bir gereği olarak öldürür, sonra da cemaliyetinin yani cemal sıfatlarının bir tecellisi olarak onları diriltir. Bütün kullarını öldürmekle onlara galebe çalan ve onları hükümranlığı altına alan Allah (Celle Celâluhu), noksan sıfatlardan münezzeh, kemal sıfatları ile de muttasıftır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Her insan ölümü tadacaktır**" (Al-i İmran, 3/185); "**Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır**" (Rahman, 55/26); "**O'ndan başka her şey yok olacaktır**" (Kasas, 28/88).

Ancak yüce Allah (celle celâluhu)'ın (Zümer suresinin 39/68. ayetinde)[86] istisna ettikleri müstesnadır. Bu istisna edilenler de İmam Ebu Hanife ile ona tabi olan bazı ehlisünnet âlimlerine göre huriler ile onların dışındaki bazı kimselerdir.[87]

وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ "طُرًّا" بَدَلَ "قَهْرًا" فَهُوَ حَالٌ أَيْ جَمِيعًا عِنْدَ النَّفْخَةِ الْأُولَى ثُمَّ يُحْيِيهِمْ جَمِيعًا عِنْدَ النَّفْخَةِ الثَّانِيَةِ، وَمَا بَيْنَهُمَا أَرْبَعُونَ يَوْمًا، يَقُولُ اللهُ سُبْحَانَهُ: ﴿لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ﴾؟ وَيُجِيبُ ذَاتُهُ بِذَاتِهِ: ﴿لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾.

Emâlî'nin bazı nüshalarında "**kahren**" kelimesi yerine "**turren** (cemîan/bütün)" kelimesi yer almaktadır. Bu durumda "**turren**" kelimesi hal olur. Yani ilk nefha (sûra üfleniş) anında bütün canlıları öldürür, sonra ikinci nefha (üfleme) anında da tamamını diriltir. İki nefha arası kırk gündür. Yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyuracaktır: "**Bugün hükümranlık kimindir?**" (Mümin/Ğafir, 40/16). Sonra da zatı pakına kendi zatıyla şöyle cevap verecektir: "**Eşsiz güç ve kudretiyle her şeye galebe çalan tek Allah'ındır**" (Mümin/Ğafir, 40/16).

وَفِي الْبَيْتِ دَلَالَةٌ عَلَى الْبَعْثِ لِلْحَشْرِ وَالنَّشْرِ وَالْجَزَاءِ بِالْأَعْمَالِ عَلَى حَسَبِ الْأَفْعَالِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾. فَلِأَهْلِ الْجَنَّةِ دَرَجَاتٌ، فَلِأَهْلِ النَّارِ دَرَكَاتٌ.

---

86 Ayeti kerimenin tamamı şöyledir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!" (Zümer, 39/68).

87 Bu ayette istisna edilenlerin bir görüşe göre Arş etrafında kılıçlarını çekmiş olarak duran şehitlerdir. Yine Cebrail, Mikâil ve Azrail isimli büyük melekler olduğu belirtilir; bazı rivayetlerde bunlara Rıdvan isimli melek ile Arş'ı taşıyanlar, cennet ve cehennemde bekçilik görevi yapanlar gibi başka melekler de ilave edilmiştir. Şu kadar var ki, daha sonra bunlar da vefat ettirilerek ölümü tadacaklardır. Zira "Her canlı ölümü tadar" (Enbiya, 21/35) ayeti ile diğer ayetler bunu ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kurtubi, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân, 15/279-280; Nesefi, Tefsir, 3/193.

Bu beyitte "hesap meydanında toplanıp sorgu ve hesaba çekilmek için öldükten sonra diriltilmeye ve yapılan amellere göre ceza veya mükâfat olarak karşılık verileceğine" bir delalet vardır. Zira yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"O gün insanlar işlerinin (yaptıkları amellerin/amel defterlerinin) kendilerine gösterilmesi için bölük bölük kabirlerini terk edip mahşer yerine giderler.[88] Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür"** (Zilzal, 99/6-8). Bu itibarla cennet ehli için dereceler; cehennem ehli için de derekeler/alt alta tabakalar vardır.

وَالْمُرَادُ مِنَ "الْخَلْقِ" هُنَا الْحَيَوَانَاتُ لَا الْجَمَادَاتُ وَالنَّبَاتَاتُ، فَإِنَّ اللهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ وَأَجْوَافِ الْوُحُوشِ وَحَوَاصِلِ الطُّيُورِ، بِأَنْ يَجْمَعَ أَجْزَاءَهُمُ الْأَصْلِيَّةَ بَعْدَ إِعَادَةِ مَا فَنِيَ مِنْهَا بِالْكُلِّيَّةِ بِعَيْنِهَا، وَيَجْمَعَ[89] أَجْزَائَهَا وَيُعِيدَ الْأَرْوَاحَ إِلَيْهَا بِالنَّفْخَةِ الثَّانِيَةِ، وَهٰذَا هُوَ الْبَعْثُ وَالنَّشْرُ، ثُمَّ يَسُوقُهُمْ إِلَى الْمَوْقِفِ، وَهٰذَا هُوَ الْحَشْرُ. وَقَدْ قَالَ تَعَالَى: ﴿ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ﴾ وَقَالَ: ﴿جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾. وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "أَنَّ النَّاسَ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ، وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ". فَالْجَزَاءُ: عَامٌّ لِكُلِّ مُكَافَأَةٍ فَإِنَّهُ يُسْتَعْمَلُ تَارَةً فِي مَعْنَى "الْمُعَاقَبَةِ" وَأُخْرَى فِي مَعْنَى "الْإِثَابَةِ".

Beyitte geçen "el-halk" kelimesinden murat (melekler, insanlar, cinler, hayvanlar, kuşlar vb. dâhil) bütün canlılardır. Ancak buna cemadat (cansız varlıklar) ile nebatat dâhil değildir. Zira yüce Allah (celle celâluhu) kabirlerinde, vahşi hayvanların karınlarında veya kuşların kursaklarında olanları da diriltir. Şöyle ki, (varlıkların bedenini teşkil edip ölmek suretiyle) tamamen yok olan ana unsurları aynı ile iade ettikten sonra onları bir araya toplar, diğer parçalarını da bir araya getirir ve ikinci nefha (üfleme) ile ruhlarını kendilerine iade eder. İşte

88 Bu ayeti kerimeyi şöyle de tercüme etmek mümkündür: "O gün insanlar yaptıklarının karşılığını almaları için mahşer yerini terk edip bölük bölük cennet veya cehenneme doğru giderler." Bkz. Tefsiru Celaleyn, Zizal suresi, s. 818; Komisyon, et-Tefsiru'l-Vasît, 10/1989.

89 وَفِي نُسْخَةٍ «بِجَمِيعِ أَجْزَائِهَا..» بِحَرْفِ الْجَرِّ

bu öldükten sonra yeniden dirilme (ba's ve neşr) denilen şeydir. Sonra onları hesap meydanına (mevkif) sevk eder. İşte bu da "haşr/toplama" denilen şeydir. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz kıyamet günü tekrar diriltilirsiniz"** (Müminun, 23/16); **"Yaptıklarına karşılık olarak..."** (Secde, 32/17; Ahkaf, 46/14; Vakıa, 56/24). İbn Abbas (Radıyallâhu Anh)'tan rivayet edilen bir hadis-i şerifte Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurmuştur: **"Şüphesiz ki, insanlar amellerinin karşılıklarını göreceklerdir. Eğer amelleri hayırlı ise, hayırla; şer ise, şerle karşılık göreceklerdir."**[90]

فَالْجَزَاءُ: عَامٌّ لِكُلِّ مُكَافَأَةٍ فَإِنَّهُ يُسْتَعْمَلُ تَارَةً فِي مَعْنَى "الْمُعَاقَبَةِ" وَأُخْرَى فِي مَعْنَى "الْإِثَابَةِ". وَ"يَجْزِي" بِفَتْحِ الْيَاءِ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا﴾.

وَذَهَبَ بَعْضُ الْكَرَّامِيَّةِ إِلَى إِثْبَاتِ الْإِعَادَةِ بِمَعْنَى جَمْعِ مَا تَفَرَّقَ مِنَ الْأَعْضَاءِ وَالْأَجْزَاءِ، لَا بِمَعْنَى إِعَادَةِ مَا عُدِمَ مِنَ الْأَشْيَاءِ، وَنَقَلَهُ الْعَلَّامَةُ ابْنُ جَمَاعَةَ عَنْ بَعْضِ أَهْلِ السُّنَّةِ.

"Ceza" kelimesi, bütün **"karşılık verme, mükâfat ve bedel"** çeşitlerini içine alan umumi bir kelimedir. Dolayısıyla bu kelime bazen **"cezalandırmak"** manasında, bazen de **"sevap vermek ve mükâfatlandırmak"** anlamında kullanılır. Beyitte geçen **"yeczî"** fiili, "ya" harfinin fethasıyla okunmalıdır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğunda geçen **"cezâ"** fiili de mükâfatlandırmak anlamındadır: **"Sabretmelerine karşılık onları mükâfatlandırdı..."** (İnsan, 76/12).

Kerramiye fırkasından bazıları **"aza ve cüzlerden"** dağılanların bir araya getirilmesi manasında iadenin varlığını kabul etmişlerdir. Ancak bunlar, **"aza ve cüzlerden"** tamamen yok olanların aynıyla iadesini kabul etmemişlerdir. İbn Cemâa, bu görüşü bazı ehl-i sünnet âlimlerinden de nakletmiştir.[91]

---

90 Suyuti, ed-Durru'l-Muntesira, 1/197, No: 428.

91 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 68.

وَأَنْكَرَ الْفَلَاسِفَةُ حَشْرَ الْأَجْسَادِ مُطْلَقًا، وَزَعَمُوا أَنَّ الْحَشْرَ إِنَّمَا يَكُونُ لِلْأَرْوَاحِ دُونَ الْأَشْبَاحِ. وَهُوَ بَاطِلٌ بِالنُّصُوصِ الْقُرْآنِيَّةِ وَبِالْقَوَاطِعِ الْفُرْقَانِيَّةِ وَبِبَيَانِ الْأَحَادِيثِ النَّبَوِيَّةِ. وَأَنْكَرَ كَثِيرٌ مِنَ الْمُعْتَزِلَةِ حَشْرَ مَنْ لَا خِطَابَ عَلَيْهِمْ. وَهُوَ مَرْدُودٌ بِمَا وَرَدَ مِنْ أَنَّ اللهَ يُحْيِي الْحَيَوَانَاتِ لِلْاقْتِصَاصِ إِظْهَارًا لِكَمَالِ الْعَدْلِ. فَيَقْتَصُّ[92] لِلشَّاةِ الْجَمَّاءِ مِنَ الْقَرْنَاءِ، ثُمَّ يَقُولُ لَهُنَّ "كُنَّ تُرَابًا" فَيَصِرْنَ تُرَابًا، وَحِينَئِذٍ فَيَقُولُ الْكَافِرُ: "يَالَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا".

Felsefeciler ise haşrin bedenen olacağını mutlak manada inkâr etmişlerdir. Onlar, ruhların haşredileceğini ancak bedenlerin haşredilmeyeceğini iddia etmişlerdir. Bu görüşleri, Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri, kesin deliller ve Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) hadislerinin açık beyanlarıyla batıldır. Mutezile fırkasından birçokları ise, iman etmekle mükellef tutulmayan varlıkların haşrini inkâr etmiştir. Bu görüşleri şu rivayetle reddolunmuştur: **"Şüphesiz ki, yüce Allah (Celle Celâluhu), adaletinin tam ve kâmil olduğunu göstermek amacıyla tüm canlıları kısas için diriltir.** Boynuzsuz davar için boynuzlu olanından kısas yapılır. **Sonra da yüce Allah (Celle Celâluhu) onlara 'toprak olun' der. Onlar da hemen toprak oluverirler. İşte o vakit kâfir 'keşke bende toprak olsaydım' der."**[93]

92 يَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْفِعْلَ «يَقْتَصُّ» مَبْنِيًّا لِلْمَجْهُولِ

93 Hakim, el-Müstedrek, 3231, 8716.

18. Beyt

لِأَهْلِ الْخَيْرِ جَنَّاتٌ وَنُعْمَى ٭ وَلِلْكُفَّارِ إِدْرَاكُ النَّكَالِ

Hayır ehli (müminler) için cennetler ve mutluluklar, kafirler için cehennemin tabakalarında azap görme vardır.

هٰذَا بَيَانٌ لِتَفْصِيلِ الْأَحْوَالِ مِمَّا سَبَقَ مِنْ قَوْلِهِ "فَيَجْزِيهِمْ عَلَى وَفْقِ الْخِصَالِ" عَلَى طَرِيقِ الْإِجْمَالِ. وَ"نُعْمَى" بِضَمِّ النُّونِ وَالْقَصْرِ لُغَةٌ فِي النِّعْمَةِ بِالْكَسْرِ. وَ"الْإِدْرَاكُ": بِالْكَسْرِ اَللُّحُوقُ وَالْاِتِّصَالُ، وَ"النَّكَالِ": بِفَتْحِ النُّونِ اَلْعُقُوبَةُ وَالْوَبَالُ، وَفِي نُسْخَةٍ: "أَدْرَاكُ" بِفَتْحِ الْهَمْزَةِ فَهُوَ جَمْعُ "دَرَكٍ" بِفَتْحَتَيْنِ أَوْ بِفَتْحٍ وَسُكُونٍ، فَيَكُونُ طَبَقَةً مِنْ طَبَقَاتِ النَّارِ وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ﴾.

Bu beyit, nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"amellerine muvafık olarak onlara karşılık (ceza veya mükâfat) verir"** şeklinde geçen sözündeki durumların detaylarıyla ilgili kısa ve özlü bir açıklamadır.

İsmi maksur olan ve **"nun"** harfinin de zammesiyle okunan **"nu'mâ"** kelimesi, 'nun' harfinin kesresiyle okunan **"ni'metun"** kelimesinin dildeki farklı bir versiyonudur.[94] Hemzenin kesresiyle okunan **"idrak"** kelimesi, **"ulaşmak ve**

94 "Ni'met" kelimesi, "nun" harfinin kesrasıyla nimet, ihsan, mal, bağış; fethasıyla rahat yaşam,

temas etmek" manasındadır. Nun harfinin fethasıyla okunan "**nekal**" kelimesi ise ceza ve günah manasınadır. "**İdrak**" kelimesi, Emâlî'nin bazı nüshalarında hemzenin fethasıyla "edrak" şeklinde yer almıştır. "**Edrak**" kelimesi "**dal ve ra**" harflerinin fethasıyla olan "derek" veya "**dal**" harfinin fethası, "**ra**" harfinin de sükûnuyla olan "derk" kelimesinin çoğuludur. Bu durumda cehennem tabakalarından bir tabaka anlamında olur. Yüce Allah (celle celâluhu)'ın "**Doğrusu münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar**" (Nisa, 4/145) buyruğunda geçen "**derk**" kelimesi de aynı anlamdadır.

وَالْمَعْنَى: لِلْأَبْرَارِ جَنَّاتٌ وَدَرَجَاتٌ مِنَ النِّعْمَةِ وَالْقُرْبَةِ بِمُقْتَضَى فَضْلِهِ، وَلِلْكُفَّارِ طَبَقَاتٌ وَدَرَكَاتٌ مِنَ الْحُرْقَةِ وَالْفُرْقَةِ بِمُوجِبِ عَدْلِهِ. وَلَا يَجِبُ عَلَى اللهِ تَعَالَى شَيْءٌ مِنْ إِثَابَةِ الْمُطِيعِ وَعُقُوبَةِ الْعَاصِي خِلَافًا لِلْمُعْتَزِلَةِ.

Bu durumda beytin manası şöyle olur: Yüce Allah (celle celâluhu)'ın lütfunun bir gereği olarak muttakiler için cennetler, nimet ve manen yakın olmaktan oluşan (farklı) dereceler vardır. Yüce Allah (celle celâluhu)'ın adaletinin bir gereği olarak kâfirler için ise, cehennem tabakaları, ateşte yanma ve korkular vardır.

Yüce Allah (celle celâluhu)'a, itaat edene sevap vermek, isyan edene de ceza vermek gibi vacip olan bir şey yoktur. Mutezile bu konuda farklı görüştedir.

ثُمَّ مَذْهَبُ أَهْلِ الْحَقِّ أَنَّ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ مَخْلُوقَتَانِ الْآنَ خِلَافًا لِلْمُعْتَزِلَةِ وَمَنْ تَبِعَهُمْ مِنْ أَهْلِ الْبِدْعَةِ، قَالَ اللهُ تَعَالَى فِي الْجَنَّةِ: ﴿أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾ وَفِي النَّارِ: ﴿أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾.

وَفِي بَعْضِ نُسَخِ الْمُتُونِ هُنَا بَيْتٌ زَائِدٌ وَهُوَ قَوْلُهُ: [وَلَا يَفْنَى الْجَحِيمُ وَلَا الْجِنَانُ...].

---

refah ve bolluk; burada geçtiği gibi 'nün' harfinin zammesiyle okunursa mutluluk ve saadet anlamındadır.

Sonra (bil ki), ehl-i hakkın/sünnetin mezhebine göre cennet ve cehennem şu an itibarıyla yaratılmış ve hazırdır. Mutezile ve onlara tabi olan bidat ehli ise bu konuda muhalefet etmiştir. Hâlbuki yüce Allah (Celle Celâluhu) cennet hakkında "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmıştır" (Al-i İmran, 3/133); cehennem hakkında da "kâfirler için hazırlanmıştır" (Al-i İmran, 3/131) buyurmuştur.

Emâlî'nin metinlerinin bazı nüshalarında burada fazla bir beyit bulunmaktadır ki, o da şu beyittir:

19. Beyit

وَلَا يَفْنَى الْجَحِيمُ وَلَا الْجِنَانُ * وَلَا أَهْلُوهُمَا أَهْلُ انْتِقَالِ

Cennet ve cehennem sona erip yok olmazlar. Bunların halkı da intikal edici (fani ve ölümlü) değildir.

"اَلْجِنَانُ": بِكَسْرِ الْجِيمِ جَمْعُ "الْجَنَّةِ"، وَالْمَعْنَى: أَنَّ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ وَأَهْلَهُمَا يَبْقَوْنَ بِوَصْفِ التَّخْلِيدِ وَالتَّأْبِيدِ، كَمَا نَطَقَ بِهِ الْكِتَابُ وَالسُّنَّةُ خِلَافًا لِلْجَهْمِيَّةِ وَمَنْ تَبِعَهُمْ مِنْ أَهْلِ الْبِدْعَةِ حَيْثُ يَقُولُونَ بِفَنَائِهِمَا وَفَنَاءِ أَهْلِهِمَا.

"Cim" harfinin kesresiyle okunan **"cinân"** kelimesi, **"cennet"** kelimesinin çoğuludur. Bu beytin manası şöyledir: Cennet, cehennem ve bunların halkları, Kur'ân-ı Kerim ve sünnet-i seniyyede açıkça belirtildiği gibi ebediyet vasfı üzere baki kalacaklardır. Cehmiye ve onlara tabi olan bidat ehli ise bu konuda farklı görüştedir. Onlar, cennet, cehennem ve bunların halklarının (belli bir müddet sonra) yok olacağını söylemişlerdir.

20. Beyt

يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ بِغَيْرِ كَيْفٍ ❋ وَإِدْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالِ

Müminler, yüce Allah (celle celâluhu)'ı (cennette) keyfiyetsiz, (künhünü ve hakikatini) idrak etmeksizin ve herhangi bir şeye de benzetmeksizin göreceklerdir.

اَلضَّمِيرُ الْبَارِزُ فِي "يَرَاهُ" يَرْجِعُ إِلَى اللهِ سُبْحَانَهُ الدَّالِّ عَلَيْهِ لَفْظُ "مُسْتَغْنٍ إِلٰهِي"، أَيْ يَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ الْأَبْرَارُ دُونَ الْكُفَّارِ، فَإِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ، رُؤْيَةً بِغَيْرِ كَيْفِيَّةٍ وَلَا إِدْرَاكِ إِحَاطَةٍ، فَلَا يُنَافِي (قَوْلُ أَهْلِ السُّنَّةِ وَرَأْيُهُمْ هٰذَا)[95] قَوْلَهُ تَعَالَى: ﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ﴾، وَلَا بِنَوْعٍ مِنْ مِثَالِ صُورَةٍ وَهَيْئَةٍ[96]، قَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا تُضَامُونَ"[97] وَفِي رِوَايَةٍ: "لَا تُضَارُّونَ"[98]، وَالْمَعْنَى: لَا تَشُكُّونَ فِي رُؤْيَتِهِ كَمَا لَا تَشُكُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ حَالَ الْبَدْرِ، وَقَالَ اللهُ تَعَالَى: ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ﴾، وَفَسَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحُسْنَى بِالْجَنَّةِ وَالزِّيَادَةَ بِالرُّؤْيَةِ. رَزَقَنَا اللهُ هٰذِهِ النِّعْمَةَ.

95 فَاعِلُ «يُنَافِي» إِمَّا قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ» (الْمُطَفِّفِينَ 51/38) وَإِمَّا قَوْلُ أَهْلِ السُّنَّةِ وَرَأْيُهُمْ هٰذَا.

96 وَيَجُوزُ أَنْ تُشَكَّلَ هٰذِهِ الْجُمْلَةُ هٰكَذَا: «وَلَا بِنَوْعٍ مِنْ مِثَالٍ صُورَةً وَهَيْئَةً»

97 وَفِي رِوَايَةٍ «لَا تُضَامُّونَ»

98 يَعْنِي تَزْدَحِمُونَ، وَرُوِيَ أَيْضًا «لَا تُضَارُونَ» بِضَمِّ التَّاءِ وَتَخْفِيفِ الرَّاءِ، مِنَ الضَّيْرِ، يُقَالُ: ضَارَهُ، يَضِيرُهُ.

"Yerahu" fiilindeki bariz "hu" zamiri, *"Benim ilâhım gerek kadın gerekse kız olsun erkek olsun çocuk edinmekten müstağnidir"* beytinde geçen "ilah" lafzının delaletiyle yüce Allah (Celle Celâluhu)'a dönmektedir. Yani yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı (cennette) muttaki müminler görecek, ancak kâfirler göremeyecektir. Çünkü onlar o gün Rablerini görmekten engelleneceklerdir.[99] (Müminlerin yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı cennette) görmeleri de keyfiyetsiz, künhünü ve hakikatini idrak etmeksizin, her taraftan kuşatmaksızın (ihata etmeden) olacaktır. Dolayısıyla bu beytin ifade ettiği anlam, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "gözler O'nu idrak edemez" (En'am, 6/103) buyruğuyla çelişmez.[100] (Müminlerin yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı cennette) görmeleri de mahlûkattan herhangi bir şekil, heyet veya varlığı görmeleri şeklinde olmayacaktır. (Yani mahlûkattan herhangi bir şekil veya heyete benzetmeksizin olacaktır).

(Müminlerin, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı cennette göreceklerine dair deliller şunlardır): Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır (O'nu göreceklerdir)" (Kıyamet, 75/22-23). Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurmuştur: "Siz Rabbinizi dolunay gecesinde tıpkı şu gökteki ayı gördüğünüz gibi mutlaka göreceksiniz ve bu konuda hiçbir zahmet çekmeyeceksiniz."[101] Hadisin bir başka rivayetinde ise "vela tuzâmmune" yerine "vela tuzârrune (onu görmek için birbirinize zarar vermeyeceksiniz ya da onu görme hususunda size bir zarar arız olmaz) lafzı yer almıştır."[102] Hadisin manası şöyledir: Dolunay halinde ayı gördüğünüzden şüphe etmediğiniz

---

99 Bkz. Mutaffifîn, 83/15.

100 Bu beyit, ilgili ayetle çelişmez. Çünkü bu beyitte yüce Allah'ın künhünün ve hakikatinin idrak edilmeksizin görüleceği ifade edilmektedir. Ayet de aynı şeyi söylemektedir. Ayrıca görmek, idrak etmeyi gerektirmez. Bu yönüyle de beyitle ayet arasında bir çelişki yoktur. Zira dünyada denizleri, ayı, güneşi vb. büyük cisimleri kısmen görürüz ama bunları tam olarak her yönüyle idrak edemeyiz. Sonra bu ayet, dünyadaki gözlerin yüce Allah'ı göremeyeceğini ifade etmektedir. Hâlbuki ahirette gözler dünyadakinden farklı ve keskin olacaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O'na 'And olsun ki, sen, bu âlemden habersizdin; şimdi senden gaflet perdesini kaldırdık, bundan böyle senin görüşün keskin olacaktır' denir" (Kaf, 50/22). Bu itibarla gözler ahirette yüce Allah'ı görecektir. Nitekim Cerîr b. Abdillah (Radıyallâhu Anh) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v): "Şüphesiz sizler Rabbinizi göz görüşü ile göreceksiniz" (Buhari, Tevhid, 24) buyurdu.

101 Buhari, Tevhid, 24; Müslim, İman, 182.

102 Müslim, İman, 182.

gibi yüce Allah'ı gördüğünüzde de şüphe etmezsiniz. Yine yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır"** (Yunus, 26/01). Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem) bu ayet-i kerimede geçen "el-husnâ" kelimesini cennetle, "ziyade" kelimesini de yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı görmekle tefsir etmiştir.[103] Yüce Allah (Celle Celâluhu) bizleri bu nimetle rızıklandırsın.

وَفِي حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ عِنْدَ التِّرْمِذِيِّ وَغَيْرِهِ، فِي أَهْلِ الْجَنَّةِ : "وَأَكْرَمُهُمْ عَلَى اللهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ غُدْوَةً وَعَشِيًّا". وَقِيلَ: وَتَحْصُلُ الرُّؤْيَةُ بِأَنْ يَنْكَشِفَ انْكِشَافًا تَامًّا مُنَزَّهًا عَنِ الْمُقَابَلَةِ وَالْمَكَانِ وَالْجِهَةِ وَالصُّورَةِ. ثُمَّ وُقُوعُ الرُّؤْيَةِ لِمُؤْمِنِي هٰذِهِ الْأُمَّةِ بِإِجْمَاعِ أَهْلِ السُّنَّةِ، وَفِي الْأُمَمِ السَّابِقَةِ احْتِمَالَانِ لِابْنِ أَبِي جَمْرَةَ، وَقَالَ: اَلْأَظْهَرُ مُسَاوَاتُهُمْ لِهٰذِهِ الْأُمَّةِ فِي الرُّؤْيَةِ.

Tirmizi ve diğer bazı hadis kitaplarında İbn Ömer tarikiyle ehli cennet hakkında gelen bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: **"Cennet halkından yüce Allah (Celle Celâluhu) katında en değerli olanları, sabah akşam zat-ı pakına bakanlardır."**[104] Denildi ki yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın cennetten görülmesi; karşı karşıya olmak, mekân, cihet, şekil ve suretten münezzeh olarak tam bir inkişafla inkişaf[105] edince hâsıl olur.

Sonra rüyet (yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın cennetten görülmesi), bu ümmetin müminleri için vuku bulacaktır ki, bu konuda ehlisünnet âlimleri icma etmiştir. Rüyetin, daha önce geçmiş olan ümmetler için vuku bulup bulmayacağıyla ilgili iki ihtimal vardır. Bunu da İbn Ebi Cemre[106] ifade etmiştir. Sonra İbn Ebi Cemre şöyle demiştir: **"En kuvvetli ihtimal de, onlar da rüyet konusunda bu ümmetle eşit olacaklardır."**[107]

---

103 Bkz. Müslim, İman, 181-182; Tirmizi, Sıfatu'l-Cenneti, 2552; İbn Mace, es-Sünne, 186-187.

104 Tirmizi, Sıfatu'l-Cenneti, 2553; Ahmed, Müsned, 5317; Darekutni, Rüyetullah, 170.

105 İnkişaf: Açıkça görünür olmak ve tecelli etmek anlamındadır.

106 İbnu Ebi Cemre, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Cemre el-Endelüsî (ö. 699/1300). Hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 19/426-427.

107 İbnu Ebi Cemre merhumun bu görüşü tüm araştırmalarımıza rağmen bulunamamıştır. Ancak

وَفِي "آكَامِ الْمَرْجَانِ" نَقْلًا عَنِ "الْقَوَاعِدِ الصُّغْرَى" لِابْنِ عَبْدِ السَّلَامِ مَا يَقْضِي[108] أَنَّ الرُّؤْيَةَ خَاصَّةٌ بِالْبَشَرِ، وَأَنَّ الْمَلَائِكَةَ وَالْجِنَّ لَا يَرَوْنَهُ. وَبَسَطَ الْكَلَامَ فِي ذٰلِكَ، وَمَنْ أَرَادَ فَلْيَرْجِعْ هُنَالِكَ. وَفِي (كِتَابِ) "شَرْحِ جَمْعِ الْجَوَامِعِ" لِابْنِ جَمَاعَةَ نَحْوُهُ.

وَالْمَنْقُولُ عَنِ "الْإِبَانَةِ فِي أُصُولِ الدِّيَانَةِ" لِإِمَامِ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ الشَّيْخِ أَبِي الْحَسَنِ الْأَشْعَرِيِّ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ يَرَوْنَهُ، وَتَابَعَ عَلَى ذٰلِكَ الْبَيْهَقِيُّ فِي "كِتَابِ الرُّؤْيَةِ" لَهُ، وَمِمَّنْ قَالَ بِذٰلِكَ مِنَ الْمُتَأَخِّرِينَ: الْحَافِظُ الْعَلَّامَةُ ابْنُ الْقَيِّمِ، ثُمَّ الْجَلَالُ الْبُلْقِينِيُّ كَمَا نَقَلَهُ عَنْهُمَا شَيْخُنَا الْحَافِظُ الْجَلَالُ السُّيُوطِيُّ ثُمَّ قَالَ (السُّيُوطِيُّ): "وَهُوَ الْأَرْجَحُ بِلَا شَكٍّ" انْتَهَى.

(İmam Şibli'nin[109]) Âkâmu'l-Mercân isimli eserinde İbn Abdusselam'ın el-Kavaid es-Suğrâ'sından naklettiklerinden "rüyetin sadece insanlara has olduğu, cinlerle meleklerin yüce Allah (celle celâluhu)'ı göremeyecekleri" gibi bir durum açığa çıkmaktadır. (İmam Şibli) Âkâmu'l-Mercân isimli eserinde bu konuda genişçe izahatta bulunmuştur. İsteyen bu esere müracaat edebilir.[110] İbn Cemâa'nın "Şerhu Cemi'l-Cevami'" isimli eserinde de buna benzer ifadeler vardır. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatın imamı Ebu'l-Hasen el-Eşârî'nin "el-İbane fi Usuli'd-Diyane" isimli eserinde nakledildiğine göre ise melekler yüce Allah (celle celâluhu)'ı göreceklerdir.[111] İmam Beyhaki de "Kitabu'r-ru'ye" adlı eserinde İmam Ebu'l-Hasen el-Eşârî'nin görüşüne uymuştur. Müteahhirin âlimlerinden hafız ve allame İb-

bütün âlimler kendisinden bu görüşü nakletmektedirler. Bkz. İbn Hacer el-Heytemi, el-Fetavâ el-Hadisiyye, 1/153.

108 وَفِي نُسْخَةٍ «يَقْتَضِي»

109 Bedruddin Muhammed b. Ebi Abdillâh eş-Şiblî (ö. 769/1367) Hanefî âlimlerindendir. İmam Şiblî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 39/124.

110 Bedruddin eş-Şiblî, Âkâmu'l-Mercân fi Acâibi ve Ğarâibi el-Cân, shf. 78-80.

111 İmam Eşarî, el-İbane fi Usuli'd-Diyane, shf. 54.

nu'l-Kayyim[112] ile Celal Bulkinî[113] de böyle söylemiştir. Nitekim üstadımız Celâleddin es-Suyuti[114] her ikisinden de böylece naklettikten sonra şöyle demiştir: **"Şüphesiz ki, bu görüş (meleklerin yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı görecekleri hususu), tercihe şayan olan görüştür."**

وَمُقْتَـضَى مَا نَقَلَهُ (السُّيُوطِيُّ) عَنِ الْبُلْقِينِيِّ الْمَيْلُ إِلَى حُصُولِ الرُّؤْيَةِ لِمُؤْمِنِي الْجِنِّ أَيْضًا، ثُمَّ قَالَ (السُّيُوطِيُّ): فِي النِّسَاءِ أَقْوَالٌ حَكَاهَا ابْنُ كَثِيرٍ فِي أَوَاخِرِ تَارِيخِهِ:

اَلْأَوَّلُ: أَنَّهُنَّ لَا يَرَيْنَ لِأَنَّهُنَّ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ، وَلَا يَخْفَى ضَعْفُهُ.

اَلثَّانِي: أَنَّهُنَّ يَرَيْنَ أَخْذًا مِنْ عُمُومَاتِ النُّصُوصِ الْوَارِدَةِ فِي الرُّؤْيَةِ، وَهُوَ الظَّاهِرُ بِلَا مِرْيَةٍ.

اَلثَّالِثُ: أَنَّهُنَّ يَرَيْنَ فِي مِثْلِ أَيَّامِ الْأَعْيَادِ فِي الدُّنْيَا عِنْدَ تَجَلِّيهِ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ تَجَلِّيًا عَامًّا فِي الْأَيَّامِ الْمَذْكُورَةِ، كَمَا فِي حَدِيثٍ رَوَاهُ الدَّارَقُطْنِيُّ فِي كِتَابِ "الرُّؤْيَةِ".

Yine Üstadımız Celâleddin es-Suyuti'nin Celal Bulkini'den naklettiklerinin gereğine göre, cinlerin müminleri için de rüyetin hâsıl olacağı görüşüne meyil vardır. Sonra Celâlettin es-Suyuti şöyle demiştir: "Kadınların yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı görüp göremeyeceklerine dair muhtelif görüşler vardır ki, İbn Kesir bunları tarihe dair yazdığı (el-Bidaye ve'n-Nihaye adlı) eserinin son kısmında aktarmıştır. Bu görüşlerden ilkine göre kadınlar yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı göremeyeceklerdir. Çünkü onlar, çadırları içinde olup dışarı çıkmayacaklardır. Bu görüşün ne kadar zayıf olduğu gizli değildir/açıktır. İkincisi görüşe göre, kadınlar yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı göre-

112 İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye'nin hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 20/109 vd.

113 Celalüddin el-Bulkinî'nin (ö.824/1421) hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 6/409 vd.

114 Celaleddin es-Suyutî'nin (ö. 911/1505) hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 38/188 vd.

ceklerdir. Bu da ru'yetle ilgili ayet ve hadislerin umum ifade etmesinden alınmış olan bir görüştür. Şeksiz ve şüphesiz kuvvetli olan görüş de budur. Üçüncüsü, dünyadaki bayram günleri gibi benzer günlerde kadınlar yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı göreceklerdir. Şöyle ki, yüce Allah (Celle Celâluhu) zikredilen bayram günlerinde bütün cennet halkına tecelli edecektir. Bu tecellisi esnasında kadınlar da yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı göreceklerdir. Nitekim Darekutni'nin 'Kitabu'r-Ru'ye' isimli eserinde naklettiği hadiste de[115] bu husus böylece bildirilmiştir."[116]

ثُمَّ مَذْهَبُ أَهْلِ السُّنَّةِ أَنَّهُ يَرَى وَيُرَى فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ، وَمَذْهَبُ أَبِي الْهُزَيْلِ الْعَلَّافِ
أَنَّهُ تَعَالَى لَا يَرَى وَلَا يُرَى، يَرُدُّهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللهَ يَرَى﴾ وَقَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَهُوَ
يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾، وَمَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ أَنَّهُ يَرَى وَلَا يُرَى، وَقَدْ سَبَقَ مَا يَرُدُّهُ.

Ehlisünnetin görüşüne göre yüce Allah (Celle Celâluhu) müminleri hem dünyada hem de ahirette görür, müminler ise yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı ahirette göreceklerdir. Ebu'l-Hüzeyl Allaf'a göre ise yüce Allah (Celle Celâluhu) müminleri görmez, ahirette de görülmez. Onun bu (sapık) görüşünü yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın **"Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmez mi?"** (Alak, 96/14); **"O (Allah) bütün gözleri görür. O Latif'tir, her şeyden hakkıyla haberdardır"** (En'am, 6/103) buyrukları reddetmektedir. Mutezile mezhebine göre ise, yüce Allah (Celle Celâluhu) müminleri görür, ancak ahirette görülmez. Onların bu görüşlerini reddeden deliller daha önce geçmiştir.

115 Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Kadınlar yüce Allah'ı Ramazan ve Kurban bayramında göreceklerdir." Darekutni'nin "Kitabu'r-Rüyeti, 1/170, No: 56. Şu kadar var ki, bu hadis zayıftır. Bu itibarla, 'bu konuda kadınların erkeklerden bir farkı yoktur' şeklindeki ikinci görüşü almak en doğru olanıdır."

116 Kadınların, cinlerin ve meleklerin cennetten yüce Allah'ı görmeleriyle ilgili olarak bkz. İbn Hacer el-Heytemi, el-Fetavâ el-Hadisiyye, 1/153; Muhammed Şinvânî, Haşiye ala Muhtasarı İbn Ebi cemre, 92-93.

وَذُكِرَ[117] عَنِ ابْنِ جَمَاعَةَ أَنَّهُ قَالَ: "قَالَ بَعْضُ أَشْيَاخِي: أَفْحَشُ مَا لِلْمُعْتَزِلَةِ مَسْأَلَتَانِ: هٰذِهِ وَقِدَمُ الْعَالَمِ، قُلْتُ (اَيْ ابْنُ جَمَاعَةَ) فِي نِسْبَةِ الثَّانِيَةِ اِلَيْهِمْ تَسَاهُلٌ". أَقُولُ (اَيْ الشَّارِحُ عَلِيٌّ الْقَارِي): وَلَعَلَّ وَجْهَ الْأَفْحَشِيَّةِ أَنَّ الْمُعْتَزِلِيَّ وَلَوْ دَخَلَ بِالْجَنَّةِ يَكُونُ مَحْرُومًا مِنَ الرُّؤْيَةِ.

وَقَالَتْ النَّجَّارِيَّةُ : اَلرُّؤْيَةُ حَقٌّ وَلٰكِنْ بِالْقَلْبِ، وَقَالَتِ الْكَرَّامِيَّةُ يُرى اللهُ فِي الْآخِرَةِ جِسْمًا، تَعَالَى اللهُ عَنْ ذٰلِكَ.

İbn Cemâa'nın şöyle dediği zikredilmiştir: "Bazı üstadlarım dediler ki, Mutezilenin görüşleri içerisinde en çirkin olanı iki meseledir. Bunlardan birisi, bu (yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın ahirette görülmeyeceği) meselesidir. Diğeri ise 'âlemin kadim olduğu' meselesidir. Ben (İbn Cemâa') derim ki, Mutezileye bu ikinci meseleyi nisbet etmekte biraz kolaya kaçma ve özensizlik vardır."[118] Ben (Ali el-Kârî) derim ki, belki de birinci meselenin çirkin görülme yönü şöyledir: Mutezileye mensup olan biri cennete girse de Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı ahirette görmekten mahrum kalacaktır.[119]

Neccariye fırkası ise şöyle demiştir: Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın ahirette görülmesi haktır, ancak bu (göz ile değil, belki) kalp ile olacaktır. Kerramiye fırkası da şöyle demiştir: Yüce Allah (Celle Celâluhu) ahirette cisim olarak görülecektir. Yüce Allah (Celle Celâluhu), (onların) bu söylediklerinden çok çok yüce ve münezzehtir.

117 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ «وَذَكَرَ ابْنُ جَمَاعَةَ أَنَّه «قَالَ بَعْضُ أَشْيَاخِي...» مَبْنِيًّا لِلْمَعْلُومِ.

118 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 75.

119 Çünkü kişi, hadisi kutside de geldiği üzere yüce Allah "Ben kulumun zannı üzereyim. Beni nasıl tanırsa öyle muamele ederim" (Ahmed, Müsned, 9065; Darimi, Sünen, 2773; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 209) buyurmuştur. Mutezile mensupları yüce Allah'ı göremeyeceklerine inandıklarına göre, inançlarına uygun bir ceza ile cezalandırılmaları da mümkündür. Allah'u A'lem.

21. Beyt

فَيَنْسَوْنَ النَّعِيمَ إِذَا رَأَوْهُ ❊ فَيَا خُسْرَانَ أَهْلِ الْإِعْتِزَالِ

Müminler, yüce Allah (celle celâluhu)'ı gördükleri zaman cennetin bütün nimetlerini unutacaklardır (terk edeceklerdir). Vah (ru'yetullahı inkâr eden) Mutezilenin hüsranına/zararına.

بِإِشْبَاعِ هَاءِ الضَّمِيرِ لِلْوَزْنِ، وَالْمُنَادَى مَحْذُوفٌ، وَنَصْبُ "خُسْرَانَ" بِفِعْلٍ مُقَدَّرٍ تَقْدِيرُهُ: فَيَا قَوْمِ احْذَرُوا خُسْرَانَ الْمُعْتَزِلَةِ فِي رِبْحِ تَحْقِيقِ هٰذِهِ الْمَسْأَلَةِ، كَقَوْلِ الشَّاطِبِيِّ رَحِمَهُ اللهُ: "فَيَا ضَيْعَةَ الْأَعْمَارِ تَمْشِي سَبَهْلَلَا"، وَكَمَا فِي التَّنْزِيلِ عَلَى قِرَائَةِ الْكِسَائِيِّ [أَلَا يَااسْجُدُوا] بِتَخْفِيفِ اللَّامِ عَلَى أَنَّهُ لِلتَّنْبِيهِ، وَ"اسْجُدُوا" صِيغَةُ أَمْرٍ، وَالْمُنَادَى مَحْذُوفٌ أَيْ يَا قَوْمِ، وَأَمَّا قَوْلُ الشَّارِحِ الْقُدْسِيِّ: "أَنَّ قَوْلَهُ 'خُسْرَانَ' مُبْتَدَأٌ سَوَّغَ الْإِبْتِدَاءَ بِهِ كَوْنُهُ مَوْصُوفاً[120] تَقْدِيرُهُ: خُسْرَانٌ عَظِيمٌ" فَغَيْرُ مُسْتَقِيمٍ عِنْدَ ذِي فَهْمٍ قَوِيمٍ.

Nazımda ("raevhu" filinin mefulü olarak) geçen "hu" zamiri, vezin gereği işba[121] ile okunur.

---

120 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ: سَوَّغَ الْإِبْتِدَاءُ بِهِ لِكَوْنِهِ مَوْصُوفًا.

121 Yani "hu" zamiri, vezin gereği bir elif uzatılarak "hûû" şeklinde okunur.

("Yâ" nida harfinden sonra gelmesi gereken) münada mahzuftur. "**Husran**" kelimesinin mansup olması, mukadder bir fiil sebebiyledir. Buna göre (mısranın) takdiri şöyle olur: "فَيَا قَوْمِ احْذَرُوا خُسْرَانَ اَهْلِ الْاِعْتِزَال" "**Ey kavmim! Bu meselenin (ru'yetullahın ahirette) gerçekleşmesi neticesinde elde edilecek olan kârda Mutezilenin düşmüş olduğu zarara düşmekten sakının.**" Bu mısra, İmam Şatibi'nin[122] şu sözü gibidir: فَيَا ضَيْعَةَ الْأَعْمَارِ تَمْشِي سَبَهْلَلَا Ey akıllı kişi! Ne dünya ne de ahiret işinde olmadan ömrü bom boş geçirip zayi etmekten sakın."[123] Yine bu mısraya bir misal de imam Kisâî[124] kıraatine göre (Neml, 27/24. ayetinde yer alan) Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğudur: أَلَا يَا اسْجُدُوا "**Dikkat edin ey kavmim! Secde edin.**"[125] (Bu kıraate göre) ayeti kerimedeki "lam" harfi şeddesiz olarak okunur; (bu durumda da "ellâ" yerine "elâ" okunur) ve tenbih için gelmiş olur. "**Uscudu**" fiili ise emr-i hazırdır. (Bu durumda "Yâ" nida harfinden sonra gelmesi gereken) münada mahzuf olur. Yani "**elâ yâ kavmi uscudu**" şeklinde olur. Şarih Makdisi'nin "**hüsran kelimesi mübtedadır; mübteda olmasını da, mevsuf olması caiz hale getirmiştir. Takdiri de 'husranun azîmun'dur**" şeklindeki sözü, sağlam akıl sahibi kişiler katında doğru bir irap şekli değildir.

---

122 Kasım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed er-Ruaynî eş-Şatibî (ö. 590/1194) hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 38/376 vd.

123 Bu cümlenin takdiri şöyle olur: "فَيَا عَاقِلُ احْذَرْ ضَيْعَةَ الْعُمْرِ تَمْشِي سَبَهْلَلَا Ey akıllı kişi! Ne dünya ne de ahiret işinde olmadan ömrü bom boş geçirip zayi etmekten sakın." Bkz. Hirzü'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî (eş-Şâtıbiyye, shf. 7.

124 Ali b. Hamza el-Kisâî (ö.189/805) yedi kıraat imamından biri ve meşhur nahiv âlimidir. İmamın hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 26/69 vd.

125 Asım kıraatine göre ayetin meali şöyledir: (Şeytan böyle yapmış ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler" (Neml, 27/25). İmam Kisâî'nin kıraatine göre ise "Ey Kavmim! Göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde edin" anlamındadır. Zira Asım kıraatinde أَلَّا يَسْجُدُوا kelimesinde yer alan "lâ" harfi olumsuzluk içindir; "yescudu" fiili ise muzaridir. Kisâî'nin kıraatinde ise "elâ" harfi, harfi tenbih; "yâ" harfi de nida için olup münada olan "kavm" kelimesi mahzuftur. Nidadan sonra gelen "uscudu" ise emri hazırdır.

وَأَشَارَ الْمُصَنِّفُ إِلَى أَنَّ سَائِرَ أَنْوَاعِ النَّعِيمِ فِي جَنْبِ لِقَاءِ اللهِ الْكَرِيمِ كَخَرْدَلَةٍ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْكَنْزِ الْعَظِيمِ. وَقَدْ رَوَى هِشَامُ ابْنُ حَسَّانَ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّهُ قَالَ: "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَيَتَجَلَّى لِأَهْلِ الْجَنَّةِ فَإِذَا رَأَوْهُ نَسُوا نَعِيمَ الْجَنَّةِ".

وَفِي الْبَيْتِ إِشَارَةٌ إِلَى حِرْمَانِ الْمُعْتَزِلَةِ عَنْ نِعْمَةِ الرُّؤْيَةِ وَلَوْ دَخَلُوا الْجَنَّةَ، وَذٰلِكَ بِسَبَبِ إِنْكَارِهِمْ جَزَاءً وِفَاقًا، لِإِصْرَارِهِمْ وَلِلْحَدِيثِ الْقُدْسِيِّ [أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي] وَذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri, "büyük bir hazineye nisbetle hardal **tanesi ne ise cennetin** diğer nimetlerinin de Cennette yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı gör-**me nimeti** karşısında öyle" olduğu hususuna işaret etmiştir. Hişam b. Hassan, imam Hasan (el-Basri'nin) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "**Şüphesiz ki, yüce Allah (Celle Celâluhu) cennet ehline tecelli edecektir. O'nun tecellisini gördüklerinde bütün cennet nimetlerini unutacaklardır.**"[126]

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin bu beytinde "**Mutezile mezhebi mensupları cennete girseler dahi, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı görme nimetinden mahrum kalacaklarına**" işaret vardır. Bu mahrumiyetleri de, rü'yeti inkâr etmeleri sebebiyledir. Ayrıca yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın ahirette görülmeyeceği konusunda ısrarcı olmalarına tam da uygun bir cezadır. Hadis-i kutside yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Ben kulumun bana olan zannı üzereyim.**"[127] İşte bu mahrumiyet, apaçık bir zarardır.

---

126 Acurî, eş-Şeria, 2/982; İbn Batta, el-İbanetu'l-Kübra, 7/50.

127 Buhari, Tevhid, 7505; Müslim, Zikir, dua, tövbe, 2675.

22. Beyt

وَمَا اِنْ فِعْلُ أَصْلَحُ ذُو افْتِرَاضٍ * عَلَى الْهَادِي الْمُقَدَّسِ ذِي التَّعَالِي

Kullar için en uygun olan fiili yaratmak, hidayete erdiren, her eksiklikten münezzeh olan yüce Allah (Celle Celâluhu) üzerine farz değildir.

"مَا" نَافِيَةٌ، وَكَذَا "إِنْ"، وَجَمَعَ بَيْنَهُمَا تَأْكِيدًا. وَوَزْنُ الْبَيْتِ بِنَقْلِ حَرَكَةِ هَمْزَةِ "أَصْلَحُ" إِلَى مَا قَبْلَهُ مِنْ تَنْوِينِ "فِعْلُ" الْمَرْفُوعِ عَلَى أَنَّهُ اسْمُ "مَا"، وَ"أَصْلَحُ" صِفَتُهُ. وَقَوْلُهُ: "ذَا افْتِرَاضٍ" بِالنَّصْبِ خَبَرُهَا عَلَى اللُّغَةِ الْفُصْحَى، كَقَوْلِهِ تَعَالَى [مَا هٰذَا بَشَرًا] وَقَوْلِهِ [مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ]. وَفِي أَكْثَرِ النُّسَخِ "ذُو افْتِرَاضٍ" بِالرَّفْعِ فَيُحْمَلُ عَلَى اللُّغَةِ الْأُخْرَى.

"Ma" harfi olumsuzluk içindir. "**İn**" harfi de böyledir. Olumsuzluk ifade eden iki harfi tekit için bir araya getirmiştir. Beytin vezni, "**eslah**" kelimesinin hemzesinde bulunan (üstün) harekenin, kendinden önce "ma" harfinin ismi olarak merfu bulunan "fi'lun" kelimesinin tenvinine nakil ile tamam olur.[128] "**Eslah**" kelimesi ise, "**fi'lun**" kelimesinin sıfatıdır. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin bu beytinde mansup bir halde "**ze'ftirazın**" şeklinde geçen sözü, fasih Arapça

128 Yani "fi'lun" kelimesi ile "eslah" kelimesi arasına gizli bir "nün" harfi konulur. Hemzenin harekesi olan "üstün"de bu "nun" harfine nakledilir. Bu durumda da şöyle okunur: "وَمَا إِنْ فِعْلُ (نَ) اصْلَحُ (ve mâ in fi'lu neslehu zu'ftirazın)."

kurallarına göre "ma" harfinin haberidir. Nitekim yüce Allah (celle celâluhu)'ın "(Kadınlar Yusuf'u görünce şaşıp ellerini kestiler ve 'Allah'ı tenzih ederiz ama), bu insan değil (ancak çok güzel bir melektir') dediler" (Yusuf, 12/31); "...eşleri anneleri değildir" (Mücadele, 58/2) buyruklarında da durum böyledir.[129] "Ze'ftirazın" sözü, Emâlî'nin birçok nüshasında "zu'ftirazın" şeklinde merfu olarak yer almıştır. Bu durumda da bu tür nüshalarda yer alan bu şekil, (Temimîler gibi) diğer Arap kabilelerinin kullanımlarına hamledilir.[130]

وَالْحَاصِلُ أَنَّ مَذْهَبَ أَهْلِ السُّنَّةِ أَنَّ الْأَصْلَحَ لِلْعَبْدِ لَيْسَ بِوَاجِبٍ عَلَى اللهِ تَعَالَى،
وَجُمْهُورُ الْمُعْتَزِلَةِ عَلَى أَنَّهُ وَاجِبٌ، وَ ذَهَبَ بَعْضُهُمْ إِلَى وُجُوبِ رِعَايَةِ الْمَصْلَحَةِ لَا
وُجُوبِ الْأَصْلَحِ، وَرُدَّ كَلَامُهُمْ: أَوَّلًا بِأَنَّ الْأُلُوهِيَّةَ تُنَافِي الْوُجُوبَ الْمُخْتَصَّ بِالْعُبُودِيَّةِ،
وَلَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ.

Özetle ehl-i sünnete göre kullar için en elverişli/en uygun olanı (aslah)[131] yaratmak, yüce Allah (celle celâluhu) üzerine vacip değildir. Mutezilenin cumhuruna göre ise, kullar için en elverişli/en uygun olanı yaratmak, yüce Allah (celle celâluhu) üzerine vaciptir. Mutezileden bazılarına göre ise, en elverişli/en uygun olanı değil de, elverişli/uygun olanı (salah) yaratmak, yüce Allah (celle celâluhu) üzerine vaciptir. Onların bu sözleri birçok yönden reddolunmuştur: Birinci olarak ulûhiyet, kullara has olan vücuba aykırıdır. Zira "yüce Allah, yaptığından sorulamaz" (Enbiya, 21/23).[132]

---

129 Yani yüce Allah'ın "mâ hâzâ beşerâ" ile "mâ hünne ummehâtihim" buyruklarında geçen "hâzâ" ism-i işareti "ma" harfinin ismi; "beşera" kelimesi de haberi olur. Aynı şekilde "hünne" zamiri "ma" harfinin ismi; "ümmehatihim" kelimesi de haberi olur.

130 Temimîler, Hicazîlerin aksine "mâ" harfini ihmal ederler yani "mâ" harfini amel ettirmezler. Bu durumda "mâ" harfi, burada olduğu gibi sadece nâfiye olarak kalır. Dolayısıyla "fi'lun" kelimesi mübteda merfu; "zu"ftirazın kelimesi de haber merfu olur. Metinde de görüldüğü üzere biz her iki şekli de gösterdik.

131 "Salah ve aslah" meselesinde detaylı bilgi için bkz. Pezdevi, Usuluddin, s. 126, Mesele: 33; TDV İslam Ansiklopedisi, 3/495.

132 Zira bir şey yapması vacip olan kişi, ilah değil ancak kul olur. Ayrıca ayetin tam meali şöyledir: "O, yaptığından sorumlu değildir, onlar ise sorumlu tutulacaklardır" (Enbiya, 21/23).

وَثَانِيًا بِأَنَّ الْأَصْلَحَ بِحَسَبِ الظَّاهِرِ أَنْ يَهْدِيَ (اللهُ) الْخَلْقَ جَمِيعًا، وَقَدْ قَالَ سُبْحَانَهُ: [يُضِلُّ اللهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ] مَعَ قَوْلِهِ [وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ]. فَمَا أَرَادَ بِاخْتِلَافِ الْعِبَادِ إِلَّا إِظْهَارَ عَدْلِهِ وَإِيثَارَ فَضْلِهِ، وَأَيْضًا قَالَ تَعَالَى: [إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا] مَعَ أَنَّ الْإِمْلَاءَ لِزِيَادَةِ الْإِثْمِ لَيْسَ بِصَلَاحٍ عِنْدَ الْعُقَلَاءِ، فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ وَالْحِكَمُ السَّابِغَةُ.

İkinci olarak, zahiri hale göre kullar için en elverişli olan, yüce Allah (celle celâluhu)'ın onların tamamını hidayete ulaştırmasıdır. Hâlbuki yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "O, **dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir**" (Nahl, 16/93); "**Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi**" (Nahl, 16/93).[133] Kullarının farklı farklı olmalarından ancak, adaletini ve lütfuna nâiliyeti açığa çıkarmak istemiştir. Aynı şekilde yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Biz onlara ancak, günahları çoğalsın diye mühlet veriyoruz**" (Al-i İmran, 3/177). Günahları çoğalsın diye mühlet vermek, akıllı insanlar katında salah/uygunluk değildir. Bu itibarla en güzel deliller ve en mükemmel hikmetler yüce Allah (celle celâluhu)'a aittir.

وَفِي تَخْصِيصِ ذِكْرِ "الْهَادِي" إِيمَاءٌ إِلَى أَنَّهُ لَوْ كَانَ وُجُودُ الْأَصْلَحِ أَوِ الْمَصْلَحَةِ وَاجِبًا عَلَيْهِ سُبْحَانَهُ لَمَا كَانَ لَهُ مِنَّةٌ عَلَى الْعِبَادِ فِي هِدَايَتِهِمْ إِلَى طَرِيقِ الْمُرَادِ النَّافِعِ لَهُمْ فِي الْمَبْدَأِ وَالْمَعَادِ، فَقَدْ قَالَ تَعَالَى: [بَلِ اللهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ]. وَذَلِكَ لِأَنَّ مَنْ أَدَّى حَقًّا وَاجِبًا عَلَيْهِ لَا مِنَّةَ لَهُ عَلَى الْمُؤَدَّى إِلَيْهِ، وَهَذَا الْقَوْلُ يُبْطِلُ الْحَمْدَ وَالشُّكْرَ مَعَ أَنَّهُمَا ثَابِتَانِ لَهُ سُبْحَانَهُ.

"El-Hâdî" isminin beyitte özellikle zikredilmesinde, "**kullar için elverişli veya en elverişli olanı (salah-aslah) yaratmak, yüce Allah (celle celâluhu) üzerine vacip**

133 Her iki ayette de açıkça görüldüğü üzere yüce Allah kullarının tamamını hidayete erdirmemiştir. Eğer kulları için en elverişli veya sadece elverişli olanı yapmak ona vacip olsaydı, tamamını hidayete erdirmesi gerekirdi. Hâlbuki çoğu kulları dalalet üzeredir.

olsaydı, dünya ve ahirette kullar için fayda vermesi murat edilen yola onların hidayet edilmesinde Allah (celle celâluhu) için bir minnet olamayacağına" işaret vardır. Hâlbuki yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "...**Müslüman olmanızla beni minnet altında tutmayın, hayır; eğer doğru kimselerseniz, sizi imana eriştirmekle Allah sizi minnet** altında bırakır" (Hucurat, 49/17). Bu böyledir. (Yani hidayete eriştirmekle minnet edilemez). Zira yapması vacip olan bir işi yapan kişi, iş yaptığı kişiye minnet edemez. Bu tür bir söz de, hamd ve şükrü ortadan kaldırır. Hâlbuki yüce Allah (celle celâluhu)'a hamd ve şükredilmesi, O'nun için kulları üzerinde sabit olan bir haktır.

ثُمَّ هِدَايَتُهُ سُبْحَانَهُ تَارَةً يُرَادُ بِهَا خَلْقُ الْإِهْتِدَاءِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى : [إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ]، وَتَارَةً يُرَادُ بِهَا مُجَرَّدُ الْبَيَانِ وَالدَّلَالَةِ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: [وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ]، وَقَوْلُهُ تَعَالَى: [وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ].

Yüce Allah (celle celâluhu)'ın "hidayet" etmesinden bazen hidayetin kalplerde yaratılışı murat edilir. Mesela şu ayetlerde geçen hidayet kelimelerinden murat, hidayetin kalplerde yaratılışıdır. Yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Sen, sevdiğini doğru yola eriştiremezsin, ama Allah, dilediğini doğru yola eriştirir**" (Kasas, 28/56). Bazen de "hidayet" kelimesiyle mücerret "açıklamak ve yol göstermek" murat edilir. Yüce Allah (celle celâluhu)'ın şu buyrukları da bu manadadır. Yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Semud milletine, doğru yolu göstermiştik**" (Fussilet, 41/17); "**Şüphesiz sen doğru yolu göstermektesin**" (Şura, 42/52).

وَالْمُعْتَمَدُ عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ أَنَّهَا الدَّلَالَةُ الْمُطْلَقَةُ[134] إِلَى الْبُغْيَةِ، سَوَاءٌ حَصَلَتْ أَمْ لَمْ تَحْصُلْ، وَعِنْدَ الْمُعْتَزِلَةِ هِيَ الدَّلَالَةُ الْمُوصِلَةُ إِلَى الْبُغْيَةِ.

ثُمَّ قَوْلُهُ: "الْمُقَدَّسِ ذِي التَّعَالِي" إِشَارَةٌ إِلَى تَنْزِيهِهِ تَعَالَى عَنْ وُجُوبِ شَيْءٍ عَلَيْهِ أَوْ نِسْبَةِ عَدَمِ حِكْمَةٍ إِلَيْهِ.

---

134 وَضَبَطَ صَاحِبُ تُحْفَةِ الْأَعَالِي كَلِمَةَ «الْمُطْلَقَةُ» بِكَسْرِ اللَّامِ أَيِ الْمُطْلِقَةِ ، اُنْظُرْ تُحْفَةَ الْأَعَالِي ص 74.

Ehlisünnet âlimleri katında itimat edilen görüşe göre hidayet, hedefe ulaştırabilecek olan bir açıklama veya yol göstermedir. Bu itibarla delalet edilen şeyin hâsıl olup olmaması hüküm bakımından eşittir. Mutezileye göre ise hidayet, hedefe kesin olarak ulaştıran bir açıklama veya yol göstermedir.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"el-mukaddesi zi't-teâlî"** sözünde "yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın, **kendisi üzerine bir şeylerin vacip olmasından veya O'na hikmetsiz bir işin nisbet edilmesinden münezzeh olduğuna"** bir işaret vardır.

23. Beyt

وَفَرْضٌ لَازِمٌ تَصْدِيقُ رُسْلٍ وأَمْلَاكٍ كِرَامٍ بِالنَّوَالِ

Peygamberleri ve yüce Allah (celle celâluhu)'ın çeşitli lütuflarına mazhar olmuş mükerrem melekleri tasdik etmek farz ve lazımdır.

سُكُونُ ''السِّينِ'' لُغَةٌ[135]، وَاخْتَارَهُ ضَرُورَةً، وَ''أَمْلَاكِ كِرامٍ بِالنَّوَالِ'' بِالنُّونِ، وَفِي بَعْضِ النُسَخِ بِـ''التَّاءِ'' وَسَيَأْتِي بيانُهُمَا.

فَاعْلَمْ أَنَّ قَوْلَهُ ''فَرْضٌ لَازِمٌ'' خَبَرٌ مُقَدَّمٌ لِقَوْلِهِ ''تَصْدِيقُ رُسْلٍ''. وَأَكَّدَ الْفَرْضَ بِاللُّزُومِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى أَنَّهُ فَرْضُ عَيْنٍ لَا فَرْضُ كِفَايَةٍ، أَوْ إِيمَاءً إِلَى أَنَّهُ قَطْعِيٌّ لَا ظَنِّيٌّ، وَ''الرُّسْلُ'' جَمْعُ رَسُولٍ، وَالْمُرَادُ بِهِمُ الْأَنْبِيَاءُ جَمِيعُهُمْ إِذْ فُرِضَ عَلَيْنَا الْإِيمَانُ بِهِمْ وَتَصْدِيقُهُمْ فِي أَخْبَارِهِمْ.

("Resûl" kelimesinin çoğulu "rusûl" iken) bazı Arap kabilelerinin lehçelerinde "sin" harfinin sakin okunmasıyla "rüsl" şeklinde gelmiştir. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin bu lehçeyi tercih etmesi de, şiirdeki vezin zaruretinden dolayıdır. Ve emlakin kirâmin bi'n-"nevâli" ifadesinde yer alan "nevâl" kelimesi, ('ta' harfi ile değil, belki) "nun" harfi iledir. (Emâlî'nin) bazı nüshalarında ise, bu

135 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ بِسُكُونِ «السِّينِ» لُغَةً.

kelime ("nun" harfi değil, belki) "ta" harfi ile (tevâlî) şeklinde yer almıştır. Pek yakında her ikisinin de açıklaması gelecektir.

Bil ki, "**farzun lazımun**" sözü, (muahhar mübteda olan) "**tasdiku rüslin**" tamlaması için haber-i mukaddemdir.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri "**farz**" kelimesini "**lâzım**" kelimesiyle teyit etmiştir ki, bunun sebebi, Peygamberleri ve meleklerin varlığını tasdik etmenin farz-ı kifaye değil, aksine farz-ı ayn olduğunu göstermektir. Ya da bunları tasdik etmenin zanni bir emir değil, aksine kati bir emir olduğunu göstermektir. "Rüsl" kelimesi, "resûl" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime ile murat, bütün peygamberlerdir. Zira bütün peygamberlere iman etmek ve verdikleri haberleri/getirdikleri şeyleri tasdik etmek farzdır.

وَلَعَلَّ النَّاظِمَ ذَهَبَ إِلَى أَنَّ النَّبِيَّ وَالرَّسُولَ مُتَرَادِفَانِ كَمَا قَالَ بَعْضُهُمْ، وَاخْتَارَهُ ابْنُ الْهُمَامِ، لٰكِنَّهُ مُخَالِفٌ لِمَا عَلَيْهِ جُمْهُورُ الْعُلَمَاءِ الْأَعْلَامِ مِنْ أَنَّ الرَّسُولَ أَخَصُّ مِنَ النَّبِيِّ لِأَنَّهُ إِنْسَانٌ أُوحِيَ إِلَيْهِ سَوَاءٌ أُمِرَ بِتَبْلِيغِهِ أَمْ لَا، وَالرَّسُولُ مَأْمُورٌ بِالتَّبْلِيغِ.

Belki de nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri, bazı âlimlerin söylediği gibi "**resul ve nebi**" kelimelerinin eş anlamlı olduğu görüşünü benimsemiştir. Nitekim İbnu'l-Hümam hazretleri de bu görüşü tercih etmiştir.[136] Ancak bu, büyük âlimlerin çoğunluğunun üzerinde ittifak ettikleri görüşe muhaliftir. Şöyle ki, "**resûl**" kelimesi, "**nebi**" kelimesinden daha hususidir. Zira nebi, kendisine vahiy gelen bir insandır; ancak kendisine vahyedilen şeyleri tebliğ etmekle emrolunup olunmaması eşittir. Hâlbuki "**resûl**", kendisine vahyedilen şeyleri tebliğ etmekle emrolunan kişidir.

وَ"الْأَمْلَاكُ" جَمْعُ "مَلَكٍ" كَأَجْمَالٍ وَجَمَلٍ، وَهُوَ عَطْفٌ عَلَى "رُسُلٍ". وَيَجِبُ الْإِيمَانُ بِوُجُودِهِمْ، وَأَنَّهُمْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ لَا يَعْصُونَ اللهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ،

136 Bkz. İbnu'l-Hümam, el-Müsâyere, 194.

وَلَا يُوصَفُونَ بِذُكُورَةٍ وَلَا بِأُنُوثَةٍ، وَحَقِيقَتُهُمْ (أَنَّهُنَّ أَجْسَامٌ) لَطِيفَةٌ نُورَانِيَّةٌ، قَادِرَةٌ عَلَى التَّشَكُّلِ بِصُوَرٍ مُخْتَلِفَةٍ، وَقَوِيَّةٌ عَلَى أَفْعَالٍ شَاقَّةٍ.

ثُمَّ الْأَظْهَرُ أَنَّ "الْكِرَامَ" صِفَةٌ لِلْمَلَائِكَةِ، وَهُوَ لَا يُنَافِي كَوْنَ الرُّسُلِ مُكْرَمِينَ أَيْضًا إِلَّا أَنَّ الْمَلَائِكَةَ وُصِفُوا بِهٰذَا الْوَصْفِ فِي الْكِتَابِ الْعَزِيزِ دُونَ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ.

"**Emlâk**" kelimesi, "**cemel ve ecmâl**" kelimelerinde olduğu gibi "**melek**" kelimesinin çoğulu olup "**rüsl**" kelimesine atfolunmuştur.

Meleklerin varlığına inanmak vaciptir. Ayrıca meleklerin, emrolundukları şeyleri yerine getirme hususunda asla yüce Allah (c.c.)'a isyan etmeyen, erkeklik ve dişilikle nitelenemeyen saygın kullar olduklarına inanmak da vaciptir.

Melekler, çeşitli şekillere girmeye muktedir ve çok güç işleri yapma kuvvetine sahip nurdan yaratılmış latif varlıklardır.

Sonra "**kirâm**" kelimesinin "**emlâk/melekler**" kelimesine sıfat olduğu pek açıktır. "**Kiram**" kelimesini "emlâk" kelimesinin sıfatı yapmak, peygamberlerin de mükerrem olduğu hususuna aykırı değildir.[137] "Kiram" kelimesinin "emlak" kelimesine sıfatı yapılmasının nedeni, Kur'ân-ı Kerimde peygamberlerin değil de meleklerin bu kelime ile nitelendirilmesidir.[138]

قَوْلُهُ "بِالنَّوَالِ" مُتَعَلِّقٌ بِـ"كِرَام" وَهُوَ بِفَتْحِ النُّونِ بِمَعْنَى "الْعَطَاءِ وَالنَّصِيبِ" عَلَى مَا فِي الْقَامُوسِ، وَالْمَعْنَى: أَنَّهُمْ مُكْرَمُونَ بِأَنْوَاعِ الْعَطَاءِ وَ أَصْنَافِ الْجَزَاءِ.

وَأَمَّا قَوْلُ بَعْضِ الشُّرَّاحِ (مِنْ) "أَنَّ قَوْلَهُ بِـ'التَّوَالِي' مُتَعَلِّقٌ بِمَحْذُوفٍ تَقْدِيرُهُ: ‹جَاؤُوا بِالتَّوَالِي›، وَعَلَيْهِ فَيَجِبُ الْإِيمَانُ بِإِرْسَالِ الرُّسُلِ مُتَوَالِينَ أَيْ مُتَتَابِعِينَ" فَبَعِيدٌ مِنْ

137 Yani "kiram" kelimesini "emlak" kelimesine sıfatı yapınca, peygamberlerin mükerrem olmadığı gibi bir çıkarım asla yapılamaz.

138 Bkz. "değerli yazıcılar (kiramen kâtibîn)..." (İnfitar, 82/11); "hayır, melekler şerefli kılınmış kullardır (ibadun mükramun)" (Enbiya, 21/26).

جِهَةِ الْإِعْرَابِ، وَكَذَا غَرِيبٌ مِنْ جِهَةِ الْمَعْنَى عَلَى وَجْهِ الصَّوَابِ. وَبَيَانُهُ: أَنَّهُ يَقْتَضِي حِينَئِذٍ أَنْ لَا فَتْرَةَ بَيْنَ الرُّسُلِ، وَهُوَ مُخَالِفٌ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ] وَقَوْلِهِ تَعَالَى: [ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى] أَيْ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ، وَقَوْلِهِ: [وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ].

Metinde geçen "nevâl" kelimesi, "kirâm" kelimesine müteallıktir. Bu kelime "nun" harfinin fethasıyla, Kâmûs'da[139] geçtiği üzere "ihsan, lütuf ve nasip" manasına gelmektedir. Bu durumda mısranın manası şöyle olur: Melekler, her çeşit ihsan ve her türlü mükâfatlarla kendilerine ikram olunmuş kullardır.

Bazı şarihlerin "nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin 'tevali' sözü, 'caû bi't-tevali' takdirinde mahzuf bir amile müteallıktir. Bu itibarla peygamberlerin peş peşe gönderildiklerine iman etmek vaciptir" şeklindeki sözleri, irap yönünden çok uzaktır. Aynı şekilde onların bu sözleri mana itibariyle beyti doğru şekilde anlamlandırma yönünden de gariptir. Bunun (iddiamızın) açıklaması şöyledir: (Eğer bu şarihlerin sözlerini doğru olarak alırsak, bu durumda) onların bu sözleri, peygamberler arasında fetret döneminin olmamasını gerektirir. "Peygamberler arasında fetret dönemi yoktur" demek ise, şu ayetlere muhaliftir. Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "(Ey Ehl-i kitap!) Peygamberlerin arası kesildiği bir fetret zamanında size Resulümüz geldi, tatlı ve acı hakikatleri size beyan ediyor" (Maide, 5/19); "Sonra birbiri peşinden peygamberlerimizi gönderdik" (Müminun, 23/44); "Ondan (Musa'dan) sonra da aralıklarla peygamberler gönderdik" (Bakara, 2/87).

وَكَذَا يَقْتَضِي عَدَمَ إِرْسَالِ نَبِيَّيْنِ، وَهُوَ مُنْتَفٍ بِنَحْوِ مُوسَى وَهٰرُونَ وَإِبْرَاهِيمَ وَلُوطٍ، فَالظَّاهِرُ أَنَّ "التَّوَالِي" عَلَى تَقْدِيرِ صِحَّتِهِ فَيَنْبَغِي أَنْ يُقَالَ: إِنَّهُ مُتَعَلِّقٌ بِقَوْلِهِ "فَرْضٌ"، وَمَعْنَاهُ بِالتَّوَاتُرِ الْقَطْعِيِّ نَقْلُهُ إِلَيْنَا مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَإِجْمَاعِ الْأُمَّةِ، وَلَا

139 Mecduddin Feyruz Abadi, el-Kâmûs'ul-Muhît.

يَبْعُدُ أَنْ يَكُونَ نَعْتًا لِلْمَلَائِكَةِ، وَالْمَعْنَى: كَائِنِينَ بِالتَّوَالِي وَالتَّتَابُعِ لِمُحَافَظَةِ الْعِبَادِ، وَكِتَابَةِ مَا يَقَعُ مِنْهُمْ فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِالْمَعَادِ.

Aynı şekilde şarihlerin bu sözleri, aynı zaman ve aynı dönemde iki peygamberin gönderilmemesini gerektirir. Hâlbuki aynı zamanda ve aynı dönemde iki peygamberin gönderilmediğini söylemek, Musa ve Harun ile İbrahim ve Lut (Aleyhis selâm)[140] örnekleri ile çürütülür. Bu itibarla zahir olan şu ki, "tevali" kelimesinin geçtiği nüsha doğru kabul edilse dahi bu durumda şöyle demek gerekir: "Tevali" kelimesi, "farz" kelimesine müteallıktir. Buna göre mana şöyle olur: Peygamberleri ve meleklerin varlığını tasdik etmek katî ve mütevatir olan haberlere göre fazdır ki, bunun farziyeti bizlere kitap, sünnet ve icma-ı ümmet kanalıyla nakledilmiştir. Yine "tevali" kelimesinin "emlakın/meleklerın" sıfatı olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu durumda mısranın manası şöyle olur: Kulları muhafaza etmek ve ahirete taalluk eden işlerini yazmak üzere peş peşe olan/gelen (değerli meleklere inanmak farzdır).

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ اللهَ تَعَالَى لَمَّا خَلَقَ الْجَنَّةَ لِأَوْلِيَائِهِ وَالنَّارَ لِأَعْدَائِهِ وَلَيْسَ فِي عُقُولِ النَّاسِ إِمْكَانُ مَعْرِفَةِ مَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ عِلْمًا وَعَمَلًا إِلَّا بِتَعْلِيمِهِ سُبْحَانَهُ كَرَمًا وَفَضْلًا، وَلَا مُنَاسَبَةَ بَيْنَ مَا خُلِقَ مِنَ التُّرَابِ وَرَبِّ الْأَرْبَابِ، فَاقْتَضَتْ حِكْمَتُهُ أَنْ يُرْسِلَ رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِتَحْقِيقِ السُّبُلِ، [لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ]، فَيَكُونُونَ وَسَائِطَ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْخَلْقِ، وَأَنَّهُمْ يَسْتَفِيضُونَ الْأَنْوَارَ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ بِوَاسِطَةِ الْمَلَائِكَةِ الرُّوحَانِيِّينَ الْمُقَرَّبِينَ لِغَلَبَةِ النُّورَانِيَّةِ وَالرُّوحَانِيَّةِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ الْمُؤَيَّدِينَ بِالْأَسْرَارِ الصَّمَدَانِيَّةِ بِالنِّسْبَةِ إِلَى سَائِرِ الْأَفْرَادِ الْإِنْسَانِيَّةِ.

Sonra bil ki, yüce Allah (Celle celâluhu) dostları için cenneti, düşmanları için de cehennemi yarattığı vakit, insan aklının kendilerine vacip olan şeyleri ne ilmen ne de amelen bilmesine imkânı yoktu. Ancak yüce Allah (Celle celâluhu)'ın, lütuf ve keremiy-

140 Zira Musa ve Harun ile İbrahim ve Lut (a.s)'ların aynı zamanda ve aynı dönemde gönderilmiş Peygamberler olduğu hem ayetle (Hud, 11/70; Hıcr, 15/58) hem de tarihen sabittir.

le öğretmesi durumunda bunu bilebilirlerdi. Zira âlemlerin Rabbi ile topraktan yaratılan kulları arasında bir münasebet yoktu. İşte O'nun hikmeti, hak ve batıl yolların hakikatinin açığa çıkması için müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermeyi iktiza etti. Nitekim bu hususta yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurdu: **"Peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için..."** (Nisa, 4/164-165).[141] Böylece Peygamberler, Cenab-ı Hak ile kulları arasında birer vasıta/elçi oldular. İnsanların diğer fertlerine nisbetle ilahi sırlarla müeyyed olan Peygamberler ve nebiler üzerinde nuraniyet ve ruhaniyet galip olduğu için (kendileri gibi) yüce Allah (Celle Celâluhu)'a yakın olan ruhani melekler vasıtasıyla Yüce Allah (Celle Celâluhu)'tan ilahi nurları çokça almaktadırlar.

ثُمَّ الْمُعْتَقَدُ وَالْمُعْتَمَدُ أَنَّ خَوَاصَّ الْبَشَرِ أَفْضَلُ مِنْ خَوَاصِّ الْمَلَكِ، وَفِي الْمَسْأَلَةِ
خِلَافٌ لِلْمُعْتَزِلَةِ وَبَعْضِ أَهْلِ السُّنَّةِ.

Sonra inanılması ve itimat edilmesi gereken görüşe göre, beşer zümresinin havassı, melek zümresinin havassından üstündür.[142] Bu konuda Mutezile ile bazı ehl-i sünnet âlimlerinin ihtilafı vardır.[143]

---

141 Ayetin tam meali şöyledir: **"Peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için,** gönderilen müjdeci ve uyarıcı peygamberlerden bir kısmını daha önce sana anlatmış, bir kısmını da anlatmamıştık..." (Nisa, 4/164-165).

142 Beşer zümresinin havassı, peygamberlerdir. Melek zümresinin havassı ise; Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail'dir. Melek zümresinin avamı ise, dört büyük meleğin dışındaki meleklerdir. Beşer zümresinin avamı, muttaki müminlerdir ki, bunlar melek zümresinin avamından üstündür.

143 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 49.

24. Beyt

وخَتْمُ الرُّسْلِ بِالصَّدْرِ المُعَلَّى * نَبِيٍّ هَاشِمِيٍّ ذِى جَمَالِ

Resullerin sona erdirilmesi Hâşimî, celal ve cemal sıfatlarına sahip bir nebi olan yüce önderle olmuştur.

"خَتْمُ الرُّسْلِ" مُبْتَدَأٌ، خَبَرُهُ: "بِالصَّدْرِ"، وَهُوَ الْعُضْوُ الْمَعْرُوفُ مِنَ الْبَدَنِ، أُسْتُعِيرَ لَهُ لِشَرَفِهِ، وَتَخْصِيصُهُ بِهِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ]، وَصَدْرُ الشَّيْءِ أَيْضًا: أَوَّلُهُ، فَفِي التَّعْبِيرِ بِهِ إِيمَاءٌ إِلَى أَنَّهُ أَوَّلُ الرُّسُلِ وُجُودًا، كَمَا أَنَّهُ آخِرُهُمْ شُهُودًا، عَلَى مَا وَرَدَ: "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِي أَوْ رُوحِي"، "وَكُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ".

Metinde geçen "**hatmu'r-rüsli**" tamlaması mübteda olup "**bi's-sadrı**" de haberidir. "**Sadr (göğüs)**" kelimesi, bedenden herkesçe malum olan bir uzvun adıdır. Bu uzuv, hem değeri hem de yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "**Senin göğsünü açmadık mı?**" (İnşirah, 94/1) buyruğunda özel olarak zikredildiği için Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) için istiare tarikiyle zikredilmiştir. Aynı şekilde bir şeyin önüne de "**sadru's-şeyi**" denilir. Dolayısıyla Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) için "sadr-ı mualla (Allah (Celle Celâluhu) tarafından yüceltilmiş önder)" tabirinin kullanılmasında "**var oluş itibariyle ilk peygamber, geliş itibariyle de son peygamber olduğu**" hususuna bir işaret vardır. Nitekim bir hadis-i şeriflerinde Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şöyle buyur-

muşlardır: "Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurum veya ruhumdur. Âdem (Aleyhis Selam) su ile çamur arasında bir şey iken ben Peygamberdim."[144]

وَ"الْمُعَلَّى" بِتَشْدِيدِ اللَّامِ الْمَفْتُوحَةِ صِفَةٌ لَهُ، وَمَعْنَاهُ: الْمُرْتَفِعُ الشَّأْنِ عَلِي الْبُرْهَانِ.
وَ"نَبِيٌّ" وَمَا بَعْدَهُ يَجُوزُ فِيهِ الْجَرُّ بَدَلًا أَوْ عَطْفَ بَيَانٍ، وَالرَّفْعُ عَلَى أَنَّهُ خَبَرُ مُبْتَدَأٍ مَحْذُوفٍ،
وَكَذَا قَرَّرَهُ الشُّرَّاحُ، وَيَجُوزُ نَصْبُهُ بِتَقْدِيرِ "أَعْنِي"،

وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ: "ذُو جَمَالٍ" بِالْوَاوِ، فَيَتَعَيَّنُ رَفْعُهُ إِمَّا عَلَى مَا سَبَقَ، وَإِمَّا عَلَى أَنَّ
"نَبِيٌّ" هُوَ الْخَبَرُ. وَقَوْلُهُ "بِالصَّدْرِ" ظَرْفٌ أَيْ فِي الْمَقَامِ الْأَعْلَى وَالْمَرَامِ الْأَغْلَى.

Metinde "lam" harfinin hem şeddesi hem de fethasıyla geçen "el-mualla" kelimesi, "sadrın" sıfatı olup "şanı yüce ve (hak peygamber olduğuna dair) delilleri de pek büyük olan" anlamındadır.

"Nebi" kelimesi ile ondan sonra gelen "haşimiyyin" ve "zi cemali" kelimelerinin, ya bedel olarak ya da atfu beyan olarak mecrur okunmaları caizdir. Yine bütün bu kelimeleri, mahzuf bir mübtedanın haberi olarak merfu okumak da caizdir.[145] Nitekim manzumeyi şerheden şarihler de bu kelimelerin iraplarının böyle olacağını kabul etmişlerdir. Yine bütün bu kelimelerin "أَعْنِي" fiili takdir edilerek mansup okunmaları da caiz olur.[146]

144 Öncelikle ifade edelim ki, "Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurum veya ruhumdur" şeklindeki hadisin ilk kısmı, muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Aksine muhaddisler bu kısmın uydurma olduğunu ifade etmektedirler. (Bkz. Suyuti, el-Havi li'l-Fetava, 1/325; Acluni, Keşfu'l-Hafa, 2/152, No: 2007). Diğer kısım ise kaynaklarımızda mevcut olup sahihtir Ancak hadis, şarihin verdiği bu lafızla mahfuz değildir; mahfuz olan lafız şöyledir: "Adem (a.s) ruh ile ceset arasında bir şey iken ben Peygamberdim." Bkz. İbn Ebi şeybe, Musannef, 36553; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 833; Hâkim, el-Mustedrek, 4209; Acluni, Keşfu'l-Hafa, 2/152, No: 2007.

145 "Hüve nebiyyun haşimiyyun zû cemali" şeklinde merfu olarak okumak da caiz olur.

146 "Ea'nî nebiyyen haşimiyyen zâ cemali" şeklinde mansup olarak okumak da caizdir.

Emâlî'nin bazı nüshalarında ("zî cemali" terkibi) "zû cemali" şeklinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu kelimenin ya daha önce geçtiği durum üzere[147] merfu olması taayyün eder ya da "nebi" kelimesi, ("hatmu'r-rüsli" tamlamasının) haberi olur.[148] Buna göre de nâzım hazretlerinin "bi's-sadrı" sözü, (haber olmaz, belki) zarf olur. Yani çok yüce ve çok kıymetli makamlarda[149] olan resulleri sona erdiren, Hâşimî, celal ve cemal sıfatlarının sahibi olan bir peygamberdir.

ثُمَّ "النَّبِيُّ" مَهْمُوزٌ بِاعْتِبَارِ أَصْلِهِ، وَقَدْ قَرَأَ نَافِعٌ بِهِ، وَالْجُمْهُورُ أَبْدَلُوا الْهَمْزَةَ يَاءً وَأَدْغَمُوهُ فِي مِثْلِهِ، وَهُوَ "فَعِيلٌ" بِمَعْنَى الْمُخْبِرِ أَوِ الْمُخْبَرِ، فَإِنَّ كُلًّا مِنْهُمَا صَادِقٌ عَلَيْهِ، وَقِيلَ: إِنَّهُ بِالتَّشْدِيدِ "فَعِيلٌ" مَأْخُوذٌ مِنَ النَّبْوَةِ بِمَعْنَى الرِّفْعَةِ، فَأَصْلُهُ "نَبِيْوٌ"، فَأُبْدِلَ الْوَاوُ يَاءً وَأُدْغِمَ فِي مِثْلِهِ.

"Nebi" kelimesi, aslı itibarıyla mehmuz bir isimdir. Nitekim imam Nafi' de bu kelimeyi mehmuz olarak okumuştur. Cumhur ise, hemzeyi (önce) ya harfine kalbetmişler, sonra da "ya" harfini kendi misline (ya'ya) idgam etmişlerdir. "Nebi" kelimesi, "feîl" vezninde olup "haber veren" veya "kendisine haber verilen" manasındadır. Zira her iki mana da "nebi" kelimesinin ifade ettiği anlam bakımından doğrudur. Denildi ki, "nebi" kelimesi, şeddeli olarak "feîl" vezninde olup "yükseklik veya yüksek mertebe" manasına gelen "nebvetun" kelimesinden türetilmiştir. Zira "nebi" kelimesinin aslı, "nebîvun (نَبِيْوٌ)"dur. Buna göre "vav" harfi, (önce) "ya" harfine kalbedilmiş sonra da "ya" harfi kendi misline (ya'ya) idgam edilmiştir.

147 Yani mahzuf bir mübtedanın haberi olarak merfu okunur.

148 Bu durumda da "haşimiyyun ve zû cemali" kelimeleri, haber olan "nebi" kelimesinin sıfatı olur.

149 Burada yer alan "el-meramu'l-eğla" terkibi, "el-makamu'l-e'la" terkibinin tefsiri mesabesindedir. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 50.

وَ"الْهَاشِمِيُّ" نِسْبَةٌ إِلَى هَاشِمٍ، خَصَّ[150] (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) جَدَّ أَبِيهِ لِأَنَّ قَبِيلَتَهُ أَفْضَلُ قَبَائِلِ قُرَيْشٍ. وَأَمَّا كَوْنُهُ "ذَا جَمَالٍ" فَلِأَنَّهُ نَبِيُّ الرَّحْمَةِ، قَالَ تَعَالَى: [وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ]، وَقَالَ: [فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ لِنْتَ لَهُمْ].

"Hâşimî" kelimesi ise, Haşim'e nisbetle yapılmıştır. Bu nispette Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in babasının dedesi olan Haşim'in[151] özellikle seçilmesinin sebebi ise, Hâşimî kolunun Kureyş kabilesinin en değerli kolu olmasındandır.

Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in "zâ cemal" olmasına gelince, bu, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in rahmet peygamberi olmasındandır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"** (Enbiya, 21/107); **"Allah'ın rahmetinden dolayı, sen onlara karşı yumuşak davrandın"** (Al-i İmran, 3/159).

وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ كَانَ مَوْصُوفًا بِنُعُوتِ الْكَمَالِ مِنْ نَعْتَيِ الْجَلَالِ وَالْجَمَالِ، حَيْثُ كَانَ مَظْهَرًا لِكَمَالِ اللهِ تَعَالَى، إِلَّا أَنَّ نَعْتَ الْجَمَالِ كَانَ غَالِبًا عَلَيْهِ تَخَلُّقًا بِأَخْلَاقِ اللهِ، حَيْثُ وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ الْقُدْسِيِّ: [سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي]. وَكَذَا حَالُ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، حَيْثُ قَالَ: [وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ]. وَكَذَا كَانَ حَالُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ حَيْثُ قَالَ: [وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ] بِخِلَافِ نُوحٍ وَمُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ حَيْثُ كَانَتِ الْجَلَالِيَّةُ غَالِبَةً عَلَيْهِمَا، وَلِذَا قَالَ نُوحٌ: [رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا] وَقَالَ مُوسَى: [رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ].

---

150 وَيَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْفِعْلَ مَبْنِيًّا لِلْمَجْهُولِ أَيْ خُصَّ جَدُّ أَبِيهِ ...

151 Peygamber (s.a.v)'in kısa olan soy kütüğü şöyledir: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib (Şeybe) b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb. Bazı âlimler Peygamber (s.a.v)'in soy kütüğünü, yirmi birinci kuşaktan atası olan Adnan vasıtasıyla Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e kadar dayandırmaktadır. Bunun için siyer kitaplarına bakılması uygun olur.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'i **"zâ cemal"** şeklinde nitelemesinin özeti şudur: Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) celal ve cemal sıfatlarından oluşan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftı. Zira O, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın kemal sıfatlarının tecellilerinin açığa çıktığı bir mahal (ayna) idi. Şu kadar var ki, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın ahlakıyla ahlaklandığı için onda (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) cemal sıfatları galip idi. Nitekim bir hadis-i kutside şöyle gelmiştir: **"Yüce Allah (Celle Celâluhu) buyurdu ki, Rahmetim gazabımı geçti."**[152] Aynı şekilde İbrahim (Aleyhis Selâm)'ın halinde de cemal sıfatları galipti. Zira O, şöyle demiştir: **"(Rabbim!..) bana karşı gelen kimseyi (Sana bırakırım); Sen bağışlarsın, merhamet edersin"** (İbrahim, 14/36). Yine İsa (Aleyhis Selâm)'ın halinde de cemal sıfatları galipti. Zira O, şöyle demiştir: **"(Onlara azap edersen, doğrusu onlar Senin kullarındır); onları bağışlarsan, Güçlü olan, Hakim olan şüphesiz ancak Sensin"** (Maide, 5/118). Nuh ve Musa (Aleyhis Selâm) efendilerimizin halleri ise böyle değildir. Aksine onlarda celal sıfatları galip idi. Bu nedenle Nuh (Aleyhis Selâm) şöyle dedi: **Nuh dedi ki: "Rabbim! Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma"** (Nuh, 71/26). Musa (Aleyhis Selâm) da şöyle dedi: **"Ey Rabbimiz! 'Mallarını yok et, kalplerini sık; çünkü onlar can yakıcı azabı görmedikçe iman etmeyecekler' dedi"** (Yunus, 10/88).

وَالْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَلِذَا قَالَ الصِّدِّيقُ الْأَكْبَرُ لَمَّا كَانَ مَظْهَرَ الْجَمَالِ حِينَ الْمُشَاوَرَةِ يَوْمَ بَدْرٍ : "هُمْ إِخْوَانُكَ وَأَقَارِبُكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمُ الْفِدَاءَ". وَقَالَ الْفَارُوقُ: "هُمْ أَئِمَّةُ الْكُفْرِ اقْتُلْهُمْ". فَمَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ جُمْلَةِ الْمَقَالِ إِلَى مَا ظَهَرَ مِنْ آثَارِ الْجَمَالِ.

Âlimler Peygamberlerin varisleridir. İşte bu nedenle cemal sıfatlarının kendisinde açığa çıktığı bir kişi olan sıddık-ı ekber (Ebu Bekir (Radıyallâhu Anh) Bedir Savaşı günü esirlerle ilgili olarak şöyle demiştir: **"Onlar (müşrik esirler) kardeşlerin ve akrabalarındır. Kendilerinden fidyeyi kabul eyle."** Ömer (Radıyallâhu Anh) ise şöyle demiştir: **"Onlar küfrün önderleridir. (Kendilerinden fidyeyi kabul eyleme, bilakis) onları öldür."** Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) de (meşveret anında kendisine) söylenen sözler içerisinden cemal sıfatının bir eseri olarak ortaya çıkan söze meyletti. (Yani müşrik esirleri öldürtmeyerek fidye vermelerini kabul eyledi).

152 Buhari, Tevhid, 7553; Müslim, Tövbe, 2751.

وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ الْكِرَامِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [وَلٰكِنْ رَسُولَ اللهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ]، وَالْحَدِيثُ مُسْلِمٌ: "وَخُتِمَ بِيَ النَّبِيُّونَ"، وَالْحَدِيثُ: [لَا نَبِيَّ بَعْدِي].

فَأَوَّلُ الرُّسُلِ وَالْأَنْبِيَاءِ: آدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيَجِبُ الْإِيمَانُ بِجَمِيعِهِمْ مِنْ غَيْرِ تَعْيِينِ لِعَدَدِهِمْ وَإِنْ وَرَدَ فِي مُسْنَدِ أَحْمَدَ: "أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مِائَةُ أَلْفٍ وَأَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ أَلْفَ نَبِيٍّ، وَالرُّسُلُ مِنْهُمْ ثَلَاثُمِائَةٍ وَثَلَاثَةَ عَشَرَ".

Özetle Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) bütün resul ve nebilerin sonuncusudur. Zira yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Muhammed... Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur"** (Ahzab, 33/40). Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) de hadislerinde şöyle buyurmuştur: **"Peygamberler benimle sona erdirildi"**[153]; **"Benden sonra nebi yoktur."**[154]

Resul ve nebilerin ilki Hz. Âdem (Aleyhis Selâm)'dır. Her ne kadar İmam Ahmed'in Müsned isimli eserinde **"Peygamberlerin adedi 124.000; bunlardan 313'ü de resuldür"**[155] şeklinde bir rivayet gelse de sayılarını tahdit etmeksizin bütün peygamberlere iman etmek vaciptir.[156]

153 Sahihi İbn Hıbban, 6406; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 5828.

154 Buhari, Ehadisu'l-Enbiya, 3455; Müslim, İmare, 1842.

155 Ahmed, Müsned, 22342. Ayrıca bazı hadis kitaplarında bu hususla ilgili olarak farklı sayılar da zikredilmektedir. Bu itibarla sayı belirtmeksizin bütün peygamberlere iman etmek vaciptir. Mesela Taberani'nin el-Mucemu'l-Kebir isimli eserinde (8/217, No: 7871) "enbiyanın adedi 124.000; resullerin sayısı da 315"; İbn Hıbban'nın Sahih isimli eserinde (2/77, No: 361) ise "enbiyanın adedi 120.000; resullerin sayısı da 313" şeklindedir.

156 Peygamberlerin sayılarını tahdit etmememek zorunludur. Çünkü belli bir sayının tespit edilmesi durumunda, eğer rakam büyük olursa, peygamberlerden olmayanların peygamberler içerisine dâhil edilmesi; eğer küçük olursa, peygamberlerden olanların peygamberlerden sayılmaması gibi bir durumla karşı karşıya kalınabilir. Bu itibarla peygamberlerin sayısı ile ilgili bir rakam belirlemeksizin Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar gönderilmiş olan Peygamberlerin hepsine inandım, hepsinin hak ve gerçek olduklarını kabul ettim, demek daha uygun olur.

25. Beyt

إِمَامُ الْأَنْبِيَاءِ بِلاَ اخْتِلاَفٍ ❊ وَتَاجُ الأَصْفِيَاءِ بِلَا اخْتِلَالِ

O (Sallallâhu Aleyhi Vesellem), hiçbir ihtilaf olmaksızın bütün peygamberlerin imamıdır (önderidir). Yine tereddütsüz seçkin (asfiya) kulların da tacıdır.

اِعْلَمْ أَنَّ الْبَشَرَ ثَلَاثَةُ أَقْسَام : كَامِلٌ مُكَمَّلٌ وَهُمُ الأَنْبِيَاءُ، وَكَامِلٌ غَيْرُ مُكَمَّلٍ[157] وَهُمُ الأَوْلِيَاءُ، وَمَنْ وَالَاهُمْ مِمَّنْ عَدَاهُمْ.

فَـ"الأَصْفِيَاءُ" جَمْعُ صَفِيٍّ، وَهُمُ الصَّافُونَ عَنِ الْكُدُرَاتِ النَّفْسِيَّةِ، وَالْمَوْصُوفُونَ بِالْحَالَاتِ الْقُدْسِيَّةِ وَالْمَقَامَاتِ الأُنْسِيَّةِ.

Bil ki, insanlar üç sınıftır. Birincisi kâmil ve mükemmel olan kullardır.[158] Bunlar da peygamberlerdir. İkincisi kâmil ancak mükemmel olmayanlardır ki, bunlar da Allah (Celle Celâluhu)'ın veli kullarıdır. Üçüncüsü ise bunların dışında olup da bunları seven ve dost edinen kişilerdir.

157 اُنْظُرْ تُحْفَةَ الأَعَالِي ص 15. وَكَذَالِكَ يَجُوزُ أَنْ تُشَكَّلَ كِلْتَا الْكَلِمَةِ بِكَسْرِ الْمِيمِ كَاسْمِ الْفَاعِلِ أَيْ مُكَمِّلٌ.

158 Birinci sınıf insanlar hem kendi iç dünyalarında kâmil hem de yüce Allah'ın kendilerine ihsan ettiği ilahi nurlar vasıtasıyla mükemmel hale gelmiş olan kullardır ki, bunlar masum kılındıkları için kendilerinden isyan sudur etmez. Ancak veliler ve diğer sınıf insanlar mükemmel kılınmadıkları için onlardan isyan sudur edebilir. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 51-52.

"Asfiya" kelimesi "safiyy" kelimesinin çoğuludur. Bunlar nefsani her türlü kirlilikten arınmış, yüce Allah (Celle Celâluhu) ile ünsiyet kurma gibi yüce makam ve hallerle muttasıf olan seçkin kişilerdir.

وَفِي الْبَيْتِ إِشَارَةٌ إِلَى مَا وَقَعَ لَهُ عَلَيْهِ التَّحِيَّةُ وَالثَّنَاءُ مِنْ إِمَامَتِهِ لِلْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فِي الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى أَوْ فِي السَّمَاءِ. وَلَا يَبْعُدُ أَنْ يَكُونَ الْمُرَادُ بِهِ أَنَّهُ مُقَدَّمُ الْأَنْبِيَاءِ فِي الْعُقْبَى حَالَ نَشْرِ اللِّوَاءِ، لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: [مَا مِنْ نَبِيٍّ يَوْمَئِذٍ – آدَمُ فَمَنْ سِوَاهُ – إِلَّا تَحْتَ لِوَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا فَخْرَ] رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَفِي رِوَايَةٍ لَهُ: "أَنَا أَكْرَمُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ عَلَى اللهِ وَلَا فَخْرَ".

Bu beyitte Mescid-i Aksa'da veya semada Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve selem) için -her türlü selam, saygı ve övgü üzerine olsun- vuku bulan "peygamberlere **imamlık etmesi**" hususuna işaret vardır. Yine bu beyitte "**peygamberlerin imamıdır**" sözüyle ahirette "**livau'l-hamd**" isimli sancağını açtığı halde bütün peygamberlerin önünde bulunmasının murat edilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve selem) şöyle buyurmuştur: "**O gün gerek Âdem (Aleyhis Selâm) gerekse onun dışındaki bütün peygamberler, benim sancağımın altında toplanacaklardır. Fakat bununla övünme yok.**"[159] Tirmizi'nin bir başka rivayetinde ise Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve selem) şöyle buyurmuştur: "**Ben, öncekilerin ve sonrakilerin yüce Allah katında en değerlisiyim, fakat övünme yok.**"[160]

وَأَمَّا قَوْلُ الشَّارِحِ الْقُدْسِيِّ: "مَعْنَاهُ: أَنَّ نَبِيَّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُقْتَدَى لِلْأَنْبِيَاءِ بِلَا إِخْتِلَافٍ فِي ذَلِكَ بَيْنَ الْأَئِمَّةِ" فَلَيْسَ فِي مَحَلِّهِ كَمَا لَا يَخْفَى عَلَى أَهْلِهِ.

وَلِكَوْنِ التَّاجِ أَشْرَفَ أَنْوَاعِ الْحُلِيِّ وَأَظْهَرَهَا لِشَرَفِ مَحَلِّهِ وَظُهُورِهِ لِأَهْلِهِ خُصَّ بِذِكْرِهِ، وَلَعَلَّ إِخْتِيَارَ الْأَصْفِيَاءِ عَلَى الْأَوْلِيَاءِ لِيَعُمَّ الْعُلَمَاءَ وَالشُّهَدَاءَ وَسَائِرَ الْأَتْقِيَاءِ.

---

159 Tirmizi, Tefsiru'l-Kurân, 3148; Ahmed, Müsned, 2546; Beyhaki, Şuabu'l-İman, 1408; Ebu Davud et-Teyalisi, Müsned, 2834.

160 Tirmizi, Menakib, 3616; Dârimî, Mukaddime, 51.

Şarih Makdisi'nin "Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem), âlimler arasında hiçbir ihtilaf olmaksızın bütün peygamberlerin kendisine uydukları/tabi oldukları bir kişidir" şeklindeki sözüne gelince, bu söz yerinde bir söz değildir. Nitekim bu husus ehline gizli değildir.[161]

(Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin manzumede "tacu'l-asfiya" terkibini kullanmasındaki hikmete gelince, bunun sebebi), ziynet çeşitlerinin en değerlisi ve sahibi üzerinde en çok görüneni olması sebebiyle nâzım tacı özellikle zikretmiştir. Çünkü tacın, hem bulunduğu yer çok değerli hem de sahibi için en çok görünen yerdedir.

Nâzımın "evliya" kelimesi yerine "asfiya" kelimesini seçip kullanmasındaki hikmet, belki de âlimleri, şehitleri ve diğer takva sahibi kişileri içine alması içindir.

---

161 Doğrusu burada bahsedilen uygunsuzluk anlaşılamamıştır. Zira Peygamber (s.a.v), bütün peygamberlerin hem en önde olanı hem de kendisine tabi olunanıdır. Ayrıca bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, s. 52.

26. Beyt

وَبَاقٍ شَرْعُهُ فِي كُلِّ وَقْتٍ * إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَارْتِحَالِ

Onun (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şeriatı, insanların dünyadan ahirete irtihal edeceği ve kıyametin kopacağı zamana kadar olan bütün vakitlerde bakidir.

وَيُشِيرُ إِلَى أَنَّ شَرِيعَتَهُ نَاسِخَةٌ غَيْرُ مَنْسُوخَةٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَارْتِحَالِ النَّاسِ مِنَ الْعَاجِلَةِ إِلَى الْآجِلَةِ، وَهٰذَا لِأَنَّهُ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ، وَلَا نَبِيَّ بَعْدَهُ لِيُنْسَخَ شَرْعُهُ بِشَرْعِ ذٰلِكَ النَّبِيِّ، إِذْ لَا نَسْخَ إِلَّا بِوَحْيٍ إِلَى نَبِيٍّ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beytinde Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in tebliğ ettiği dinin, bütün dinleri neshettiğine ve insanların dünyadan ahirete irtihal edeceği ve kıyametin kopacağı vakte kadar baki kalıp hiçbir zaman mensuh olmayacağına işaret etmektedir. Bu husus böyledir. Çünkü Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) son peygamberdir. Ondan (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) sonra da bir nebi yoktur ki, şeriatı, o nebinin şeriatı ile neshedilmiş olsun. Zira nesih, ancak bir peygambere gelen vahiy ile olur.

وَقَوْلُهُ "فِي كُلِّ وَقْتٍ" رَدٌّ لِمَا يُنْسَبُ إِلَى الْجَهْمِيَّةِ مِنِ انْتِهَاءِ شَرِيعَتِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ أَوْ شَيْءٍ مِنْهَا بِنُزُولِ عِيسَى عَلَى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ السَّلَامُ، لِمَا وَرَدَ فِي الصَّحِيحَيْنِ
وَغَيْرِهِمَا "أَنَّ عِيسَى يَضَعُ الْجِزْيَةَ"، وَمَعْنَاهُ كَمَا قَالَ الْمُحَقِّقُونَ: إِنَّهُ يُبْطِلُ تَقْرِيرَ الْكُفَّارِ
بِالْجِزْيَةِ، فَلَا يَقْبَلُ مِنْهُمْ لِرَفْعِ السَّيْفِ عَنْهُمْ إِلَّا الْإِسْلَامَ لَا غَيْرَ.

Nâzımın "fi külli vaktin (bütün vakitlerde)" sözü, Cehmiye fırkasına nisbet edilen "Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'in şeriatının tümüyle son bulacağı veya şeriatının bazı hükümlerinin İsa (Aleyhis Selâm)'ın inmesiyle birlikte son bulacağı" şeklindeki görüşü reddetmek içindir. Cehmiye fırkası bu görüşünü, Buhari, Müslim ve diğer hadis kitaplarında geçen "İsa (Aleyhis Selâm) cizyeyi kaldıracaktır"[162] hadisine dayandırmıştır. Hâlbuki muhakkik âlimlerinde ifade ettikleri üzere bu hadisin manası şöyledir: İsa (Aleyhis Selâm) kâfirlerden cizyenin kabul edilişini iptal edecektir. Kâfirlerden kılıcın kaldırılması için ise İslam'a girmelerinden başka hiçbir şeyi kabul etmeyecektir.

وَالْجَوَابُ: أَنَّ نَبِيَّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَيَّنَ أَنَّ التَّقْرِيرَ بِالْجِزْيَةِ يَنْتَهِي وَقْتُ
شَرْعِيَّتِهِ بِنُزُولِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَأَنَّ الْحُكْمَ فِي شَرْعِنَا بَعْدَ نُزُولِهِ عَدَمُ التَّقْرِيرِ
بِهَا، فَعَمَلُهُ فِي ذَلِكَ وَغَيْرِهِ بِشَرِيعَتِنَا لَا بِغَيْرِهَا، كَمَا نَصَّ عَلَى ذَلِكَ الْعُلَمَاءُ كَالْخَطَّابِيِّ
فِي مَعَالِمِ السُّنَنِ وَالنَّوَوِيِّ فِي شَرْحِ مُسْلِمٍ، وَوَرَدَتْ فِيهِ أَحَادِيثُ ثَابِتَةٌ مِنْ غَيْرِ نِزَاعٍ،
وَانْعَقَدَ عَلَيْهِ الْإِجْمَاعُ.

Onların bu iddiasına şöyle cevap veririz. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'in bize açıkladığına göre kâfirlerden cizyenin kabul edilmesinin meşruiyet vakti, İsa (Aleyhis Selâm)'ın inmesiyle birlikte son bulacaktır. İsa (Aleyhis Selâm)'ın inmesinden sonra bu konuyla ilgili bizim şeriatımızdaki hüküm, cizyenin kabul edilmemesidir. Dolayısıyla İsa

162 Buhari, Buyu', 2222, Mezalim, 2476, Ehadisu'l-Enbiya, 3448; Müslim, İman, 155; Ebu Davud, Melahim, 4324; Tirmizi, Fiten, 2233; İbn Mace, Fiten, 4078; Ahmed, Müsned, 7267.

(Aleyhis Selam)'ın cizye vb. hususlardaki uygulamaları, bizim şeriatımızın hükümlerine göre olur, başka bir şeriatın hükümlerine göre değil. Nitekim âlimlerimizden Hattabi, Mealimu's-Sünen; Nevevi de Şerhu Müslim[163] isimli eserinde bu hususun böyle olduğunu açıkça belirtmiştir. Ayrıca hiçbir tartışmaya kapı aralamayacak şekilde bu hususla ilgili sahih hadisler varit olmuştur. İsa (Aleyhis Selam)'ın bizim şeriatımızla hükmedeceğine dair icma da oluşmuştur.

فَالْحَقُّ أَنَّ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ نُزُولِهِ تَابِعٌ لِنَبِيِّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لِأَنَّ شَرِيعَتَهُ قَدْ نُسِخَتْ بِشَرِيعَتِهِ، فَلَا يَكُونُ لَهُ بَعْدَ نُزُولِهِ وَحْيٌ بِـ"نَصْبِ حُكْمٍ شَرْعِيٍّ" بَلْ يَكُونُ خَلِيفَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَى مِلَّتِهِ، كَمَا رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالطَّبَرَانِيُّ وَالْبَزَّارُ مِنْ حَدِيثِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مَرْفُوعًا.

Bu konuda hak olan görüş şudur: İsa (Aleyhis Selam) indiği vakit Peygamberimize (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) tabi olacaktır. Zira onun şeriatı, Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şeriatıyla neshedilmiştir. Bu itibarla İsa (Aleyhis Selam) indikten sonra **"yeni bir hüküm koymakla** ilgili kendisine bir vahiy" gelmeyecektir. Aksine imam Ahmed, Taberani, Bezzar gibi muhaddislerin Semura (Radıyallâhu Anh)'dan rivayet ettikleri merfu hadiste geldiği gibi Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) halifesi ve onun dini üzerine olacaktır.[164]

وَإِنَّمَا قُلْنَا بِـ"نَصْبِ حُكْمٍ شَرْعِيٍّ"، لِأَنَّهُ قَدْ يُوحَى إِلَيْهِ بِغَيْرِ ذٰلِكَ مِمَّا لَا حُكْمَ فِيهِ، كَمَا وَرَدَ فِي آخِرِ صَحِيحِ مُسْلِمٍ فِي حَدِيثِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ، وَفِيهِ: "فَبَيْنَمَا هُمْ كَذٰلِكَ إِذْ أَوْحَى اللهُ إِلَى عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنِّي قَدْ أَخْرَجْتُ عِبَادًا لِي، لَا يَدَانِ لِأَحَدٍ بِقِتَالِهِمْ، فَأَحْرِزْ عِبَادِي إِلَى الطُّورِ" اَلْحَدِيثَ.

163 Nevevi, Şerhu Müslim, 2/109.

164 Ahmed, Müsned, 20151; 20163; Taberani, el-Mucemu'l-kebir, 6919; el-Mucemu'l-Evsad, 4580; Bezzar, Müsned, 4635.

Biz, "**Yeni bir hüküm koymakla ilgili bir vahiy gelmeyecektir**" dedik. Çünkü kendisine hüküm içermeyen konularla ilgili olarak vahiy gelebilir. Nitekim Müslim'in Sahihinin son kısmında Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili hadiste şöyle bir ifade yer almaktadır: "**Onlar bu halde iken yüce Allah İsa (Aleyhis Selâm)'a 'Ben öyle birtakım kullar çıkardım ki, onlarla savaşmaya/onları öldürmeye hiçbir kimsenin gücü yetmez. Şimdi sen benim kullarımı Tûr dağına götürerek koru' diye vahiy indirecektir.**"[165]

---

165 Müslim, Fiten, 2937.

27. Beyt

وَحَقٌّ اَمْرُ مِعْرَاجٍ وَصِدْقٌ ❊ فَفِيهِ نَصُّ اَخْبَارٍ عَوَالِ

Mirac hadisesi gerçekten vâki olup (bu hususla ilgili haberler de) doğrudur. Zira bu konuda çok yüksek mertebede haberlerin açık beyanı vardır.

"حَقٌّ" خَبَرٌ مُقَدَّمٌ عَلَى مُبْتَدَئِهِ، وَهُوَ "أَمْرُ مِعْرَاجٍ". "وَصِدْقٌ" عَطْفٌ عَلَى "حَقٌّ" أَيْ ثَابِتٌ أَمْرُهُ وَصَادِقٌ خَبَرُهُ وَمُطَابِقٌ وُقُوعُهُ.

وَ"فِيهِ" بِالْإِشْبَاعِ لُغَةٌ وَقِرَاءَةٌ لَا ضَرُورَةٌ، وَضَمِيرُهُ رَاجِعٌ إِلَى "أَمْرِ الْمِعْرَاجِ". وَ"أَخْبَارٍ": جَمْعُ خَبَرٍ، وَ"عَوَالٍ": جَمْعُ "عَالٍ" صِفَتُهُ، وَيَجُوزُ جَمْعُ "فَاعِلٍ" عَلَى "فَوَاعِلَ" فِي بَعْضِ مَسَائِلَ، مِنْهَا: أَنْ يَكُونَ صِفَةً لِمُذَكَّرٍ غَيْرِ عَاقِلٍ، كَذَا قَالَهُ شَارِحٌ، وَلَا يَبْعُدُ أَنْ يَكُونَ جَمْعَ "عَالِيَةٍ"، وَالْمَعْنِيُّ بِهَا[166] أَحَادِيثُ مَشْهُورَةٌ كَادَتْ أَنْ تَكُونَ مُتَوَاتِرَةً.

Metinde geçen "hak" kelimesi, mübtedasının önüne geçmiş haberdir. Mübteda ise "**emru mirac**" terkibidir. "**Sıdkun**" kelimesi ise "**hak**" üzerine matuftur. Yani mirac hadisesi sabit, bu konudaki haberler doğru/sahih ve vuku şekli de bu konudaki haberlere mutabıktır.

---

166 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ «بِهِمَا» أَيْ بِـ «أَخْبَارٍ عَالٍ» وَ«أَخْبَارٍ عَالِيَةٍ».

Metinde geçen "**fihi**" kelimesindeki "**hi**" zamirinin işbâ/uzatılarak okunması, vezin zaruretinden dolayı değil, dil ve kıraat yönündendir.[167] "**Hi**" zamiri "**emru mirac**" terkibine dönmektedir. "**Ahbar**" kelimesi, "haber" kelimesinin çoğuludur. "**Avali**" kelimesi ise, "**âlî**" kelimesinin çoğulu olup "**ahbar**"ın sıfatıdır. "**Fâil**" vezninde olan bir kelimenin bazı meselelerde "**fevâil**" vezninde cem edilmesi caizdir. Bu meselelerden biri de "**fâil**" vezninde olan kelimenin, akıl sahibi olmayan müzekker bir kelimeye sıfat olmasıdır.[168] Nitekim bazı şarihler böyle demişlerdir. Bu "**âlî**" kelimesinin, "**aliyetun**" kelimesinin çoğulu olması da uzak bir ihtimal değildir. Her hâlükârda bu iki vecih ile de kast olunan şey[169], isra ve mirac ile ilgili nerdeyse mütevatir derecesine ulaşmış meşhur hadislerin var olduğudur.

أَمَّا الْإِسْرَاءُ مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى فَثُبُوتُهُ بِالْكِتَابِ وَلِذَا يَكْفُرُ مُنْكِرُهُ. وَأَمَّا الْمِعْرَاجُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَدْ قَالُوا: إِنَّ مُنْكِرَهُ مُبْتَدِعٌ لَا كَافِرٌ.

وَأَطْلَقَ النَّاظِمُ (سِرَاجُ الدِّينِ) "أَمْرُ الْمِعْرَاجِ" لِيَشْمَلَهُ يَقَظَةً وَمَنَامًا، وَالصَّحِيحُ أَنَّهُ كَانَ يَقَظَةً بِبَدَنِهِ وَرُوحِهِ، لَا بِمُجَرَّدِ رُوحِهِ، مَعَ أَنَّهُ عُرِجَ بِهِ مَرَّاتٍ مُتَعَدِّدَةً، وَبِهٰذَا يُجْمَعُ بَيْنَ رِوَايَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ.

Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksaya isra edilişine gelince, bu husus ayetle sabittir. Bu itibarla isra olayını inkâr eden kâfir olur. Miraca/semavata yükseltilişe gelince, bu hususta âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Miracı inkâr eden kişi mubtedi/bidat ehlinden olur, ancak kâfir olmaz.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beytinde "**miraç hadisesini**" mutlak olarak zikretti ki, miracın "**uyku veya uyanıklık**" halinde vuku bulduğunu söy-

167 Yani bazı Arap lehçelerinde "hi" zamiri, bir elif uzatılarak "hîî" şeklinde uzun okunur.

168 Nitekim beyitte "fâil" vezninde olan "âlî" kelimesi, akıl taşımayan ve müzekker bir kelime olan "haber"in cemisi olan "ahbâr" kelimesine sıfat olmuştur.

169 Bir başka nüshada ise bu "âlî" kelimesi ile kast olunan şey, ...

leyen her iki görüşü de içine alsın. Şu kadar var ki, bu konuda sahih olan görüş şudur: Mirac, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) uyanık iken hem bedeni hem de ruhuyla birlikte vuku bulmuştur. Yoksa mirac, mücerret ruhuyla vuku bulmamıştır. Hâlbuki Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) miraca birden fazla kez yükseltilmiştir. İşte bununla (miracın birden fazla kez vuku bulduğunu söylemekle) farklı rivayetleri cem etmek mümkün olur.

قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: اَلْمَذَاهِبُ الْمُمْكِنَةُ فِي الْمَسْأَلَةِ خَمْسَةُ أَشْيَاءَ: (1) إِثْبَاتُهُمَا أَيْ إِثْبَاتُ الرُّوحَانِيِّ وَالْجِسْمَانِيِّ فَقَطْ، وَهُوَ مَذْهَبُ أَهْلِ السُّنَّةِ، (2) وَإِنْكَارُهُمَا يَعْنِي بِهِ مَذْهَبَ الْمُعْتَزِلَةِ، (3) وَإِثْبَاتُ الْجِسْمَانِيِّ فَقَطْ، وَفِيهِ أَنَّهُ غَرِيبٌ وَعَجِيبٌ، (4) وَإِثْبَاتُ الرُّوحَانِيِّ فَقَطْ، أَيْ يَقَظَةً أَوْ مَنَامًا، وَقَدْ قَالَ بِهِ بَعْضُهُمْ (5) وَالْوَقْفُ عَنْ كَيْفِيَّتِهِ مَعَ إِعْتِقَادِ حَقِّيَّتِهِ[170].

وَفِي بَعْضِ الشُّرُوحِ زَادَ هُنَا بَيْتًا وَهُوَ قَوْلُهُ (وَمَرْجُوٌّ شَفَاعَةُ أَهْلِ خَيْرٍ...) الخ

İbn Cemâa şöyle demiştir: "Miracla ilgili olarak ileri sürülmesi mümkün olan beş görüş vardır:

1. 'Miracın hem ruh hem de bedenle birlikte vuku bulduğunu kabullenmektir' ki, bu ehl-i sünnetin görüşüdür.

2. 'Miracın hem ruhen hem de bedenen vukuunu inkâr etmektir' ki, İbn Cemâa bununla Mutezile mezhebine mensup olanları kastetmektedir.

3. 'Miracın sadece bedenle vuku bulduğunu kabullenmektir' ki, bu görüş çok garip aynı zamanda da şaşılacak bir şeydir.

4. Mirac, ister uyanık isterse de uyku halinde iken vuku bulsun, her hâlükârda 'miracın ruhani olarak vuku bulduğunu kabullenmektir' ki, bazı kişiler böyle demişlerdir.

---

170 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ «حَقِيقَتُهُ» إِلَّا أَنَّ الصَّحِيحَ هُوَ الْأَوَّلُ.

5. Miracın keyfiyeti konusunda (yani bedenen mi veya sadece ruh ile mi ya da hem ruh hem de bedenle mi vuku bulduğu hakkında) hiçbir şey söylemeyip susmak (tevakkuf); ancak miracın hak olduğuna ve gerçekleştiğine inanmaktır."[171]

Bazı şerhlerde burada fazladan bir beyit vardır. Bu beyitte "Ve mercuvvun şefaatu ehli hayrin..."dir.

171 Ali el-Kârî hazretleri İbn Cemâa'nın sözlerini açıklayarak verdiği için her ikisinin sözü birbirine girmiştir. Bizde İbn Cemâa'nın sözünü ayırt etmek için, onun sözünü "........" tırnak arasında verdik. Tırnak içinde olmayanlar Ali el-Kârî hazretlerine ait açıklamalardır. Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 90.

28. Beyt

وَمَرْجُوٌّ شَفَاعَةُ أَهْلِ خيرٍ * لِأَصْحَابِ الْكَبَائِرِ كَالْجِبَالِ

İyi kulların şefaati, günahları dağlar kadar da olsa müminler için umulur.

وَالْمُرَادُ بِـ"أَهْلِ الْخَيْرِ" اَلْأَنْبِيَاءُ، لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: "شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي".

"Ehl-i hayr" ile murat, peygamberlerdir. Zira Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenlere olacaktır."[172]

172 Ebu Davud, es-Sünne, 4739; Tirmizi, Sıfetu'l-Kıyame, 2435; İbn Mace, Zühd, 4310.

29. Beyt

وَإِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَفِي أَمَانٍ * عَنِ الْعِصْيَانِ عَمْداً وَانْعِزَالِ

Muhakkak ki Peygamberler kasten Allah (Celle Celâluhu)'a âsi olmaktan ve Peygamberlik makamından düşmekten korunmuşlardır.

"اَلْعِصْيَانُ": مُخَالَفَةُ الْأَمْرِ قَصْدًا بِخِلَافِ الزَّلَّةِ، فَإِنَّهَا مُخَالَفَةُ الْأَمْرِ سَهْوًا، فَالْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ مَعْصُومُونَ عَنْ أَنْوَاعِ الْكُفْرِ مُطْلَقًا قَبْلَ الْبِعْثَةِ وَبَعْدَهَا بِالْإِجْمَاعِ ، وَكَذَا عَنْ سَائِرِ الْكَبَائِرِ عَمْدًا بِاتِّفَاقِ الْعُلَمَاءِ الْمُعْتَبَرِينَ، وَمَحَلُّهُ بَعْدَ الْبِعْثَةِ كَمَا يُشِيرُ إِلَيْهِ تَعْبِيرُهُ بِـ"الْأَنْبِيَاءِ"، وَأَمَّا سَهْوًا فَجَوَّزَ وُقُوعُهَا مِنْهُمْ عِنْدَ الْأَكْثَرِينَ كَمَا فِي "شَرْحِ الْعَقَائِدِ"، وَأَمَّا الصَّغَائِرُ فَمَا كَانَ مِنْهَا دَالًّا عَلَى الْخِسَّةِ كَسَرِقَةِ لُقْمَةٍ فَلَا خِلَافَ فِي عِصْمَتِهِمْ مِنْهُ مُطْلَقًا، وَمَا لَا يَدُلُّ عَلَى ذٰلِكَ فَالْمُخْتَارُ لِجُمْهُورِ أَهْلِ السُّنَّةِ عِصْمَتُهُمْ عَنْ عَمْدِهِ، وَأَمَّا سَهْوُهُ فَنَقَلَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "أَنَّ الْمَعْصِيَةَ ضِدُّ الطَّاعَةِ، وَأَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعْصُومُونَ مِنَ الْكَبَائِرِ وَالصَّغَائِرِ عَمْدًا وَسَهْوًا، خِلَافًا لِلْحَنَفِيَّةِ فِي سَهْوِ الصَّغَائِرِ" إِنْتَهَى. وَهُوَ مُخَالِفٌ لِمَا حَكَى التَّفْتَازَانِيُّ فِيهِ الْإِتِّفَاقَ.

İsyan: Kasıtlı olarak emre muhalefet etmektir. Ancak zelle böyle değildir. Zira zelle, sehven/unutarak emre muhalefet etmektir. Peygamberler -selam onlara olsun- gerek nübüvvetten önce gerekse sonra mutlak olarak her çeşit kü-

fürden masumdurlar. Nitekim nübüvvet öncesi ve sonrası küfrün her çeşidinden masum oldukları konusunda icma hâsıl olmuştur. Aynı şekilde muteber bütün âlimlerin ittifakıyla peygamberler, kasten büyük günah işlemekten de masumdurlar. Kasten büyük günah işlemekten masum olmaları, nübüvvet sonrası ile ilgilidir.[173] Nitekim nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "enbiya" tabiri de bu manaya işaret etmektedir. Peygamberlerden sehven büyük günah vuku bulup bulmayacağı meselesine gelince, (Taftazani'nin) Şerhu'l-Akaid isimli eserinde olduğu gibi, âlimlerin çoğunluğuna göre peygamberlerden sehven büyük günah vuku bulacağı caiz görülmüştür.[174] Peygamberlerden küçük günah vuku bulup bulamayacağı meselesine gelince bu durumda bakılır: Küçük günahlardan mesela bir lokma çalmak gibi hasisliğe[175] delalet edenlerden masum olduklarında hiçbir ihtilaf yoktur. Hasisliğe delalet etmeyenlere gelince, ehl-i sünnetin tercih ettiği görüşe göre kasten küçük günah işlemekten masum olmalarıdır. Sehven küçük günah işlemelerine gelince, bu konuda İbn Cemâa şöyle nakletmiştir: "Masiyet, itaatin zıddıdır. Şüphesiz peygamberler, kasten veya sehven büyük veya küçük günah işlemekten korunmuşturlar. Ancak Hanefiler, peygamberlerin sehven küçük günah işleyebilecekleri konusunda cumhura muhalefet etmiştir."[176] İbn Cemâa'nın yaptığı bu nakil, Taftazani'nin "peygamberlerin küçük günah işleyebilecekleri" konusunda aktardığı ittifaka aykırıdır.[177]

وَأَمَّا قَوْلُ الشَّارِحِ الْقُدْسِيِّ: "لَعَلَّ مُرَادَهُ اتِّفَاقُ الْحَنَفِيَّةِ" فَغَيْرُ صَحِيحٍ، لِمَا بَيَّنَهُ فِي شَرْحِ الْعَقَائِدِ أَنَّهُ أَرَادَ بِهِ الْإِجْمَاعَ. وَلَعَلَّ مُرَادَهُ إِجْمَاعُ الْمُتَقَدِّمِينَ أَوْ جُمْهُورُهُمْ، فَلَا يُنَافِيهِ

173 Nübüvvetten önce onlardan büyük günah vuku bulmayacağına dair bir delil yoktur. Bkz. Taftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 171; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, s. 283.

174 Bkz. Taftazani, Şerhu'l-Akaid, s. 171; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, s. 283.

175 **Hisset:** Kötü huy, fena tabiat, değersizlik, tamahkârlık, cimrilik vb. kişinin onur ve şerefini zedeleyen her türlü tavır veya tasarruftur.

176 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 91.

177 Taftazani, Şerhu'l-Akaid isimli eserinde şöyle nakletmiştir: "Peygamberlerin sehven küçük günah işleyebilecekleri hususunda âlimler arasında ittifak vardır." Bkz. Şerhu'l-Akaid, s. 171; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, shf. 283.

الْمَنْقُولُ عَنِ الْأُسْتَاذِ أَبِي إِسْحَاقَ الْإِسْفِرَايِينِي وَأَبِي الْفَتْحِ الشَّهْرِسْتَانِيِّ وَالْقَاضِي عِيَاضٍ: أَنَّهُمْ مَعْصُومُونَ عَنِ الْكَبَائِرِ وَالصَّغَائِرِ عَمْدًا وَسَهْوًا، وَاخْتَارَهُ السُّبْكِيُّ. وَلَا يَبْعُدُ أَنْ يُقَالَ: الْمُرَادُ بِالْاِتِّفَاقِ هُوَ التَّجْوِيزُ، وَمَوْرِدُ الْاِخْتِلَافِ الْوُقُوعُ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

هٰذَا وَيُقَالُ فِي الْأَنْبِيَاءِ مَعْصُومُونَ وَفِي الْأَوْلِيَاءِ مَحْفُوظُونَ، لِفَرْقٍ دَقِيقٍ بَيْنَهُمَا، لَيْسَ هُنَا مَحَلُّ بَسْطِهِ.

Şarih Kudsî'nin **"belki de Taftazani'nin ittifaktan muradı, Hanefilerin ittifakıdır"** şeklindeki sözü, doğru değildir. Çünkü Taftazani, Şerhu'l-Akaid isimli eserinde bununla muradının icma olduğunu açıklamıştır. Belki de Taftazani'nin ittifaktan muradı, mütekaddimîn âlimlerinin[178] icması veya onların cumhurunun icmasıdır. Dolayısıyla Taftazani'nin bu ittifak sözüne, Ebû İshak el-İsferâyînî[179] ile Ebü'l-Feth eş-Şehristânî[180] ve Kâdî İyâz'dan[181] "peygamberler, kasten veya sehven büyük veya küçük günah işlemekten korunmuşturlar" şeklinde yapılan rivayet aykırılık teşkil etmez. (Zira bunlar müteahhirîn âlimlerindendir). İmam Subkî[182] de onların bu görüşünü tercih etmiştir.[183] Bu konuda şöyle demekte uzak bir ihtimal değildir: ittifakla murat, peygamberlerden sehven küçük güna-

178 Mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimlerini belirlemede kullanılan bu iki kavram, ilim dallarına göre farklılık arzeder. Mâturîdî kelamında mütekaddimin âlimleri, imam Mâturîdî ile başlar, Ebü'l-Muîn en-Nesefi ile sona erer. Nesefi'den sonra gelenler, müteahhirîn âlimleri diye anılır. Mütekaddimîn ve müteahhirîn âlimleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 32/186. Ayrıca Ebü'l-Muîn en-Nesefi'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 32/568.

179 Ebû İshak el-İsferâyînî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 22/516.

180 Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 38/467.

181 Kâdî İyâz'ın hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 24/116.

182 Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 38/11-14.

183 İmam Subkî: "Ben de peygamberlerin, kasten veya sehven büyük veya küçük günah işlemekten korunmuş olduklarını söylüyorum" diyerek onların bu görüşlerini tercih etmiştir. Bkz. Sübkî, es-Seyfu'l-Meşhur fi Şerhi Akideti Ebî Mansûr, shf. 58.

hın sadır olabileceğinin caiz görülmesidir. Hâlbuki ihtilaf edilen nokta, peygamberlerden sehven küçük günahın vuku bulup bulamayacağıdır.

"**İsmet**" ile "**hıfz (koruma)**" arasında (veya peygamberler ile veliler arasında) çok ince bir fark olduğundan dolayı Peygamberler hakkında "**masum**"; veliler hakkında ise "**mahfuz (korunmuş)**" tabiri kullanılır.[184] Ancak burası bunun detaylıca işleneceği yer değildir.

ثُمَّ قَوْلُهُ: "وَانْعِزَالِ" عَطْفٌ عَلَى قَوْلِهِ "الْعِصْيَانِ". وَالْمَعْنَى: أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَفِي أَمَانٍ مِنَ الْعَزْلِ عَنْ مَرْتَبَةِ النُّبُوَّةِ وَالرِّسَالَةِ، وَحَكَى شَارِحُ "الطَّوَالِعِ" فِيهِ إِجْمَاعَ الْأُمَّةِ، وَهٰذَا بِخِلَافِ حَالِ الْأَوْلِيَاءِ، فَإِنَّهُ قَدْ تُسْلَبُ مِنْهُمُ الْوِلَايَةُ كَمَا يُسْلَبُ الْإِيمَانُ مِنَ الْمُؤْمِنِ فِي الْخَاتِمَةِ، نَسْأَلُ اللهَ الْعَافِيَةَ، وَيُؤَيِّدُهُ أَنَّهُ سُئِلَ الْجُنَيْدُ: هَلْ يَزْنِي الْعَارِفُ بِاللهِ؟ فَقَالَ: وَكَانَ أَمْرُ اللهِ قَدَرًا مَقْدُورًا، لٰكِنْ ذَكَرَ بَعْضُهُمْ أَنَّ مَنْ رَجَعَ إِنَّمَا رَجَعَ مِنَ الطَّرِيقِ، لَا مَنْ وَصَلَ إِلَى الْفَرِيقِ، كَمَا قَالَ شَيْخُ مَشَايِخِنَا أَبُو الْحَسَنِ الْبَكْرِيُّ: اَلْإِيمَانُ إِذَا دَخَلَ الْقَلْبَ أَمِنَ مِنَ السَّلْبِ. وَيُشِيرُ إِلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا﴾. وَيُؤَيِّدُهُ حَدِيثُ هِرَقْلَ: "وَكَذٰلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تَخْلِطُ بَشَاشَتُهُ الْقُلُوبَ، لَا يَسْخَطُهُ (أَحَدٌ) أَبَدًا" رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "**venizali/وَانْعِزَالِ**" sözü, "**isyan**" kelimesine atıftır.

Beytin manası şöyledir: Şüphesiz ki peygamberler, risâlet ve nübüvvet mertebesinden azledilmekten/düşürülmekten emniyettedirler. Tavali'[185] isimli

184 Bu fark şudur: Peygamberler, beşer olmaları hasebiyle her ne kadar diğer insanlar gibi yeme-içme ve cinsel arzulara sahip olmak gibi şehevi duygularla donatılmış olsalar da, onlar bu ihtiyaçlarını helal ve meşru yollardan karşılamışlar, asla haram yollardan karşılama duygusuna sahip olmamışlardır. Çünkü Allah onlardan günaha meyletme duygusunu almıştır. Veli olan zatlar ise, böyle bir meyle sahiptirler, dolayısıyla kendilerini özellikle korumadıklarında her an günah işleyebilirler. Geniş bilgi için bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 55-56.

185 Tavâli'u'l-Envâr min Metali'i'l-Enzâr isimli eser, Kâdî Beyzavi merhumun kelama dair yazmış

eserin şarihi bu konuda ümmetin icma ettiğini aktarmıştır. Evliyaların durumu ise bunun aksinedir. (Yani veliler, velayet makamından azledilmekten emniyette değildirler. Nasıl ki,) sıradan bir Müslümandan son nefesinde imanı çekilip alınabileceği gibi, veli olan zatlardan da velayet makamı çekilip alınabilir. Yüce Allah (Celle Celâluhu)'tan afiyet ve esenlik dileriz. Bu hususu şu olay da teyit etmektedir: Cüneyd'e;

- Arif billah/veli olan bir kul zina edebilir mi? diye soruldu.

O da şöyle cevap verdi: **"Yüce Allah [2]'ın emri, şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir."** (Yani veli bir kul da zina edebilir, demiştir).

Ancak bazı kişiler şöyle zikrettiler: **"Kim günah işler sonra da tövbe ederse, sapkınlık yolundan dönmüş olur. Kim de günah işler ve akabinde de sapkın bir taifeye katılırsa, o sapkınlığında kalır."** Nitekim hocalarımızın hocası Ebu'l-Hasan el-Bekri'nin[186] dediği gibi, **"iman bir kalbe (ihlasla) girdiği vakit, çekilip alınmaktan güvende olur."** Nitekim bu manaya yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğu da işaret etmektedir: **"Tağutu (saptırıcıları) inkâr edip Allah'a inanan kimse, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır"** (Bakara, 2/256). Ayrıca Hirakl hadisi de bu manayı teyit etmektedir: **"İman da böyledir. Onun verdiği gönül huzuru ve iç ferahlığı kalplere karışıp kökleşince onu kimse sevmemezlik edemez."**[187] (Yani iman bir kişinin kalbine yerleştiği vakit, kişi, imana/dine kızarak veya onu kerih görerek terk etmez).

---

olduğu pek kıymetli bir eserdir. Bu eseri pek çok âlim şerhetmiştir. Kimin şerhini kastettiği bilinmediği için karşılaştırma yapılamamıştır.

186 Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Hasan el-Bekri'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnu'l-İmad, Şezerâtu'z-Zeheb, 10/419; Ömer b. Rıza b. Abdulğanî, Mu'cemu'l-Müellifin, 11/229.

187 Buhari, İman, 38, No: 51; Cihad, 102, No: 2941.

30. Beyt

وَمَا كَانَتْ نَبِيًّا قَطُّ أُنْثَى * وَلاَ عَبْدٌ وَشَخْصٌ ذُو افْتِعَالِ

Kadınlar, köleler ve kötü fiil sahibi olan kimseler hiçbir zaman peygamber olmamıştır.

أَىْ ذُو فِعْلٍ قَبِيحٍ، وَأَرَادَ بِـ"الإِفْتِعَال" السِّحْرَ وَالْكَذِبَ، كَمَا تُؤْذِنُ بِهِ الصِّيغَةُ، قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "مَذْهَبُ أَهْلِ التَّحْقِيقِ: أَنَّ الذُّكُورِيَّةَ شَرْطٌ لِلنُّبُوَّةِ خِلاَفًا لِلأَشْعَرِيِّ، ثُمَّ الْقُرْطُبِيِّ. وَمِنَ الشَّرَائِطِ أَيْضًا اَلْحُرِّيَّةُ، لأَنَّ الرِّقِّيَّةَ أَثَرُ الْكُفْرِ. وَعَدَمُ الْكَذِبِ لِعَدَمِ الْوُثُوقِ بِقَوْلِهِ". ثُمَّ قَالَ (ابْنُ جَمَاعَةَ): "وَقَعَ الإِخْتِلاَفُ فِي وُقُوعِ نُبُوَّةِ أَرْبَعِ نِسْوَةٍ؛ مَرْيَمَ وَآسِيَةَ وَسَارَةَ وَهَاجَرَ". وَزَادَ الْعَلاَّمَةُ الْمُتْقِنُ السِّرَاجُ بْنُ الْمُلَقِّنِ فِي شَرْحِهِ لِـ"عُمْدَةِ الأَحْكَامِ": حَوَّاءَ وَأُمَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلاَمُ. ثُمَّ مِمَّا يُؤَكِّدُ شَرْطَ الْحُرِّيَّةِ أَنَّ الرِّقِّيَّةَ وَصْفُ نَقْصٍ، وَيَسْتَنْكِفُ النَّاسُ لَهَا أَنْ يَقْتَدُوا بِهِ.

Metinde geçen "**zû iftial**" kelimesi, kötü fiil ve çirkin iş anlamındadır. Nâzım "**iftial**" kelimesi ile sihir ve yalanı murat etmiştir. Nitekim "**iftial**" sığasının bizzat kendisi de bu manayı (yalan ve sihir gibi kötü işleri) haber vermektedir.

İbn Cemâa şöyle demiştir: "**Muhakkik âlimlere göre peygamber olmak için erkeklik şart koşulmuştur. Ancak imam Eşari ile Kurtubi buna muhalefet**

etmişlerdir. Peygamber olmak için aranan şartlardan biri de hürriyettir. Zira kölelik, (genel olarak) küfrün sonucudur. (Peygamberler ise gerek nübüvvetten önce gerekse sonra küfürden masumdurlar). Peygamber olmak için aranan şartlardan biri de yalancı olmamaktır. Zira yalancının sözüne güven olmaz." İbn Cemâa daha sonra şöyle demiştir: "Dört kadının peygamber oldukları hakkında ihtilaf edilmiştir: Meryem, Asiye, Sâre ve Hacer."[188] Sağlam ve büyük âlim Sirac b. Mulakkın, "Umdetu'l-Ahkâm" isimli esere yazdığı şerhinde[189] bunlara "Havva ile Musa (Aleyhis Selâm)'ın annesini" de ilave etmiştir. Peygamber olmak için "hürriyetin şart" olduğunu teyit eden delillerden biri de "köleliğin bir noksanlık vasfı" olmasıdır. Zira insanlar, köle olduğu için ona uyup tabi olmaktan kaçınırlar.

188 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 94-99.

189 Bahis mevzuu olan şerhin adı el-İ'lâm bi Fevâidi Umdeti'l-Ahkâm'dır. Elimizde var olan nüshada yapılan araştırmalarda bu bilgiye ulaşılamamıştır.

31. Beyt

وَذُو الْقَرْنَيْنِ لَمْ يُعْرَفْ نَبِيّاً ❊ كَذَا لُقْمَانُ فَاحْذَرْ عَنْ جِدَالِ

Zülkarneyn nebi olarak bilinmemiştir. Aynı şekilde Lokman da nebi olarak bilinmemiştir. O halde bu konularda münakaşaya girmekten kaçın.

أَيْ مُجَادَلَةِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ، وَهُوَ أَنَّ ظَاهِرَ الْأَدِلَّةِ يُشِيرُ إِلَى نَفْيِ النُّبُوَّةِ عَنِ الْأُنْثَى وَعَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ وَلُقْمَانَ وَنَحْوِهِمَا كَتُبَّعٍ فَإِنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: "لَا أَدْرِي أَنَّهُ نَبِيٌّ أَمْ مَلِكٌ"، وَكَالْخَضِرِ فَإِنَّهُ قِيلَ: نَبِيٌّ، وَقِيلَ: وَلِيٌّ، وَقِيلَ: رَسُولٌ عَلَى مَا فِي التَّمْهِيدِ، فَلَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَقْطَعَ بِنَفْيٍ أَوْ إِثْبَاتٍ، فَإِنَّ إِعْتِقَادَ نُبُوَّةِ مَنْ لَيْسَ بِنَبِيٍّ كُفْرٌ كَإِعْتِقَادِ نَفْيِ نُبُوَّةِ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ.

(Metinde geçen "**cidal**" kelimesi, mücadele ve ilmi münakaşa manasınadır. İlmi münakaşa hususunda da) en güzel şekilde olanın dışındakilerden kaçınmalısın. Zülkarneyn ve Lokman'ın nebi olarak bilinmemesine gelince, bunun sebebi, delillerin zahirinin kadınlar ile Zülkarneyn, Lokman ve Tubba gibi kişilerin nebi olmadıklarına işaret etmesidir. Zira Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) Tubba ile ilgili olarak "**Onun nebi mi, melik mi olduğunu bilmiyorum**"[190] buyurmuştur.

190 Hakim, Müstedrek, 1/92, No: 104; Beyhaki, es-Sünenu'l-Kubra, 8/570, No: 17595; Bkz. Ebu Davud, es-Sünne, 4674.

Hızır'ın durumu da böyledir. Denildi ki, o nebidir. Yine denildi ki, o velidir. Temhid[191] isimli eserde geçtiği üzere onun resul olduğu da söylenmiştir. Bu itibarla hiçbir kişi hakkında kesin olarak **"bu kişi nebidir"** ya da **"nebi değildir"** şeklinde söylemek uygun olmaz. Çünkü peygamberlerden her hangi birinin nübüvvetini inkâr etmek nasıl ki küfür ise, nebi olmayan bir kişinin nebi olduğuna inanmak da aynı şekilde küfürdür.

قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "اُخْتُلِفَ فِي نُبُوَّةِ الإِسْكَنْدَرِ، فَقِيلَ: لَيْسَ بِنَبِيٍّ بَلْ مَلِكٌ مُؤْمِنٌ عَادِلٌ وَهُوَ الْحَقُّ، وَقَالَ مُقَاتِلٌ: هُوَ نَبِيٌّ، وَيُؤَيِّدُهُ مَا فِي سُورَةِ الْكَهْفِ بِحَسَبِ الظَّاهِرِ، وَوَافَقَهُ الضَّحَّاكُ". قَالَ (بْنُ جَمَاعَةَ): "اُخْتُلِفَ فِي لُقْمَانَ، فَقِيلَ: نَبِيٌّ، وَقِيلَ لَا بَلْ هُوَ وَلِيٌّ وَهُوَ الْحَقُّ"، قَالَ (ابْنُ جَمَاعَةَ): "وَالإِسْكَنْدَرُ اِثْنَانِ، رُومِيٌّ وَهُوَ صَاحِبُ الْخَضِرِ، وَيُونَانِيٌّ وَهُوَ صَاحِبُ أَرِسْطُو، وَمَحَلُّ النِّزَاعِ هُوَ الأَوَّلُ"، قَالَ (بْنُ جَمَاعَةَ): "وَلُقْمَانُ تَلْمَذَ لِأَلْفِ نَبِيٍّ. وَنُقِلَ عَنِ الْمُفَسِّرِينَ مِنْهُمْ مُجَاهِدٌ أَنَّهُمْ قَالُوا: مَلَكَ الدُّنْيَا شَرْقًا وَغَرْبًا مُؤْمِنَانِ سُلَيْمَانُ وَذُو الْقَرْنَيْنِ، وَكَافِرَانِ بُخْتَنَصَّرُ وَالنَّمْرُودُ بْنُ كَنْعَانَ"، اِنْتَهَى (اَلنَّقْلُ مِنِ ابْنِ جَمَاعَةَ):. وَقَالَ الْقُرْطُبِيُّ: "وَسَيَمْلِكُهَا مِنْ هٰذِهِ الأُمَّةِ خَامِسٌ وَهُوَ الْمَهْدِيُّ".

İbn Cemâa şöyle demiştir: "İskender'in nebi olup olmadığında ihtilaf edilmiştir. Denildi ki, o nebi değil, belki mümin ve adil bir kraldır. Doğru olan da budur. İmam Mukatil onun nebi olduğunu söylemiştir. Zahiri itibariyle Kehf Suresi'ndeki ayet de[192] bu görüşü teyid etmektedir. İmam Dahhak da bu hususta

---

191 İbnu Abdilber'in Temhid adlı eserinde yapılan araştırmalarda bu bilgiye ulaşılamamıştır.

192 Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sana Zülkarneyn'i sorarlar, 'Onu size anlatacağım' de. Doğrusu biz onu yeryüzüne yerleştirmiş ve her şeyin yolunu ona öğretmiştik. O da bir yol tuttu. Sonunda güneşin battığı yere ulaşınca onu, kara balçıklı bir suda batıyor gördü. Orada bir millete rastladı. 'Zülkarneyn! Onlara azap da edebilirsin, iyi muamelede de bulunabilirsin' dedik. 'Haksızlık yapana azap edeceğiz, sonra Rabbine döndürülür, onu görülmemiş bir azaba uğratır; ama inanıp yararlı iş işleyene, mükâfat olarak güzel şeyler vardır, ona buyruğumuzdan kolay olanı söyleriz' dedi." (Kehf, 18/83-88). Ayeti kerimede açıkça görüldüğü üzere yüce Allah "Zülkarneyn'e şöyle dedik" buyurmaktadır. Bu ifade zahiri iti-

Mukatil'e muvafakat etmiştir. İbn Cemâa sonra şöyle demiştir: Lokman ile ilgili olarak da ihtilaf edildi. Denildi ki, o nebidir. Yine denildi ki o nebi değil, belki veli bir kuldur. Doğru olan da budur. İbn Cemâa sonra şöyle demiştir: İskender iki tanedir. Biri Rum diyarından Hızır'ın arkadaşı olandır. Diğeri de Yunanlı ve Aristo'nun arkadaşı olandır. Nebi mi değil mi diye tartışılan kişi, birincisidir. İbn Cemâa sonra şöyle demiştir: Lokman, bin peygambere öğrencilik yapmıştır. İmam Mücahid'in de dâhil olduğu müfessirlerden şöyle dedikleri nakledilmiştir: Doğusundan batısına dek dünyaya iki mümin malik olmuştur: Süleyman ve Zülkarneyn. Yine doğusundan batısına dek dünyaya iki kâfir malik olmuştur: Buhtunessar[193] ve Nemrut b. Kenan." İbn Cemâa'dan yapılan nakil burada bitmiştir.[194] İmam Kurtubî ise şöyle demiştir: **"Bu ümmetin içerisinden bütün dünyaya malik olacak beşinci bir kişi çıkacaktır ki, bu da Mehdi'dir."**[195]

وَقِيلَ سُمِّيَ الْإِسْكَنْدَرُ "ذَا الْقَرْنَيْنِ" لِأَنَّهُ بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَمَطْلِعَهَا، كَمَا قَالَهُ الزُّهْرِيُّ، وَاخْتَارَهُ الْبَغَوِيُّ، وَقِيلَ: عُمْرُهُ أَلْفٌ وَسِتُّمِائَةٍ، وَقِيلَ: أَلْفَانِ، كَمَا رُوِيَ أَنَّ قُسَّ بْنَ سَاعِدَةَ لَمَّا خَطَبَ بِسُوقِ عُكَاظٍ قَالَ فِي خُطْبَتِهِ: "يَا مَعْشَرَ إِيَادِ بْنِ الصَّعْبِ! ذُو الْقَرْنَيْنِ مَلَكَ الْخَافِقَيْنِ، وَأَذَلَّ الثَّقَلَيْنِ وَعُمِّرَ أَلْفَيْنِ ثُمَّ كَانَ ذٰلِكَ كَلَحْظَةِ الْعَيْنِ."

Denildi ki, İskender'in Zülkarneyn diye isimlendirilmesinin sebebi, onun güneşin battığı ve doğduğu yere kadar ulaşmasıdır. Nitekim imam Zühri de böyle demiştir. Beğavi de bunu tercih etmiştir.[196] Yine denildi ki, **"Zülkarneyn'in ömrü**

bariyle vahyi çağrıştırmaktadır. Ancak açıkça vahyettik demediği için kesin olarak peygamber olduğu söylenemez. Ayrıca Peygamber (s.a.v) Tubba ve Zülkarneyn ile ilgili olarak "Onun nebi mi, melik mi olduğunu bilmiyorum" (Hakim, Müstedrek, 1/92, No: 104) demiştir. Bkz. Ebu Davud, es-Sünne, 4674; Beyhaki, es-Sünenu'l-Kubra, 8/075, No: 17595.

193 Buhtunessar: Milâttan önce 605-562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti'ni ortadan kaldırarak Kudüs'ü ve Süleyman Mâbedi'ni yakıp yıkan Bâbil kralıdır. Buhtunessar'in hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 6/380.

194 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 99-102.

195 Kurtubi, el-Câmiu' li Ahkami'l-Kurân, 11/47-48, Kehf suresi 83-91 ayetleri arası.

196 Beğavi Tefsiri, 3/148.

bin altı yüz senedir. Denildi ki, iki bin yıldır. Nitekim Kus b. Saide'nin, Ukaz panayırında yaptığı hitabesinde şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ey İyad b. Es-Sab topluluğu! Zülkarneyn doğuya ve batıya hakim oldu. İnsanları ve cinleri hâkimiyeti altına alıp zelil eyledi. İki bin yıl ömür sürdü. Sonra bütün bunlar göz açıp kapama kadar kısa oldu."

وَالْأَكْثَرُونَ عَلَى أَنَّ ذَا الْقَرْنَيْنِ كَانَ فِي زَمَنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَهُوَ صَاحِبُ الْخَضِرِ حِينَ طَلَبَ عَيْنَ الْحَيَاةِ، فَوَجَدَهَا الْخَضِرُ وَلَمْ يَجِدْهَا هُوَ، وَقِيلَ: كَانَ فِي الْفَتْرَةِ بَيْنَ عِيسَى وَنَبِيِّنَا عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، وَبِهِ جَزَمَ عَبْدُ الْحَقِّ فِي تَفْسِيرِهِ، وَأَغْرَبَ بَعْضُهُمْ فَجَمَعَ بَيْنَ الْقَوْلَيْنِ بِأَنَّهُ عُمِّرَ طَوِيلًا حَتَّى أَدْرَكَ زَمَنَ الْفَتْرَةِ.

Âlimlerin çoğunluğuna göre Zülkarneyn, İbrahim (Aleyhis Selâm) döneminde yaşamıştır. Zülkarneyn, Hızır (Aleyhis Selâm) hayat suyunu aradığında ona arkadaşlık eden kişidir. Şu kadar var ki, Hızır (Aleyhis Selâm) hayat suyunu[197] bulduğu halde o bulamamıştır. Denildi ki, Zülkarneyn, İsa (Aleyhis Selâm) ile Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) arasındaki fetret döneminde yaşamıştır. Müfessir Abdülhak da tefsirinde[198] bu bilginin kesin ve doğru olduğunu söylemiştir. Bazıları ise oldukça garip bir şekilde iki görüşü birleştirerek şöyle demişlerdir: "Çok çok uzun bir ömür sürdü hatta fetret dönemine kadar ulaştı."

---

197 Hayat suyu ile ilgili rivayeter için bkz. İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, 1/383; 2/107, 127.

198 Abdulhak İbn Atiyye, 3/538. Ayrıca Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) hayatıyla ilgili olarak bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 19/338.

32. Beyt

وَعِيسَى سَوْفَ يَأْتِي ثُمَّ يُتْوِى * لِدَجَّالٍ شَقِيٍّ ذِى خَبَالِ

Hz. İsa (Aleyhis selâm) ileride bir gün gelecektir. Sonra da kötü ve bozguncu deccalı yok edecektir.

"اَلتَّوَى" بِالْمُثَنَّاةِ الْفَوْقِيَّةِ وَالْقَصْرِ: هَلَاكُ الْمَالِ فِي الْأَصْلِ، يُقَالُ "تَوِيَ الْمَالُ" بِالْكَسْرِ يَتْوَى أَيْ هَلَكَ، ثُمَّ اسْتُعْمِلَ فِي مُطْلَقِ الْهَلَاكِ كَمَا هُنَا، وَالْإِتْوَاءُ: اَلْإِهْلَاكُ. يَعْنِي: وَسَوْفَ يَأْتِي عِيسَى ثُمَّ يُهْلِكُ الدَّجَّالَ بِأَنْ يَقْتُلَهُ.

وَالْأَظْهَرُ أَنَّهُ مِنْ بَابِ التَّنَازُعِ. فَقَوْلُهُ: "لِدَجَّالٍ" مُتَعَلِّقٌ بِـ"يَأْتِي أَوْ يُتْوِي"، وَخَبَرُهُ: "يَأْتِي"[199]. وَ"اَلْخَبَالُ" بِفَتْحِ الْمُعْجَمَةِ: اَلْفَسَادُ.

"Teva" mastarı, maksur bir isim olup üstten ("ta" harfinin) iki noktasıyla "malın helak" olmasına denir. Aslen vav harfinin kesresiyle "teviye'l-mâlu-yetva" denilir ki, bu da 'mal helak oldu' demektir. Daha sonraları bu fiil, burada olduğu gibi mutlak helak/yok olmak anlamında kullanılmıştır. "İtvâ"ya gelince, o, yok etmek anlamındadır. Yani Hz. İsa (Aleyhis selâm) ileride gelecek sonra öldürmek suretiyle deccalı yok edecektir.

---

199 وَفِي نُسْخَةٍ «يَتْوِي» وَهُوَ خَطَأٌ مَطْبَعِيٌّ لِأَنَّ «يَتْوِي» عَطْفٌ عَلَى «يَأْتِي» فَيَكُونُ الْخَبَرُ هُوَ لَا غَيْرُ.

Kuvvetli olan görüş (ye'tî fiili ile yutvî fiili arasında) tenazu vardır. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "**li deccalin**" sözü, "**ye'tî veya yutvî**" fiiline mütealliktir. (İsa kelimesi mübteda olup) onun haberi de 'ye'tî' fiilidir.[200] "**Ha**" harfinin fethasıyla olan "**habâl**" kelimesi fesat ve bozgunculuk anlamındadır.

قَالَ بْنُ جَمَاعَةَ: "يُشِيرُ إِلَى خُرُوجِ الدَّجَّالِ وَنُزُولِ عِيسَى وَقَتْلِهِ لَهُ، وَالْإِيمَانُ بِكُلِّ ذٰلِكَ وَاجِبٌ" اِنْتَهَى.

İbn Cemâa şöyle demiştir: "**Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beytiyle deccalın çıkacağına, Hz. İsa (Aleyhis Selâm)'ın ineceğine ve deccalı öldüreceğine işaret etmektedir ki, bütün bunlara iman etmek vaciptir.**"[201]

وَإِنَّمَا يَنْزِلُ عِيسَى حِينَ يُحَاصِرُ الدَّجَّالَ فِي قَلْعَةِ الْقُدْسِ الْمَهْدِيُّ وَأَتْبَاعُهُ، يَنْزِلُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ عَلَى الْمَنَارَةِ الشَّرْقِيَّةِ فِي مَسْجِدِ الشَّامِ، وَيَأْتِي الْقُدْسَ فَيَقْتُلُهُ بِحَرْبَةٍ فِي يَدِهِ، وَهُوَ بِمُجَرَّدِ رُؤْيَةِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يَذُوبُ كَمَا يَذُوبُ الْمِلْحُ فِي الْمَاءِ.

Hz. İsa (Aleyhis Selâm), Mehdi ve ona tabi olan müminler, deccalı Kudüs kalesinde muhasara ettikleri vakitte inecektir. Hz. İsa (Aleyhis Selâm), semadan Şam'da (Emevi)[202] Camisinde bulunan "**el-menara eş-şarkiyye (doğu minaresi)**" üzerine inecek ve Kudüs'e gelerek elindeki mızrağıyla deccalı öldürecektir. Deccal, İsa (Aleyhis Selâm)'ı mücerret görür görmez, tuzun suda eridiği gibi erimeye başlayacaktır. (Ancak İsa (Aleyhis Selâm), yok olmasına fırsat vermeden elindeki mızrağıyla deccalı öldürecektir).

---

200 Bazı şerhlerde matbaa hatası vardır. Şöyle ki, "İsa kelimesi mübteda olup onun haberi de 'yutvî' fiilidir, denilmiştir. Hâlbuki haber 'ye'tî' fiilidir; 'yutvî' fiili ise onun üzerine atfolunmuştur."

201 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 102.

202 Muhammed Reyhani, Nühbetu'l-Leâlî, shf. 93.

وَقَدْ ثَبَتَتْ هٰذِهِ الْأَخْبَارُ وَالْآثَارُ عَنْ سَيِّدِ الْأَخْيَارِ فَيَجِبُ الْإِيمَانُ بِهَا. وَفِي "فَوَائِدِ الْأَخْبَارِ" لِأَبِي بَكْرٍ الْاِسْكَافِ مُسْنَدًا إِلَى مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ "مَنْ كَذَّبَ بِالدَّجَّالِ فَقَدْ كَفَرَ، وَمَنْ كَذَّبَ بِالْمَهْدِيِّ فَقَدْ كَفَرَ"، نَقَلَهُ الشَّارِحُ الْقُدْسِيُّ.

Bu konudaki bütün haber ve eserler seçkinlerin efendisi Muhammed (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'den sabit olmuşlardır. Bu itibarla bunlara iman etmek vaciptir. Ebu Bekir el-İskaf "Fevaidu'l-Ehbâr" isimli eserinde Malik b. Enes'e; o da Muhammed b. El-Münkedir'e; o da Cabir (Radıyallâhu Anh)'a dayandırarak Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "**Her kim deccalı(n çıkacağını) yalanlarsa kâfir olur. Yine her kim Mehdi'yi (geleceğini) yalanlarsa kâfir olur**"[203] bunu şarih Kutsi nakletmiştir.

203 Öncelikle ifade edelim ki, bu söz hadis değildir, belki mevzu yani uydurmadır. Şu kadar var ki, sahih hadislerde ifade edilen İsa (a.s)'ın inmesi, Mehdi'nin çıkması vb. haberlere inanmak gerekir. Ancak bunların iniş ve çıkışlarını isbat sadedinde yalnızca sahih hadislerle iktifa edilmeli, uydurma hadisleri kullanmaya asla tevessül edilmemelidir. Ayrıca hadisi zayıf bulduğu için deccale ve Mehdi'ye inanmayanları ya da bunları tevil edenleri tekfir etmekte asla doğru değildir. Hadisle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Hacer, Lisanu'l-Mizan, 5/130; Elbani, Silsiletu'l-Ehadis ez-Zaife, 3/201, No: 1082.

33. Beyt

كَرَامَاتُ الْوَلِيِّ بِدَارِ دُنْيَا * لَهَا كَوْنٌ فَهُمْ أَهْلُ النَّوَالِ

Dünya hayatında velilerin kerametlerinin vukuu sabittir. Zira onlar ilahi lütuflara nail olmuş kullardır.

قَوْلُهُ "لَهَا كَوْنٌ" أَيْ تَحَقُّقٌ وَثُبُوتٌ. قَوْلُهُ "فَهُمْ" أَيِ الْأَوْلِيَاءُ، لِأَنَّ الْمُرَادَ بِالْوَلِيِّ الْجِنْسُ. وَقَوْلُهُ "أَهْلُ النَّوَالِ" أَيْ أَهْلُ الْعَطَاءِ وَالْإِفْضَالِ، وَلَوْ قَالَ (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) "أَهْلُ الْوِصَالِ" لَكَانَ أَوْلَى، لِئَلَّا يَقَعَ فِي الْإِيطَاءِ بِنَاءً عَلَى نُسْخَةِ "النَّوَالِ" فِيمَا تَقَدَّمَ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"leha kevnun"** sözü, **"kerametlerin vuku bulduğu sabittir"** anlamındadır. (Nâzımın kullandığı) "hüm" zamiri, velilere dönmektedir. Zira **"veli"** kelimesiyle murat edilen cinstir. Nâzımın **"ehlü'n-neval"** sözü, **"lütuf, bağış ve ihsan ehli kişiler"** anlamındadır. Eğer nazım **"ehlü'n-neval"** demek yerine "ehlü"l-visal (vasıl olan kişilerdir) deseydi, bu daha uygun olurdu. ("Ehlü'l-visal" denilmesinin daha uygun olmasına gelince, bunun nedeni) daha önce (23. beyitte) geçen 'neval' nüshasına binaen "ita"ya[204] düşmemesi içindir.

204 Îtâ: Kafiyenin son harfinin lafzen ve manen yedi beyit geçmeden tekrar edilmesidir. Burada **"neval"** kelimesi geçtiği gibi 23. beyitte de **"neval"** kelimesi geçmektedir. Aynı kelime lafzen ve manen tekrar edildiği için îtâ'ya düşülmüş olmaktadır. Îtâ'dan çıkmak için "visal" kelimesi kullanılmalıydı. Zira bu durumda revi (lam) harfi lafzen aynı olsa da manen farklı olurdu. Şu kadar var ki, iki beyit arasında dokuz beyit olduğu için sureten îtâ olsa da fiilen gerçekleşmemektedir.

ثُمَّ "الْكَرَامَاتُ" جَمْعُ الْكَرَامَةِ، وَهِيَ أَمْرٌ خَارِقٌ لِلْعَادَةِ مَقْرُونٌ بِالْمَعْرِفَةِ وَالطَّاعَةِ، خَالٍ عَنْ دَعْوَى النُّبُوَّةِ، وَبِهِ فَارَقَ عَنِ الْمُعْجِزَةِ. وَالْوَلِيُّ: هُوَ الْعَارِفُ بِاللهِ حَسَبَ مَا يُمْكِنُ مِنْ مَعْرِفَةِ الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ، الْمُوَاظِبُ عَلَى الطَّاعَاتِ، الْمُجْتَنِبُ عَنِ السَّيِّئَاتِ، الْمُعْرِضُ عَنِ الْإِنْهِمَاكِ فِي اللَّذَّاتِ وَالشَّهَوَاتِ، الْمُدْبِرُ عَنِ الدُّنْيَا، الْمُقْبِلُ عَلَى الْعُقْبَى، الْمُدَاوِمُ عَلَى ذِكْرِ الْمَوْلَى.

"el-kerâmât", "el-kerâmetu" kelimesinin çoğuludur. Keramet: Peygamberlik iddiasından uzak, Allah (celle celâluhu)'ı tanıyıp itaat etmekle eş zamanlı olarak meydana gelen harikulade işlerdir. Keramet, bu (Peygamberlik iddiasından uzak olmak) yönüyle mucizeden ayrılmıştır. Veli: İmkânı oranında yüce Allah (celle celâluhu)'ın zat ve sıfatlarını bilip tanıyan, tâat ve ibadete devam eden, günahlardan kaçınan, lezzet ve şehvetlere dalmaktan yüz çeviren, dünyaya sırtını dönen, ahirete yönelen ve yüce Mevla'yı zikre devam eden kişidir.

وَفِي الْمَسْئَلَةِ خِلَافُ الْمُعْتَزِلَةِ فِي مَنْعِهِمْ جَوَازَهَا مُطْلَقًا مُعَلِّلِينَ بِأَنَّ فِي جَوَازِهَا وُقُوعَ الْإِشْتِبَاهِ بَيْنَ الْمُعْجِزَةِ وَغَيْرِهَا، وَخِلَافُ الْأُسْتَاذِ أَبِي إِسْحَاقَ الْاِسْفِرَايِينِي فِي بَعْضِهَا حَيْثُ قَالَ: "كُلُّ مَا جَازَ تَقْدِيرُهُ مُعْجِزَةً لِنَبِيٍّ لَا يَجُوزُ ظُهُورُ مِثْلِهِ كَرَامَةً لِوَلِيٍّ".

Kerametin vukuu konusunda Mutezile muhalefet etmiştir. Onlar mutlak manada kerametin vukuunu imkânsız görmüşlerdir. Kerametin vukuunu imkânsız görmelerini de şöyle ta'lil etmişlerdir: Kerametin vukuunu caiz görmek, Peygamberlere has olan mucize ile diğer harikulade şeylerin birbirine karıştırılmasına neden olur. Kerametin bazı çeşitlerinin vukuu konusunda Ebu İshak el-İsfirâyînî de muhalefet etmiştir. Şöyle ki, "Bir peygamberin mucizesi olarak kabul edilebilecek harikulade bir şeyin, aynısının bir veli için keramet olarak zuhur etmesi caiz değildir.[205]

205 Ebu İshak el-İsfirâyînî kerameti iki kısma ayırarak tayy-ı zaman ve tayy-ı mekân, ölüleri diriltmek vb. gibi mucize olarak nitelendirilmesi mümkün olan şeylerin velilerden keramet olarak

وَأُجِيبَ: بِأَنَّ الْمُعْجِزَةَ شَرْطُهَا: دَعْوَى النُّبُوَّةِ بِخِلَافِ الْكَرَامَةِ حَيْثُ يُقِرُّ صَاحِبُهَا بِالْمُتَابَعَةِ، فَإِنَّ الْوَلِيَّ يَخْرُجُ بِدَعْوَى النُّبُوَّةِ عَنِ الْإِسْلَامِ فَضْلًا عَنِ الْوِلَايَةِ، وَبِهٰذَا تَبَيَّنَ أَنَّ كُلَّ كَرَامَةٍ لِوَلِيٍّ تَكُونُ مُعْجِزَةً لِمَتْبُوعِهِ مِنْ نَبِيٍّ.

Hem Mutezileye hem de Ebu İshak el- İsfirâyînî'ye şöyle cevap verilmiştir: Mucizenin şartı Peygamberlik iddiasında bulunmaktır. Kerametteise böyle bir şey yoktur. Aksine keramet sahibi olan veli, peygambere tabi olduğunu ikrar etmektedir. Zira bir veli, Peygamberlik iddiasında bulunmakla velayet makamını kaybetmesi bir yana İslam'dan çıkar. Bu açıklama ile açığa çıktı ki, herhangi bir veli için meydana gelen keramet, tabi olduğu peygamber için bir mucize sayılır."

---

zuhuru mümkün değildir, demiştir. Mucize olarak nitelendirilmesi mümkün olmayan şeylerin ise velilerden keramet olarak vuku bulmasını caiz görmüştür.

34. Beyt

وَلَمْ يَفْضُلْ وَلِيٌّ قَطْ دَهْرًا * نَبِيًّا اَوْ رَسُولاً فِي انْتِحَالِ

İslam itikadına göre hiçbir veli, derece ve şeref açısından hiçbir zaman nebi veya resulden kesinlikle üstün değildir.[206]

قَوْلُهُ "وَلَمْ يَفْضُلْ" بِضَمِّ الضَّادِ أَيْ لَمْ يَزِدْ فَضْلُ وَلِيٍّ أَبَدًا فِي جَمِيعِ الْأَزْمِنَةِ السَّابِقَةِ وَاللَّاحِقَةِ عَلَى فَضِيلَةِ نَبِيٍّ أَوْ رَسُولٍ، فِي انْتِسَابٍ لِمِلَّةٍ مِنْ مِلَلِ أَهْلِ الْإِسْلَامِ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "zad harfinin zammesiyle ve lem yefdul" sözü, geçmiş ve gelecek zamanlarda ebediyen hiçbir velinin fazileti (derece ve şerefi), İslam milletlerinden bir millete intisap etmiş kişilerin inancında ne bir nebinin ne de bir resulün faziletinden fazla olmadı, anlamındadır.

وَكَانَ الْأَوْلَى تَقْدِيمَ "رَسُولًا" عَلَى "نَبِيًّا" كَمَا لَا يَخْفَى، لِتَكُونَ "أَوْ" بِمَعْنَى "بَلْ" لِلتَّرَقِّي، وَإِنْ كَانَ أُرِيدَ بِهَا التَّنْوِيعُ، وَذٰلِكَ لِأَنَّ الْوَلِيَّ تَابِعٌ لِلنَّبِيِّ، وَلَا يَكُونُ التَّابِعُ بِأَعْلَى مَرْتَبَةً مِنَ الْمَتْبُوعِ، وَلِأَنَّ النَّبِيَّ مَعْصُومٌ مَأْمُونُ الْعَاقِبَةِ، وَالْوَلِيُّ يَجِبُ اَنْ يَكُونَ خَائِفًا مِنَ

206 Bu beyte şöyle de mana verilebilir: Herhangi bir veli, hiçbir vakit gerek nebi gerekse resul derecesine kesinlikle ulaşamamıştır.

الْخَاتِمَةِ، وَلِأَنَّ النَّبِيَّ مُكَرَّمٌ بِالْوَحْيِ وَمُشَاهَدَةِ الْمَلَائِكَةِ الْكِرَام، وَالرَّسُولَ مَأْمُورٌ بِتَبْلِيغِ الْأَحْكَام وَإِرْشَادِ الْأَنَام بَعْدَ اتِّصَافِهِ بِكَمَالَاتِ الْوَلِيِّ فِي الْمَقَامَاتِ الْفِخَامِ. فَمَا نُقِلَ عَنْ بَعْضِ الْكَرَّامِيَّةِ مِنْ جَوَازِ كَوْنِ الْوَلِيِّ أَفْضَلَ مِنَ النَّبِيِّ كُفْرٌ وَضَلَالَةٌ.

Evla olan "resulen" kelimesinin "nebiyyen" kelimesinden önce getirilmesiydi. Nitekim bu husus (ehline) gizli değildir. Zira bu durumda (mısrada bulunan) "ev" edatı, "bel" manasında "idrab" için kullanılmış olurdu. Böylece de "nübüvvet" makamının "vilayet" makamından üstünlüğü açığa çıkmış olurdu.[207] Evet, her ne kadar "ev" edatı ile burada çeşitlendirme murat edilse de ("resulen" kelimesinin "nebiyyen" kelimesinden önce getirilmesi daha evla olurdu).

Bu husus böyledir (Veli, hiçbir zaman peygamberden üstün olamaz). Çünkü veli, peygambere tabidir. Tabi olan kişi, mertebe olarak kendisine tabi olunan kişiden üstün olamaz. Yine nebi, masum ve son nefesinden emin olunan bir kişidir. Hâlbuki veli olan bir zatın son nefesinde (imanla gidip gitmeyeceğinden) korkar bir halde olması gerekir. Ayrıca nebi, vahiyle ve melaike-i kiramı görmekle ilahi ikram ve ihsanlara nail olmuş kişidir. Resul de ahkâmı tebliğ etmek, cin ve insanları irşat etmekle emrolunmuştur. Gerek nebi gerekse resul, yüce ve kutsal makamlarda velilerin sahip olduğu bütün kemâlât ile muttasıf olduktan sonra (bütün bu yukarıda sayılan özelliklerle onların üstünde bir fazilete sahip olmuşlardır. Bu itibarla hiçbir veli, hiçbir zaman peygamberden üstün olamaz).

Kerramiye fırkasının bazılarından; "Velinin, peygamberden üstün olması caiz ve mümkündür" şeklinde nakledilen şey küfür ve sapıklıktır.

---

207 Şöyle ki, nâzım umumiyet ifade eden "nebi" kelimesini, hususiyet ifade eden "resul" kelimesinden önce zikretti ve dedi ki, "veli, nebiden üstün olamaz." Bu ifade velinin resulden üstün olamayacağını gerektirir. Çünkü resul, veliden daha ehastır. Zira umumu nefiy, hususu nefyi gerektirir. Bu durumda da resulü zikretmeye gerek kalmaz. Hâlbuki "resul" kelimesini "nebi" kelimesinden önce zikrederek "veli, resulden üstün olamaz" deseydi, bu ifade, velinin nebiden üstün olmamasını gerektirmezdi. Zira hususu nefiy, umumu nefyi gerektirmez. İşte bu durumda "nebi" kelimesini "resul" kelimesinden sonra zikretmekle "ev" edatı idrab için olurdu. Şöyle ki, veli, resulden üstün değildir, hayır hayır belki nebiden de üstün değildir. Böylece de nübüvvet makamının vilayet makamından üstün olduğu açığa çıkmış olurdu.

وَعِبَارَةُ النَّسَفِيِّ فِي عَقَائِدِهِ: "وَلَا يَبْلُغُ وَلِيٌّ دَرَجَةَ الْأَنْبِيَاءِ" أَوْلَى مِنْ عِبَارَةِ النَّاظِمِ، لِإِفَادَتِهَا نَفْيَ الْمُسَاوَاةِ أَيْضًا، فَلَوْ قَالَ (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) "وَلَمْ يَبْلُغْ" بَدَلَ "وَلَمْ يَفْضُلْ" لَبَلَغَ الْمَرَامَ وَفَضْلَ الْكِرَامِ.

İmam Nesefi'nin "el-Akaid" isimli risalesindeki "hiçbir veli, peygamberlerin derecesine ulaşamaz" şeklindeki ibaresi, (meramı anlatma bakımından) nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin bu beyitteki ifadesinden daha uygundur. Çünkü Nesefi'nin ibaresi, velilerin, peygamberlerle eşit derecede olamayacağını da ifade ediyor.[208] Bu itibarla nâzım "ve lem yefdul" yerine "ve lem yebluğ" koysaydı, hem maksada hem de değerli insanların nail olduğu lütuflara ulaşmış olurdu.[209]

وَمِنَ الْأَدِلَّةِ الْوَاضِحَةِ فِي هٰذَا الْمَقَامِ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: [مَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَلَا غَرَبَتْ عَلَى أَحَدٍ بَعْدَ النَّبِيِّينَ أَفْضَلَ مِنْ أَبِي بَكْرٍ] فَأَنَّهُ صَرَّحَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِأَنَّ النَّبِيِّينَ أَفْضَلُ مِنْ أَبِي بَكْرٍ، وَهُوَ (أَبُو بَكْرٍ) أَفْضَلُ مِنْ غَيْرِهِمْ، فَيَكُونُ (أَبُو بَكْرٍ) أَفْضَلَ مِنْ كُلِّ وَلِيٍّ، إِذْ مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ أَوْلِيَاءَ هٰذِهِ الْأُمَّةِ أَفْضَلُ مِنْ أَوْلِيَاءِ الْأُمَمِ السَّابِقَةِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى [كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ] الْآيَةَ. فَإِذَا كَانَ مَنْ هُوَ دُونَ النَّبِيِّينَ أَفْضَلَ مِنْ جِنْسِ الْوَلِيِّ فَالنَّبِيُّونَ أَفْضَلُ مِنَ الْأَوْلِيَاءِ، بَلْ صَرَّحَ النَّسَفِيُّ فِي "عُمْدَتِهِ" أَنَّ نَبِيًّا وَاحِدًا أَفْضَلُ مِنْ جَمِيعِ الْأَوْلِيَاءِ.

---

208 Nâzımın ibaresi velinin, peygamberden üstün olamayacağını ifade ediyor. Ancak velinin, peygamberle eşit derecede olup olamayacağını ifade etmiyor. Oysaki imam Nesefi'nin ibaresi hem velilerin, peygamberlerden üstün olamayacağını hem de peygamberlerle eşit derecede olamayacaklarını açıkça ifade ediyor.

209 Bu son kısmı şöyle de tercüme etmek mümkündür: "...hem maksat ve meramı güzelce aktarmaya hem de üstün olanları (peygamberleri) diğerlerinden (velilerden) üstün tutmuş olurdu."

Hiçbir velinin, hiçbir zaman peygamberlerden üstün olamayacağına açık delillerden biri de Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in şu hadisi şerifidir: **"Güneş, peygamberlerden sonra Hz. Ebu Bekir'den daha üstün birinin üzerine ne doğmuş ne de batmıştır."**[210] Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem), bu hadislerinde peygamberlerin Hz. Ebu Bekir'den üstün, onun da peygamberlerin dışındaki herkesten üstün olduğunu açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla Hz. Ebu Bekir bütün velilerden üstün olur. Zira bu ümmetin velilerinin, geçmiş ümmetlerin velilerinden üstün olduğu malumdur. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu) **"Siz, insanlar için ortaya çıkarılan en hayırlı bir ümmetsiniz"** (Al-i İmran, 3/110) buyurmuştur. Dolayısıyla peygamberlerden derece olarak altta bulunan bir kişi (Hz. Ebu Bekir), bütün veli cinslerinden daha üstün ise, bu durumda peygamberler, bütün velilerden üstün olur. Hatta (Ebu'l-Berekât) Nesefi[211] "el-Umde" isimli eserinde **"bir peygamber, bütün velilerden üstündür"** diye açıkça belirtmiştir.

---

210 Ahmed b. Hanbel, Fazailu's-Sahabe, 1/152, No: 135; Ebu Nuaym el-İsfahani, Hilyetu'l-Evliya, 3/325.

211 Ebu'l-Berekât en-Nesefi (Hafizuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud) (ö. 710/1310) ile Ebü'l-Muîn en-Nesefi (Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid) (ö. 508/1115) hazretleri birbirine karıştırılmamalıdır. Zira birincisi, Hanefi mezhebinin müteahhirin âlimlerindendir. İkincisi ise 438 (1047) yılında Nesef'te doğan, imam Mâtürîdî'nin kurduğu sünnî kelâm mezhebini geliştiren ve kelamda mütekaddimîn âlimlerinin son halkası kabul edilen büyük âlimimizdir. Her iki âlimimizin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslâm Ansiklopedisi, 32/567-568 vd. Ayrıca Ebu'l-Berekât en-Nesefi hazretlerinin el-Umde isimli eserinin tam adı Umdetu'l-Akâid fi'l-Kelâm'dır. Bu eser üzerine müellifin kendi de bir şerh yazmış ve el-i'timâd Şerhu'l-Umde" diye isimlendirmiştir ki, Ehl-i sünnet akaidinin bir özeti olup asırlarca medreselerde okutulmuştur.

35. Beyt

وَلِلصِّدِّيقِ رُجْحَانٌ جَلِيٌّ * عَلَى الْأَصْحَابِ مِنْ غَيْرِ احْتِمَالِ

Hz. Ebu Bekir es-sıddık'ın (Radıyallâhu Anh) diğer sahâbîlere karşı şüphe götürmez bir şekilde açık üstünlüğü vardır.

قَالَ بْنُ جَمَاعَةَ: "اَلْحَقُّ أَنَّ أَفْضَلَ الصَّحَابَةِ هُوَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَهُوَ الْخَلِيفَةُ بَعْدَهُ بِالْحَقِّ" انْتَهَى. لِأَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ جَعَلَهُ خَلِيفَةً فِي قِيَامِ الصَّلَاةِ الَّتِي هِيَ عُمْدَةُ أَحْكَامِ الْإِسْلَامِ، وَلُقِّبَ أَبُو بَكْرٍ بِالصِّدِّيقِ لِتَصْدِيقِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النُّبُوَّةِ مِنْ غَيْرِ تَلَعْثُمٍ، وَفِي الْمِعْرَاجِ بِلَا تَرَدُّدٍ. وَفِي "الرِّيَاضِ" لِلْمُحِبِّ الطَّبَرِيِّ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الَّذِي لَقَّبَهُ بِالصِّدِّيقِ.

İbn Cemâa şöyle demiştir: "**Hak ve gerçek olan şu ki, sahabenin en üstünü Hz. Ebu Bekir'dir. Peygamber** (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'**den sonra halifeliği hak eden odur.**"[212] Çünkü Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem), İslam ahkâmının temel direği olan namazın kıldırılmasında onu kendisine halife yapmıştır.

Hz. Ebu Bekir (Radıyallâhu Anh), bir an bile beklemeksizin Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in peygamberliğini; yine hiçbir tereddüt geçirmeden isra ve miraca yükselişini tasdik

212 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 115-116.

etmesinden ötürü "sıddık" lakabıyla lakaplandırılmıştır. İmam Muhibb et-Taberi'nin "er-Riyad" isimli eserinde Hz. Ebu Bekir'e 'sıddık' lakabını bizzat Peygamberimizin verdiği kayıtlıdır.[213]

وَ"الرُجْحَانُ": اَلْفَضْلُ فِي الرُّتْبَةِ، وَ"الْجَلِيُّ": هُوَ الْأَمْرُ الظَّاهِرُ، وَ"الْإِحْتِمَالُ": اَلشَّكُّ وَالتَّرَدُّدُ وَالتَّجْوِيزُ. فَالْمَعْنَى أَنَّ لِأَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ تَرْجِيحًا ظَاهِرًا وَتَفْضِيلًا بَاهِرًا عَلَى سَائِرِ الصَّحَابَةِ مِنْ غَيْرِ احْتِمَالِ تَجْوِيزِ خِلَافِهِ[214]، وَلَا شَكَّ وَلَا تَرَدُّدَ فِي صِحَّةِ خِلَافَتِهِ، وَفِي الْمَسْئَلَةِ خِلَافُ الشِّيعَةِ وَكَثِيرٍ مِنَ الْمُعْتَزِلَةِ حَيْثُ قَالُوا بِتَفْضِيلِ عَلِيٍّ عَلَى سَائِرِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ.

"**Ruchan**" kelimesi, rütbedeki üstünlüğü ifade eder. "**El-celiyy**" kelimesi ise apaçık anlamındadır. "**İhtimal**" ise şüphe, tereddüt ve tecviz etme (öyle de olsa olur, böyle de olsa olur) anlamındadır. Buna göre beytin manası şöyle olur: Hz. Ebu Bekir es-sıddık'ın (Radiyallâhu Anh) diğer sahâbîlere karşı aksinin olabileceğine bir ihtimal olmaksızın apaçık bir üstünlüğü, çok parlak ve göz kamaştıran bir fazileti vardır. Onun halifeliğinin sahih/geçerli olduğunda da hiçbir şüphe ve tereddüt yoktur. Bu konuda Şia taifesi ile Mutezileden birçokları aksi görüştedirler. Şöyle ki, onlar Hz. Ali (Radiyallâhu Anh)'ın diğer bütün sahâbîlere üstün olduğunu söylemişlerdir. Yüce Allah (Celle Celâluhu) hepsinden razı olsun.

213 Bkz. Muhibb et-Taberi, er-Riyadu'n-Nadira fi Menakibi'l-Aşera, 1/97.

214 وَيَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْكَلِمَةَ بِالْإِضَافَةِ الْمُسَلْسِلَةِ مِثْلَ «مِنْ غَيْرِ احْتِمَالِ تَجْوِيزِ خِلَافِهِ»

36. Beyt

وَلِلْفَارُوقِ رُجْحَانٌ وَفَضْلٌ ❊ عَلَى عُثْمَانَ ذِى النُّورَيْنِ عَالِ

Ömerü'l-Fârûk'un (Radıyallâhu Anh) yüce bir zat olan Osman-ı Zinnureyne karşı üstünlüğü ve fazileti vardır.

اَلْفَارُوقُ هُوَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، لُقِّبَ بِهِ لِفَرْقِهِ بَيْنَ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ. وَفِي تَذْهِيبِ النَّوَوِيِّ وَرِيَاضِ الْمُحِبِّ الطَّبَرِيِّ: أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَقَّبَهُ بِذٰلِكَ.

Faruk, Hz. Ömer (Radıyallâhu Anh)'tır. Hak ile batılın arasını tefrik ettiği için **"faruk"** lakabıyla lakaplandırılmıştır. İmam Nevevi'nin **"et-Tehzib"**'i ile Muhibb et-Taberi'nin **"Riyad"**[215] isimli eserinde kendisine bu lakabı Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in verdiği kayıtlıdır.

وَأَمَّا وَصْفُ عُثْمَانَ بِـ"ذِي النُّورَيْنِ"، فَلِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ زَوَّجَهُ ابْنَتَهُ رُقَيَّةَ، وَلَمَّا مَاتَتْ زَوَّجَهُ (النَّبِيُّ) أُمَّ كُلْثُومَ.

215 Bkz. Nevevi, Tehzibu'l-Esma ve'l-Luğat, 2/4; Muhibb et-Taberi, er-Riyadu'n-Nadira fi Menakibi'l-Aşera, 1/227.

وَقَوْلُهُ "عَالِ" أَيْ عَالِي الْقَدْرِ وَالْمَرْتَبَةِ إِلَى سَائِرِ الصَّحَابَةِ، عَلَى مَا عَلَيْهِ جُمْهُورُ أَهْلِ السُّنَّةِ، فَإِنَّ بَعْضَهُمْ ذَهَبُوا إِلَى تَفْضِيلِ عَلِيٍّ عَلَى عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمَا.

Hz. Osman (Radiyallâhu Anh)'ın **"zinnureyn"** diye nitelenmesine gelince, bunun nedeni, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'ın onu önce kızı Rukiye ile onun vefat etmesi üzerine de diğer kızı Ümmü Kulsum ile evlendirmesidir.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "âlî" sözü, diğer sahâbîlere karşı **"değeri ve** mertebesi yüksek" anlamındadır. Nitekim ehlisünnet âlimlerinin çoğunluğunun benimsediği görüşe göre Hz. Osman (Radiyallâhu Anh), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (Radiyallâhu Anh) dışındaki diğer sahâbîlerden üstündür. Ehlisünnet âlimlerinden bazılarına göre ise Hz. Ali (Radiyallâhu Anh), Hz. Osman'dan (Radiyallâhu Anh) üstündür.

37. Beyt

وَذُو النُّورَيْنِ حَقًّا كَانَ خَيْرًا * مِنَ الْكَرَّارِ فِي صَفِّ الْقِتَالِ

Gerçek şu ki, Hz. Osman-ı Zinnureyn savaşta safların arasına korkusuzca dalan Hz. Ali (Radiyallâhu Anh)'tan daha hayırlıdır.

قَوْلُهُ "حَقًّا" يَحْتَمِلُ أَنْ يَكُونَ قَسَمًا، وَأَنْ يَكُونَ مَصْدَرًا لِفِعْلٍ مُقَدَّرٍ أَيْ حَقَّ حَقًّا، يَعْنِي ثَبَتَ ثُبُوتًا كَوْنُهُ أَفْضَلَ مِنْ عَلِيٍّ الْمَوْصُوفِ بِالْحَيْدَرِ الْكَرَّارِ فِي صَفِّ الْقِتَالِ الَّذِي لَمْ يَقَعْ لَهُ نَعْتُ الْفِرَارِ لَا بِالْإِخْتِيَارِ وَلَا بِالْإِضْطِرَارِ، وَذٰلِكَ لِثُبُوتِ قَلْبِهِ فِي مَقَامِ الْقَرَارِ.

Beyittte geçen "hakkan" sözcüğünün, (vallahi manasına) yemin olma ihtimali olduğu gibi, "hakka hakkan" şeklinde mukadder bir fiilin mastarı olma ihtimali de vardır. Yani Hz. Osman (Radiyallâhu Anh), hakkında ister ihtiyari ister ıztırari olsun asla 'savaştan kaçma' gibi bir sıfatın vaki olmadığı ve "Haydar (aslan) ve kerrar (savaşta pervane gibi döne döne düşman saflarına saldıran)" lakabıyla mevsuf olan Hz. Ali'den (Radiyallâhu Anh) üstün olduğu kesinlikle sabittir. Hz. Ali'nin (Radiyallâhu Anh) savaştan kaçmaması ve savaşta döne döne düşmanla savaşması, karar makamında[216] kalbinin sabit olmasındandır.

216 **Karar makamı:** Savaş gibi azim ve sebat gerektiren zaman ve mekânlarda Allah için durulması gereken yer veya hiçbir surette terkedilmemesi gereken yer. Öyle ki, kişinin cihad ederken savaşı bırakıp kaçmaması, hem cesareti hem de kalbindeki imanın sapasağlam durmasındandır.

38. Beyt

وَلِلْكَرَّارِ فَضْلٌ بَعْدَ هٰذَا * عَلَى الْأَغْيَارِ طُرًّا لَا تُبَالِ

Bundan sonra savaşta pervane gibi döne döne düşman saflarına saldıran Hz. Ali (Radiyallâhu Anh)'in de diğer bütün sahâbîlere karşı üstünlüğü vardır. Artık sen bunun dışında söylenenlere hiçbir önem verme.

أَيْ عَلَى غَيْرِ الْمَذْكُورِينَ مِنَ الصَّحَابَةِ الْكِبَارِ جَمِيعًا، لَا تُبَالِ وَلَا تَكْتَرِثْ بِغَيْرِ هٰذَا الْقَوْلِ مِنْ أَقْوَالِ الْأَغْيَارِ. وَ لَمَّا سُئِلَ أَبُو الطُّفَيْلِ أَ عَلِيٌّ أَفْضَلُ أَمْ مُعَاوِيَةُ ؟ قَالَ: "أَلَا يَرْضَى مُعَاوِيَةُ أَنْ يَكُونَ مُسَاوِيًا لِعَلِيٍّ حَتَّى يَطْمَعَ فِي أَنْ يَكُونَ أَفْضَلَ مِنْهُ؟".

(Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"ale'l-ağyar"** sözüyle, bu) zikredilenlerin dışında kalan bütün büyük sahabîleri kastetmektedir. Başkalarının sözlerinden bunun dışında söylenen bir söze önem verme ve bu sözlerini de dikkate alma. (Sahabe-i kiramdan) Ebu Tufeyl[217] hazretlerine **"Hz. Ali mi üstün yoksa Hz. Muaviye mi üstün"** şeklinde bir soru sorulduğunda o şöyle dedi: **"Hz. Muaviye, Hz. Ali'ye eşit olmaya razı olmuyor mu da ondan üstün olmaya tamah ediyor."**

217 Bkz. İbn Hacer, el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe, 7/193, No: 10166.

وَقَوْلُهُ "بَعْدَ هٰذَا" أَيْ بَعْدَ مَا ذُكِرَ مِنْ تَفْضِيلِ الثَّلَاثَةِ عَلَيْهِ، أَوْ بَعْدَ ذِكْرِ ذِي النُّورَيْنِ، وَعَلَى هٰذَيْنِ التَّقْدِيرَيْنِ فَذِكْرُهُ تَأْكِيدٌ لِلْعِلْمِ بِهِ، أَوْ لِلْإِشَارَةِ إِلَى الرَّدِّ عَلَى الْقَائِلِينَ بِتَفْضِيلِ عَلِيٍّ عَلَى الثَّلَاثَةِ أَوْ عَلَى الْقَائِلِينَ بِتَفْضِيلِهِ عَلَى عُثْمَانَ فَقَطْ أَوْ بِالْوَقْفِ عَنِ الْمُفَاضَلَةِ بَيْنَهُمَا.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"bade hâzâ (bundan sonra)"** sözü, zikredilen üç sahabenin ona üstünlüğünden sonra veya Zinnureyn'in zikrinden sonra anlamındadır. Bu iki takdire göre Hz. Ali'nin burada yeniden zikredilmesi, bilineni tekit etmek için veya Hz. Ali'nin; Hz. Ebu Bekir (Radiyallâhu Anh), Hz. Ömer (Radiyallâhu Anh) ve Hz. Osman (Radiyallâhu Anh)'tan üstün olduğunu söyleyenlere bir red olduğuna işaret etmek için ya da Hz. Ali'nin; sadece Hz. Osman (Radiyallâhu Anh)'tan üstün olduğunu söyleyenlere bir red olduğuna işaret etmek için veyahut da Hz. Ali (Radiyallâhu Anh) ile Hz. Osman (Radiyallâhu Anh) arasında hangisinin diğerinden üstün olduğu konusunda görüş belirtmeyip tevakkuf edenlere bir red olduğuna işaret etmek içindir.

وَاخْتُلِفَ فِي أَوَّلِ مَنْ آمَنَ مِنَ الصَّحَابَةِ فَقِيلَ: عَلِيٌّ لِقَوْلِهِ:

سَبَقْتُكُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ طُرًّا غُلَامًا مَا بَلَغْتُ أَوَانَ حُلْمِي.

وَهٰذَا (قَوْلُ عَلِيٍّ) دَلِيلٌ لِأَصْحَابِنَا أَنَّ إِسْلَامَ الصَّبِيِّ صَحِيحٌ، خِلَافًا لِلشَّافِعِيِّ. وَقَدْ ثَبَتَ أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ دَعَا عَلِيًّا إِلَى الْإِسْلَامِ وَهُوَ ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ، وَقِيلَ: أَبُو بَكْرٍ، وَقِيلَ: خَدِيجَةُ، وَقِيلَ: زَيْدُ ابْنُ حَارِثَةَ[218]، وَجُمِعَ بِأَنَّ أَوَّلَ مَنْ آمَنَ بِهِ مِنَ الرِّجَالِ أَبُو بَكْرٍ، وَمِنَ الصِّبْيَانِ عَلِيٌّ، وَمِنَ النِّسَاءِ خَدِيجَةُ، وَمِنَ الْمَوَالِي زَيْدٌ. ثُمَّ قِيلَ: الْعِبْرَةُ بِإِيمَانِ أَبِي بَكْرٍ إِذْ لَا مَرْتَبَةَ لِلصَّبِيِّ وَالْمَرْأَةِ وَالْعَتِيقِ عِنْدَ النَّاسِ.

218 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ « زَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ» إِلَّا أَنَّهُ خَطَأٌ مَطْبَعِيٌّ، وَالْأَصَحُّ كَمَا ضَبَطْنَاهُ.

Sahabeden ilk Müslüman olan kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Denildi ki, sahabeden ilk Müslüman olan kişi Hz. Ali'dir. Zira o şöyle demiştir: **"İslam'a girmede hepinizden öne geçtim. Henüz buluğ zamanına ulaşmadan bir çocuk olarak."** İşte bu olay, Hanefi âlimlerimizin "çocuğun İslam'a girmesinin sahih olacağı" husundaki görüşlerine bir delildir. İmam Şafii (r.h.) "çocuğun İslam'a girmesi sahih olmaz" diyerek muhalefet etmiştir. Hâlbuki Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'in, Hz. Ali'yi henüz yedi yaşında iken İslam'a davet ettiği sahihtir. Denildi ki, sahabeden ilk Müslüman olan kişi Hz. Ebu Bekir'dir. Denildi ki, sahabeden ilk Müslüman olan kişi Hz. Hatice'dir. Denildi ki, sahabeden ilk müslüman olan kişi Zeyd b. Harise'dir.[219] Bütün bu rivayetler şu şekilde cemedilmiştir: Erkeklerden ilk Müslüman olan kişi Hz. Ebu Bekir'dir. Çocuklardan ilk Müslüman olan kişi Hz. Ali'dir. Kadınlardan ilk Müslüman olan kişi Hz. Hatice'dir. Kölelerden ilk Müslüman olan kişi Zeyd b. Harise'dir. Sonra (ilk Müslüman olan kişi ile ilgili olarak) şöyle denilmiştir: Bu konuda Hz. Ebu Bekir'in imanına itibar edilmelidir. Zira çocuk, kadın ve azatlı kölenin insanlar katında bir mertebesi/önemi yoktur.

وَيُعْلَمُ مِنْ تَفْضِيلِ كُلٍّ مِنَ الْأَرْبَعَةِ عَلَى مَنْ بَعْدَهُ عَلَى التَّرْتِيبِ الْمَذْكُورِ تَفْضِيلُهُ عَلَى سَائِرِ الصَّحَابَةِ، لِانْعِقَادِ الْإِجْمَاعِ عَلَى أَفْضَلِيَّةِ الْأَرْبَعَةِ عَلَى سَائِرِ الصَّحَابَةِ فَمَنْ بَعْدَهُمْ، وَاسْتِحْقَاقُ[220] هٰؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةِ رُتْبَةَ الْخِلَافَةِ عَلَى التَّرْتِيبِ الْمَذْكُورِ كَمَا يَدُلُّ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: [اَلْخِلَافَةُ بَعْدِي ثَلَاثُونَ سَنَةً].

Dört büyük sahabenin zikrolunan tertip üzere kendilerinden sonra gelenlere üstünlüğünden, Hz. Ali'nin sair sahabeye üstünlüğü anlaşılır. Çünkü dört büyük sahabenin, hem sair sahabeye hem de sahabeden sonra gelenlere üstün oldukları hususunda icma oluşmuştur. Aynı şekilde dört büyük sahabenin zik-

219 Bazı şerhlerde matbaa hatası vardır. Şöyle ki, şerhte Zeyd b. Erkam yazılıdır. Ancak doğrusu Zeyd b. Harise olacaktır. Zira Zeyd b. Erkam ikinci büyük Akabe biatından sonra Müslüman olmuştur.

220 عطفٌ عَلَى «تَفْضِيلُهُ» نَائِبُ فَاعِلٍ لِـ «يُعْلَمُ». وَيَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْكَلِمَةَ بِالْجَرِّ عَطْفًا عَلَى «أَفْضَلِيَّةِ الْأَرْبَعَةِ».

rolunan tertip üzere hilafeti hak ettikleri konusunda da icma oluşmuştur.[221] Nitekim bu hususa Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) şu hadisi de delalet etmektedir: "Hilafet benden sonra otuz senedir."[222]

وَذَكَرَ الشَّارِحُ الْقُدسِيُّ أَنَّهُمْ أَفْضَلُ مِمَّنْ عَدَا أَوْلَادِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الصَّحَابَةِ، وَفِيهِ بَحْثٌ لَا يَخْفَى، لِأَنَّهُ يَأْتِي فِي كَلَامِ النَّاظِمِ تَرْجِيحُ الصِّدِّيقَةِ عَلَى فَاطِمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَهِيَ أَفْضَلُ بَنَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لِمَا رَوَى الْبَزَّارُ مِنْ طَرِيقِ عَائِشَةَ أَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ قَالَ لِفَاطِمَةَ: "هِيَ خَيْرُ بَنَاتِي، إِنَّهَا أُصِيبَتْ بِي" يَعْنِي مِنْ جُمْلَةِ فَضِيلَتِهَا أَنْ أَكُونَ فِي صَحِيفَتِهَا، لِأَنِّي أَمُوتُ فِي حَيَاتِهَا بِخِلَافِهِنَّ، فَإِنَّهُنَّ مُتْنَ فِي حَيَاتِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكُنَّ فِي صَحِيفَتِهِ.

Şarih Kutsi şöyle zikretmiştir: Onlar (dört büyük sahabi), Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) evlatları dışındaki sahabilerden üstündür. Şu kadar var ki, bu görüşte iyice araştırılması ve tartışılması gereken noktalar vardır. Nitekim bu durum ehline gizli değildir. (Bu görüşte araştırılması ve tartışılması gereken bir durum niçin olsun?) Çünkü az ileride bizzat nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin sözünde Aişe-i Sıddıka'nın (Radiyallâhu Anha), Hz. Fatıma'dan üstün olduğu hususu gelecektir. Hz. Fatıma (Radiyallâhu Anha) ise Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) kızlarının en üstünüdür.[223] Zira Bezzar, Aişe (Radiyallâhu Anha) tarikiyle Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) Hz. Fatıma ile ilgili olarak şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fatıma, benim kızlarımın en hayırlısıdır. Çünkü

---

221 İbarede geçen "istihkak" kelimesini, "ala efdaliyyeti'l-erbeaati" kelimesine atfederek böyle tercüme ettik. Ancak bu kelimeyi "ve yu'lemu" fiilinin naibu faili olan "tefdiluhu" kelimesine atfetmekte mümkündür. Bu durumda mana şöyle olur: Aynı şekilde dört büyük sahabenin zikrolunan tertip üzere hilafeti hak ettikleri de bilinmiş olur. Ancak birinci tercihimiz daha isabetlidir. Zira bu konuda ehlisünnet arasında icma vardır. Şia'nın muhalefetinin ise hiçbir önemi yoktur.

222 İbn Hıbban, Sahih, 6943; Bezzar, Müsned, 3828; Nureddin Heysemi, Mevaridu'z-Zemân, 1534.

223 Aişe-i sıddıka (Radiyallâhu Anha), Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) kızlarının en üstünü olan Hz. Fatıma'dan üstün ise, bu takdirde dört büyük sahabinin, Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) evlatlarından üstün olduğu evleviyetle açığa çıkmış olur.

benim ölümümle hâsıl olacak olan musibet onun başına gelecektir."[224] Yani onun üstün olmasının sebeplerinden biri de ben (Sallallâhu Aleyhi Vesellem), onun amel defterinde olacağım. Çünkü ben, o yaşarken öleceğim. Hâlbuki diğer kızlarının durumu böyle değildir. Onlar Peygamberimiz (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) yaşarken vefat etmişlerdir. Dolayısıyla onlar(ın ölümüne sabrı sebebiyle hâsıl olan ecir Peygamberimizin) amel defterine yazılmıştır.

ثُمَّ الْإِجْمَاعُ قَائِمٌ عَلَى تَفْضِيلِ الْأَرْبَعَةِ عَلَى عَائِشَةَ، فَيَكُونُونَ أَفْضَلَ مِنْ أَوْلَادِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَعَمْ صَرَّحُوا بِأَنَّ الْأَصَحَّ أَنَّ أَوْلَادَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مِنْ فَاطِمَةَ أَفْضَلُ مِنْ سَائِرِ أَوْلَادِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ.

Sonra dört büyük sahabenin Aişe-i sıddıka'dan üstün olduğu hususunda icma oluşmuştur. Dolayısıyla dört büyük sahabi, Peygamberimizin (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) evlatlarından üstün olurlar. Evet, âlimlerimiz 'Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olan evlatlarının, sair sahabenin evlatlarından üstün olduklarını' açıkça zikretmişlerdir.

وَقَدْ أَغْرَبَ (الشَّارِحُ الْقُدْسِيُّ) أَيْضًا حَيْثُ قَالَ: "لَا" فِي قَوْلِهِ "لَا تُبَالِ" نَافِيَةٌ لَا نَاهِيَةٌ، بِدَلِيلِ عَدَمِ جَزْمِ الْفِعْلِ بَعْدَهَا. انْتَهَى، وَلَا يَخْفَى غَرَابَتُهُ إِذْ لَا عِبْرَةَ بِكِتَابَةِ الْيَاءِ فِي "لَا تُبَالِ"، فَإِنَّهُ يَحْتَمِلُ أَنْ تَكُونَ "لَا" نَاهِيَةً، وَعَلَامَةُ جَزْمِهَا حَذْفُ الْيَاءِ الَّتِي هِيَ لَامُ الْفِعْلِ، لِأَنَّهُ مِنْ "بَالَى – يُبَالِي" وَأَنَّ هٰذِهِ الْيَاءَ لِلْإِشْبَاعِ، وَيَحْتَمِلُ أَنْ تَكُونَ "لَا" نَافِيَةً وَالْيَاءُ أَصْلِيَّةٌ، وَلَا شَكَّ أَنَّ الْمَعْنَى عَلَى النَّهْيِ وَلَوْ قُدِّرَ أَنْ تَكُونَ الصِّيغَةُ لِلنَّفْيِ.

Yine Şarih Kutsi (hemen yukarıda dediği gibi) tuhaf şeyler söyleyerek şöyle demiştir: **"Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin 'la tubalî' sözündeki 'la' harfi, nehiy 'la'sı değil, belki nefi/olumsuzluk 'la'sıdır. Buna delil de 'la' harfinden sonra gelen fiilin (tubalî) meczum olmamasıdır."** Bu sözünün tuhaflığı gizli

224 Bezzar, Müsned, 18/134, No: 93.

değildir. Zira "**a tubalî**" sözündeki "**la**" harfinin yazılışına itibar edilmez. Çünkü "la" harfinin nehiy için olmasına ihtimal vardır. Bu durumda da cezim alameti, lamel fiil olan "**ya**" harfinin hazfıdır. Çünkü "**la tubali**" kelimesi, "bâlâ-yubâlî"-dendir. Bu durumda sonunda bulunan "**ya**" harfi, işbâ için olur. Aynı şekilde "**la**" harfinin nefi/olumsuzluk için; "**ya**" harfinin de kelimenin aslından olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak şüphe yok ki, sığanın nefi için olduğu kabul edilse de mana nehiy üzerine olur.

39. Beyt

وَلِلصِّدِّيقَةِ الرُّجْحَانُ فَاعْلَمْ * عَلَى الزَّهْرَاءِ فِي بَعْضِ الْخِلَالِ

Bil ki, Aişe-i sıddıka'nın bazı hasletlerde Fatımatü'z-Zehrâ'ya karşı üstünlüğü vardır.

بِكَسْرِ الْخَاءِ جَمْعُ "الْخُلَّةِ" بِضَمِّهَا بِمَعْنَى "الْخَصْلَةِ"، وَالْمُرَادُ بِالصِّدِّيقَةِ عَائِشَةُ وَبِالزَّهْرَاءِ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، وَلُقِّبَتْ بِهِ، لِأَنَّهَا لَمْ تَحِضْ قَطُّ، وَلَمْ يُرَ لَهَا دَمٌ فِي وِلَادَةٍ حَتَّى لَا تَفُوتَهَا صَلَاةٌ، كَمَا ذَكَرَهُ صَاحِبُ "الْفَتَاوَى الظَّهِيرِيَّةِ" مِنَ الْحَنَفِيَّةِ وَالْمُحِبُّ الطَّبَرِيُّ مِنَ الشَّافِعِيَّةِ وَأَوْرَدَ فِيهِ حَدِيثَيْنِ.

"**Ha**" harfinin kesresiyle olan ("hılal" kelimesi) "**hulletun**" kelimesinin çoğuludur. "**Haslet/özellik**" manasına olan "**hulletun**" kelimesi ise "**ha**" harfinin zammesiyle okunur. "**Sıddıka**" ile Hz. Aişe (Radıyallâhu Anha); "**Zehra**" ile Hz. Fatıma (Radıyallâhu Anha) murat olunmuştur. Hz. Fatıma'nın (Radıyallâhu Anha) "**Zehra**" ile lakaplandırılmasına gelince, bunun sebebi, onun hiç hayız olmaması ile hiçbir namazının kaçmaması için (yüce Allah (Celle celâluhu) tarafından kendisine ikram edilen) doğumlarda kan görmemesi/nifas olmamasıdır. Hanefilerden el-Fetava ez-Zahiriyye[225] sahibi, Şafiler-

225 el-Fetava ez-Zahiriyye isimli eser, Hanefi fıkhına dair pek kıymetli bir eser olup müellifi de Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222)'dir. Müellifinin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 6/376.

den de Muhibb et-Taberi bu hususu böylece zikretmiştir. Hatta Muhibb et-Taberi[226] bu hususla ilgili iki de hadis nakletmiştir.[227]

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ الْمُصَنِّفَ أَرَادَ أَنَّهُ لَمْ يَرِدْ نَصٌّ بِتَفْضِيلِ عَائِشَةَ عَلَى فَاطِمَةَ، وَإِنَّمَا وَرَدَ رُجْحَانُهَا عَلَيْهَا مِنْ جِهَةِ كَثْرَةِ الرِّوَايَةِ وَالدِّرَايَةِ أَوْ مِنْ حَيْثِيَّةِ كَوْنِهَا فِي الْآخِرَةِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الدَّرَجَةِ الْعَالِيَةِ، وَفَاطِمَةُ مَعَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، فَشَتَّانَ مَا بَيْنَهُمَا، وَهٰذَا لَا يُنَافِي مَا نُقِلَ عَنِ الْإِمَامِ مَالِكٍ: "مِنْ أَنَّ فَاطِمَةَ بَضْعَةٌ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا أَفْضَلَ عَلَى بِضْعَةٍ مِنْهُ أَحَدًا"، فَإِنَّهُ مِنْ هٰذِهِ الْحَيْثِيَّةِ لَيْسَ يُخَالِفُهُ أَحَدٌ فِي هٰذِهِ الْقَضِيَّةِ.

Bil ki, nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyitle Hz. Aişe'nin (Radıyallâhu Anha) Hz. Fatıma'ya (Radıyallâhu Anha) üstün olduğuna dair hiçbir nassın gelmediğini ifade etmek istemiştir. Hz. Aişe'nin (Radıyallâhu Anha) Hz. Fatıma'ya (Radıyallâhu Anha) üstünlüğü, ya rivayet ve dirayetinin çokluğu cihetinden gelmekte ya da ahiretteki yüksek derecelerde Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) ile beraber olacağından kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Hz. Fatıma (Radıyallâhu Anha) ahirette Hz. Ali (Radıyallâhu Anh) ile birlikte olacaktır. Peygamberin (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) derecesi ile Hz. Ali'nin (Radıyallâhu Anh) derecesi arasında dağlar kadar büyük fark vardır.

Bu beytin ifade ettiği anlam (hüküm), imam Malik'ten "Hz. Fatıma (Radıyallâhu Anha) Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'den bir parçadır. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'den olan bir parçadan hiçbir kimse üstün olamaz" şeklinde nakledilen rivayete aykırı

226 Bkz. Muhibb et-Taberi, Zehairu'l-Ukba, 1/44.

227 Hz. Fatıma (Radıyallâhu Anha)'ın hayız görmediğine dair rivayet edilen hadislerin hiç biri sabit değildir. Aksine ya mevzu ya da aşırı derecede zayıftır. Ayrıca unutmamak gerekir ki, kadının hayız görmesi kadar tabii bir şey yoktur. Hayız görmesi onun değerini asla düşürmez. Bkz. Suyuti, Camıu'l-Ehadis, 1/136, No: 210; Suyuti, el-Leâli'l-Masnua, 1/400; İbnu'l-Cevzi, el-Mevduat, 2/255, No:779; Munavi, İthafu's-Sail, 1/90; İbn Arrâk el-Kinânî, Tenzihu's-Şeria, 1/412-143; Şevkani, el-Fevaidu'l-Mecmua, 1/392; Hatib Bağdadi, Tarihu Bağdad, 12/328; 14/287; 23/118.

düşmez. Çünkü hiçbir kimse, bu yönüyle[228] belirtilen hükümde imam Malik'e muhalefet etmez.

وَقَدْ نَقَلَ بَعْضُ الشُّرَّاحِ تَفْضِيلَ عَائِشَةَ عَلَى فَاطِمَةَ عَنْ أَكْثَرِ الْعُلَمَاءِ، ثُمَّ حَكَى تَفْضِيلَ فَاطِمَةَ عَلَى عَائِشَةَ عَنْ بَعْضٍ، وَ عَنْ بَعْضٍ آخَرَ أَنَّهُ لَا فَضْلَ لِإِحْدَاهُمَا عَلَى الأُخْرَى، وَهُوَ يَحْتَمِلُ التَّسَاوِيَ وَالتَّوَقُّفَ فِي الْمُفَاضَلَةِ بَلِ الْوَقْفُ هُوَ الْمَذْهَبُ الأَسْلَمُ، كَمَا قَالَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ، وَهُوَ الَّذِي مَالَ إِلَيْهِ الْقَاضِي أَبُو جَعْفَرَ الإِسْتَرْوَشْنِيُّ مِنَ الْحَنَفِيَّةِ وَبَعْضُ الشَّافِعِيَّةِ، لِتَعَارُضِ الأَدِلَّةِ فِي ذٰلِكَ لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِفَاطِمَةَ [أَمَا تَرْضَيْنَ أَنْ تَكُونِي سَيِّدَةَ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، أَوْ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ، أَوْ نِسَاءِ هٰذِهِ الأُمَّةِ]، وَلِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: [فَضْلُ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ]، رَوَاهُمَا الشَّيْخَانِ، وَأَرَادَ (النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): اَلثَّرِيدَ بِاللَّحْمِ، كَمَا رَوَاهُ مَعْمَرٌ فِي "جَامِعِهِ" مُفَسَّرًا عَنْ قَتَادَةَ، وَأَبَانُ (بْنُ يَزِيدَ) يَرْفَعُهُ، فَقَالَ فِيهِ: "كَفَضْلِ الثَّرِيدِ بِاللَّحْمِ".

Bazı şarihler, âlimlerin çoğundan Hz. Aişe'nin (Radıyallâhu Anha) Hz. Fatıma'dan (Radıyallâhu Anha) üstün olduğunu nakletmişlerdir. Yine Hz. Fatıma'nın (Radıyallâhu Anha) Hz. Aişe'den (Radıyallâhu Anha) üstün olduğu da aktarılmıştır. Aynı şekilde bazı âlimlerden bunlardan birinin diğerine bir üstünlüğünün olmadığı da aktarılmıştır. Bu görüş, ikisinin birbirine eşitliğine ve birinin diğerinden üstün olup olmadığı hususunda tevakkuf etmenin ihtimal dâhilinde olduğunu ifade etmektedir. Aksine bu ikisi arasında mufadale de[229] bulunmaksızın susup tevakkuf etmek, en eslem (en uygun ve zararsız) olan görüştür. Nitekim İbn Cemâa da böyle demiştir.[230] Hanefi âlim-

228 Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'den olan bir parçadan, hiçbir kimsenin üstün olamayacağı yönüyle.

229 **Mufadele:** Birinin diğerinden üstün olduğunu ifade etmek.

230 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emali, s. 125.

lerinden kâdı Ebu Cafer el-İstirveşnî[231] ile bazı Şafii âlimleri, bu konuda gelen delillerin tearuzu[232] nedeniyle İbn Cemâa'nın bu görüşüne meyletmiştir. Zira Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) Hz. Fatıma'ya (Radıyallâhu Anha) hitaben şöyle demiştir: **"Sen cennet kadınlarının hanımefendisi veya mümin kadınlarının hanımefendisi ya da bu ümmetin kadınlarının hanımefendisi olmaya razı olmuyor musun?"**[233] Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şöyle buyurmuştur: **"Aişe'nin sair kadınlara üstünlüğü tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir."**[234]

Bu iki hadisi, İmam Buhari ile imam Müslim rivayet etmiştir. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) bu hadislerindeki **"serid"** kelimesiyle 'et ile yapılan seridi/tiridi' murat etmiştir. Nitekim imam Mamer, el-Cami' isimli eserinde Katade (r.h)'dan bu kelimeyi bu şekilde müfesser/açıklanmış olarak; Eban (b. Yezid)'den ise merfu olarak şöyle rivayet etmiştir: **"Et ile yapılan seridin/tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibi."**[235]

وَقَالَ السُّهَيْلِيُّ فِي 'رَوْضَتِهِ': "وَوَجْهُ التَّفْضِيلِ مِنْ هٰذَا الْحَدِيثِ أَنَّهُ قَالَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ: [سَيِّدُ إِدَامِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اللَّحْمُ] مَعَ أَنَّ الثَّرِيدَ إِذَا أُطْلِقَ لَفْظُهُ فَهُوَ ثَرِيدُ اللَّحْمِ، كَمَا أَنْشَدَ سِيبَوَيْهِ:

إِذَا مَا الْخُبْزُ تَأْدِمُهُ بِلَحْمٍ فَذَاكَ أَمَانَةَ اللهِ الثَّرِيدُ"

وَقَالَ السُّبْكِي: فَاطِمَةُ أَفْضَلُ ثُمَّ خَدِيجَةُ ثُمَّ عَائِشَةُ، وَوَافَقَهُ الْبُلْقِينِيُّ، وَقَدْ أَوْضَحْتُ الدَّلِيلَ الْأَظْهَرَ فِي شَرْحِ "الْفِقْهِ الْأَكْبَرِ".

231 Ebu Cafer el-İstirveşnî Muhammed b. Hasan b. Muhsin Hanefi âlimlerinden olup hicri 470 senesinde vefat etmiştir. Ancak bu görüşünü hangi eserinde zikrettiğine ulaşılamamıştır. Hayatıyla ilgili bilgi için bkz. Ebu Muhammed Muhyiddin, el-Cevahiru'l-Mudiyye, 2/46, No: 144.

232 **Tearuz:** İki delil arasındaki zıtlık veya birbirine olan aykırılıktır.

233 Buhari, Menakib, 25, No: 3624; Müslim, Fezailu's-Sahabe, 2450.

234 Buhari, Fezailu's-Sahabe, 30, No: 3770; Müslim, Fezailu's-Sahabe, 2446.

235 Ma'mer b. Raşid, el-Câmi', 10/423, No: 19572.

İmam Süheyli "er-Ravz" isimli eserinde şöyle demiştir: "Bu (hemen yukarıda verilen) hadisin ifade ettiği üstünlük yönü, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'in bir başka hadislerindeki şu buyruğudur: 'Dünya ve ahiret katıklarının efendisi ettir.'[236] Zira 'serid/tirid' kelimesi mutlak olarak söylendiği vakit, bundan etle yapılan 'serid/tirid' anlaşılır. Nitekim Sibeveyh bu hususu şiirinde açıkça belirtmiştir: (Ekmeği etle katık edip yersen, işte bu Allah (Celle Celâluhu)'ın emaneti olan 'serid/tirid')tir."[237]

İmam Subki şöyle demiştir: En üstün olan Hz. Fatıma (Radıyallâhu Anha), sonra Hz. Hatice (Radıyallâhu Anha), sonra da Hz. Aişe (Radıyallâhu Anha)'dir. İmam Bulkini de imam Subki'ye bu görüşünde muvafakat etmiştir. Nitekim ben de bu husustaki en açık delilleri "Şerhu'l-fıkhı'l-Ekber"[238] isimli eserimde açıkladım.

236 Beyhaki, Şuabu'l-İman, 5676.

237 Süheyli, er-Ravzu'l-Unuf, 7/561. Ayrıca Süheylî, Abdurrahman b. Abdullah'ın (ö. 581/1185) hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 38/30.

238 Bkz. Ali el-Kârî, Şerhu'l-fıkhı'l-Ekber, 180.

40. Beyt

وَلَمْ يَلْعَنْ يَزِيدًا بَعْدَ مَوْتٍ * سِوَى الْمِكْثَارِ فِي الْإِغْرَاءِ غَالِ

Fesat ve bozgunculuğa teşvikte aşırıya kaçan kişiler hariç, hiçbir kimse ölümünden sonra Yezid'e lanet etmemiştir.

وَفِي نُسْخَةٍ "وَلَنْ يَلْعَنَ"، وَتَنْوِينُ "يَزِيدَ" ضَرُورَةٌ، وَ"الْمِكْثَارُ" بِكَسْرِ أَوَّلِهِ: الْمُبَالِغُ فِي الْكَثْرَةِ. وَ"الْإِغْرَاءُ" بِكَسْرِ الْهَمْزَةِ: الْفَسَادُ وَالتَّحْرِيضُ عَلَيْهِ. وَ"الْغَالِي" بِالْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ: اِسْمُ فَاعِلٍ مِنَ الْغُلُوِّ، وَهُوَ الْمُبَالَغَةُ فِي التَّعَصُّبِ، وَهُوَ بَدَلٌ مِنَ الْمِكْثَارِ.

Emâlî'nin bir başka nüshasında ise ("ve lem yelan" yerine) **"ve len yelane"** yer almaktadır. (Gayrı munsarif olan) **"Yezid"** isminin tenvin alması, vezin zaruretinden dolayıdır. İlk harfinin (mimin) kesresiyle olan **"miksar"** kelimesi, çokça mübalağa eden anlamındadır. Hemzenin kesresiyle olan 'iğra' kelimesi ise, bozgunculuk ve buna teşvik etmek manasınadır. Noktalı **"ğayn"** harfi ile olan **"ğâlî"** kelimesi ise **"guluv"** mastarından ismi fail olup (ırkı, kabilesi, mezhebi vb.) bir şeye taassupta aşırıya kaçmak anlamındadır. Ayrıca **"ğâlî"** kelimesi, "miksar" kelimesinden bedeldir.

وَالْمَعْنَى: لَمْ يَلْعَنْ أَحَدٌ مِنَ السَّلَفِ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ سِوَى الَّذِينَ أَكْثَرُوا الْقَوْلَ فِي التَّحْرِيضِ عَلَى لَعْنِهِ، وَبَالَغُوا فِي أَمْرِهِ، وَتَجَاوَزُوا عَنْ حَدِّهِ، كَالرَّافِضَةِ وَالْخَوَارِجِ

وَبَعْضِ الْمُعْتَزِلَةِ بِأَنْ قَالُوا: رِضَاهُ بِقَتْلِ الْحُسَيْنِ وَاسْتِبْشَارُهُ وَإِهَانَتُهُ أَهْلَ بَيْتِ النُّبُوَّةِ مِمَّا تَوَاتَرَ مَعْنَاهُ، كَمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ التَّفْتَازَانِيُّ، وَرُدَّ بِأَنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ بِطَرِيقِ الْآحَادِ، فَكَيْفَ يَدَّعِي (أَحَدٌ مِنْهُمْ) التَّوَاتُرَ فِي مَقَامِ الْمُرَادِ؟ مَعَ أَنَّهُ نُقِلَ فِي "التَّمْهِيدِ" عَنْ بَعْضِهِمْ أَنَّ يَزِيدَ لَمْ يَأْمُرْ بِقَتْلِ الْحُسَيْنِ، وَإِنَّمَا أَمَرَهُمْ بِطَلَبِ الْبَيْعَةِ أَوْ بِأَخْذِهِ وَحَمْلِهِ إِلَيْهِ، فَهُمْ قَتَلُوهُ مِنْ غَيْرِ حُكْمِهِ، عَلَى أَنَّ الْأَمْرَ بِقَتْلِ الْحُسَيْنِ بَلْ قَتْلُهُ لَيْسَ مُوجِبًا لِلَعْنِهِ عَلَى مُقْتَضَى مَذْهَبِ أَهْلِ السُّنَّةِ مِنْ أَنَّ صَاحِبَ الْكَبِيرَةِ لَا يُكْفَرُ، فَلَا يَجُوزُ عِنْدَهُمْ لَعْنُ الظَّالِمِ الْفَاسِقِ، كَمَا نَقَلَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ، يَعْنِي بِعَيْنِهِ، وَإِلَّا فَلَا شَكَّ أَنَّهُ يَجُوزُ (أَنْ يُقَالَ) "لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِ وَالْفَاسِقِ"، لِقَوْلِهِ تَعَالَى [أَلَا لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ] وَلِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ [لَعَنَ اللهُ آكِلَ الرِّبَا وَمُؤْكِلَهُ[239]]. ثُمَّ نَقَلَ (ابْنُ جَمَاعَةَ) عَنْ بَعْضِ مَشَايِخِهِ "أَنَّهُ يَجُوزُ لَعْنُهُ مُعَيَّنًا بَلْ فِي وَجْهِهِ"، وَلَعَلَّهُ أَرَادَ بِهِ الزَّجْرَ لِيَنْتَهِيَ عَنْ فِعْلِهِ، وَهٰذَا قَدْ يُتَصَوَّرُ فِي حَيَاتِهِ بِخِلَافِ مَا بَعْدَ مَمَاتِهِ، إِذْ لَا يَجُوزُ لَعْنُ كَافِرٍ بِعَيْنِهِ حِينَئِذٍ إِلَّا إِذَا عُلِمَ بِدَلِيلٍ قَطْعِيٍّ أَنَّهُ مَاتَ كَافِرًا، وَلَعَلَّ هٰذَا وَجْهُ تَقْيِيدِ النَّاظِمِ بِهَا "بَعْدَ الْمَوْتِ"، إِذْ يَحْتَمِلُ أَنْ يُخْتَمَ لَهُ بِخَيْرٍ.

Buna göre beytin manası şöyle olur: Selef-i salihinden hiçbir kimse Yezid b. Muaviye'ye lanet etmemiştir. Ancak Rafızi, Harici ve bazı Mutezile mezhebine mensup olup da insanları ona lanet etmeye teşvikte çokça lakırdı eden, onunla ilgili işlerde mübalağa edip haddi aşanlar hariçtir. Bunlar, "Yezid'in, 'Hz. Hüseyin'in öldürülmesine razı olması, ölümüne sevinmesi ve nebi (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'in hane halkını aşağılaması' gibi yaptığı şeyler manevi tevatür derecesine ulaşmıştır" diyerek Yezid'e lanet etmelerini gerekçelendirmişlerdir. Nitekim Taftazani de bu görüşü benimsemiştir.[240] Onların bu iddiaları şöyle redddolunmuştur: İddia edilen bu şeylerin sübutu, ahad yoluyla bile sabit olmamışken arzulananı isbat

239 تَمَامُ الْحَدِيثِ هٰكَذَا: وَكَاتِبَهُ وَشَاهِدَيْهِ.

240 Bkz. Taftazani, Şerhu'l-Akaid en-Nesefiyye, 187-188; Ayrıca bkz. Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, 306-307.

makamında tevatür nasıl iddia olunabilir?[241] Hâlbuki (İbn Abdilber'in) Temhid isimli eserinde bazı âlimlerden şöylece nakledilmiştir: "Yezid, Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretmemiştir. Belki askerlerine Hz. Hüseyin'den kendisine biat almalarını ya da onu tutup kendisine (Şam'a) getirmelerini emretmiştir. Askerlerse onun hükmü/emri olmaksızın onu öldürmüşlerdir." Ayrıca ehl-i sünnetin **"Büyük günah işleyen kişi kâfir olmaz"** şeklindeki görüşlerinin bir gereği olarak da Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretmek hatta bizzat öldürmek ona lanet etmeyi gerektirmez. Dolayısıyla ehl-i sünnet katında İbn Cemâa'nın da naklettiği[242] gibi zalim ve fasık birine lanet etmek caiz olmaz. **"Zalim ve fasık birine lanet etmek caiz olmaz"** demekten kasıt ise, muayyen birine birebir lanet etmek caiz olmaz demektir. Yoksa şüphesiz ki, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın, **"Bilin ki Allah'ın laneti haksızlık yapanlaradır"** (Hud, 11/18) ve Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'in **"Allah, faiz yiyene de yedirene de lanet etmiştir"**[243] hadislerinin bir gereği olarak **"Allah (Celle Celâluhu)'ın laneti zalim ve fasıklar üzerine olsun"** şeklinde genel olarak lanet etmek caizdir. Sonra İbn Cemâa **"bazı hocalarından muayyen bir zalim ve fasık kişiye birebir lanet etmenin caiz olduğunu nakletmiştir ki, bu, onun yüzüne karşı olmalıdır."**[244] Belki de İbn Cemâa'nın hocaları bu görüşleriyle zalim ve fasık kişinin kötü fiillerine son vermesi için zecri[245] murat etmiştir. Zecir/engelleme ise, zalimin hayatında iken düşünülebilirse de ölümünden sonra böyle bir şey tasavvur edilemez. Zira ölümünden sonra muayyen bir kâfirin de laneti caiz olmaz. Ancak küfür üzere öldüğüne dair kesin bir delil bulunması hali müstesnadır.[246] Belki de nâzım Siracüddin

---

241 Yani "Hz. Hüseyin'in öldürülmesine razı olması, ölümüne sevinmesi ve nebi (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'in hane halkını aşağılaması" gibi isbatını arzu ettiğiniz şeyleri, isbat edebilmeniz için elinizde sahih bir haber-i vahid bile yokken bunların tevatürle sabit olduğunu nasıl iddia edebilirsiniz?

242 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 126.

243 Buhari, Libas, 5962; Ebu Davud, Alış-veriş, 3333; Tirmizi, Alış-veriş, 1206; Ahmed, Müsned, 3725.

244 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 126.

245 **Zecir:** Engellemek ve menetmektir. Zalimin yüzüne karşı birebir lanet etmekle onun kötülüklerine engel olmak ve onun vazgeçmesini sağlamaktır ki, bu mana murat edilirse, zalimin yüzüne karşı lanet yapmak caiz olur.

246 Ebu Cehil ve Ebu Leheb'de olduğu gibi.

el-Ûşî hazretlerinin beyitte Yezid'e lanet etmenin caiz olmadığını "ölümünden sonra" diyerek kayıtlamasının sebebi budur. Zira hüsnü hatime ile son nefesini vermiş olması mümkündür.

وَفِي "الْخُلَاصَةِ" وَغَيْرِهَا: أَنَّهُ لَا يَنْبَغِي لَعْنُهُ، لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ لَعْنِ الْمُصَلِّينَ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ. وَجَوَّزَ بَعْضُ الْعِرَاقِيِّينَ لَعْنَهُ، قَالَ: لِمَا أَنَّهُ كَفَرَ بِمَا اسْتَحَلَّ مِنْ مَحَارِمِ اللهِ بِفِعْلِهِ فِي أَهْلِ بَيْتِ النُّبُوَّةِ، اِنْتَهَى.

وَلَا يَخْفَى أَنَّ الْإِسْتِحْلَالَ أَمْرٌ قَلْبِيٌّ ظَنِّيٌّ غَائِبٌ عَنْ ظَاهِرِ الْحَالِ، وَلَوْ فُرِضَ وُجُودُهُ أَوَّلًا يَحْتَمِلُ أَنَّهُ مَاتَ تَائِبًا عَنْهُ آخِرًا، فَلَا يَجُوزُ لَعْنُهُ لَا بَاطِنًا وَلَا ظَاهِرًا، وَهٰكَذَا الْجَوَابُ عَمَّا رُوِيَ - إِنْ صَحَّ - أَنَّهُ (يَزِيدَ) قَالَ:

لَيْتَ أَشْيَاخِي بِبَدْرٍ شَهِدُوا جَزَعَ الْخُزْرَجِ مِنْ وَقْعِ الْأَسَلِ

"Hulasa"[247] ve başka eserlerde şöyle bir hüküm vardır: "Yezid'e lanet etmek caiz değildir. Çünkü Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) namaz kılanlar ile ehl-i kıble olanların lanetlenmesini yasakladı. Bazı Iraklılar (Hanefiler) ise ona lanet edilmesini caiz görmüşlerdir. Bunun gerekçesinde de şöyle demişlerdir: Yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'in hane halkına karşı yapılmasını yasakladığı şeyleri yapmayı helal saymakla kâfir olmuştur." Ancak ehline gizli olmadığı gibi, bir günahı helal sayma işi, hem kalbî hem de zannî bir iş olup zahiri hal itibariyle de gaip olduğu için bilinemez.[248] (Ayrıca Yezid'in) ilk dönemde bu yapılanları helal saydığı farz edilse bile, neticede bütün bu yapılanlardan tövbe etmiş olarak ölmesi de mümkündür. Dolayısıyla ne zahiren ne de batınen lanet edilmesi caiz olmaz.

---

247 Tahir b. Ahmed b. Abdurreşid el-Buharî (ö. 542 h.), Hulasatu'l-Fetâvâ.

248 Yezid'in bütün bu yapılanları helal saydığı asla bilinemez. Zira kalbini yarıp bakmak mümkün değildir.

"Keşke Bedir harbinde öldürülen atalarım, süngü ve mızrak darbelerinin Hazrec'e verdiği matem ve üzüntüyü bir görselerdi" şeklinde Yezid'in söylediği rivayet edilen şiire de -şayet onun söylediği sahih/doğru ise- aynı şekilde cevap verilir.

وَكَذَا مَا نُقِلَ عَنْ صَاحِبِ "التَّمْهِيدِ": مِنْ أَنَّ الْأَصَحَّ هُوَ أَنْ نَقُولَ بِأَنَّ يَزِيدَ لَوْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحُسَيْنِ أَوْ رَضِيَ بِذٰلِكَ فَإِنَّهُ يَجُوزُ اللَّعْنُ عَلَيْهِ، وَإِلَّا فَلَا، وَ كَذَا قَاتِلُهُ لَا يُكْفَرُ مِنْ غَيْرِ اسْتِحْلَالٍ، اِنْتَهَى.

(İbn Abdilber'in) Temhid isimli eserinde "**Sahih olan şöyle dememizdir: Eğer Yezid, Hz. Hüseyin** (Radiyallâhu Anh)'**ın öldürülmesini emretmiş veya öldürülmesine razı olmuş ise, bu durumda ona lanet edilmesi caiz olur. Aksi takdirde caiz olmaz. Aynı şekilde Hz. Hüseyin'i bizzat öldüren kişi de, öldürülmesini helal saymadıkça kâfir olmaz**" şeklinde yer alan ifadelerine de aynı şekilde cevap verilir.

وَلَا يَخْفَى مَا فِيهِ مِنَ التَّنَاقُضِ، حَيْثُ أَطْلَقَ اللَّعْنَ عَلَى مُجَرَّدِ الْأَمْرِ بِقَتْلِهِ وَرِضَاهُ، وَقَيَّدَ قَاتِلَهُ بِغَيْرِ اسْتِحْلَالٍ، فَإِنَّ مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ الْقَتْلَ أَشَدُّ مِنَ الْأَمْرِ بِالْقَتْلِ، مَعَ أَنَّ قَتْلَ غَيْرِ الْأَنْبِيَاءِ لَيْسَ بِكُفْرٍ عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ، خِلَافًا لِلْخَوَارِجِ وَالْمُعْتَزِلَةِ وَأَهْلِ الْبِدْعَةِ، فَلَا شَكَّ أَنَّ السُّكُوتَ أَسْلَمُ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

Ayrıca Temhid'de yer alan bu ifadeler arasında var olan tenakuz da gizli değildir. Şöyle ki, hiçbir kayıt koymaksızın mücerret "**Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emretme ve buna razı olma**" sebebiyle lanet edilmesinin caiz olacağını söylerken bizzat öldürene lanet edilmesinin caiz olmasını "**helal sayma**" şartına bağlamıştır. Hâlbuki malum olduğu üzere bizzat öldürmek, öldürülmesini emretmekten daha ağır bir günahtır. Ayrıca ehlisünnete göre peygamberlerin dışında herhangi birini öldürmek küfür değildir. Hariciler, Mutezile ve bazı bidat ehli olan kişiler buna muhalefet etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki, Yezid'e

lanet edip etmeme konusunda sükût edip konuşmamak en eslem yoldur. Doğrusunu yüce Allah (Celle Celâluhu) bilir.

وَأَمَّا مَا ذَكَرَهُ شَارِحٌ مِنْ أَنَّ مَنْ قَتَلَ نَبِيًّا لَا تُقْبَلُ تَوْبَتُهُ وَلَا يَصِحُّ إِيمَانُهُ فَغَيْرُ ظَاهِرٍ
بُرْهَانُهُ، لِأَنَّ الْإِيمَانَ وَالتَّوْبَةَ يَجُبَّانِ مَا قَبْلَهُمَا بِالْإِجْمَاعِ.

Emâlî şarihlerinden birinin, "**Bir peygamberi öldüren kişinin tövbesi kabul edilmez, imanı da sahih değildir**" şeklindeki sözüne gelince, bu sözünün delili açık değildir. Çünkü iman ve tövbe, icma ile kendilerinden önce işlenen günahları kesip atar/yok eder.

41. Beyt

وَإِيمَانُ الْمُقَلِّدِ ذُو اعْتِبَارٍ * بِأَنْوَاعِ الدَّلَائِلِ كَالنِّصَالِ

Mukallidin[249] imanı, okun ucundaki sivri demirin etkisi gibi kesin olan çok çeşitli delillerle muteberdir.

هُوَ بِكَسْرِ النُّونِ جَمْعُ "نَصْلٍ" وَهُوَ حَدِيدَةُ السَّيْفِ وَالسَّهْمِ وَنَحْوِهَا. وَ"التَّقْلِيدُ": قَبُولُ قَوْلِ الْغَيْرِ بِلَا دَلِيلٍ، فَكَأَنَّهُ لِقَبُولِهِ جَعَلَهُ قِلَادَةً فِي عُنُقِهِ.

وَالْمَعْنَى: أَنَّ إِيمَانَ الْمُقَلِّدِ مُعْتَبَرٌ عِنْدَ الْأَكْثَرِ بِأَنْوَاعِ الْأَدِلَّةِ الْقَاطِعَةِ، وَمِنَ الدَّلَائِلِ الْوَاضِحَةِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَكْتَفِي بِالْإِيمَانِ مِنَ الْأَعْرَابِ الْخَالِينَ عَنِ النَّظَرِ فِي هٰذَا الْبَابِ بِمُجَرَّدِ التَّلَفُّظِ بِكَلِمَةِ الشَّهَادَةِ.

Nun harfinin kesresiyle **"nisal"**, **"nasl"** kelimesinin çoğuludur. **"Nasl"** ise kılıç, ok ve benzeri şeylerin demir kısmıdır.

Taklid: Delil olmadan bir başkasının sözünü kabul etmektir. Sanki mukallid kişi, bir başkasının sözünü alıp kabul etmekle o sözü boynuna bir gerdanlık yapmıştır. Beytin manası şöyledir: Mukallidin imanı, âlimlerin çoğunluğuna göre

249 Mukallid kelimesi ile İslâm toplumundan uzakta yaşayan, evrenin var oluşu ve yaratıcısı hakkında hiç düşünmemiş insan kastedilmektedir. Buna göre İslâm toplumunda yaşamak veya herhangi bir olay ya da nesne karşısında Allah'ın varlığını hatırlamak veya hatırlatmak bile taklid çerçevesinin dışında değerlendirilmek için yeterli görülmektedir. (bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 39/461-465).

kesin olan çok çeşitli delillerle muteberdir. Bu konuda çok açık olan delillerden biri de, Peygamber (Sallallahu Aleyhi Vesellem)'in düşünüp araştırma ve delil getirmekten yoksun olan bedevi Araplarından imanı, mücerret kelime-i şahadeti telaffuz etmeleriyle kabul edip yetinmesidir.

وَنُقِلَ عَنِ الْمُعْتَزِلَةِ الْقَوْلُ بِعَدَمِ اعْتِبَارِ إِيمَانِ الْمُقَلِّدِ، وَنُسِبَ إِلَى الْأَشْعَرِيِّ أَيْضًا، لٰكِنْ قَالَ الْقُشَيْرِيُّ إِنَّهُ إِفْتِرَاءٌ عَلَيْهِ. فَمَا ذَكَرَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ "أَنَّ مَذْهَبَ الْأَشْعَرِيِّ وَالْقَاضِي أَنَّ إِيمَانَ الْمُقَلِّدِ غَيْرُ مُعْتَبَرٍ بِخِلَافِ الظَّاهِرِيَّةِ وَالسَّادَةِ الْحَنَفِيَّةِ" لَيْسَ فِي مَحَلِّهِ.

Mutezileden mukallidin imanının geçerli olmadığı nakledilmiştir. Bu görüş, aynı zamanda imam Eşari'ye de nisbet edilmiştir. Ancak Kuşeyri, bunun imam Eşari'ye bir iftira olduğunu söylemiştir. İbn Cemâa'nin, "Eşari ile Kâdı Ebu Bekir el-Bakillani'nin mezheplerine göre mukallidin imanı muteber değildir. Ancak Zahiriyye mezhebi ile Hanefi âlimlerinin uluları aksi görüştedir" şeklinde yaptığı nakil yerinde bir nakil değildir.[250]

ثُمَّ التَّحْقِيقُ مَا ذَكَرَهُ السُّبْكِيُّ مِنْ أَنَّ التَّقْلِيدَ إِنْ كَانَ أَخْذًا بِقَوْلِ الْغَيْرِ مِنْ غَيْرِ حُجَّةٍ وَلَا جَزْمٍ بِهِ فَلَا يَكْفِي إِيمَانُ الْمُقَلِّدِ قَطْعًا، لِأَنَّهُ لَا إِيمَانَ مَعَ أَدْنَى تَرَدُّدٍ فِيهِ، وَإِنْ كَانَ التَّقْلِيدُ أَخْذَ قَوْلِ الْغَيْرِ بِغَيْرِ حُجَّةٍ لٰكِنْ جَزْمًا فَيَكْفِي إِيمَانُهُ عِنْدَ الْأَشْعَرِيِّ وَغَيْرِهِ، انْتَهَى. وَيُؤَيِّدُهُ أُصُولُ أَهْلِ السُّنَّةِ "مِنْ أَنَّ الْإِيمَانَ هُوَ التَّصْدِيقُ بِمَا جَاءَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عِنْدِ اللهِ تَعَالَى وَالْإِقْرَارُ بِهِ، عَلَى مَا اخْتَارَهُ بَعْضُ أَئِمَّةِ الْحَنَفِيَّةِ كَشَمْسِ الْأَئِمَّةِ السَّرَخْسِيِّ وَفَخْرِ الْإِسْلَامِ الْبَزْدَوِيِّ، خِلَافًا لِجُمْهُورِ الْمُحَقِّقِينَ، وَمِنْهُمُ الشَّيْخُ أَبُو مَنْصُورٍ الْمَاتُرِيدِيُّ وَمُعْظَمُ الْأَشَاعِرَةِ، حَيْثُ ذَهَبُوا إِلَى أَنَّهُ التَّصْدِيقُ بِالْقَلْبِ فَقَطْ، وَالْإِقْرَارُ شَرْطٌ لِإِجْرَاءِ أَحْكَامِ الْإِسْلَامِ فِي الدُّنْيَا.

250 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 132.

Bu konuda gerçek, imam Subki'nin zikrettiği gibidir: "Eğer taklid, delilsiz ve kesin olarak inanmadan bir başkasının sözünü almak şeklinde ise, bu durumda kesinlikle bu tür bir mukallidin imanı yeterli olmaz. Zira iman esaslarında en ufak bir tereddüt hâsıl olması halinde orada imandan söz edilemez. Eğer taklid, delilsiz ancak kesin inanarak bir başkasının sözünü almak ise, bu durumda mukallidin imanı, imam Eşari ve diğerlerine göre yeterli olur." Bu görüşü, "iman, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in Allah katından getirdiği şeyleri tasdik etmek ve dil ile de ikrar etmektir" şeklindeki ehl-i sünnetin kuralları da desteklemektedir. Nitekim imanın "tasdik ve ikrar" olduğunu Şemsu'l-eimme Serahsi[251] ve Fahru'l-İslam Pezdevi[252] gibi bazı Hanefi âlimleri tercih etmiştir. Ancak muhakkik âlimlerin çoğunluğu imanın tanımında aksi görüştedirler. Bunlardan biri de Ebu Mansur el-Maturidi ile Eşarilerin çoğunluğudur. Onlar, imanın "sadece kalp ile tasdikten ibaret olduğunu; ikrarın ise dünyada İslam ahkâmını icra edebilmek için şart olduğunu" benimsemişlerdir.

وَخُلَاصَةُ الْكَلَامِ فِي هٰذَا الْمَقَامِ: أَنَّ إِيمَانَ الْمُقَلِّدِ صَحِيحٌ عِنْدَ الأَئِمَّةِ الْأَرْبَعَةِ وَإِنْ كَانَ عَاصِيًا بِتَرْكِ الْإِسْتِدْلَالِ، وَنُقِلَ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ أَنَّ شَرْطَ صِحَّةِ إِيمَانِهِ أَنْ يَعْرِفَ كُلَّ مَسْئَلَةٍ بِدَلَالَةٍ عَقْلِيَّةٍ، زَادَ الْمُعْتَزِلَةُ وَأَنْ يُعَبِّرَ عَنْهُ بِلِسَانِهِ وَيُجَادِلَ خَصْمَهُ فِي بُرْهَانِهِ.

Bu makamda sözün özü şudur: İstidlali terk etmekle günahkâr olsa da, mukallidin imanı dört mezhebe göre sahihtir. İmam Eşari'den "mukallidin imanının sahih olmasının şartı, her meseleyi akli delilleriyle bilmesidir" şeklinde bir görüş nakledilmiştir. Mutezile ise buna "delilini dili ile söylemesi ve hasmının getirdiği delilleri müzakere etmesidir" şeklinde bir ilave yapmıştır.[253]

251 Serahsî, Usul, 1/60. Ayrıca imam Serahsî'nin hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 36/544.

252 Pezdevî, Usulu'd-Din, 145-151, Mesele: 37. Ayrıca imam Pezdevî'nin hayatı ilę ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 34/266.

253 Delilleri bilen veya meselelere delil getiren ya da hasmın getirdiği delileri müzakere edebilen kişi, mukallid olmaz. Aksine tam bir kelamcı olur.

42. Beyt

وَمَا عُذْرٌ لِذِى عَقْلٍ بِجَهْلٍ * بِخَلَّاقِ الْأَسَافِلِ وَالْأَعَالِي

Akıl sahibi bir kişi için alt ve üst âlemlerin yaratıcısını bilmemekte hiçbir mazeret yoktur.

اِعْلَمْ أَنَّ حَدَّ الْجَهْلِ مَعْرِفَةُ الْمَعْلُومِ عَلَى خِلَافِ مَا هُوَ بِهِ، وَ حَدَّ الْعِلْمِ مَعْرِفَةُ الْمَعْلُومِ عَلَى مَا هُوَ بِهِ، عَلَى مَا ذَكَرَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ.

وَ"الْعَقْلُ": غَرِيزَةٌ يَتْبَعُهَا الْعِلْمُ بِالضَّرُورِيَّاتِ عِنْدَ سَلَامَةِ الْآلَاتِ، وَاخْتُلِفَ فِي مَحَلِّهِ، فَقِيلَ: الدِّمَاغُ، وَنُورُهُ فِي الْقَلْبِ حَتَّى يُدْرِكُ الْغَائِبَاتِ، وَكَمَالُهُ أَنْ يُنْجِيَ صَاحِبَهُ مِنْ مَلَامَةِ الدُّنْيَا وَنَدَامَةِ الْعُقْبَى. وَقَدْ قِيلَ: إِنَّ الْعَقْلَ حَيَاةُ الْأَرْوَاحِ كَمَا أَنَّ الرُّوحَ حَيَاةُ الْأَشْبَاحِ. وَسُئِلَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنْ مَعْدَنِ الْعَقْلِ فَقَالَ: "اَلْقَلْبُ، وَإِشْرَاقُهُ إِلَى الدِّمَاغِ"، وَهُوَ خِلَافُ مَا ذَكَرَهُ الْحُكَمَاءُ، وَقَوْلُ عَلِيٍّ أَعْلَى عِنْدَ الْعُلَمَاءِ، وَرَدَ فِي بَعْضِ الْأَخْبَارِ أَنَّ الْجَهْلَ أَقْرَبُ إِلَى الْكُفْرِ مِنْ بَيَاضِ الْعَيْنِ إِلَى سَوَادِهَا.

Bil ki, cehlin tanımı, malumu olduğunun aksine bilmektir. Bilginin tanımı ise, malumu olduğu gibi bilmektir. Nitekim bu hususu İbn Cemâa böylece zikretmiştir.[254] Akıl, (göz, kulak vb.) aletlerin sağlam olması halinde zaruri şeyleri

254 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 138.

bilmenin peşinden geldiği bir içgüdüdür. Aklın yeri hakkında ihtilaf edilmiştir. Denildi ki aklın yeri beyindir ancak nuru/ışığı kalptedir. Böylece gaip olan şeyleri idrak eder/anlar. Aklın kemal bulması ise, dünyada sahibini kınanacak duruma düşmekten, ahirette de pişman olmaktan kurtarmasıdır. Yine denildi ki, nasıl ki ruh bedenlere hayat veriyorsa, akıl da ruhlara hayat verir. Hz. Ali'ye (Radiyallâhu Anh) aklın yeri sorulduğunda şöyle dedi: **"Aklın yeri kalptir, ancak ışıkları beyne ulaşır."** Hz. Ali'nin (Radiyallâhu Anh) bu sözü, filozofların söylediklerine aykırıdır. Ancak Hz. Ali'nin (Radiyallâhu Anh) sözü, âlimler katında filozofların sözlerinden çok üstündür. Bazı hikmetli sözler arasında şu söz de yer alır: Cehalet, gözün beyazının siyahına yakınlığından küfre daha çok yakındır.

ثُمَّ اعْلَمْ- أَنَّهُ سُبْحَانَهُ رَكَّبَ الْعَقْلَ بِلَا شَهْوَةٍ فِي الْمَلَائِكَةِ، وَرَكَّبَ الشَّهْوَةَ بِلَا عَقْلٍ فِي الْبَهَائِمِ، وَرَكَّبَهُمَا فِي بَنِي آدَمَ، فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ عَلَى شَهْوَتِهِ أُلْحِقَ بِالْمَلَائِكَةِ بَلْ أَكْمَلُ، وَمَنْ غَلَبَتْ شَهْوَتُهُ عَلَى عَقْلِهِ فَهُوَ فِي مَرْتَبَةِ الْبَهَائِمِ بَلْ أَسْفَلُ.

ثُمَّ قَالَ (ابْنُ جَمَاعَةَ): "وَالْعَقْلُ يُوجِبُ الْمَعْرِفَةَ (بِاللهِ) مَعَ الْبُلُوغِ، وَالْجَهْلُ عُذْرٌ خِلَافًا لِلْحَنَفِيَّةِ وَالْمُعْتَزِلَةِ"، اِنْتَهَى.

Bil ki, yüce Allah (Celle Celâluhu) meleklere şehvet olmaksızın sadece aklı terkip etmiştir. Hayvanlara akıl olmaksızın şehveti terkip etmiştir. İnsanlara ise hem aklı hem de şehveti terkip etmiştir. Bu itibarla insanlardan kimin aklı şehvetine galip gelirse, o meleklere katılır; belki meleklerden daha ekmel bir hale gelir. Kimin de şehveti aklına galip gelirse, o hayvanlar mertebesinde olur; belki de onlardan daha da aşağı bir konumda olur.

Daha sonra İbn Cemâa şöyle demiştir: **"Akıl, buluğla birlikte yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı bilmeyi/tanımayı gerektirir. Ancak cehalet, (Eşarilere göre) bu konuda mazeret olarak kabul edilir. Şu kadar var ki, Hanefiler ile Mutezile mezhebi mensupları bu konuda aksi görüştedirler."**[255]

---

255 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 135.

وَالْمَعْنَى: أَنَّهُ لَا عُذْرَ لِصَاحِبِ عَقْلٍ أَيْ كَامِلٍ بَلَغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ أَنْ يَجْهَلَ صَانِعَهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، أَيِ الْعُلْوِيَّاتِ وَالسُّفْلِيَّاتِ الدَّالَّةَ عَلَى صَانِعِهَا وَخَالِقِهَا وَمُبْدِيهَا وَمُنْشِئِهَا، كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: [وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ]، وَقَالَ تَعَالَى: [أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ]، وَكَمَا قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِينَ:

وَفِي كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ

Beytin manası şöyledir: Kamil akıl sahibi olup da buluğa eren bir kişinin, yerleri ve gökleri yaratan Rabbini bilmemesi için hiçbir mazeret yoktur. Yani sanatkârına, yaratıcısına, yoktan var edenine ve meydana getirenine delalet eden alt ve üst âlemlerin (Rabbini bilmemesi için bir mazereti yoktur). Nitekim yüce Allah (Celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde nice belgeler vardır ki, yanlarından yüzlerini çevirerek geçerler" (Yusuf, 12/105); "Göklerin ve yerin hükümranlığına bakmıyorlar mı?" (A'raf, 7/185). Nitekim bazı arifler şöyle demişlerdir: "Her şeyde Yüce Allah'ı gösteren bir belge vardır; bu belgeler onun bir olduğuna delalet etmektedir."

وَفِي فِطْرَةِ الْخَلْقِ إِثْبَاتُ وُجُودِ الْبَارِي، كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى: [فِطْرَتَ اللهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا]، وَكَمَا قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ]، وَيَدُلُّ عَلَيْهِ قَضِيَّةُ الْمِيثَاقِ أَيْضًا، وَيُشِيرُ إِلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى: [وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللهُ] وَلِهٰذَا لَمْ يُبْعَثِ الْأَنْبِيَاءُ إِلَّا لِلتَّوْحِيدِ، لَا لِإِثْبَاتِ وُجُودِ الصَّانِعِ كَمَا يُشْعِرُ بِهِ قَوْلُهُ تَعَالَى: [قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ]، فَالْكُفَّارُ لَمْ يَكُونُوا شَاكِّينَ فِي وُجُودِ الصَّانِعِ، وَإِنَّمَا كَفَرُوا بِالْقَوْلِ بِتَعَدُّدِ الْآلِهَةِ، مُعَلِّلِينَ بِأَنَّ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللهِ وَأَنَّهُمْ لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللهِ زُلْفَى.

Varlıkların fıtratında yüce Yaratıcı'nın mevcudiyetinin isbatı vardır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâlühu) şöyle buyurmuştur: **"Resulüm! Sen yüzünü hanîf olarak dine), Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. (Allah**[2]'ın yaratışında değişme yoktur)" (Rum, 30/30). Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) de şöyle buyurmuştur: **"Her doğan çocuk fıtrat (İslam) üzere doğar."**[256] Nitekim (elestü bezminde alınan) misak hadisesi de[257] buna delalet eder. Ayrıca yüce Allah (Celle Celâlühu)'ın şu buyruğu da bu manaya işaret etmektedir: **"And olsun ki onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye sorsan, 'Allah'tır' derler"** (Lokman, 31/325). İşte bu nedenle yüce Allah (Celle Celâlühu), peygamberleri sadece tevhidi yerleştirmek üzere göndermiştir; yoksa Yaratıcı'nın varlığını isbat için göndermiş değildir. Nitekim bu hususu Yüce Allah (Celle Celâlühu)'ın şu buyruğu açıkça haber veriyor: **"Onlara peygamberleri 'gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığında şüphe mi var! Hayır böyle bir şüphe yoktur' dediler"** (İbrahim, 14/10). Çünkü kâfirler, yüce Yaratıcı'nın varlığından şüphe etmiyorlardı. Ancak onlar, **"birden fazla ilahın var olduğunu"** söylemeleri sebebiyle kâfir olmuşlardı. Bu inançlarını da şöyle gerekçelendiriyorlardı: **"Bu ilahlar yüce Allah katında bizlerin şefaatcılarıdır, yine bu ilahlar bizleri Allah'a yaklaştırıyorlar"** (diye kulluk ediyoruz demekteydiler).[258]

وَخُلَاصَةُ الْمَسْئَلَةِ: أَنَّ الْعَاقِلَ الَّذِي لَمْ تَبْلُغْهُ الدَّعْوَةُ هَلْ يَجِبُ عَلَيْهِ الْإِيمَانُ بِاللهِ تَعَالَى أَمْ لَا؟ وَإِذَا لَمْ يُؤْمِنْ هَلْ يُخَلَّدُ فِي النَّارِ أَمْ لَا؟ وَفِيهِ خِلَافٌ بَيْنَ مَشَايِخِ الْحَنَفِيَّةِ، فَعَنْ عَامَّتِهِمْ نَعَمْ، وَهُوَ مَرْوِيٌّ عَنِ الْإِمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ، فَقَدْ رَوَى الْحَاكِمُ الشَّهِيدُ فِي الْمُنْتَقَى عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ أَنَّهُ قَالَ: "لَا عُذْرَ لِأَحَدٍ فِي الْجَهْلِ بِخَالِقِهِ، لِمَا يَرَى مِنْ خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَخَلْقِ نَفْسِهِ وَسَائِرِ مَخْلُوقَاتِ رَبِّهِ". وَعَنْ أَبِي حَنِيفَةَ

256 Buhari, Cenaiz, 1385; Müslim, Kader, 2658. Hadiste geçen "fıtrat" kelimesi İslam anlamındadır. Zira Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: **"Dikkat edin ki, Rabbim bana öğrettiklerinden bilmediklerinizi bugün size öğretmemi emretti. Buyurdu ki, bir kula verdiğim her mal helâldir.** ***Ben kullarımın hepsini Müslüman olarak yarattım.*** **Ama onlara şeytanlar gelerek kendilerini dinlerinden alıp götürdüler..."** Müslim, Cennet, 2865.

257 Bkz. A'raf, 7/172.

258 Bkz. Zümer, 39/3.

أَيْضًا أَنَّهُ قَالَ: "لَوْ لَمْ يَبْعَثِ اللهُ رَسُولًا لَوَجَبَ عَلَى الْخَلْقِ مَعْرِفَتُهُ بِعُقُولِهِمْ". وَفِي ظَاهِرِ الرِّوَايَةِ عَنْهُ: أَنَّهُ "لَوْ لَمْ يَعْرِفْ رَبَّهُ وَمَاتَ يُخَلَّدُ فِي النَّارِ". وَقَالَ أَبُو الْيُسْرِ الْبَزْدَوِيُّ مِنْهُمْ: لَا يَجِبُ عَلَيْهِ، وَيُعْذَرُ لَوْ لَمْ يُؤْمِنْ، وَبِهِ قَالَ الْأَشْعَرِيُّ، وَهُوَ رِوَايَةٌ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ. وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ بِوُجُوبِهِ عَلَيْهِ، اِلَّا أَنَّهُ لَا يُعَذَّبُ بِهِ، كَمَا هُوَ رِوَايَةٌ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، فَيَكُونُ عَاصِيًا لِقَوْلِهِ تَعَالَى [وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا]، عَلَى أَنَّ الْجُمْهُورَ حَمَلُوا نَفْيَ الْعَذَابِ عَلَى عَذَابِ الْإِسْتِئْصَالِ فِي الدُّنْيَا، لَا عَلَى الْعَذَابِ فِي الْعُقْبَى، وَبَعْضُهُمْ جَعَلُوا الرَّسُولَ مَا يَشْمَلُ الْعَقْلَ أَيْضًا. وَأَجْمَعُوا عَلَى أَنَّهُ فِي أَحْكَامِ الشَّرْعِ مَعْذُورٌ.

Bu konunun özü şöyledir: İslam daveti kendisine ulaşmamış olan akıllı bir kişiye, Allah (Celle Celâluhu)'a iman etmek vacip midir, yoksa vacip değil midir? Eğer iman etmezse cehennemde ebedi kalır mı, kalmaz mı? Bu konuda Hanefi âlimleri arasında ihtilaf vardır.

1- Onların genel çoğunluğu bu sorulara "evet" diye cevap vermişlerdir.[259] Bu da İmam Azam Ebu Hanife'den nakledilmiştir. Hakim eş-Şehid 'el-Münteka' isimli eserinde İmam Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: **"Yüce Rabbinin hem gökleri ve yeri, hem kendisini hem de diğer mahlukatı nasıl yarattığını gören hiç kimsenin yaratıcısını bilmeme gibi bir özrü olamaz."** Aynı şekilde İmam Ebu Hanife'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Allah (Celle Celâluhu), hiçbir peygamber göndermeseydi dahi, insanların akıllarıyla yüce Allah (Celle Celâluhu)'ı bilip tanımaları gerekirdi."** Zahiru'r-Rivaye kitaplarında (İmam Muhammed) İmam Ebu Hanife'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: **"Akıllı bir kişi, Rabbini tanımadan ölürse, cehennemde ebedi kalır."**[260]

---

259 Yani Hanefilerin genel çoğunluğu İslam daveti kendisine ulaşmamış olan akıllı bir kişiye, Allah'a iman etmek vaciptir; eğer iman etmezse cehennemde ebedi kalır, demişlerdir.

260 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Pezdevi, Usuluddin, shf. 207, Mesele: 75; Sabunî, el-Kifaye, shf. 151.

2- Hanefilerden Ebu'l-Yusr el-Pezdevi ise şöyle demiştir: "**İslam daveti kendisine ulaşmamış olan akıllı bir kişiye, Allah (Celle Celâluhu)'a iman etmek vacip değildir. Eğer bu kişi Allah (Celle Celâluhu)'a iman etmezse, mazur görülür.**"[261] İmam Eşari de aynen böyle demiştir. Bu görüş aynı zamanda İmam Ebu Hanife'den de rivayet edilmiştir.

3- Hanefilerden bazıları ise, iman etmek kendisine vacip olur. Ancak iman etmemesi sebebiyle azap edilmez, demiştir. Nitekim böyle bir görüş aynı zamanda İmam Ebu Hanife'den de rivayet edilmiştir. Bu durumda bu kişi, asi olmuş olur. Zira yüce Allah (Celle Celâluhu) "**Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz**" (İsra, 17/15) buyurmuştur. Hâlbuki (Hanefilerin) cumhuru bu ayette belirtilen "azap etmeme" hükmünü, dünyada kendilerine peygamber gönderilmeyen milletlerin "**köklerinin kazınarak tamamen yok olmalarını sağlayacak bir azabın üzerlerine gönderilmeyeceğine**" hamletmiştir. Yoksa ahirette bunlara azap edilmeyecektir, anlamına hamletmemişlerdir. Hanefilerden bazıları ise bu ayette geçen "resul/elçi" kelimesini, aklı da içine alacak şekilde geniş tutmuşlardır.[262] Şu kadar var ki, bütün Hanefiler "Bu kişinin (namaz, oruç, zekât vb.) şeriatın feri hükümlerini yerine getirme konusunda mazur görüleceğinde icma etmişlerdir.

ثُمَّ الصَّبِيُّ الْعَاقِلُ إِذَا كَانَ بِحَالٍ يُمْكِنُهُ الْإِسْتِدْلَالُ هَلْ يَجِبُ عَلَيْهِ مَعْرِفَةُ اللهِ أَمْ لَا؟ قَالَ الشَّيْخُ أَبُو مَنْصُورٍ وَكَثِيرٌ مِنْ مَشَايِخِ الْعِرَاقِ: تَجِبُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ شَيْءٌ قَبْلَ الْبُلُوغِ، وَأَمَّا إِذَا أَسْلَمَ قَبْلَ الْبُلُوغِ (فَـ)يَكُونُ إِيمَانُهُ صَحِيحًا، وَارْتِدَادُهُ يَكُونُ ارْتِدَادًا. وَأَمَّا الصَّبِيُّ الَّذِي لَا يَعْقِلُ (فَـ)لَا يَكُونُ ارْتِدَادُهُ ارْتِدَادًا، وَإِسْلَامُهُ يَكُونُ إِسْلَامًا[263].

261 Pezdevî, Usulu'd-Din, 207-210, Mesele: 75.

262 Yani kişiye akıl verilince, kendisine peygamber gönderilmiş gibi olur. Dolayısıyla eğer iman etmezse, birinci görüşte ifade edilen ahiret azabıyla karşı karşıya kalır.

263 أَمَّا بِالنِّسْبَةِ إِلَى إِسْلَامِ الصَّبِيِّ الَّذِي لَا يَعْقِلُ فَإِسْلَامُهُ يَكُونُ إِسْلَامًا نَظَرًا لِمَصْلَحَةِ الصَّبِيِّ، لِذَالِكَ فَلَا حَاجَةَ لِلْقَوْلِ بِسُقُوطِ لَفْظَةِ 'لَا' كَمَا قَالَ بَعْضُ الْمُعَلِّقِينَ: «وَلَعَلَّ هُنَا سَقَطَ لَفْظُ 'لَا'». فَيَكُونُ عِنْدَهُمُ الْحُكْمُ عَلَى الصَّبِيِّ الَّذِي لَا يَعْقِلُ هٰكَذَا: فَكَمَا لَا يَصِحُّ ارْتِدَادُهُ فَكَذَالِكَ لَا يَصِحُّ إِسْلَامُهُ. اُنْظُرْ تُحْفَةَ الْأَعَالِي ص 57 .

Akıllı (ve temyiz yaşına gelmiş) bir çocuk, Allah (Celle Celâluhu)'ın varlığına delil getirebilme imkânına sahip bir durumda ise, kendisine Allah (Celle Celâluhu)'a iman etmek vacip olup olmadığı sorusuna Şeyh Ebu Mansur ile Irak âlimlerinin çoğunluğu 'evet vacip olur' demişlerdir. Diğer bazıları ise buluğ çağına ulaşmadığı müddetçe kendisine hiçbir şey vacip değildir, demişlerdir. Şu kadar var ki, akıllı ve temyiz yaşına gelmiş bir çocuk, buluğ çağına ulaşmadan Müslüman olursa, imanı sahih olur. Şayet böyle birisi (Allah (Celle Celâluhu) korusun) irtidat ederse, irtidadı da geçerli olur. Aklı ermeyen yani henüz temyiz yaşına gelmemiş bir çocuğun irtidadı ise, irtidat olarak kabul edilmese de, İslam'ı İslam olarak kabul edilir."[264]

264 Bazı haşiyelerde bu hüküm, "henüz temyiz yaşına gelmemiş bir çocuğun irtidadı, irtidat olarak kabul edilmediği gibi, İslam'a girmesi halinde de Müslümanlığı kabul edilmez" şeklinde yer almaktadır. Ancak biz birinci görüşü tercih ederek böyle tercüme ettik. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 75.

43. Beyt

وَمَا إِيمَانُ شَخْصٍ حَالَ بَأْسٍ * بِمَقْبُولٍ لِفَقْدِ الْإِمْتِثَالِ

Kişinin, ölümün şiddet ve sekeratı sırasında yapacağı iman, "iman edin" emrine tam olarak uyulmadığı için makbul değildir.

"حَالَ بَأْس" بِسُكُونِ الْهَمْزَةِ وَإِبْدَالِهِ وَبِالْمُوَحَّدَةِ فِي أَوَّلِهِ، وَنُصِبَ "حَالَ" عَلَى أَنَّهُ ظَرْفٌ، وَلَمْ يَقُلْ "يَأْس" بِالْيَاءِ التَّحْتِيَّةِ لِمُوَافَقَةِ قَوْلِهِ تَعَالَى [فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا]، وَأَصْلُ "الْبَأْس": اَلشِّدَّةُ وَالْمَضَـرَّةُ، وَالْمُرَادُ بِهِ هُنَا: سَكَرَاتُ الْمَوْتِ وَمُعَايَنَةُ الْعَذَابِ، وَيَسْتَوِي فِيهِ الْإِيمَانُ وَالتَّوْبَةُ، كَمَا هُوَ ظَاهِرُ الْقُرْآنِ، حَيْثُ قَالَ اللهُ تَعَالَى [وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّى إِذَا حَضَـرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ]. وَقَدْ قَالَ فِيهِ الْبَغَوِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ: إِنَّهُ لَا تُقْبَلُ تَوْبَةُ عَاصٍ وَلَا إِيمَانُ كَافِرٍ اذَا تَيَقَّنَ الْمَوْتَ. وَيُؤَيِّدُ مَا قَالَهُ إِنَّ مِنْ شَرْطِ التَّوْبَةِ عَنِ الذَّنْبِ الْعَزْمَ عَلَى أَنْ لَا يَعُودَ إِلَيْهِ، وَذٰلِكَ إِنَّمَا يَتَحَقَّقُ مَعَ ظَنِّ التَّائِبِ التَّمَكُّنَ مِنَ الْعَوْدِ، وَأَيْضًا فَلَا شُبْهَةَ أَنَّ كُلَّ مُؤْمِنٍ عَاصٍ يَنْدَمُ عِنْدَ الْيَأْسِ، وَقَدْ وَرَدَ 'أَنَّ التَّائِبَ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ' فَيَلْزَمُ مِنْهُ أَنْ لَا يَدْخُلَ أَحَدٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ النَّارَ، وَقَدْ ثَبَتَ أَنَّ بَعْضَهُمْ يَدْخُلُونَهَا، وَأَيْضًا نَحْنُ مُكَلَّفُونَ بِالْإِيمَانِ الْغَيْبِيِّ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ]، وَذٰلِكَ

الْوَقْتُ لَا يَكُونُ الْإِيمَانُ الْغَيْبِيُّ، فَلَا يَصِحُّ، وَأَمَّا مَا أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ [إِنَّ اللهَ يَقْبَلُ تَوْبَةَ الْعَبْدِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ] فَيَشْمَلُ تَوْبَةَ الْمُؤْمِنِ وَالْكَافِرِ، وَالْمُرَادُ بِالْغَرْغَرَةِ هُوَ حَالُ الْيَأْسِ وَوَقْتُ الْبَأْسِ، وَبَعْدَ تَحَقُّقِهِ لَمْ يُتَصَوَّرْ مِنْهُمَا الْإِمْتِثَالُ فِي الْأَفْعَالِ عَقْلًا وَنَقْلًا، كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ [وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ] فَقَوْلُ الشَّارِحِ الْقُدْسِيِّ: "وَهٰذَا بِخَلَافِ تَوْبَةِ الْعَاصِي لِلْحَدِيثِ الْمَذْكُورِ" لَيْسَ فِي مَحَلِّهِ، وَكَذَا قَوْلُ ابْنِ جَمَاعَةَ وَجَزْمُهُ فِي الْمَسْأَلَةِ "بِأَنَّ إِيمَانَ الْكَافِرِ إِذَا رَأَى مَوْضِعَهُ مِنَ النَّارِ غَيْرُ مَقْبُولٍ، وَتَوْبَةَ الْعَاصِي فِي تِلْكَ الْحَالَةِ مَقْبُولَةٌ"، ثُمَّ قَالَ (ابْنُ جَمَاعَةَ): "فَإِنْ قُلْتَ مَا الْفَرْقُ؟ قُلْتُ: اِنْسِحَابُ حُكْمِ الْإِيمَانِ" اِنْتَهَى.

Metinde "hale be's" terkibinde geçen "be's" kelimesi, hemzesinin sükûnuyla ve elife kalbedilmesiyle okunur. Ayrıca ilk harfi olan bâ'nın da alttan tek noktasıyladır.[265] "Hâle" kelimesi ise zarfiyet üzere mansuptur. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyitte yüce Allah (celle celâluhu)'ın **"(Şiddetli azabımızı gördüklerinde: 'Yalnız Allah'a inandık; O'na koştuğumuz eşleri inkâr ettik' dediler). Ancak bizim şiddetli azabımızı (be's) görüp de öyle inanmaları kendilerine fayda vermedi"** (Ğafir, 40/85) buyruğuna muvafakat etmek için alttan iki noktalı olan **"ye's"** kelimesini kullanmadı. (Aksine buyruğa tam muvafakat etmek için "be's" kelimesini kullandı). "Be's" kelimesi aslında "şiddet ve zarar" anlamındadır. Burada bu kelime ile murat edilen ise sekeratu'l-mevt/can çekişme anı ile azabı müşahede etme durumudur. Kur'ân-ı Kerim'in zahiri/açık ifadesinde olduğu gibi sekeratu'l-mevt halinde (kabul edilmeme yönünden) iman ve tövbe eşittir. Zira yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Kötülükleri işleyip dururken, ölüm kendisine geldiği zaman 'şimdi tövbe ettim' diyenler ile kâfir olarak ölenlerin tövbesi makbul değildir"** (Nisa, 4/18). İmam Beğavî bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle demiştir: **"Öleceğini yakinen anlayan asi kişinin tövbesi**

---

265 Yani bu kelimenin ilk harfi "ba" harfi olup "be's" diye okunmalı; ilk harfi "yâ" değildir. Bu nedenle "ye's" diye okunmamalıdır.

ile kâfirin imanı makbul değildir."[266] Nitekim Beğavi'nin bu söylediğini şu husus da teyid etmektedir: "Günahtan tövbe etmenin şartlarından biri de günaha bir daha dönmemeye azmetmektir. Azim ve kararlılık ise, günahtan tövbe eden kişinin aynı günaha dönmeye güç ve imkân bulacağını bilmesi durumunda gerçekleşir. (Hâlbuki can çekişirken azabı görmüş ve kesin olarak öleceğini anlamış kişinin tekrar günaha dönme imkânı da olmaz, kararlılığı da olamaz.) Ayrıca şüphe yok ki, her asi mümin, ye's halinde[267] yaptıklarından ötürü pişmanlık duyar. (Hadiste geldiği üzere 'pişmanlık da tövbedir.')"[268] Bir hadis-i şerifte de şöyle gelmiştir: "Günahtan tövbe eden, günahı hiç işlememiş gibi olur."[269] Dolayısıyla bu hadislerden asi hiçbir müminin cehenneme girmemesi gerekir. Hâlbuki bazı asi müminlerin cehenneme gireceği (ayet ve hadislerle) sabittir. Yine biz insanlar yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "gaybe iman ederler" (Bakara, 2/3) buyruğu gereği gaybî imanla mükellef tutulduk. Hâlbuki sekeratu'l-mevt/can çekişme hali ile azabı müşahede etme durumunda gaybî iman olmaz. (Aksine gözle görerek iman edilmiş olur). Dolayısıyla sekeratu'l-mevt/can çekişme halinde ne iman ne de tövbe sahih/geçerli olur. Tirmizi'nin İbn Ömer (Radiyallâhu Anh)'tan "Muhakkak yüce Allah (Celle Celâluhu), canı boğazına gelmedikçe kulunun tövbesini kabul eder"[270] diye tahric ettiği bu hadise gelince, bu hadis, kâfirin de müminin de tövbesini içine alır. Hadis-i şerifte geçen "gargara" kelimesi ile murat, sekeratu'l-mevt durumunda hâsıl olan ölümün şiddeti ve hayattan ümidini kesme vaktidir. Bu durum gerçekleştikten sonra da akıl ve nakil itibariyle ne kâfirden ne de müminden fiillere/emirlere imtisal etmeleri tasavvur edilemez. Nitekim Yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "Eğer onlar geri döndürülseler, yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler." (Enam, 6/28)

---

266 Beğavî, Tefsir, 1/587, Sure: Nisa, 4/18.

267 **Ye's:** Yaşamaktan ümidini kesmek ve öleceğini anlamaktır.

268 İbn Mace, Zühd, 4252; Ahmed, Müsned, 3568; Beyhaki, Şuabu'l-İman, 6629; Taberani, el-Mucemu'l-Evsad, 101, 5864, 6799; Taberani, el-Mucemu's-Sağir, 80, 186; el-Mucemu'l-Kebir, 101, 775.

269 İbn Mace, Zühd, 4250; Beyhaki, Şuabu'l-İman, 6780.

270 Tirmizi, Deavat, 3537; İbn Mace, Zühd, 4253.

Şarih Kutsi'nin, "Gargara halinde kâfirin imanının kabul edilmemesi doğrudur. Ancak (biraz yukarıda) zikredilen hadis nedeniyle bu durumdaki günahkâr müminin tövbesi kabul edilir" şeklindeki sözü, yerinde bir söz değildir. Aynı şekilde İbn Cemâa'nin "kâfirin, ateşteki yerini gördüğünde yaptığı imanı makbul değildir. Ancak bu durumdaki günahkâr müminin tövbesi makbuldür[271]" şeklindeki sözü ve bu hükmü kesin bir dille ifade etmesi de, yerinde değildir. İbn Cemâa daha sonra da şöyle demiştir: "Şayet 'ikisi arasında ne fark vardır' dersen ben de derim ki, iman etme hükmünün çekilip alınmasıdır/kaldırılmasıdır."[272]

وَلَا يَخْفَى أَنَّ انْسِحَابَ حُكْمِ الْإِيمَانِ لَا يَقْتَضِي أَنَّ حَالَ الْيَأْسِ تُقْبَلُ التَّوْبَةُ مِنَ الْعِصْيَانِ، وَمِنَ الْقَوَاعِدِ أَنَّ مُعَارَضَةَ النَصِّ بِالدَّلِيلِ الْعَقْلِيِّ غَيْرُ مَقْبُولَةٍ عِنْدَ الْأَعْيَانِ.

وَأَمَّا قَوْلُ الشَّارِحِ: "إِنَّ عَلَيْهِ أَئِمَّةَ بُخَارَى مِنَ الْحَنَفِيَّةِ وَجَمْعًا مِنْ مُتَأَخِّرِي الشَّافِعِيَّةِ كَالسُّبْكِيِّ وَالْبُلْقِينِيِّ" فَعَلَى تَقْدِيرِ صِحَّتِهِ يَحْتَاجُ إِلَى ظُهُورِ حُجَّتِهِ.

Şüphesiz ki, **"iman etme hükmünün kaldırılmasının"**, hayattan ümidi kesme durumunda günahtan tövbenin kabul edileceğini gerektirmeyeceği ehline gizli değildir. Ayrıca büyük âlimlerimiz katında 'nasslara, aklî bir delil ile muaraza edilmesinin kabul edilmeyeceği' hususu da temel kurallardandır.[273]

---

271 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, s. 142.

272 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 142. Kâfirin, bu durumda yapacağı imanının kabul edilmeyişi ile aynı durumdaki günahkâr müminin tövbesinin kabul edilmesi arasında nasıl bir fark vardır? Zira her ikisi de azabı fiilen görmüş durumdadır. Dolayısıyla her ikisi de gaybi olarak değil, görerek iman etmiş veya görerek tövbe etmiş olurlar. Birinden kabul edilirken diğerinden niye kabul edilmiyor? İbn Cemâa buna şöyle cevap veriyor: Azap görülünce 'iman edin' emrinin hükmü kaldırıldığı için iman kabul edilmiyor. Müminde ise iman vardır. Dolayısıyla tövbesi kabul edilir.

273 Sekeratu'l-mevt durumundaki asilerin, yapacakları tövbelerinin kabul edileceğini söylemek, nassa akıl ile muaraza etmek anlamına gelmez. Belki bu yukarıda verilen İbn Ömer hadisi ile

Şarihlerden birinin, "Hayattan ümidi kesme vaktinde 'günahkâr müminin tövbesinin kabul edileceği' şeklindeki görüş, aynı zamanda Hanefilerden Buhara âlimleri ile başta Subkî ve Bulkini olmak üzere pek çok müteaahhir Şâfiî âlimin de görüşüdür" şeklindeki sözüne gelince, böyle olduğu sahih kabul edilse bile bu görüşün delilinin açıklanmasına ihtiyaç vardır.[274]

"Allah, kullarının tövbesini kabul eder" (Tövbe, 9/104) ayetinin umumunun bir gereğidir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 76.

274 Ali el-Kari, görüldüğü üzere burada can boğaza geldiği esnada günahkâr müminin tövbesinin makbul olmayacağını ispatlamaya çalışmaktadır. Ancak Hanefi/Maturidi mezhebinde sahih olan görüş, can boğaza geldiği esnada günahkâr müminin tövbesinin makbul olacağıdır. Kâfirin imanının makbul olmayacağında ise ittifak vardır.

44. Beyt

وَمَا أَفْعَالُ خَيْرٍ فِي حِسَابٍ ❊ مِنَ الْإِيمَانِ مَفْرُوضَ الْوِصَالِ

(Namaz, zekât, oruç vb.) imana vasledilmesi farz kılınan hayırlı/salih ameller, imanın aslından sayılmamıştır.[275]

نَصْبُهُ (أَيْ مَفْرُوضَ الْوِصَالِ) عَلَى الْحَالِ.

وَالْمَعْنَى: لَيْسَتِ الْعِبَادَاتُ الْمَفْرُوضَةُ مَحْسُوبَةً مِنَ الْإِيمَانِ وَلَا دَاخِلَةً فِي أَجْزَائِهِ، حَالَ كَوْنِهَا مَفْرُوضًا وَصْلُهَا بِالْإِيمَانِ عَلَى وَجْهِ الْإِسْتِحْسَانِ، فَإِنَّهَا وَإِنْ لَمْ تَكُنْ مِنْ مَفْهُومِ الْإِيمَانِ إِلَّا أَنَّ الْإِيمَانَ بِهَا مُحَتَّمٌ، وَالْإِتْيَانَ بِهَا مُتَّصِلَةً فَرْضٌ لَازِمٌ، لِأَنَّهَا لَا يُعْتَدُّ بِهَا بِدُونِهِ بِاتِّفَاقِ أَهْلِ الْحَقِّ.

Metinde geçen **"mefruza'l-visal"** terkibi, hal olmak üzere mansuptur. Beytin manası şöyledir: Farz ibadetlerin, istihsan yoluyla imana vasledilmesi farz olsa da bunlar imandan sayılmadığı gibi, imanın cüzlerine de dâhil değildir. Şu kadar var ki, her ne kadar farz ibadetler, bizatihi imana dâhil olmasalar da bunların farz olduğuna inanmak ve bunları (belirlenen yer ve zamanda belirlendiği

275 Yani bu tür salih amelleri, imanın hemen akabinde yerine getirmek farz olsa da bunlar iman kavramına dâhil edilmemiştir.

şekilde) yerine getirmek farz ve gereklidir. Çünkü hak ehlinin bütününün ittifakıyla iman olmadan yapılan salih ameller geçersizdir.

وَمَا قَالَهُ النَّاظِمُ مِنْ أَنَّ الْأَعْمَالَ غَيْرُ دَاخِلَةٍ فِي الْإِيمَانِ هُوَ مَا عَلَيْهِ أَكَابِرُ الْعُلَمَاءِ الْأَعْيَانِ كَأَبِي حَنِيفَةَ وَأَصْحَابِهِ، وَاخْتَارَهُ إِمَامُ الْحَرَمَيْنِ وَجُمْهُورُ الْأَشَاعِرَةِ، لِمَا مَرَّ مِنْ أَنَّ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ هُوَ التَّصْدِيقُ الْقَلْبِيُّ فَقَطْ، أَوْ هُوَ مَعَ الْإِقْرَارِ بِاللِّسَانِ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin **"ameller, imana dâhil değildir"** şeklinde söylediği görüş, İmam Ebu Hanife ile onun mezhebini benimseyen âlimlerin üzerinde olduğu bir görüştür. İmamu'l-Haremeyn (Cüveyni)[276] ile Eşarilerin çoğunluğu da bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü daha önce de geçtiği üzere iman, ya sadece kalp ile tasdik ya da kalp ile tasdik ve dil ile de ikrardır.

وَمَذْهَبُ مَالِكٍ وَالشَّافِعِيِّ وَالْأَوْزَاعِيِّ وَهُوَ الْمَنْقُولُ عَنِ السَّلَفِ وَكَثِيرٍ مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ، وَنَقَلَهُ فِي "شَرْحِ الْمَقَاصِدِ" عَنْ جَمِيعِ الْمُحَدِّثِينَ، وَفِي "شَرْحِ الْعَقَائِدِ" عَنْ جُمْهُورِهِمْ أَنَّهَا دَاخِلَةٌ فِي الْإِيمَانِ.

وَالظَّاهِرُ كَمَا قَالَ بَعْضُ الْمُحَقِّقِينَ إِنَّ مُرَادَهُمْ أَنَّهَا دَاخِلَةٌ فِي الْإِيمَانِ الْكَامِلِ، لَا أَنَّهُ يَنْتَفِي الْإِيمَانُ بِانْتِفَائِهَا، كَمَا هُوَ مَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ وَالْخَوَارِجِ.

İmam Malik, Şafiî ve Evzaî'nin mezheplerine göre ise **"farz ibadetler imana dâhildir."** Bu görüş selef-i salihinden ve kelamcıların çoğunluğundan da nakledilmiştir. Şerhu'l-Mekasid isimli eserde ise muhaddislerin tamamının bu görüşte olduğu nakledilmiştir. Şerhu'l-Akaid'de ise muhaddislerin cumhurunun bu görüşte olduğu nakledilmiştir. Bazı muhakkik âlimlerin de dediği gibi zahir

276 Cüveyni'nin hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 8/141.

olan şu ki, onların[277] "farz ibadetler imana dâhildir" sözünden muratları, "farz ibadetler, iman-ı kâmile dâhildir" demektir. Yoksa onların muratları, Mutezile ve Haricilerde olduğu gibi 'farz ibadetler, yok olursa/yapılmaz ise, iman da yok olur' değildir.

فَالنِّزَاعُ فِي الْمَسْئَلَةِ بَيْنَ الْفَرِيقَيْنِ مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ لَفْظِيٌّ، وَكَذَا مَا تَفَرَّعَ عَلَيْهِ مِنْ زِيَادَةِ الْإِيمَانِ وَنُقْصَانِهِ مَعَ الْإِجْمَاعِ عَلَى أَنَّ مَنْ آمَنَ وَمَاتَ قَبْلَ فَرْضِ عَمَلٍ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَاتَ مُؤْمِنًا.

Dolayısıyla ehl-i sünnetin bu iki taifesi arasında bu meseledeki ihtilaf ve çekişme lafzî bir çekişmedir. Aynı şekilde "imanın artıp eksilmesi" meselesindeki ihtilaf da lafzî bir ihtilaftan ibarettir.[278] Zira her iki taife de "iman edip de üzerine herhangi bir amel farz olmadan önce ölen kişinin, mümin olarak öldüğünde" icma etmiştir.

---

277 İmam Malik'ten itibaren sayılan âlimlerin yani Malik, Şafi, Evzaî, selef-i salihin, kelamcıların çoğunluğu, muhaddislerin tamamının veya çoğunluğunun muradı...

278 Bu iki mesele ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 76.

45. Beyt

وَلَا يُقْضَى بِكُفْرٍ وَارْتِدَادٍ * بِعَهْرٍ اَوْ بِقَتْلٍ وَاخْتِزَالِ

Bir kimsenin zina etmesi, adam öldürmesi, gasp veya hırsızlık yapması sebebiyle dinden çıkıp kâfir olduğuna hükmedilemez.

"اَلْعَهْرُ" بِفَتْحِ الْعَيْنِ الْمُهْمَلَةِ: اَلزِّنَا، وَ"الْإِخْتِزَالُ": اَلْإِقْتِطَاعُ، وَالْمُرَادُ: أَخْذُ مَالِ الْغَيْرِ غَصْبًا، أَوْ سَرِقَةً، وَفِي مَعْنَاهُ جَمِيعُ مَظَالِمِ الْعِبَادِ.

وَهٰذَا الْبَيْتُ لِبَيَانِ حُكْمِ الْأَفْعَالِ الْمُحَرَّمَةِ، كَمَا أَنَّ الْبَيْتَ الْأَوَّلَ لِبَيَانِ حُكْمِ الْأَعْمَالِ الْوَاجِبَةِ، فَإِيرَادُ الْوَاوِ فِي مَحَلِّهِ، وَلَيْسَ هٰذَا مَبْنِيًّا عَلَى مَا قَبْلَهُ كَمَا تَوَهَّمَهُ الشَّارِحُ الْقُدْسِيُّ وَقَالَ: "وَكَانَ حَقُّهُ التَّعْبِيرَ بِالْفَاءِ بَدَلَ الْوَاوِ"، نَعَمْ؛ كَانَ الْأَوْلَى أَنْ يُقَدِّمَ (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ) الْقَتْلَ عَلَى الْعَهْرِ، لِيَكُونَ التَّرْتِيبُ الذِّكْرِيُّ عَلَى وَفْقِ التَّرْتِيبِ الرُّتَبِيِّ.

Metinde üzerinde nokta olmayan ayn harfinin fethasıyla geçen **"el-ahr"** kelimesi **"zina"** manasındadır. **"İhtizal"** ise **"gasp ve soygun yapmak"** anlamındadır. Bu kelime ile burada murat edilen ise **"gasp veya hırsızlık"** yoluyla bir başkasının malını almaktır. Kullara yapılan bütün zulümler de **"iktita' (gasp veya soygun yapmak)"** anlamındadır.

Daha önce geçen (44.) beyit, vacip/farz kılınan amellerin hükmünü beyan sadedinde olduğu gibi, bu beyit de haram kılınan fiillerin hükmünü beyan etmektedir. Bu itibarla bu beytin başında **"vav"** harfinin getirilmesi uygun olmuştur. Zira bu beyit, Şarih Kutsi'nin vehmettiği gibi daha önce geçen (44.) beyit üzerine bina edilmiş değildir ki, başında **"vav"** yerine **"fa"** harfinin getirilmesine hakkı olsun.[279] Evet, tertib-i zikrînin, tertib-i rütbiye muvafık olması için nâzımın **"katli (öldürme)"** kelimesini **"ahr (zina)"** kelimesinden önce zikretmesi daha evla olurdu.[280]

وَالْمَعْنَى: لَا يُحْكَمُ بِكُفْرِ أَحَدٍ وَارْتِدَادِهِ بِسَبَبِ ارْتِكَابِ زِنًا أَوْ قَتْلِ نَفْسٍ بِغَيْرِ حَقٍّ أَوْ سَرِقَةٍ وَنَحوِهَا مِنَ الْكَبَائِرِ، وَهٰذَا مَذْهَبُ أَهْلِ السُّنَّةِ، خِلَافًا لِلْخَوَارِجِ حَيْثُ يَقُولُونَ بِكُفْرِ مُرْتَكِبِ الْكَبِيرَةِ وَالصَّغِيرَةِ، وَلِلْمُعْتَزِلَةِ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ لَا يُقْضَى بِكُفْرٍ وَلَا إِيمَانٍ، وَيُثْبِتُونَ الْمَنْزِلَةَ بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ وَيُسَمُّونَهُ "فَاسِقًا" لَا كَافِرًا كَالْخَوَارِجِ، مَعَ أَنَّهُمَا قَائِلَانِ بِأَنَّهُ مُخَلَّدٌ فِي النَّارِ.

Bu beytin manası şöyledir: Zina işlemesi, haksız yere adam öldürmesi, hırsızlık etmesi veya buna benzer büyük günah işlemesi sebebiyle hiçbir kimsenin küfrüne veya dinden çıktığına hükmedilemez. Bu ehlisünnetin görüşüdür. Hariciler buna muhalefet ederek küçük veya büyük günah işleyen kişinin kâfir olduğunu söylediler. Mutezile mezhebi mensupları da buna muhalefet ettiler

279 Şarih Kutsi'ye göre bu beyit bir önceki beyit üzerine bina edildiği için beytin "fe la yukza..." diye başlaması uygun olurdu. Ali el-Kari Hazretlerine göre ise her iki beyit müstakildir. Dolayısıyla beytin "ve la yukza..." şeklinde başlaması yerindedir. Zira "farz amellerin iman kavramına dâhil olup olmaması" ayrı bir mesele; "haram kılınan amellerin/günahların imanı ortadan kaldırması" ise başka bir meseledir. Şarih Kutsi ise "ameller, iman kavramına dâhil değilse; bu durumda 'ameller, imanı ortadan kaldırmaz' hükmü çıkar. Dolayısıyla bu iki beyit birbirini tamamlayan bir mesele olur. Bu itibarla 'fa' ile başlanılması gerekirdi, demektedir."

280 Yani "insan öldürmek", zinadan daha büyük günah olduğu için önce "katl" sonra da "ahr" kelimesinin zikredilmesi daha uygun olurdu. Böylece hem ifadede hem de rütbedeki sıralamaya uyulmuş olunurdu.

ve büyük günah işleyen kişiye, **"ne kâfirdir ne de mümindir"** diye hüküm verilemez, dediler. Yine Mutezile iki menzile arasında bir menzile isbat ediyorlar ve büyük günah işleyen kişiyi **"fasık"** diye isimlendiriyorlar. Ancak Hariciler gibi kâfir diye isimlendirmiyorlar.[281] Şu kadar var ki, her iki fırkada **"bu kişi, (tövbe etmeden ölürse) ebedi cehennemde kalır"** diye söylemektedirler.[282]

وَنَحْنُ نَقُولُ: إِنَّهُ عَاصٍ تَحْتَ الْمَشِيئَةِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ]، وَلَا نَقُولُ إِنَّ الْمَعْصِيَةَ لَا تَضُرُّ مَعَ الْإِيمَانِ كَمَا لَا تَنْفَعُ الطَّاعَةُ مَعَ الْكُفْرِ، عَلَى مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ بَعْضُ أَهْلِ الْبِدْعَةِ، وَتَبِعَهُمُ الْمَلَاحِدَةُ وَالْإِبَاحِيَّةُ وَالْوُجُودِيَّةُ.

Biz ehlisünnet ise **"büyük günah işleyen kişi, asi olup yüce Allah** (Celle celâluhu)'ın **meşieti/dilemesi altındadır"**[283], diyoruz. Çünkü yüce Allah (Celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar"** (Nisa, 4/48, 116). Biz ehlisünnet, bazı bidat ehli gruplarla onlara tabi olan mülhidler, İbahiye ve Vücudiye fırkaları gibi **"küfürle birlikte tâat ve ibadet fayda vermediği gibi, imanla birlikte de masiyet/günah zarar vermez"** demeyiz.

281 Münafıkları bir kenara koyarsak insanlar için iki menzile vardır. Dolayısıyla bir kişi ya mümindir ya da kâfirdir. Mutezile ise "ne kâfirdir ne de mümindir" diyerek üçüncü bir menzile isbat etmişlerdir. Bu menziledeki insana da mümin değil, fasık diyorlar.

282 Şu kadar var ki, Hariciler bu kişinin kâfir kişi gibi azap göreceğini söylerken Mutezile bu kişinin fasık kişi gibi azap göreceğini söylemektedir. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 77.

283 Büyük günahları işleyen kişi, bunları helal kabul etmediği sürece kâfir olmaz. Belki imanı ile mümin, günahı ile de isyankârdır. Ölünce de durumu yüce Allah'ın dilemesine bağlıdır; dilerse affeder, dilerse de azap eder.

46. Beyt

وَمَنْ يَنْوِ ارْتِدَادًا بَعْدَ دَهْرٍ * يَصِرْ عَنْ دِينِ حَقٍّ ذَا انْسِلَالِ

Her kim ki, kısa veya uzun bir süre sonra dinden çıkmaya niyet ederse, hemen o anda hak dinden çıkmış olur.

"مَنْ" شَرْطِيَّةٌ، وَ"يَصِرْ" جَوَابُهَا، وَ"الْانْسِلَالُ": اَلْخُرُوجُ بِخُفْيَةٍ.

وَالْمَعْنَى: أَنَّ مَنْ يَنْوِي الْارْتِدَادَ بَعْدَ مُدَّةٍ طَالَتْ أَوْ قَصُرَتْ يَخْرُجْ بِذٰلِكَ عَنْ دِينِ الْحَقِّ وَالْإِيمَانِ الْمُطْلَقِ فِي الْحَالِ، وَإِنْ قَصَدَ الْإِسْتِقْبَالَ؛ لِأَنَّ اسْتِدَامَةَ الْإِيمَانِ مِنْ وَاجِبَاتِ الْإِيقَانِ؛ كَمَا قَالَ اللهُ تَعَالَى [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا] أَيْ أُثْبُتُوا فَإِذَا أَتَى بِمَا يُنَافِيهَا وَلَوْ بِالنِّيَّةِ فَقَدْ كَفَرَ اتِّفَاقًا؛ وَلِأَنَّ قَصْدَ الْكُفْرِ يُنَافِي التَّصْدِيقَ وَيُزِيلُ التَّحْقِيقَ؛ وَلِأَنَّهُ رَضِيَ بِالْكُفْرِ، وَالرِّضَا بِكُفْرِ نَفْسِهِ كُفْرٌ اجْمَاعًا، وَإِنَّمَا الْخِلَافُ فِي كُفْرِ غَيْرِهِ لِقَصْدِ ضَيْرِهِ لَا لِكَوْنِهِ اسْتِحْسَانًا لِلْكُفْرِ فِي نَفْسِهِ، فَقَوْلُ الشَّارِحِ الْقُدسِيِّ "اَلرِّضَا بِالْكُفْرِ كُفْرٌ عَلَى الْمُرَجَّحِ" لَيْسَ فِي مَحَلِّهِ، وَقَدْ عُلِمَ كُفْرُهُ بِالْأَوْلَى فِيمَا اذَا نَوَى الْارْتِدَادَ فِي الْحَالِ أَوْ بَعْدَ لَحْظَةٍ كَمَا لَا يَخْفَى.

Metinde geçen "**men**" kelimesi şartiyedir. "**Yesir**" fiili ise şartın cevabıdır. "**İnsilal**" de gizlice çıkmak anlamındadır. Beytin manası şöyle olur: İster kısa ister uzun olsun bir müddet sonra dinden çıkmaya niyet eden kimse, bu niye-

tiyle istikbali kastetmiş olsa bile hemen o anda hak dinden ve mutlak imandan çıkmış olur.[284] Çünkü imanı devam ettirmeyi istemek, yakînî imanın bir gereğidir. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Ey iman edenler! İman edin"** (Nisa, 4/136). Yani imanınızda sebat edin. Dolayısıyla kişi, niyetiyle bile olsa imanı devam ettirmeyi istemeye aykırı bir şey yaptığı vakit, ittifakla kâfir olur. Çünkü küfrü kastetmek, tasdike aykırı ve tahkiki imanı da ortadan kaldıran bir durumdur. Ayrıca bu kişi, küfre razı olmuştur; kişinin kendisinin küfrüne razı olması icma ile küfürdür. Âlimler arasında ihtilaflı olan şey, kendi iç dünyasında küfrü güzel gördüğü için değil, belki bir başkasının zararını kastetmek amacıyla onun küfrüne rıza göstermek, küfür sayılır mı sayılmaz mı hususudur. Bu itibarla şarih Kutsi'nin **"tercih edilen görüşe göre küfre rıza küfürdür"** şeklindeki mutlak sözü, yerinde bir söz değildir. (Kişinin, kendisinin küfrüne mücerret rızası, küfür olduğuna göre) o an veya bir müddet sonra dinden çıkmaya niyet etmesiyle kâfir olacağı evleviyetle bilinmiş olur.[285] Nitekim bu husus ehline gizli değildir.

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ قَصْدَ الْكُفْرِ كُفْرٌ، وَهُوَ غَيْرُ مَعْفُوٍّ بِالْإِجْمَاعِ؛ لِأَنَّ اللهَ سُبْحَانَهُ يَعْفُو عَمَّا دُونَ الشِّرْكِ لَا عَنِ الشِّرْكِ، بِلَا نِزَاعٍ؛ بِخِلَافِ قَصْدِ السَّيِّئَةِ فَإِنَّهُ سَيِّئَةٌ وَلٰكِنَّهَا مَعْفُوَّةٌ بِوَعْدِ اللهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى، لِقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [مَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ شَيْءٌ، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَتْ عَلَيْهِ سَيِّئَةٌ وَاحِدَةٌ]، وَهٰذَا عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ، وَقَالَتْ الْمُعْتَزِلَةُ وَالْخَوَارِجُ: لَيْسَتْ مَعْفُوَّةً كَالْهَمِّ بِالْكُفْرِ.

Sonra bil ki, küfrü kastetmek küfürdür. Küfrü kasıt ise, icma ile affedilmez. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu), şirki değil, şirkin dışındaki günahları affeder. Bu konuda da bir ihtilaf yoktur. Günahı kastetmek ise böyle değildir. Çünkü günahı kastetmek, günahtır. Ancak günahı kastetmek, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın vadi sebebiyle affoluna-

284 Zira biraz sonra şerhte de geleceği üzere bir kişi, kendisinin kâfir olmasına razı olursa, hemen o anda kafir olur ve dinden çıkar. Bu niyetiyle istikbali kastetmesi, hükmü değiştirmez.

285 Zira niyet etmek, rızanın bir üst seviyesidir. Küfre rıza göstermek küfre düşürürse, onun bir üstü olan (küfre) niyet etmek, evleviyetle kişiyi küfre düşürür.

caktır. Zira Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şöyle buyurmuştur: "Kim bir kötülük düşünür de onu yapmazsa, onun aleyhine olarak bir günah yazılmaz. Eğer işlerse, aleyhine bir günah yazılır."[286] İşte bu, ehlisünnete göredir. Mutezile ve Hariciler ise, "Küfrü düşünmekte olduğu gibi, günahı kastetmek de affolunmaz" dediler.

ثُمَّ الْهَمُّ الَّذِي لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ مَا خَطَرَ بِبَالِهِ وَلَمْ يَعْزِمْ عَلَى ارْتِكَابِهِ، وَإِلَّا فَالْمُحَقِّقُونَ عَلَى أَنَّهُ يُكْتَبُ عَلَيْهِ، لٰكِنَّهُ مَعَ هٰذَا قَابِلٌ أَنْ يَعْفُوَ اللهُ عَنْهُ، وَأَنَّهُ تَحْتَ الْمَشِيئَةِ، بِخِلَافِ قَصْدِ الْكُفْرِ وَعَزْمِهِ، وَأَمَّا خَطَرَاتُهُ فَلَا تَضُرُّ كَمَا يُشِيرُ إِلَيْهِ الْحَدِيثُ: "وَهٰذَا صَرِيحُ الْإِيمَانِ أَوْ مَحْضُهُ"؛ "وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي رَدَّ أَمْرَ الشَّيْطَانِ إِلَى الْوَسْوَسَةِ".

Kişinin aleyhine günah olarak yazılmayan düşünce, mücerret aklına ve gönlüne gelip de işlemeye azmetmediği düşüncelerdir. Eğer işlemeye azmederse, (çıkan herhangi bir engel nedeniyle bunu işlememiş olsa da) muhakkik âlimlere göre bu düşüncesi aleyhine bir günah olarak yazılır. Şu kadar var ki, günahı yapmaya azmeden bu kişi de yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın affı kapsamına dâhildir. Bu itibarla da bu kişi, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın meşieti/dilemesi altındadır. Ancak küfrü kastetmek ve ona azmetmek bunun aksinedir.

Küfrü gerektiren şeylerden kalbine ve gönlüne anlık gelip geçen şeylere gelince, "**İşte bu açıkça iman veya imanın tâ kendisidir**"[287]; "**Şeytanın işini/hilesini vesveseye çeviren yüce Allah'a hamdolsun**"[288] hadis-i şeriflerinde de işaret edildiği gibi kişinin imanına zarar vermez.[289]

---

286 Bkz. Buhari, Rikak, 31, No: 6491; Müslim, İman, 130; Ahmed, Müsned, 2519; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 12760.

287 Müslim, İman, 132; Ebu Davud, Edeb, 5111.

288 Ebu Davud, Edeb, 5121; Müsned, 2097.

289 Zikredilen bu hadislerin şerhleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Nevevi, Şerhu Müslim, 2/153 vd. Ayrıca konunun ehemmiyetine binaen şarihin işaret ettiği hadislerden bir kaçını burada belirtmek istiyoruz. Daha fazlasını görmek isteyenlerin hadis kitaplarına bakmaları uygun olur.

1. Ebu Hureyre (Radıyallâhu Anh) şöyle anlatıyor: Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in ashabından bir kısmı ona *"bazılarımızın aklından (Allah'ı ve peygamberini inkâr etmek gibi) bir kısım vesveseler geçi-*

47. Beyt

وَلَفْظُ الْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ ✻ بِطَوْعٍ رَدُّ دِينٍ بِاغْتِفَالِ

Küfrü gerektiren bir sözü, ifade ettiği manaya inanmadan ve (icbar altında kalmadan bilerek) isteyerek söylemek, hak dini gafletle reddetmektir.

اَلْبَاءُ فِي بِـ"طَوْعٍ" لِلْمَعِيَّةِ، وَفِي بِـ"اغْتِفَالٍ" لِلسَّبَبِيَّةِ، وَ"رَدُّ" مَرْفُوعٌ عَلَى أَنَّهُ خَبَرٌ لِـ"لَفْظُ".

وَالْمَعْنَى: أَنَّ إِجْرَاءَ لَفْظِ الْكُفْرِ وَمَبْنَاهُ عَلَى اللِّسَانِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادِ اللَّافِظِ بِمَعْنَاهُ، مَعَ طَوَاعِيَّتِهِ وَعَدَمِ كَرَاهِيَّتِهِ النَّاشِئَةِ عَنْ مُوجِبِ إِكْرَاهِ ذٰلِكَ الْكَلَامِ،

---

yor ki, normalde bunu söylemenin günah olacağı kanaatindeyiz" şeklinde bir soru sordular. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem) de *"gerçekten böyle bir şey hissediyor musunuz?"* diye sordu. Oradakiler *"Evet"* deyince O (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem) şöyle buyurdu: *"İşte bu, açık açık imandır (vesvese zarar vermez)"* (Müslim, İman, 132).

2. İbn Abbas (Radıyallâhu Anh) demiştir ki, bir adam Peygamber (s.a.v)'e gelerek *"Ey Allah'ın Resulü! Bizden biri içinde kendisine sıkıntı veren öyle bir duygu hissediyor ki, onu başkalarına söylemektense yanıp kömür olması kendisine daha sevimli gelir,"* dedi. Bunun üzerine Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem) de *"Allah-u ekber, Allah-u ekber, Allah-u ekber. Şeytanın vesvese vermek için kurduğu tuzağını bozan Allah'a hamdolsun"* buyurdu. (Ebu Davud, Edeb, 5110-5111).

3. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'e vesvese soruldu. O (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem) şöyle buyurdu: *"Bu tür vesveseler mahz-ı imandır/imanın ta kendisidir"* (Müslim, İman, 133).

حَالَ كَوْنِهِ مُتَلَبِّسًا بِالْغَفْلَةِ عَنْ ذٰلِكَ الْمَرَامِ رَدٌّ لِدِينِ الْإِسْلَامِ وَخُرُوجٌ عَنْ دَائِرَةِ الْأَحْكَامِ، هٰذَا مَا عَلَيْهِ أَئِمَّةُ الْحَنَفِيَّةِ، لِمَا سَبَقَ مِنْ أَنَّ الْمُخْتَارَ عِنْدَ بَعْضِهِمْ أَنَّ الْإِيمَانَ هُوَ التَّصْدِيقُ وَالْإِقْرَارُ، فَبِإِجْرَاءِ الْكُفْرِ عَلَى اللِّسَانِ يَتَبَدَّلُ الْإِقْرَارُ بِالْإِنْكَارِ، وَذٰلِكَ كُفْرٌ عِنْدَ الْعُلَمَاءِ الْأَبْرَارِ.

Metinde "**bi tav'ın**" kelimesinde geçen "**be**" harfi cerri (maa manasında olup) maiyyet içindir. "**biğtifali**" kelimesinde geçen "**be**" harfi cerri ise sebebiyet içindir. "**Red**" kelimesi ise, "**lafz**" kelimesinin haberi olmak üzere merfudur.[290]

Beytin manası şöyledir: Söylediği sözün küfrü gerektirip gerektirmemesinden tamamen gafil olduğu halde, telaffuz ettiği kelimenin ifade ettiği manaya inanmadan, telaffuz etmeyi gerektiren bir zorlama da olmadan bilerek isteyerek bu sözü dil ile söylemek, hak din İslam'ı reddetmek ve şer'î hükümlerin dışına çıkmaktır.

Belirtilen bu hüküm, Hanefi âlimlerin üzerinde bulundukları inancın ta kendisidir. Zira daha önceleri geçmiştir ki, bazı Hanefi âlimler katındaki tercih edilen görüşe göre "**iman, tasdik ve dil ile ikrardan**" ibarettir. Dolayısıyla dil ile küfrü gerektiren bir kelime telaffuz edildiği durumlarda ikrar, inkârla yer değiştirir. Bu da muttaki âlimler katında küfürdür.

---

4. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdu: *"Şeytan sizden birinize gelerek 'filân ve filân şeyi kim yarattı?' der. En sonunda da ona 'Rabbini kim yarattı?' der. İş bu dereceye varınca o kimse hemen Allah'a sığınsın ve bu tür (düşünceden) vazgeçsin"* (Müslim, İman, 134). Bir başka rivayette ise *"Amentu billahi (yüce Allah'a inandım) desin"* (Müslim, İman, 134).

Bu hadis-i şeriflerde açıkça görüldüğü üzere bu tür vesveselerden insanlar kurtulamamıştır. İnsanların bu tür vesveselerden kurtulması kendi elinde olmadığından yüce Allah insanları, akıl ve kalplerine gelen bu tür vesveselerden dolayı sorumlu tutmamıştır. Kullarına olan bu lütfunu da *"Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez"* (Bakara, 2/286) ayetiyle bildirerek kullarını büyük bir sıkıntıdan kurtarmıştır.

Hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere bu gibi vesveselere maruz kalan bir kimse *"Eûzü billahi mineşşeytanirracim"* veya *"Amentu billahi (yüce Allah'a inandım)"* (Müslim, İman, 134) demek suretiyle yüce Allah'a sığınmalıdır. Yüce Allah'a sığındığı sürece bu tür vesveseler ona ve imanına hiçbir zarar veremeyecektir.

290 Yani "lafzu'l-küfri", mübteda; "reddu dinin" ise haber olur.

وَقَالَ الشَّارِحُ الْحَنَفِيُّ: يُكَفَّرُ عِنْدَ عَامَّةِ الْعُلَمَاءِ، وَلَا يُعْذَرُ بِالْجَهْلِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا يُكَفَّرُ وَيُعْذَرُ بِالْجَهْلِ، ثُمَّ قَالَ (الشَّارِحُ الْحَنَفِيُّ): وَالْأَصَحُّ أَنَّهُ لَا يُكَفَّرُ، وَعَلَيْهِ الْفَتْوَى، انْتَهَى.

Bir Hanefi şarih şöyle demiştir: "Küfrü gerektiren bir sözü (ifade ettiği manaya inanmadan ve icbar altında kalmadan bilerek isteyerek) söyleyen kişi, âlimlerin çoğunluğuna göre kâfir olur. Bu sözün küfrü gerektirdiğini bilmemesinden ötürü mazur sayılmaz. Hanefilerden bazıları ise şöyle demiştir: Bu kişi kâfir olmaz. Ayrıca bu sözün küfrü gerektirdiğini bilmemesinden ötürü mazur sayılır. Daha sonra bu Hanefi şarih şöyle demiştir: Esah olan bu kişinin kâfir olmamasıdır. Fetva da bu görüşe göre verilmiştir."

وَالظَّاهِرُ أَنَّ هٰذَا إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ عَالِمًا أَنَّهَا كَلِمَةُ كُفْرٍ، غَيْرَ مُعْتَقِدٍ لِمَعْنَاهَا، أَمَّا مَنْ تَكَلَّمَ بِكَلِمَةِ كُفْرٍ وَلَمْ يَدْرِ أَنَّهَا كَلِمَةُ كُفْرٍ فَفِي فَتَاوَى قَاضِيخَانَ حِكَايَةُ خِلَافٍ مِنْ غَيْرِ تَرْجِيحٍ حَيْثُ قَالَ: "قِيلَ لَا يُكَفَّرُ لِعُذْرِهِ بِالْجَهْلِ، وَقِيلَ يُكَفَّرُ[291] وَلَا يُعْذَرُ بِالْجَهْلِ".

Zahir olan şu ki, (belirtilen) bu hüküm, telaffuz ettiği kelimenin küfrü gerektirdiğini bilip de ifade ettiği manaya inanmadan bu kelimeyi söyleyen kişi ile ilgilidir. Ancak bir kişi küfrü gerektiren bir kelimeyi telaffuz eder ama bu kelimenin küfrü gerektirdiğini bilmezse, bu kişi ile ilgili olarak "Fetava Kadıhân" isimli eserde bir tercihte bulunmaksızın âlimlerin ihtilafı aktarılmıştır. Fetava Kadıhân sahibi şöyle demiştir: "Denildi ki, bu kişi kâfir olmaz; telaffuz ettiği kelimenin küfrü gerektirdiğini bilmediği için mazur sayılır. Yine denildi ki, bu kişi kâfir olur; telaffuz ettiği kelimenin küfrü gerektirdiğini bilmemesinden dolayı mazur sayılmaz."[292]

---

291 يَجُوزُ لَكَ أَنْ تَقْرَأَ الْفِعْلَيْنِ «يَكْفُرُ» مَبْنِيًّا لِلْمَعْلُومِ أَيْ يَكْفُرُ بِمَعْنَى أَنَّهُ يَصِيرُ كَافِرًا.

292 Fetava Kadıhan, 3/518.

وَقَالَ الْعِزُّ بْنُ جَمَاعَةَ: "أُخْتُلِفَ فِي التَّلَفُّظِ بِالْكُفْرِ مِنْ غَيْرِ اعْتِقَادٍ وَلَا إِكْرَاهٍ، فَقِيلَ: يُكْفَرُ بِذٰلِكَ، وَقِيلَ: لَا، فَلَوْ كَانَ عَنْ إِكْرَاهٍ فَلَا يُكْفَرُ اتِّفَاقًا" انْتَهَى. وَمَفْهُومُ كَلَامِهِ (أَيِ الْعِزِّ بْنِ جَمَاعَةَ): أَنَّهُ إِذَا كَانَ عَنْ اعْتِقَادٍ كَفَرَ اتِّفَاقًا، كَمَا ذَكَرَهُمَا الشَّارِحُ الْقُدْسِيُّ عَنْهُ بِالْمَعْنَى دُونَ الْمَبْنَى، وَيُؤَيِّدُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى [مَنْ كَفَرَ بِاللهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللهِ].

İz b. Cemâa şöyle demiştir: "Küfrü gerektiren bir sözü, ifade ettiği manaya inanmadan ve icbar altında kalmadan bilerek isteyerek söyleyen kişi hakkında ihtilaf edildi. Denildi ki bu şekildeki telaffuzu ile kâfir olur. Yine denildi ki, kâfir olmaz. Ancak ikrah altında kalarak telaffuz etmiş ise, ittifakla kâfir olmaz."[293] İz b. Cemâa'nın bu sözünden "Kişi, küfrü gerektiren bir sözü, ifade ettiği manaya inanarak söylemişse, ittifakla kâfir olacağı" anlaşılır. Nitekim şarih Kutsi, İz b. Cemâa'nın belirttiği her iki hususu da ondan harfi harfine değil de, anlam ve içerik olarak nakletmiştir. "Küfrü gerektiren bir sözü, ifade ettiği manaya inanarak söyleyen kişinin kâfir olacağı hususunu yüce Allah (celle celâluhu)'ın şu buyruğu da teyid etmektedir: 'Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır.'" (Nahl, 16/106).

ثُمَّ فِي إِطْلَاقِهِ (أَيِ النَّاظِمِ سِرَاجِ الدِّينِ) الْإِكْرَاهَ نَظَرٌ لَا يَخْفَى، وَفِي فَتَاوَى قَاضِيخَانَ تَفْصِيلٌ حَسَنٌ وَهُوَ "أَنَّهُ إِنْ أُكْرِهَ بِقَيْدٍ أَوْ حَبْسٍ فَتَلَفَّظَ بِذٰلِكَ كَفَرَ، أَوْ بِقَتْلٍ أَوْ إِتْلَافِ عُضْوٍ أَوْ ضَرْبٍ مُؤْلِمٍ فَتَلَفَّظَ بِذٰلِكَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ لَا يُكْفَرُ اسْتِحْسَانًا"، يَعْنِي وَكَانَ الْقِيَاسُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا، لِأَنَّهُ إِنْكَارٌ مُبْطِلٌ لِمَا سَبَقَ مِنْهُ مِنْ إِقْرَارٍ.

293 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 148.

Sonra İz b. Cemâa'nın "ikrahı" mutlak olarak söylemesinde ehline gizli olmadığı gibi tahkike muhtaç yönler vardır.[294] Bu konuda Fetava Kadıhân'da güzel detaylar vardır. "**Şöyle ki, eğer kişi, bağlanma veya hapsedilme ile ikrah olunur da buna binaen küfrü gerektiren sözü telaffuz ederse, bu durumda kâfir olur. Şayet öldürülme veya bir uzvunun telef edilmesi ya da çok şiddetli bir dövülme ile ikrah olunur da buna binaen kalbi iman ile mutmain olarak küfrü gerektiren sözü telaffuz ederse, istihsanen kâfir olmaz.**"[295] Ancak kıyasa göre bu durumda da kâfir olması gerekirdi. Çünkü küfrü gerektiren bir sözü telaffuz etmek, inkâr olup daha önce bu kişiden hâsıl olan ikrarı iptal eder.[296]

ثُمَّ مِنْ فُرُوعِ الْإِرْتِدَادِ أَنَّهُ يُبْطِلُ أَعْمَالَهُ الصَّالِحَةَ وَتَقَعُ الْفُرْقَةُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ امْرَأَتِهِ وَلَوْ جَدَّدَ الْإِيمَانَ، بِخِلَافِ مَذْهَبِ الشَّافِعِيِّ فَإِنَّهُ لَا يُبْطِلُهَا إِلَّا بِالْمَوْتِ عَلَى الْكُفْرِ، فَفِي مَذْهَبِنَا يَجِبُ عَلَيْهِ إِعَادَةُ حَجَّةِ الْإِسْلَامِ؛ لِأَنَّ وَقْتَ الْحَجِّ مُمْتَدٌّ إِلَى آخِرِ الْعُمْرِ، وَكَذَا إِذَا أَسْلَمَ فِي آخِرِ الْوَقْتِ وَقَدْ إِرْتَدَّ فِي أَوَّلِهِ بَعْدَ أَدَاءِ صَلَاتِهِ، فَإِنَّهُ تَجِبُ عَلَيْهِ إِعَادَةُ تِلْكَ الصَّلَاةِ، وَأَمَّا قَضَاءُ الصَّلَاوَاتِ وَنَحْوِهَا الْوَاقِعَةِ فِي أَيَّامِ الْاِرْتِدَادِ فَلَا يَجِبُ اتِّفَاقًا.

Dinden Dönmekle İlgili Fer'î Konular ve Hükümleri

Dinden dönmek (irtidad), kişinin salih amellerini iptal eder. Eşiyle kendisi arasında ayrılık vuku bulur yani evlilikleri sona erer. Daha sonra imanını tazelese bile (iptal olan amellerinin sevabı geri gelmeyeceği gibi, yeni bir nikâh yapmazsa eşiyle evliliğini de devam ettiremez.) İmam Şafii'ye göre ise irtidat, mürted olarak ölmediği sürece amelleri iptal etmez, eşler arasında var olan nikâhı da

---

294 Zira ikrah, mülci ve gayr-i mülci olmak üzere iki kısma ayrılır. Her birinin kendine has hükmü vardır. Nitekim Ali el-Kari, Fetava Kadıhan'dan kısaca nakiller yaparak bunların hükümlerini ayrı ayrı belirtmiştir.

295 Fetava Kadıhan, 3/518.

296 Yani daha önce dili ile söylediği kelime-i şehadeti inkâr etmiş olur. İnkâr etmesi de imanını iptal eder.

ortadan kaldırmaz. Bizim (Hanefi) mezhebimize göre (mürted olmazdan önce yapmış olduğu) farz haccı iade etmesi gerekir. Zira haccın vakti, ömrün sonuna değin uzamaktadır. Aynı şekilde kişi, bir namaz vaktinin ilk cüzlerinde namazını eda ettikten sonra dinden döner ve aynı vaktin sonunda ancak henüz vakit çıkmadan yeniden Müslüman olursa, kıldığı bu namazı iade etmesi gerekir. Ancak mürted olarak bulunduğu günlerde kılmadığı namaz, oruç vb. ibadetleri ittifakla kaza etmez.[297]

297 İmam Ebu Hanife ve imam Mâlik'e göre mürtedin (hak dinden dönen kimsenin) amelleri boşa gider. Ancak mürted bir kimse mürtedliği zamanında kılmadığı namazlarını, tutmadığı oruçlarını kaza etmeyeceği gibi daha önce kıldıklarını ve tuttuklarını da iade etmez. Ayrıca daha önceden adak adamış ise, bunu yerine getirmesi gerekmez. Şu kadar var ki, daha önceden haccetmiş ise yeniden hacca gitmesi gerekir, vakfetmiş ise vakfiyesini de yenilemesi lazımdır. Şafiiler ile Hanbelilere göre bir kimse, mürted olarak ölmeyince, Müslüman iken işlediği amelleri boşa gitmez; mürted hak dine yeniden dönünce amelleri de onunla beraber döner. İrtidad ve ahkâmıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bedaiu's-Sanai, 7/134-142; El-Huraşi, 8/68; Nevevi, el-Mecmu' Şerh-ul Muhezzeb 3/5-6; el-İnsaf 1/392. Ayrıca şuralara da bkz. İbn Abidin, 1/13; 2/76.

48. Beyt

وَلَا يُحْكَمْ بِكُفْرٍ حَالَ سَكْرٍ * بِمَا يَهْذِي وَيَلْغُو بِارْتِجَالِ

Sarhoşluk halinde düşünmeden rastgele konuştuğu boş sözleri ve hezeyanları sebebiyle sarhoşun küfrüne hükmedilmez.

"لَا" نَاهِيَةٌ، وَ"يُحْكَمْ" بِصِيغَةِ الْمَجْهُولِ، وَقِيلَ: بِالْمُثَنَّاةِ الْفَوْقِيَّةِ خِطَابًا، وَفِي نُسْخَةٍ بِصِيغَةِ الْمُتَكَلِّمِ، وَنَصْبُ "حَالَ" عَلَى الظَّرْفِ، وَ"مَا" مَصْدَرِيَّةٌ، وَ"يَهْذِي" بِفَتْحِ الْمُضَارَعَةِ وَكَسْرِ الذَّالِ الْمُعْجَمَةِ مِنَ الْهَذَيَانِ وَهُوَ الْكَلَامُ السَّاقِطُ الْإِعْتِبَارِ فِي مَيْدَانِ الْبَيَانِ، وَفِي مَعْنَاهُ اللَّغْوُ، فَإِنَّهُ الْكَلَامُ الْبَاطِلُ. وَ"الْإِرْتِجَالُ" بِالْجِيمِ هُوَ الْقَوْلُ بَدِيهَةً مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ لَهُ مِنْ قَبْلِهِ تَهْيِئَةٌ وَرَوِيَّةٌ، وَبَاؤُهُ مُتَعَلِّقٌ بِـ"يَهْذِي أَوْ يَلْغُو"، وَفَاعِلُهُمَا السَّكْرَانُ، فَإِنَّ الْمَذْكُورَ مَعْنًى كَالْمَذْكُورِ مَبْنًى.

"la" harfi nahiyedir. "**Yuhkem**" fiili ise meçhul sığasıyla gelmiştir. Denildi ki "**Yuhkem**" fiili, üstteki (ta harfinin) iki noktasıyla muhatap sığasında gelmiştir.[298] Bazı nüshalarda ise "**ve la nahkum (biz hükmetmeyiz)**" şeklinde mütekellim sığasıyla gelmiştir. "**Hal**" kelimesi zarfiyet üzere mansuptur. "**Ma**" harfi ise mastariyet ifade eder. "**Yehzi**" fiili, muzarıat harfi olan "**ya**"nın fethası, noktalı olan

298 Yani muhatap sığasıyla "**ve la tahkum (sen hükmetme)**" şeklinde gelmiştir.

"za"nın kesresiyle "**hezeyan**" mastarındandır. "**Hezeyan**" ise bir şeyi açıklama sadedinde değeri olmayan sözdür. "**Lağv**" kelimesi de "hezeyan" manasındadır. Zira "**lağv**", batıl sözlerdir. "**Cim**" harfiyle olan "**irtical**" kelimesi ise, daha önceden bir hazırlık ve düşünme olmaksızın irticalen söylenmiş söze denir. "**Bi'r-tical**" kelimesindeki "**ba**" harfi cerri, "**yehzi**" veya "**yelğu**" fiiline mütealliktir. "**Yehzi**" ve "**yelğu**" fiillerinin faili ise "**sekran/sarhoş**" kelimesidir. Çünkü manen zikredilmiş olan şey, lafzen zikredilmiş gibidir.[299]

وَالْمَعْنَى: أَنَّهُ لَا يُحْكَمُ بِكُفْرِ إِنْسَانٍ بِسَبَبِ مَا يَجْرِي عَلَى لِسَانِهِ مِنْ كَلِمَةِ الْكُفْرِ حَالَ سُكْرِهِ دُونَ تَأَمُّلٍ فِي أَمْرِهِ.

وَالنَّاظِمُ أَطْلَقَهُ، وَفِي فَتَاوَى قَاضِيخَانَ تَفْصِيلُهُ حَيْثُ قَالَ: "فَإِنْ كَانَ يَعْرِفُ الْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ وَالسَّمَاءَ مِنَ الْأَرْضِ فَيُحْكَمُ بِكُفْرِهِ، وَإِلَّا فَلَا".

Buna göre beytin manası şöyle olur: Söylediği sözün nereye varacağını düşünmeksizin sarhoşluk halinde küfrü gerektiren bir kelimenin dil üzerinden akıp gitmesi (söylenmesi) sebebiyle bir insanın küfrüne hükmedilemez.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri "**sarhoşluk**" meselesini bir ayırım yapmadan mutlak olarak zikretti.[300] Fetava Kadıhân'da bu konuda güzel detaylar vardır. "**Şöyle ki, eğer sarhoş, hayrı şerden; göğü de yerden ayırt ediyor ise, bu durumda küfrüne hükmedilir. Aksi takdirde küfrüne hükmedilmez.**"[301]

---

299 Eğer "sekran/sarhoş" kelimesi, beyitte geçmediği halde nasıl fail olur, denirse, buna şöyle cevap verilir: Manen zikredilmiş olan bir şey, lafzen zikredilmiş gibi kabul edilir. Çünkü "**sarhoşluk halinde** söylenen sözler" denmekle "sarhoş" manen zikredilmiş oldu.

300 Hâlbuki ileride de geleceği üzere helal ve haram yolla da sarhoş olunabilir. Ayrıca sarhoşluk da derece derecedir. Bunların her birinin hükmü ayrıdır. Şarih kısaca detaylarını vereceğinden biz fazla açıklama cihetine gitmedik. Zira detaylar için fıkıh kitaplarına bakılması gerekir.

301 Fetava Kadıhan, 3/518.

وَذَهَبَ ابْنُ جَمَاعَةَ وَشَارِحٌ مِنَ الْحَنَفِيَّةِ إِلَى إِطْلَاقِهِ وَعَدَمِ تَكْفِيرِهِ، مِنْ غَيْرِ نَظَرٍ إِلَى اخْتِلَافِ حَالِهِ. قِيلَ: وَهُوَ الْمَشْهُورُ عَنِ الْحَنَفِيَّةِ بِدَلِيلِ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ، عَلَى مَا وَرَدَ فِي الصَّحِيحِ، وَيُؤَيِّدُهُ أَنَّهُ قَرَأَ بَعْضُ الصَّحَابَةِ وَهُوَ سَكْرَانُ [أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ] وَصَارَ سَبَبًا لِتَحْرِيمِ السُّكْرِ حَالَ الصَّلَاةِ.

وَنَقَلَ الشَّارِحُ أَيْضًا عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ أَنَّ رِدَّةَ السَّكْرَانِ رِدَّةٌ لِإِتْيَانِهِ بِحَقِيقَةِ الرِّدَّةِ، قَالَ الْقُدْسِيُّ: وَهٰذَا مَذْهَبُ الشَّافِعِيِّ.

İbn Cemâa[302] ile bir Hanefi şarih ise sarhoşun halindeki farklılığı dikkate almaksızın (yani sarhoşun sarhoşluk derecesine ve ne ile sarhoş olduğuna bakmaksızın) mutlak olarak tekfir edilmemesi cihetini benimsemiştir. Denildi ki, Hanefilerden meşhur olan görüş de budur. Bunun delili de Buhari'de de geldiği üzere **"İslam daima yüksek olur; onun üstüne yükselinemez"**[303] hadisidir. Bu görüşü[304] şu olay da teyid etmektedir. Şöyle ki, sahabeden bazıları sarhoş iken namazda Kafirun süresinden ikinci ayeti, **"Sizin taptıklarınıza ben de taparım"** şeklinde okudu. Bu olay da namaz kılarken sarhoş olmanın haramlığına sebep oldu.[305]

302 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 154.

303 Hadisi şerif Buhari'de şu şekilde yer almaktadır: الإِسْلَامُ يَعْلُو وَلَا يُعْلَى عَلَيْهِ "İslam her şeyin üstündedir; onun üstüne yükselinemez." Bkz. Buhari, Cenaiz, 79, No: 1354.

304 Yani sarhoşun haline ve ne ile sarhoş olduğuna bakmaksızın onun dilinden küfrü gerektiren bir kelime çıkarsa, bununla kâfir olmayacağı görüşünü.

305 Bu olay hadis kitaplarımızda şöyle aktarılmaktadır: Hz. Ali (Radıyallahu Anh)'den rivayete göre o şöyle demiştir: Abdurrahman b. Avf içki yasaklanmazdan önce bizim için yemek hazırlatarak bizi davet etti. Bize şarap da içirdi. Şarap bizi sarhoş etti. Bu arada da namaz vakti girdi. Beni imam olmam için öne geçirdiler. Ben de Kafirun Suresini sarhoşluktan dolayı "Ey kâfirler! Sizin ibadet ettiğinize ben ibadet etmem. Biz sizin ibadet ettiğinize ibadet ederiz" şeklinde karıştırarak yanlış okudum. Bunun üzerine yüce Allah Nisa Suresi 43. ayetini indirdi: "Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar... namaza yaklaşmayın" (Tirmizi, Tefsiru'l-Kur'ân, 3026; Ebu Davud, Eşribe, 3671). Görüldüğü üzere dillerinden küfrü gerektiren kelime çıkmasına rağmen bu sahâbîlere hiçbir kimse kâfir oldunuz, imanınızı tazeleyin vb. bir şey demedi. Bu itibarla sarhoş mazur olup bu esnada küfrünü gerektiren bu tür sözlerinden ötürü küfrüne hükmedilemez.

Yine aynı şarih imam Ebu Hanife'den şöyle bir nakilde bulunmuştur: "**Sarhoşun dinden dönmesi (riddeti), dinden dönme kabul edilir. Çünkü o, hakiki manada riddeti gerektiren şeyi yapmıştır.**"[306] Şarih Kutsi bu görüş imam Şafiî'nin de mezhebidir, demiştir.

وَنقَلَ الشَّارِحُ أَيْضًا أَنَّ السَّكْرَانَ هُوَ الَّذِي لَا يَعْرِفُ الرَّجُلَ مِنَ الْمَرْأَةِ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ، ثُمَّ قَالَ (الشَّارِحُ): وَاعْلَمْ أَنَّ السُّكْرَ عَلَى نَوْعَيْنِ (1) سُكْرٌ بِطَرِيقٍ مُبَاحٍ، كَشُرْبِ الدَّوَاءِ وَالسُّكْرِ بِالْبَنْجِ وَبِمَا يُتَّخَذُ مِنَ الْحُبُوبِ وَالْعَسَلِ، فَلَا يَقَعُ طَلَاقُهُ وَلَا عِتَاقُهُ وَلَا يَنْفُذُ جَمِيعُ تَصَرُّفَاتِهِ؛ لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ جِنْسِ اللَّهْوِ فَصَارَ مِنْ أَقْسَامِ الْمَرَضِ. (2) وَسُكْرٌ بِطَرِيقٍ مَحْظُورٍ، كَشُرْبِ الْخَمْرِ وَالنَّبِيذِ، فَتَلْزَمُهُ أَحْكَامُ الشَّرْعِ وَتَنْفُذُ تَصَرُّفَاتُهُ كُلُّهَا إِلَّا الرِّدَّةَ اسْتِحْسَانًا.

Yine aynı şarih şöyle bir nakilde bulunmuştur: "İmam Ebu Hanife'ye göre **sarhoş, erkeği kadından ayırt edemeyen kişidir.**" Aynı şarih sonra şöyle dedi: Bil ki, sarhoşluk iki kısımdır: Birinci kısım mubah olan bir şeyi içerek sarhoş olmak: İlaç veya banotu içmek ya da hububat ve baldan edinilen şurupları içmek suretiyle sarhoş olmakta olduğu gibi. Bu gibi durumlarda sarhoşun boşaması veya kölesini azat etmesi vuku bulmaz. Ayrıca bütün tasarrufları da nafiz (yürürlüğe girmiş) olmaz. Çünkü bu tür bir sarhoşluk lehviyat (zevk ve keyif alma) cinsinden değildir. Dolayısıyla bu tür bir sarhoşluk hastalık kısmından sayılır. İkinci kısım ise rakı ve üzüm şırası içmekte olduğu gibi haram bir yolla sarhoş olmaktır. Bu tür bir yolla sarhoş olan kişiye yaptığı her işin karşılığında şeriatın hükmü ne ise o lazım gelir. (Mesela eşini boşarsa, boşaması geçerli olur; kölesini azat ederse, azadı geçerli olur). Ayrıca bütün tasarrufları da nafiz olur (yürürlüğe girer). Ancak istihsanen riddeti geçerli olmaz.

306 Şu kadar var ki, hem bu nakil hem de bu görüş mezhepte kabul görmemiştir. Nitekim şerhte biraz sonra riddetinin geçerli olmayacağı hususu gelecektir.

49. Beyt

وَمَا الْمَعْدُومُ مَرْئِيًّا وَشَيْئاً ❊ لِفِقْهٍ لاَحَ فِي يُمْنِ الْهِلاَ لِ

"Ma'dum"[307], yüce Allah (Celle Celâluhu) tarafından görülmediği gibi[308] buna "şey" de denilmez. Bu kanaatimi, mübarek hilale bakarken bende oluşan bir anlayıştan ötürü söyledim.

"مَا" بِمَعْنَى لَيْسَ، وَالْمُرَادُ بِالْفِقْهِ هُنَا الْفَهْمُ، وَيَصِحُّ أَنْ يُرَادَ بِهِ الدَّلِيلُ، وَاللاَّمُ فِيهِ لِلتَّعْلِيلِ، وَهُوَ مُتَعَلِّقٌ بِمُقَدَّرٍ نَحْوُ "قُلْتُ"، وَ"لاَحَ" بِمَعْنَى ظَهَرَ، وَ"الْيُمْنُ" بِضَمِّ الْيَاءِ الْبَرَكَةُ.

وَالْمَعْنَى: لَيْسَ الْمَعْدُومُ مَرْئِيًّا لِلّٰهِ تَعَالَى وَلاَ شَيْئًا، بِمَعْنَى أَنَّهُ لاَ يُطْلَقُ عَلَيْهِ أَنَّهُ شَيْءٌ مُطْلَقًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى [وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا] وَهُوَ لاَ يُنَافِي كَوْنَهُ مُقَيَّدًا، كَمَا

307 Ma'dum: Yok olan ve mevcut olmayan anlamındadır. "Ma'dum ve adem" kavramları ile ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 1/356.

308 Kelamcılar ma'dumu ikiye ayırmışlardır. Birisi "mümkün ma'dum (varlığı mümkün olan basit ma'dum)" diğeri ise "imkânsız ma'dum (varlığı muhal olan ma'dum)." Ehlisünnet kelamcılarına göre varlığı mümkün olan basit ma'duma ilahi ilmin taalluk etmesi mümkün olmakla birlikte buna yüce Allah'ın "görme" sıfatı taalluk etmez. Zira "işitme ve görme" sıfatı sadece mevcut olan şeylere taalluk eder.

قَالَ اللهُ تَعَالَى [هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا]. وَقُلْتُ ذٰلِكَ جَازِمًا بِمَا هُنَالِكَ، لِأَجْلِ فَهْمٍ ظَهَرَ لِي ظُهُورًا بَيِّنًا كَمَا فِي الْهِلَالِ الْمُبَارَكِ الْحَالِ.

"**Ma**" harfi "**leyse**" manasınadır. Bu beyitte geçen "**fıkıh**" kelimesi ile "fehm (anlamak)" murat edilmiştir. Yine "**fıkıh**" kelimesi ile "**delil**" manası murat edilirse bu da doğru olur.[309] "**Li fıkhın**" kelimesindeki "lam" harfi cerri, talil için olup "**kultu** (قُلْتُ)" vb. mukadder bir fiile müteallikti r. "**Lâha**" fiili, "zahara (açığa çıktı)" manasındadır. "**Yâ**" harfinin zammesiyle olan "yümn" kelimesi ise "**mübarek**" manasınadır. Buna göre beytin manası şöyle olur: Ma'dum (yok olan), yüce Allah (celle celâluhu) tarafından (yokluk halinde iken) görülmez. Ma'duma "şey" de denilmez. Yani ma'duma, yüce Allah (celle celâluhu)'ın, "**Daha önce seni yaratmıştım, sen hiçbir şey değildin (mevcut değildin)**" (Meryem, 19/9) buyruğunda olduğu gibi mutlak olarak "O şeydir" denemez. Bu ayet-i kerime, yüce Allah (celle celâluhu)'ın "**Gerçek şu ki, insanın üzerinden, daha kendisi anılmaya değer bir şey değilken, uzun zamanlardan bir süre gelip geçti**" (İnsan, 1/6 7) buyruğunda da geçtiği üzere "şeyin" mukayyet olmasına aykırı değildir.[310]

309 Yani "li fıkhın" demek "li delilin" demek manasına da gelebilir. Dolayısıyla da mana şöyle olur: Ben bu kanaatimi, mübarek hilale bakarken bende oluşan bir delile binaen söyledim.

310 Yani ma'duma mutlak olarak "şey" denilmezse de mukayyet olarak şey denebilir. Bu itibarla bu iki ayet arasında bir zıtlık yoktur. Şöyle ki, "Meryem, 19/9" ayeti gereği ma'duma şey denemez. Bu gayet açıktır. Ancak "İnsan, 76/1" ayeti gereği ise sanki ma'duma şey denebilir. Zira bu ayetten sanki ma'dum, bir şey imiş ama anılmaya değer bir şey değilmiş gibi bir anlam da çıkmaktadır. Âlimimiz ise bu iki ayet arasında bir zıtlık olmadığını ifade etmektedir. Zira ikinci ayette zaman vurgulanmamakta; aksine insan cinsinin bilinmediği vurgulanmaktadır. Yani insanın yaratılışı tamamlanıncaya kadar varlıklar onun ne olduğunu bilmiyorlardı. Yaratılışı tamamlanınca bildiler. Dolayısıyla yaratılışı tamamlanıncaya kadar, Allah'ın ezeli ilminde bilinse de varlıklar tarafından bilinmediği için ma'dum olarak yine görülmeyen bir şeydir; dolayısıyla kendisine mevcut manasına "şey" denilemez. Detay bilgi için bkz. Ramazan Efendi, s.314; Ebu'l-Yusr el-Pezdevi, Usulu'd-Din, s. 214, Mesele: 77. Ayrıca ma'dum/adem kavramları ile ilgili geniş bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 1/356, Mad: Adem.

Ben (nâzım Siracüddin el-Ûşî), bu beyitte kesin bir dille 'ma'dumun bir şey olmadığını' mübarek hilalin durumuna bakarak[311] oradan benim için açığa çıkan bir anlayıştan ötürü söyledim.

وَفِي الْمَسْئَلَةِ خِلَافُ الْمُعْتَزِلَةِ مُسْتَدِلِّينَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى [إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ]
عَلَى خِلَافٍ أَنَّهَا يَوْمُ الْقِيَامَةِ كَمَا قَالَ الْحَسَنُ وَالسُّدِّيُّ، أَوْ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهِيَ مِنْ
أَشْرَاطِهَا، كَمَا قَالَ عَلْقَمَةُ وَالشَّعْبِيُّ وَابْنُ جَرِيرٍ، وَقَالَ مُقَاتِلٌ: تَكُونُ قَبْلَ النَّفْخَةِ الْأُولَى.

Bu konuda[312] Mutezile aksi görüştedir. Bu görüşlerine de yüce Allah (Celle celâluhu)'ın **"Şüphesiz ki, kıyametin sarsıntısı büyük şeydir"** (Hac, 22/1) buyruğunu delil olarak getirmişlerdir. Hâlbuki kıyametin sarsıntısının ne zaman olacağı hakkında ihtilaf edilmiştir. **"Kıyametin sarsıntısı"**, kıyamet günü olacaktır. Nitekim İmam Hasan ve İmam Suddî bu görüştedir. **"Kıyametin sarsıntısı"**, kıyamet gününden önce (dünyada) olacaktır ve bu sarsıntı, kıyametin alametlerinden biri olacaktır. Nitekim İmam Alkame, Şa'bî ve imam İbn Cerir bu görüştedir. İmam Mukatil ise **"kıyametin sarsıntısı"** sura üflenmezden önce olacaktır, görüşündedir.[313]

وَأُجِيبَ عَنْهُ: بِأَنَّ مَعْنَى الْآيَةِ [إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ] تَكُونُ شَيْئًا عَظِيمًا
عِنْدَ وُجُودِهَا، وَبِأَنَّهَا لَمَّا كَانَتْ أَمْرًا مُتَحَقِّقَ الْوُقُوعِ فِي عِلْمِهِ سُبْحَانَهُ صَارَتْ كَأَنَّهَا
مَوْجُودَةٌ فِي الْحَالِ، وَاللهُ أَعْلَمُ بِالْأَحْوَالِ.

---

311 Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"ma'dumun şey olmadığını"** mübarek hilalin durumuna bakarak onun durumundan aldığı ilhamla bu kanaate vardığını ifade etmektedir. Şöyle ki, hilal doğmadan önce görme duyumuz olan gözün ilgi alanında olmadığı için ma'dum konumundadır. Doğduktan sonra da ma'dum olmaktan çıkıp görünebilen "şey" olmaktadır. İşte ma'dum da hal-i ademinde yüce Allah tarafından görülmez bir başka ifade ile rüyet sıfatı ma'duma taalluk etmediği için Allah ma'dumu görmez; var olduktan sonra "şey" ismini alır ve rüyet sıfatı taalluk ettiği için Allah tarafından görülür.

312 'Ma'duma' 'şey' denilip denilemeyeceği hususunda.

313 Bkz. Taberi Tefsiri, 7/5789; İbn Kesir Tefsiri, 3/1236, Kurtubi, 12/3; Nesefi, 2/425, (Hac suresinin birinci ayetinin tefsirinde).

Mutezileye bu ayetle ilgili olarak şöyle cevap verilmiştir: Yüce Allah (celle celâluhu)'ın "**Şüphesiz ki, kıyametin sarsıntısı büyük şeydir**" (Hac, 22/1) buyruğunun anlamı, bu sarsıntı vuku bulduğu vakit çok büyük bir şey olacaktır. Ayrıca "kıyametin sarsıntısı" yüce Allah (celle celâluhu)'ın ezeli ilminde kesin olarak vuku bulacak bir şey olduğundan sanki şu anda vuku bulmuş gibi ifade edilmiştir. Her türlü hal ve durumu en iyi Allah (celle celâluhu) bilir.

قِيلَ: وَالتَّحْقِيقُ فِي هٰذِهِ الْمَسْئَلَةِ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْمُحَقِّقُونَ مِنْ أَنَّ الشَّيْئِيَّةَ تُرَادِفُ الْوُجُودَ، وَالْعَدَمَ يُرَادِفُ النَّفْيَ، فَالْحُكْمُ بِـ'كَوْنِ الْمَعْدُومِ لَيْسَ بِشَـيْءٍ' ضَرُورِيٌّ، وَيُؤَيِّدُهُ مَا حَكَى شَارِحُ الْمَوَاقِفِ مِنْ أَنَّ أَهْلَ اللُّغَةِ فِي كُلِّ عَصْرٍ يُطْلِقُونَ لَفْظَ 'الشَّـيْءِ' عَلَى الْمَوْجُودِ حَتَّى لَوْ قِيلَ لَهُمْ: "اَلْمَوْجُودُ شَيْءٌ" تَلَقَّوْهُ بِالْقَبُولِ، وَلَوْ قِيلَ: "(الْمَوْجُودُ) لَيْسَ بِشَـيْءٍ" قَابَلُوهُ بِالْإِنْكَارِ انْتَهَى.

Bu meselede gerçek, muhakkik âlimlerin benimsediği şu ilkedir. Şöyle ki, "şeyiyet" "mevcudun" eş anlamlısı; "adem (yokluk)" ise "menfiliğin (olumsuzluğun ve yokluğun)" eş anlamlısıdır. Dolayısıyla "ma'dumun bir şey olmadığına hüküm vermek" zaruridir. Mevakif isimli eseri şerheden âlimimizin aktardıkları da belirttiğimiz bu hususu desteklemektedir: "**Dil bilimciler her asırda 'şey' kelimesini 'mevcut' olan şeyler için söylemektedirler. Hatta kendilerine 'el-mevcudu şeyun (mevcut şeydir)' denilse, bu cümleyi ve ifade ettiği anlamı (itirazsız) kabul ederler. Eğer kendilerine 'el-mevcudu leyse bi şeyin (mevcut şey değildir)' denilse, bu cümleyi ve ifade ettiği anlamı kabul etmezler.**"[314]

وَقِيلَ: النِّزَاعُ لَفْظِيٌّ، فَإِنَّ مُرَادَهُمْ بِـ"الْمَعْدُومِ" الشَّـيْءُ الثَّابِتُ الْمُتَحَقِّقُ نَفْيُهُ.

ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ هٰذِهِ الْمَسْئَلَةَ مِنْ أَشْهَرِ مَسَائِلِ الْخِلَافِ بَيْنَ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْمُعْتَزِلَةِ، إِلَّا

---

314 Seyyid Şerîf Cürcâni, Şerhu'l-Mevâkıf, Konu: İkinci Mevkıf/Altıncı Maksat: Ma'dum şey midir? Değil midir? 2/213.

أَنَّ مَحَلَّ الْخِلَافِ الْمَعْدُومُ الْبَسِيطُ الْمُمْكِنُ الْوُجُودِ، وَأَمَّا الْمَعْدُومُ الْمُمْتَنِعُ الْوُجُودِ لِذَاتِهِ كَاجْتِمَاعِ الضِّدَّيْنِ فَلَيْسَ شَيْئًا وَلَا يُرَى بِلَا خِلَافٍ.

Denildi ki ehlisünnet ile Mutezile arasında bu konudaki tartışma lafzi bir tartışmadır. Çünkü onların **"ma'dum"** ile muratları, yokluğu kesin olarak sabit olan şeydir.[315]

Sonra bil ki, bu mesele ehlisünnet ile Mutezile arasında ihtilaflı meselelerin en meşhurlarından biridir. Ancak ihtilaf edilen yer/husus, **"varlığı mümkün olan basit ma'dum"**dur. Ama **"iki zıddın bir araya gelmesi"** (veya yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şeriki olması gibi) **"varlığı muhal olan ma'duma"** gelince, bu tür bir ma'duma şey denilemeyeceği gibi görünmeyeceği hususunda da aralarında bir ihtilaf yoktur.

وَقَالَ الْعِزُّ ابْنُ جَمَاعَةَ: اِشْتَمَلَ هٰذَا الْبَيْتُ عَلَى قَاعِدَتَيْنِ:

(1) اَلْأُولَى أَنَّ اللهَ هَلْ يَرَى الْمَعْدُومَ أَمْ لَا، فَمَذْهَبُ الْحَنَفِيَّةِ الثَّانِي، وَمَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ الْأَوَّلُ.

(2) وَالثَّانِيَةُ أَنَّ الْمَعْدُومَ هَلْ هُوَ شَيْءٌ أَمْ لَا، فَمَذْهَبُ أَهْلِ السُّنَّةِ الثَّانِي، وَمَذْهَبُ الْمُعْتَزِلَةِ الْأَوَّلُ. وَاللهُ أَعْلَمُ.

İz b. Cemâa şöyle demiştir: **"Bu beyit iki kuralı içine alır. Birincisi yüce Allah (Celle Celâluhu), ma'dumu görür mü? Yoksa görmez mi? Hanefiler ikinci kısmı** (ma'dumu görmeyeceğini) **tercih ederken, Mutezile birinci kısmı** (ma'dumu göreceğini) **tercih etmiştir. İkincisi ise ma'duma 'şey' denilip denilemeyeceği hususudur. Ehlisünnet ikinci kısmı** (ma'duma 'şey' denilmez) **tercih ederken; Mutezile birinci kısmı** (ma'duma 'şey' denilebilir) **tercih etmiştir."**[316]

---

315 Seyyid Şerîf Cürcâni, Şerhu'l-Mevâkıf, Konu: İkinci Mevkıf/Altıncı Maksat: Ma'dum şey midir? Değil midir? 2/193.

316 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 155-156.

50. Beyt

وَغَيْرَانِ الْمُكَوَّنُ لَا كَشَيْءٍ ❊ مَعَ التَّكْوِينِ خُذْهُ لِاكْتِحَالِ

Mükevven (yaratılmış) ile tekvin (yaratma) birbirinden farklı şeylerdir; onlar aynı şey değildir. Bu sözümü al ve gözlerine sürme yap.

"غَيْرَانِ" بِكَسْرِ النُّونِ تَثْنِيَةُ "غَيْرٍ". وَالتَّكْوِينُ: الْإِيجَادُ، وَ"الْمُكَوَّنُ" بِفَتْحِ الْوَاوِ الْمَوْجُودُ، وَهُمَا مُتَغَايِرَانِ؛ لِأَنَّ الْمُسَبَّبَ غَيْرُ السَّبَبِ وَالْفِعْلَ غَيْرُ الْمَفْعُولِ، قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "وَهٰذَا عِنْدَ أَهْلِ السُّنَّةِ خِلَافًا لِلْمُعْتَزِلَةِ فَإِنَّهُمَا شَيْءٌ وَاحِدٌ عِنْدَهُمْ".

"Gayrani", nun harfinin kesresiyle olup "gayr" kelimesinin tesniyesidir. "Tekvin", yaratmak anlamındadır. Vav harfinin fethasıyla olan "mükevven" ise, yaratılmış manasınadır. Tekvin (yaratma) ile mükevven (yaratılmış) birbirinden farklı şeylerdir. Çünkü sebep müsebbepten (sonuçtan); fiil de mefulden farklıdır. İbn Cemâa şöyle demiştir: "İfade edilen bu husus[317] ehlisünnete göredir. Mutezile ise aksi görüştedir. Mutezileye göre tekvin (yaratma) ile mükevven (yaratılmış) birbirinin aynıdır."[318]

---

317 Yani tekvin (yaratma) ile mükevvenin (yaratılmış) birbirinden farklı şeyler olduğu hususu.

318 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 158.

ثُمَّ الضَّمِيرُ فِي "خُذْهُ" رَاجِعٌ إِلَى مَا قَالَهُ مِنْ "أَنَّ الْمُكَوَّنَ وَالتَّكْوِينَ مُتَغَايِرَانِ"،
وَأَكَّدَ ذٰلِكَ بِقَوْلِهِ "لَا كَشَيْءٍ" أَيْ لَا مُتَّحِدَانِ، وَجَعَلَ هٰذَا الْقَوْلَ بِمَنْزِلَةِ الْكُحْلِ
لِتَنْوِيرِهِ عَيْنَ الْبَصِيرَةِ مِنْ عَمَى الْجَهْلِ بِهٰذِهِ الْمَسْئَلَةِ.

"Huzhu" fiiline bitişik olan "hu" zamiri, nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "tekvin ile mükevven birbirinden farklı şeylerdir" şeklinde söylediği söze dönmektedir. Ayrıca nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri "tekvin ile mükevvenin birbirinden farklı şeyler olduğu" hususunu "la ke-şeyin" diyerek tekit etmiştir. Yani bu ikisi aynı şeyler değillerdir. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu sözü, bu meseleyi bilmemekten oluşan körlüğü, basiret gözünü aydınlatarak giderdiği için kuhl/sürme konumunda kılmıştır.

فَاعْلَمْ أَنَّ التَّكْوِينَ أَثْبَتَهُ عُلَمَاؤُنَا الْحَنَفِيَّةُ صِفَةً لِلّٰهِ تَعَالَى زَائِدَةً عَلَى الْقُدْرَةِ وَالْإِرَادَةِ،
وَقَالُوا بِقِدَمِهِ، وَفَسَّرُوهُ بِـ"إِخْرَاجِ الْمَعْدُومِ مِنَ الْعَدَمِ إِلَى الْوُجُودِ"، وَالْمُرَادُ مَبْدَأُ
الْإِخْرَاجِ لَا نَفْسُهُ، لِأَنَّ نَفْسَ الْإِخْرَاجِ وَصْفٌ إِضَافِيٌّ فِي حَادِثٍ وَقَدِيمٍ.

Bil ki, Hanefi âlimlerimiz "tekvin" sıfatını, "kudret" ve "irade" sıfatlarına zait bir sıfat olarak isbat ederek/kabul ederek[319] onun da kadim bir sıfat olduğunu belirtmişlerdir. Hanefi âlimlerimiz "tekvin" sıfatını da "ma'dumun (yok olanın), yoluktan varlık âlemine çıkartılması yani yaratılması" olarak açıklamışlardır. Tekvin ile murat da "çıkartmanın/yaratmanın" mebdeidir/kaynağıdır[320]; yoksa çıkartmanın bizzat kendisi değildir.[321] Çünkü ihracın bizzat kendisi, hâdis ve kadîm olanda izafî bir vasıftır.

---

319 Âlimlerimiz "tekvin" sıfatını, "kudret" ve "irade" sıfatlarında olduğu gibi müstakil bir sıfat olarak kabullenmişlerdir. Tekvini, kudretin içinde mündemiç olan bir sıfat olarak kabul etmemişlerdir.

320 Yani yaratma sıfatının bizatihi kendisi vardır ki, kasıtta bu yaratma sıfatıdır. İhracın/yaratmanın kendisi kastedilmiyor. Zira ihraç, zamanı geldiğinde meydana gelir. Bu itibarla ihraç bir tezahürdür. Dolayısıyla hâdis olur.

321 Şöyle ki, ma'dumun varlık âlemine çıkartılması izafi bir şeydir. Bu nedenle de ihraç/yaratma, zamanı geldikçe peyder peyder meydana gelmektedir. İhracın kendisi, bir taalluk ve tezahür

وَ نُسِبَ قَوْلُ الْمُعْتَزِلَةِ إِلَى الْأَشْعَرِيِّ أَيْضًا، لٰكِنَّ الْعَلَّامَةَ التَّفْتَزَانِيَّ رَدَّ نِسْبَةَ ذٰلِكَ عَلَى ظَاهِرِهِ إِلَيْهِ، وَحَمَلَ كَلَامَهُ (أَيِ الْأَشْعَرِيِّ) عَلَى مَحْمَلٍ صَحِيحٍ لَدَيْهِ، فَقَالَ: مَنْ قَالَ 'إِنَّ التَّكْوِينَ عَيْنُ الْمُكَوَّنِ' أَرَادَ أَنَّ الْفَاعِلَ إِذَا فَعَلَ شَيْئًا فَلَيْسَ هٰهُنَا إِلَّا الْفَاعِلُ وَالْمَفْعُولُ، وَأَمَّا الْمَعْنَى الْمُعَبَّرُ عَنْهُ بِـ'التَّكْوِينِ' فَهُوَ أَمْرٌ إِعْتِبَارِيٌّ يَحْصُلُ فِي الْعَقْلِ مِنْ نِسْبَةِ الْفَاعِلِ إِلَى الْمَفْعُولِ، وَ(هُوَ) لَيْسَ أَمْرًا مُحَقَّقًا مُغَايِرًا لِلْمَفْعُولِ فِي الْخَارِجِ، وَلَمْ يُرِدْ (أَيِ الْأَشْعَرِيُّ) أَنَّ مَفْهُومَ التَّكْوِينِ هُوَ بِعَيْنِهِ مَفْهُومُ الْمُكَوَّنِ. وَهٰذَا خُلَاصَةُ مَا فِي كَلَامِهِ مِنْ "شَرْحِ الْمَقَاصِدِ وَالْعَقَائِدِ". وَ قَدْ سَبَقَ شَرْحِي قَوْلَهُ "وَفِي الْأَذْهَانِ حَقٌّ..." الْبَيْتَ الْمَذْكُورَ هٰهُنَا عَلَى مَا فِي بَعْضِ النُّسَخِ.

Mutezilenin bu görüşü aynı zamanda İmam Eşari'ye de nisbet edilmiştir. Ancak allame Taftazani, bu görüşün zahiri manasıyla İmam Eşari'ye nisbet edilmesini reddetmiştir. Allame Taftazani, Eşari'nin bu sözünü kendisine göre sahih olan bir manaya hamlederek şöyle demiştir: "Her kim 'tekvin, mükevvenin aynısıdır' derse, bununla fail olan zat bir şey yaptığında orada fail ve mefulden başka bir şey bulunmaz, demeyi kastetmiştir. Lakin tekvin diye ifade edilen manaya gelince, bu, failin mefule nisbetinden akılda hâsıl olan itibari bir iştir; yoksa hariçte mefule aykırı olarak gerçekliği bulunan bir iş değildir.[322] İmam Eşari, 'tekvinin ifade ettiği anlam, mükevvenin ifade ettiği anlamla bire bir aynıdır' demeyi kastetmemiştir." İşte bu aktardığımız, allame Taftazani'nin "Şerhu'l-Mekasıd" ve "Şerhu'l-Akaid"[323] isimli eserlerindeki sözünün özetidir.

---

olduğundan ötürü hâdistir. Ancak yüce Allah'ın zatıyla kaim olan "tekvin/yaratma" sıfatı ise kadîmdir.

322 Mesela "Zeyd, Amr'ı dövdü" dediğimizde "dârib /döven, madrup/dövülen, bir de faile nisbet edilen darp/dövme ameliyesi vardır." Darbın/dövmenin, "dârib" olan faile nisbetle bir suduru; madrup olan mefule nisbetle de bir vukuu vardır. Bu itibarla "dövmek" ameliyesi izafi bir iştir. Zira "dövmek" ameliyesi elle tutulur bir şey değildir. Belki faile nisbetinden ötürü akılda meydana geldiği var kabul edilen zihnî bir eylemdir. Bkz. Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 82.

323 Şerhu'l-Akaid, shf. 101; Şerhu'l-Mekasıd, 4/168-173; Ayrıca bkz. Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhu'l-Akaid, 159-160.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "Bölünüp parçalara ayrılmayı kabul etmeyen küçük parçanın mevcudiyeti aklen sabittir. Ey dayımın oğlu (bunu böylece bilesin)!" şeklindeki beyti, Emâlî'nin bazı nüshalarında tam burada zikredilmektedir ki, bununla ilgili olarak benim şerhim daha önce geçmiştir.[324]

324 Emâlî'nin bazı nüshalarında burada zikredilen bu beyit, Ali el-Karî hazretlerinin şerhettiği bu nüshada 10. beyit olarak geçmiştir.

51. Beyt

وَإِنَّ السُّحْتَ رِزْقٌ مِثْلَ حِلٍّ * وَإِنْ يَكْرَهْ مَقَالِي كُلُّ قَالِ

Her ne kadar bütün buğzeden kişiler sözümü çirkin görseler de, şüphesiz ki haram da helal gibi rızıktır.

"اَلسُّحْتُ" بِضَمِّ السِّينِ وَسُكُونِ الْحَاءِ وَيُضَمُّ، هُوَ الْحَرَامُ بَلْ أَشَدُّهُ، وَ"الْحِلُّ" بِكَسْرِ الْحَاءِ الْحَلَالُ، وَ"الْمَقَالُ" مَصْدَرٌ مِيمِيٌّ بِمَعْنَى الْقَوْلِ أَوِ الْمَقُولِ. وَ"الْقَالِي" اَلْمُبْغِضُ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى [مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى]، وَقَوْلُهُ [قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ].

وَالْمَعْنَى: اَلْحَرَامُ مَرْزُوقٌ مِثْلَ الْحَلَالِ لِأَنَّ الرِّزْقَ مَا يَسُوقُهُ اللهُ تَعَالَى إِلَى الْحَيَوَانِ لِيَنْتَفِعَ بِهِ، حَرَامًا كَانَ أَوْ حَلَالًا.

"Suht" kelimesi, "sin" harfinin zammesi ve "ha" harfinin de sükûnuyla okunur. Yine "suht" kelimesi, bazen "ha" harfinin zammesiyle "suhut" şeklinde de okunur. "Suht" kelimesi, "haram" manasındadır; belki de "haramın daha şiddetlisine" denilir. "Ha" harfinin kesresiyle okunan "hill" kelimesi, "helal" anlamındadır. "Mekâl" kelimesi mimli mastar olup "kavl/söz" manasına veya "mekul/(biri tarafından) söylenmiş söz" demektir. "el-kâlî" kelimesi ise, "buğzeden, kızan" anlamındadır. Yüce Allah (c.c.)'ın "Rabbin seni terk etmedi

ve sana kızmadı da" (Duha, 93/3) buyruğu da bu manadadır.

Buna göre beytin manası şöyle olur: Haram, helal gibi (varlıklara) rızık olarak verilmiştir. Çünkü rızık, ister helal isterse haram olsun yüce Allah (Celle Celâluhu) tarafından canlıların faydalanması için sevkedilen şeydir.

وَفِي الْمَسْئَلَةِ خِلَافُ الْمُعْتَزِلَةِ مُسْتَدِلِّينَ بِأَنَّهُ مُسْتَنَدٌ إِلَيْهِ سُبْحَانَهُ فِي الْجُمْلَةِ، وَالْمُسْتَنَدُ إِلَيْهِ يَقْبُحُ أَنْ يَكُونَ حَرَامًا يُعَاقَبُونَ عَلَيْهِ.

وَأُجِيبَ بِأَنَّهُ لَا قَبِيحَ بِالنِّسْبَةِ إِلَى اللهِ تَعَالَى، لِأَنَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ فِي مُلْكِهِ، وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ فِي مُلْكِهِ، وَعِقَابُهُمْ عَلَى الْحَرَامِ لِسُوءِ مُبَاشَرَتِهِم أَسْبَابَ الْأَحْكَام مَعَ أَنَّهُ يَلْزَمُ الْمعتزلةَ أَنَّ الْمُنْتَفِعَ بِالْحَرَامِ طُولَ الْأَيَّامِ فِي عُمُرِهِ لم يَرْزُقْهُ الله أصلاً، وهو مُخَالِفٌ لقولِه تعالى:[وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلاَّ عَلَى اللهِ رِزْقُهَا]. ثُمَّ اعْلَمْ أَنَّ هٰذَا الْبَيْتَ فِي بَعْضِ النُّسَخِ مَوْجُودٌ دُونَ غَيْرِهِ.

Bu konuda Mutezile aksi görüştedir. (Mutezileye göre haram, rızık değildir ve rızık olarak da kabul edilemez). Bu görüşlerini de şöyle delillendirmişlerdir: **"Rızık, tamamıyla yüce Allah (Celle Celâluhu)'a dayanır. Yüce Allah (Celle Celâluhu)'a dayanan bir şeyin, canlıların ceza görecekleri bir haram olması çirkin olur."** Bu görüşlerine şöyle cevap verilmiştir: (Gerek haramın rızık olmasında gerekse sair hususlarda) yüce Allah (Celle Celâluhu)'a nisbetle bir çirkinlik yoktur. Zira Allah (Celle Celâluhu), mülkünde dilediğini yapar; mülkünde dilediği şekilde hükmeder. Kullarını haramdan ötürü cezalandırması, hükümlerin sebeplerine girişimlerinde kötü yolu tercih etmelerinden ötürüdür. Ayrıca Mutezileye ömrünün bütün günlerinde haramdan faydalanarak (beslenen kişiyi) yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın hiç rızıklandırmadığını söylemek gibi bir problem lazım gelir ki, bu da yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğuna aykırıdır: "Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızkı ancak Allah'a aittir" (Hud, 11/6).

Ayrıca bil ki bu beyit, bazı nüshalarda yer alırken diğer bazılarında yer almamaktadır.

52. Beyt

وَفِي الْأَجْدَاثِ عَنْ تَوْحِيدِ رَبِّي * سَيُبْلَى كُلُّ شَخْصٍ بِالسُّؤَالِ

Bütün şahıslar kabirlerinde, Rabbimin tevhidinden (birliği inancından) sual edilerek imtihan edileceklerdir.

"اَلْأَجْدَاثُ" بِالْجِيمِ وَالْمُثَلَّثَةِ: اَلْقُبُورُ، جَمْعُ "جَدَثٍ" بِفَتْحَتَيْنِ. و"سَيُبْلَى" صِيغَةُ مَجْهُولٍ مِنَ "الْبَلَاءِ" بِفَتْحٍ وَمَدٍّ بِمَعْنَى يُمْتَحَنُ، وَهُوَ مُتَعَلَّقُ الْمَجْرُورَاتِ كُلِّهَا.

قَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "يُشِيرُ إِلَى أَنَّ سُؤَالَ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ حَقٌّ يَجِبُ الْإِيمَانُ بِهِ، وَقَدْ أَجْمَعَ عَلَيْهِ أَهْلُ السُّنَّةِ، خِلَافًا لِلْجَهْمِيَّةِ وَبَعْضِ الْمُعْتَزِلَةِ" اِنْتَهَى.

Cim ve üç noktalı "se" harfini içinde bulunduran "el-Ecdas" kelimesi "kabirler" manasındadır. Bu kelime "cim" ve "dal" harflerinin fethasıyla okunan "cedes" kelimesinin çoğuludur. "Seyubla" fiili, meçhul sığasında olup "ba"nın fethası ve med edilerek okunan "belâ" mastarından türetilmiş olup "imtihan edilecektir" anlamındadır. Ayrıca "Seyubla" fiili, beyitte bulunan bütün harfi cerlerin muteallakıdır.

İbn Cemâa şöyle demiştir: "Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beytinde kabirde 'münker ve nekir' denilen meleklerin ölüye sual sormasının hak ve buna iman etmenin de vacip olduğuna işaret etmektedir. Nitekim ehl-i

sünnet kabir sualinin hak olduğu hususunda icma etmiştir. Ancak Cehmiye ile Mutezile mezhebine mensup bazı kişiler bu konuda aksi görüştedir."[325]

وَمَعْنَى الْبَيْتِ: أَنَّهُ سَيُخْتَبَرُ كُلُّ شَخْصٍ فِي قَبْرِهِ أَوْ مَقَرِّهِ بِالسُّؤَالِ عَنْ رَبِّهِ وَدِينِهِ وَنَبِيِّهِ كَمَا وَرَدَ فِي الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ: "فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ: رَبِّيَ اللهُ، وَدِينِيَ الْإِسْلَامُ وَنَبِيِّي مُحَمَّدٌ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، وَيَقُولُ الْكَافِرُ وَالْفَاجِرُ هَاهْ هَاهْ لَا أَدْرِي".

وَفِي "الْخُلَاصَةِ" وَ"فَتَاوَى الْبَزَّازِيَّةِ" مِنْ أَئِمَّةِ الْحَنَفِيَّةِ "أَنَّ مَنْ جُعِلَ فِي تَابُوتٍ أَيَّامًا لِيُنْقَلَ مَا لَمْ يُدْفَنْ لَمْ يُسْأَلْ"، وَهُوَ ظَاهِرُ الْأَحَادِيثِ فَتَأَمَّلْ.

Beytin manası şöyledir: Her kişi kabrinde veya berzah âlemindeki bulunduğu yerde "**Rabbi, dini ve peygamberi**" ile ilgili hususlarda sorgu suale çekilecektir. Nitekim sahih bir hadiste (sorgu sual esnasında) mümin, "**Rabbim Allah** (Celle Celâluhu), **dinim İslam, peygamberim de Muhammed** (Sallallâhu Aleyhi ve sellem)**'dir**" diyecek; kâfir ve fâcir kişi ise "**hık-mık edip 'bilmiyorum' diyecektir**"[326] diye gelmiştir.

---

325 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 160.

326 Bkz. Ebu Davud, es-Sünne, 4751. Kabirde sorgu ve sualle ilgili çok hadis vardır. Biz bunlardan birini özetleyerek vereceğiz. Detay için hadis kitaplarına müracaat edilmesi gerekir. [Bera İbn Azib (Radıyallâhu Anh) demiştir ki, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve sellem) ile birlikte Ensar'dan bir adamın cenazesinde bulunarak defnetmek üzere Bakî mezarlığına doğru yola çıktık. Daha kabrin kazılması tamamlanmadan kabre vardık. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve sellem) oturdu, kabrin etrafına biz de oturduk. Sanki başlarımızın üzerinde birer kuş varmış gibi sakin duruyorduk. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve sellem) elindeki bir çöple yeri karıştırıyordu. Derken başını kaldırıp iki ya da üç defa: "Kabir azabından Allah'a sığınınız" buyurdu. Cerir (Radıyallâhu Anh)'in rivayetinde burada şu ilave vardır: Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: Muhakkak ki ölü kendisini defnedenler dönüp giderlerken (sorgu meleği tarafından) kendisine: "Ey adam, Rabbin kimdir? Dinin nedir, peygamberin kimdir?" diye sorulduğu sırada (onların) ayak seslerini duyar. Hennâd (da hadisin bundan sonraki kısmını şöyle) rivayet etti: (Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve sellem) sözlerine devam ederek şöyle) dedi: Ona iki melek gelir. Onu oturtarak ona "Rabbin kimdir?" derler. O da Rabbim Allah'tır, der. Sonra ona "Dinin nedir?" derler. O da Dinim İslam'dır, der. Sonra ona "Şu size gönderilen adam da kimdir?" diye sorarlar. O da "Salat ve selam üzerine olsun, O Allah'ın Resulüdür," der. Sonra bunu "Sana öğreten nedir?" derler. O da "Ben Allah'ın Kitabını okudum, ona inandım ve onu tasdik ettim" der.

Hanefi âlimlerinden "Hulasa"[327] ile "Fetava el-Bezzaziye" isimli eserlerin sahipleri şöyle demişlerdir: **"Bir yere nakledilmek üzere tabuta konulup bekletilen kişi, defnedilmediği sürece sorgu suale alınmayacaktır."**[328] Hadislerin zahirleri de bunu gerektirmektedir. İyi düşün.

وَمَنْ أَكَلَهُ السَّبُعُ فَالسُّؤَالُ فِي بَطْنِهِ كَمَا صَرَّحُوا بِهِ. وَأَمَّا سُؤَالُ الصَّغِيرِ فَمَنْقُولٌ عَنِ السَّيِّدِ أَبِي شُجَاعٍ مِنَ الْحَنَفِيَّةِ، وَاعْتَمَدَهُ صَاحِبُ الْخُلَاصَةِ وَالْبَزَّازِيُّ فِي فَتَاوِيهِ، وَجَرَى عَلَيْهِ النَّسَفِيُّ فِي الْعُمْدَةِ، لَكِنْ جَزَمَ صَاحِبُ "الْبَحْرِ" بِخِلَافِهِ، وَهُوَ مُقْتَضَى قَوْلِ النَّوَوِيِّ فِي "الرَّوْضَةِ" وَ"الْفَتَاوَى"، وَتَوَقَّفَ التَّاجُ الْفَاكِهَانِيُّ فِي سُؤَالِ الْمَجْنُونِ وَنَحْوِهِ.

Cerir'in rivayetinde şu ilave vardı: Bunu bana öğreten şey yüce Allah'ın şu buyruğudur: **"Allah, inananları dünya hayatında da ahirette de sağlam bir söz üzerinde sabit tutar."** (İbrahim, 14/27) Bu hadisin ravileri olan Cerir ile Ebu Muaviye, hadisin son kısmını ittifakla şöyle rivayet ettiler: "Peygamber (Aleyhisselam) sözlerine devamla şöyle buyurdu: Bunun üzerine gökten bir münadi, kulum doğru söyledi. Ona cennetten bir yer hazırlayınız ve ona cennete açılan bir kapı açınız. Hemen arkasından o kula cennetin esintisi ve hoş kokusu gelmeye başlar ve daha kabrinde iken ufku gözünün alabildiği kadarınca açılıp genişler. Kâfire gelince..." Peygamber (Aleyhisselam) hadisin bu kısmında kâfirin ölümünü de anlattı ve şöyle buyurdu: "Muhakkak ki kâfirin ruhu da cesedine iade edilir. Sonra ona iki melek gelip onu oturtarak kendisine *"Rabbin kimdir?"* derler. O (korkusundan): hık-mık edip "bilmiyorum" der. Bunun üzerine *"Dinin nedir?"* derler. Yine hık-mık ederek *"bilmiyorum"* der. Sonra *"Size gönderilen adam da ne oluyor?"* derler. Yine hık-mık ederek *"bilmiyorum"* der. Bunun üzerine gökten bir münadi *"Yalan söylüyor, ona cehennemden bir yer hazırlayınız. Cehennem elbiselerinden bir elbise giydirin. Ona Cehenneme açılan kapılardan bir kapı açınız"* diye seslenir. O sırada cehennemin sıcağı, yakıcı havası kendisine gelmeye başlar. Kabri kendisine öyle bir daraltılır ki, kaburga kemikleri birbirine girer." Cerir'in rivayetinde şu ilave vardır: "Sonra ona yanında demirden bir tokmak olan kör ve dilsiz bir zebani musallat edilir. Eğer o tokmak dağa vurulsa, dağ toz haline gelir. Zebanı o tokmağı o kâfire öyle bir vurur ki, o vuruşun sesini insanlarla cinlerden başka doğu ve batı arasında bulunan tüm varlıklar işitir. O kâfir de yediği bu darbe ile toz haline gelir, sonra azabın devam etmesi için o kâfirin ruhu tekrar kendisine iade edilir."] (Ebu Davud, es-Sünne, 4753; Tirmizi, Tefsiru'l-Kuran, 3120; İbn Ebi Şeybe, 6737; Beyhaki, Şuabu'l-İman, 390; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 12242.

327 Tahir b. Ahmed b. Abdurreşid el-Buharî (ö. 542 h.), Hulasatu'l-Fetâvâ.

328 İbnu'l-Bezzaz Kerderi, El-Fetava el-Bezzaziyye, 4/80-81 (el-Fetava el-Hindiyye'nin yanında basılı olan nüsha).

Yırtıcı hayvanların yediği kişiye gelince, onun sorgu suali, âlimlerin açıkladığı gibi yırtıcının karnında olacaktır.[329]

Küçük çocuğun kabrinde sual olunmasına gelince, bu hususu, Hanefilerden Ebu Şucâ' nakletmiştir. "Hulasa"[330] isimli eserin sahibi ile Bezzazi "el-Fetava"-sında[331] bu görüşe itimat etmişlerdir. Nesefi de "el-**Umde**" isimli eserinde aynı yolu izlemiştir/aynı görüşü kabullenmiştir.[332] Ancak "**bahr**" sahibi, bu görüşün aksini kesin bir dille ifade etmiştir.[333] Nitekim imam Nevevi'nin "**er-Ravda**"[334] ile "**el-Fetava**" isimli eserlerindeki sözü de bunu (küçük çocuğa kabirde sorgu sual olmayacağını) gerektirmektedir. İmam et-Tac el-Fâkihânî[335] ise deli, (ma'tuh, ebleh, ehli fetret) vb. kişilerin kabirlerinde sorgu suale çekilip çekilmeyecekleri hususunda tevakkuf etmiştir.

وَأَمَّا الْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَالْأَصَحُّ أَنَّهُمْ لَا يُسْأَلُونَ كَمَا جَزَمَ بِهِ النَّسَفِيُّ فِي "بَحْرِهِ". وَمَا وَرَدَ فِي الصَّحِيحَيْنِ مِنْ 'إِسْتِعَاذَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِهِ' أَجَابَ عَنْهُ الْقَاضِي عِيَاضٌ فِي "شَرْحِ مُسْلِمٍ" بِأَنَّ ذٰلِكَ الْتِزَامٌ لِحَقِّ اللهِ تَعَالَى وَإِعْظَامُهُ وَالْإِفْتِقَارُ إِلَيْهِ وَلِيَقْتَدِيَ بِهِ أُمَّتُهُ وَلِيُبَيِّنَ لَهُمْ صِفَةَ الدُّعَاءِ وَالْمُهِمَّ مِنْهُ.

329 İbnu'l-Bezzaz Kerderi, El-Fetava el-Bezzaziyye, 4/80 (el-Fetava el-Hindiyye'nin yanında basılı olan).

330 Tahir b. Ahmed b. Abdurreşid el-Buharî (ö. 542 h.), Hulasatu'l-Fetâvâ

331 Bu âlimlerimiz küçük çocuk dâhil tüm ruh taşıyan canlıların kabirlerinde sorgu sual olunacaklarını kabul etmişlerdir. Bkz. İbnu'l-Bezzaz Kerderi, El-Fetava el-Bezzaziyye, 4/81 (el-Fetava el-Hindiyye'nin yanında basılı olan nüsha).

332 Bkz. Ebu'l-Berekât en-Nesefi, el-İ'timâd Şerhu'l-Umde, shf. 432.

333 Yani Ebu'l-Muîn en-Nesefi, Bahru'l-Kelam (shf. 193) isimli eserinde küçük çocuğun kabirde sorgu suale alınmayacağını kesin bir dille ifade etmiştir.

334 Nevevi, Ravdatu't-Talibin, 2/138. Nevevi burada definden sonra ölüye telkin verilmesinin müstehap olduğunu söyledikten sonra "küçük çocuk ve benzerlerine gelince, ona telkin verilmez" demektedir. Telkin ise sorgu suale yardım için verilir. Çocuğa verilmemesi, onun sorguya alınmayacağını işâr etmektedir.

335 Ömer b. Ali el-Lahmî Tacuddin el-Fâkihânî (654-731 h.). Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İslam Âlimleri Ansiklopedisi, Mad: Fâkihânî (Ömer bin Ali).

Peygamberlerin -salat ve selam üzerlerine olsun- kabirlerinde sorgu suale çekilip çekilmeyecekleri hususunda esah olan görüş, İmam Nesefi'nin "bahr" isimli eserinde kesin bir dille ifade ettiği gibi onlar kabirlerinde sorgu suale tabi olmayacaklardır.[336] Buhari ve Müslim'in Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in "kabrin fitnesinden ve azabından Allah'a sığındığına[337]" dair yaptıkları rivayetlere gelince, buna Kâdî Iyaz Müslim'e yazdığı şerhinde şöyle cevap vermiştir: "Bu yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın hakkını iltizam[338], onu yüceltme ve ona muhtaç olduğunu ifade etme babındandır. Ayrıca bunu, ümmetinin kendisine uymasını sağlamak ve onlara nasıl dua edileceğini ve duada nelerin mühim olduğunu göstermek için yapmıştır."[339]

وَأَمَّا الْجِنُّ فَمَالَ بَعْضُ الْمُتَأَخِّرِينَ إِلَى أَنَّهُمْ يُسْأَلُونَ لِعُمُومِ الْأَدِلَّةِ الشَّامِلَةِ لَهُمْ وَلِغَيْرِهِمْ.

وَأَمَّا الْمَلَائِكَةُ فَقَالَ الْفَاكِهَانِيُّ: اَلظَّاهِرُ أَنَّهُمْ لَا يُسْأَلُونَ، وَمَالَ الْقُرْطُبِيُّ إِلَى خِلَافِهِ، وَالْأَظْهَرُ الْأَوَّلُ لِمَا سَبَقَ مِنْ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَا يُسْأَلُونَ عَلَى الْأَصَحِّ.

Cinlerin kabirlerinde sorgu suale çekilip çekilmeyecekleri hususuna gelince, müteahhirin âlimlerinden bazıları onların sorguya tabi tutulacaklarına meyletmiştir. Zira kabir sualiyle ilgili deliller umum ifade etmekte olup hem cinleri hem de başkalarını içine alır.

Meleklerin sorgu suale çekilip çekilmeyecekleri hususuna gelince, İmam et-Tac el-Fâkihânî "zahir olan onların sorguya tabi tutulmayacaklarıdır" demiştir. İmam Kurtubi ise, bunun aksine meyletmiştir. Ancak birinci görüş daha

---

336 Bkz. Ebu'l-Muîn en-Nesefi, Bahru'l-Kelam, shf. 193.

337 Buhari, Cenaiz, 1377; Müslim, Mesacid, 589.

338 **İltizam:** Kabullenmektir. Yani yüce Allah'ın üzerindeki hakkını kabullenmektir. O, dilerse herkesi kabirde sorgu ve suale tabi kılar. Ancak lütuf ve kerem edip peygamberlerini bundan muaf tutmuştur.

339 Kâdî Iyaz, İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim, 2/543.

kuvvetlidir. Zira daha önce de geçtiği üzere esah olan; peygamberler, kabirlerinde sorgu suale tabi olmayacaklardır.

ثُمَّ قَالَ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ: لَا يُسْأَلُ الْكَافِرُ الصَّرِيحُ بَلْ يُعَذَّبُ مِنْ غَيْرِ سُؤَالٍ، وَإِنَّمَا السُّؤَالُ لِلْمُنَافِقِ، وَخَالَفَهُ الْقُرْطُبِيُّ وَابْنُ الْقَيِّمِ فَقَالَا بِسُؤَالِ كُلٍّ مِنْهُمَا.

هٰذَا وَقَدْ وَرَدَتْ أَحَادِيثُ بِاسْتِثْنَاءِ عِدَّةٍ فَلَا يُسْأَلُونَ، مِنْهُمُ الشَّهِيدُ، وَالْمُرَابِطُ يَوْمًا وَلَيْلَةً فِي سَبِيلِ اللهِ، وَمَنْ مَاتَ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ أَوْ لَيْلَتِهَا، وَمَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْمُلْكِ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ، وَالْمَبْطُونُ. وَالْمُرَادُ بِـ"الْبَطْنِ" اَلْإِسْتِسْقَاءُ[340] أَوِ الْإِسْهَالُ، قَوْلَانِ لِلْعُلَمَاءِ، كَمَا ذَكَرَهُ الْقُرْطُبِيُّ.

İbn Abdilber (Temhid isimli eserinde) şöyle demiştir: "Küfrünü açıkça ilan eden kâfir kişi, kabirde sorgu suale tabi tutulmayacak; belki kendisine sual sorulmadan doğrudan azap edilecektir. Çünkü sorgu ve sual ancak münafık için olacaktır." İmam Kurtubi ile İbnu'l-Kayyim kendisine muhalefet ederek "kâfir ve münafıkların da sorgu suale tabi olacaklarını" söylemişlerdir.

Birçok kişinin sorgu sualden istisna edileceğine ve kabirlerinde de kendilerine soru sorulmayacağına dair birtakım hadisler gelmiştir. Sorgudan istisna edileceklerden bazıları şunlardır: "Şehitler, bir gün bir gece boyunca sınırda nöbet tutan askerler, Cuma günü veya gecesi ölenler, her gece 'Mülk Suresi-ni' okuyan ve batın rahatsızlığına müptela olan kişiler."[341] Batın'dan murat ise ya "sürekli kusmuk gelmesi" ya da "ishal olunması"dır ki, imam Kurtubi'nin de zikrettiği gibi âlimlerimiz "batın" ile ilgili olarak bu iki görüşü benimsemiştir.[342]

340 إِسْتَسْقَى الرَّجُلُ أَيْ تَقَيَّأَ.

341 Kabirlerinde sorgu suale çekilmeyecek olan kişilerle ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Abidin, 2/191.

342 Yani âlimlerimizden bir kısmı batın'dan murat, "sürekli kusmuk gelmesi" derken bir kısmı da bu kelime ile murat, "ishal olunması"dır demiştir.

أَمَّا مَا ذَكَرَهُ الْبُلْقِينِيُّ مِنْ "أَنَّ سُؤَالَ الْقَبْرِ يَكُونُ بِالسُّرْيَانِيِّ" فَغَيْرُ مَعْرُوفٍ بَيْنَ الْمُتَكَلِّمِينَ وَلَا بَيْنَ الْمُحَدِّثِينَ.

وَذَكَرَ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ أَنَّ سُؤَالَ الْقَبْرِ مِنْ خَصَائِصِ هٰذِهِ الْأُمَّةِ، وَلَعَلَّ الْحِكْمَةَ فِي ذٰلِكَ أَنْ يُعَجَّلَ عَذَابُهُمْ فِي الْبَرْزَخِ، فَيُوَافُونَ الْقِيَامَةَ وَالذُّنُوبُ مُمَحَّصَةٌ.

İmam Bulkînî'nin "**kabir suali, Süryanice olacaktır**" şeklinde zikrettiği hususa gelince, böyle bir şey ne kelam ne de hadis âlimleri tarafından bilinmektedir.

İmam Tirmizi[343] ve İbn Abdilber kabir suali, bu ümmete has olan hususlardandır, diye zikretmişlerdir. Belki de bundaki hikmet, berzah âleminde azaplarının acele görülmesi, günahları silinmiş oldukları halde de ahirete gelmelerinin sağlanmasıdır.

343 Tirmizi, Nevâdiru'l-Usul fi Ehâdîsu'r-Resul, 3/227.

53. Beyt

وَلِلْكُفَّارِ وَالْفُسَّاقِ يُقْضَى * عَذَابُ الْقَبْرِ مِنْ سُوءِ الْفِعَالِ

Kâfir ve fasıklara kötü fiillerinden dolayı kabir azabı ile hüküm olunur.

وَفِي نُسْخَةٍ صَحِيحَةٍ "بُغْضًا" بِالْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ، عَلَى أَنَّهُ مَنْصُوبٌ بِالْحَالِيَّةِ أَيْ مَبْغُوضِينَ أَوْ بِالْعِلِّيَّةِ أَيْ بُغْضًا مِنَ اللهِ لَهُمْ.

وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ "بَعْضٍ" بِالْعَيْنِ الْمُهْمَلَةِ مَخْفُوضًا عَلَى أَنَّهُ بَدَلٌ مِنَ الْفُسَّاقِ بَدَلَ بَعْضٍ.

"**Yukza**" fiili, meçhul sığasıyla "**kaza**" mastarından türetilmiştir. Emâlî'nin bazı nüshalarında ("yukza" fiili yerine) noktalı "**ğayn**" harfiyle olan "**buğzan**" kelimesi vardır ki, bu kelime ya hal olmak üzere mansuptur. Yani (kâfir ve fasıklara kötü fiillerinden ötürü) buğzolunmuş oldukları halde (kabir azabı vardır). Ya da bu kelime illiyet/mefulü leh olmak üzere mansuptur. Yani (kâfir ve fasıklara kötü fiillerinden dolayı) Allah (celle celâluhu) tarafından buğzedildiği için (kabir azabı vardır).

Emâlî'nin bazı nüshalarında ise ("yukza" fiili yerine) noktasız "**ayn**" harfiyle olan "**bazın**" kelimesi vardır ki, bu kelime "**fussak**" kelimesinden bedeli ba'z olarak mecrurdur.[344]

344 Yani "kâfirler ile bazı fasıklar için kötü fiillerinden dolayı kabir azabı vardır" anlamındadır.

"عَذَابٌ" مَرْفُوعٌ عَلَى أَنَّهُ نَائِبُ الْفَاعِلِ، بِنَاءً عَلَى نُسْخَةِ الْأَصْلِ، أَوْ عَلَى أَنَّهُ مُبْتَدَأٌ، خَبَرُهُ الْجَارُّ وَالْمَجْرُورُ السَّابِقُ عَلَيْهِ، لِلْإِشَارَةِ إِلَى حَصْرِ الْعَذَابِ الْمَذْكُورِ فِي الْكُفَّارِ وَبَعْضِ الْفُجَّارِ.

وَ"الْفِعَال" بِكَسْرِ الْفَاءِ جَمْعُ "فِعْلٍ"، وَأَمَّا بِالْفَتْحِ فَمَصْدَرٌ كَـ"ذَهَبَ ذَهَابًا"، وَقِيلَ: يُسْتَعْمَلُ بِالْكَسْرِ لِلشَّرِّ، وَبِالْفَتْحِ لِلْخَيْرِ.

"Azap" kelimesi ise, ya asıl nüshaya binaen ("yukza" fiilinin) naibu faili olmak üzere merfudur. Ya da "azap" kelimesi mübteda olur; haberi ise kendisi üzerine geçmiş olan harfi cer ve mecrurudur.[345] Bu da beyitte zikrolunan azabın sadece kâfirler ile bazı fasıkları kapsadığına işaret etmek içindir.

"Fa" harfinin kesresiyle olan "fiâl" kelimesi ise "fiil" kelimesinin çoğuludur. "Fa" harfinin fethasıyla olan "feâl" kelimesine gelince, bu, "zehebe-zehaben" de olduğu gibi mastar olur. Denildi ki, "fa" harfinin kesresiyle olan "fiâl" kelimesi şer için; "fa" harfinin fethasıyla olan "feâl" kelimesi ise hayır için kullanılır.

وَالْحَاصِلُ: أَنَّهُ يَجِبُ اعْتِقَادُ أَنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ حَقٌّ وَاقِعٌ لِلْكُفَّارِ، وَثَابِتٌ لِبَعْضِ الْفُجَّارِ، مِمَّنْ أَرَادَ اللهُ تَعْذِيبَهُ فِي تِلْكَ الدَّارِ لِسُوءِ فِعَالِهِمْ وَقُبْحِ حَالِهِمْ، وَقَدْ أَجْمَعَ أَهْلُ السُّنَّةِ عَلَى ذٰلِكَ.

فَفِي الصَّحِيحَيْنِ "عَذَابُ الْقَبْرِ حَقٌّ". وَيُؤَيِّدُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى [اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا] اَلْآيَةَ.

وَفِي الْمَسْئَلَةِ خِلَافُ الْمُعْتَزِلَةِ وَالْجَهْمِيَّةِ وَالرَّافِضَةِ.

وَزِيدَ هُنَا فِي بَعْضِ الشُّرُوحِ وَهُوَ قَوْلُهُ "دُخُولُ النَّاسِ..." الخ.

345 Yani "azabu'l-kabri" mübteda; "ve lil-küffarı" ise haber olur.

Özetle kabir azabının hak olduğuna ve bunun, kâfirler ile kötü fiillerinden ve çirkin hallerinden ötürü ahiret yurdunda yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın azap etmeyi murat ettiği bazı fasıklar için vuku bulacağının sabit olduğuna inanmak vaciptir. Nitekim ehlisünnet âlimlerinin tamamı "**kabir azabının hak olduğu ve bunun kâfirler ile (tövbe etmeden ölmüş)** bazı fasıklar **için vuku bulacağı**" hususunda icma etmiştir.

Buhari ve Müslim'de de "**kabir azabı haktır**"[346] şeklinde rivayetler vardır. Nitekim yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "**Onlar (Firavun ve adamları), sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet koptuğu gün de 'Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun' denir.**" (Mümin, 40/46) buyruğu da kabir azabının hak ve vaki olacağını teyid etmektedir.

Bu konuda Mutezile, Cehmiye ve Rafıza fırkalarının muhalefeti vardır.[347]

Bazı şerhlerde buraya "**duhulu'n-nas...**" ile başlayan bir beyit ilavesi vardır.

---

346 Buhari, Cenaiz, 1372; Müslim, Cennet, 2871. Ayrıca bkz. Müslim, Mesacid, 584, 585, 586, 588, 589, 590.

347 Ehlisünnetin akaid ve kelam kitaplarında aynen burada olduğu gibi Mutezile ve Rafıza fırkalarının kabir azabının hak ve vaki olacağını kabul etmedikleri yazılı ise de gerçek böyle değildir. Her iki fırka da kabir azabının varlığını kabul etmektedir. Zira Mutezileden Kâdî Abdulcebbar bu konuda ümmetin tamamının icma ettiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kâdî Abdulcebbar, Şerhu'l-Usuli'l-Hamse, shf. 730; Tusi, Tecridu'l-Akaid, 157.

54. Beyt

دُخُولُ النَّاسِ فِي الْجَنَّاتِ فَضْلٌ * مِنَ الرَّحْمَانِ يَا أَهْلَ الْآمَالِ

Ey yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın rahmetini ümit eden kişiler! İnsanların cennetlere girmesi Rahman'ın bir lütuf ve ihsandır.[348]

"الْآمَالُ" جَمْعُ أَمَلٍ، وَلَوْ قَالَ (النَّاظِمُ سِرَاجُ الدِّينِ): "يَا أَهْلَ الْمَعَالِي" لَخَلَصَ مِنْ صُورَةِ الْإِيطَاءِ وَلَوْ لَمْ يَقَعْ عَلَى التَّوَالِي.

"el-Âmâl", **"emel"** kelimesinin çoğuludur. Şayet nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"ehle'l-âmâli"** yerine **"ehle'l-meâlî"** deseydi, her ne kadar kelimeler peş peşe gelmese de sureten îtâ'ya düşmüş olmaktan kurtulmuş olurdu.[349]

---

348 Bazı nüshalarda bu mısra "ehle'l-Emâlî" şeklinde gelmiştir ki, bu takdirde mana "Ey Emâlî'yi okuyan kimseler!..." şeklinde olur. Ancak şerhte de açıkça görüldüğü üzere şarih "ehle'l-âmâli" nüshasını tercih etmiştir.

349 Îtâ ile ilgili bilgi için 104 no'lu dipnota bakılması uygun olur. Ayrıca şarih hazretleri bu beyitte görünüş itibariyle îtâ var dese de, bizler burada ne sureten ne de gerçekten îtâ görebilmiş değiliz. Yüce Allah hepsine rahmet eylesin.

وَالْمَعْنَى: أَنَّ دُخُولَ الْمُؤْمِنِ فِي الْجَنَّةِ لَيْسَ بِمُجَرَّدِ أَعْمَالِهِ الصَّالِحَةِ، بَلْ بِفَضْلِ اللهِ تَعَالَى وَكَرَمِهِ، لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ [لَنْ يَدْخُلَ أَحَدُكُمُ الْجَنَّةَ بِعَمَلِهِ. قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ بِرَحْمَتِهِ] وَهُوَ لَا يُنَافِي قَوْلَهُ تَعَالَى [اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ]، سَوَاءٌ قِيلَ: إِنَّ الْبَاءَ لِلسَّبَبِيَّةِ أَوِ الْبَدَلِيَّةِ، خِلَافًا لِلْمُعْتَزِلَةِ فِي هٰذِهِ الْمَسْئَلَةِ حَيْثُ يَقُولُونَ بِإِيجَابِ إِثَابَةِ الْمُطِيعِ وَعِقَابِ الْعَاصِي. وَنَحْنُ نَقُولُ لَا يَجِبُ عَلَى اللهِ سُبْحَانَهُ شَيْءٌ، وَإِنَّمَا أَدْخَلَهُمُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِهِ كَمَا أَنَّ الْكُفَّارَ أَدْخَلَهُمُ النَّارَ بِعَدْلِهِ. نَعَمْ؛ اَلدَّرَجَاتُ وَالدَّرَكَاتُ بِحَسَبِ اخْتِلَافِ الْحَسَنَاتِ وَتَفَاوُتِ السَّيِّئَاتِ، وَالْخُلُودُ فِيهِمَا بِوَاسِطَةِ النِّيَّاتِ (أَيِ الْإِيمَانِ)، وَلِذَا قِيلَ: "اَلنِّيَّاتُ بِمَنْزِلَةِ الْأَرْوَاحِ وَالْأَعْمَالُ فِي مَرْتَبَةِ الْأَشْبَاحِ".

Beytin manası şöyledir: Müminlerin cennete girmesi, mücerret salih amelleriyle olmayacaktır. Belki cennete girişleri, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın lütuf ve keremiyle olacaktır. Çünkü Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) şöyle buyurmuştur: **"Hiçbiriniz kendi ameli sebebiyle cennete girecek değildir."** Bunun üzerine kendisine **"Sende mi ey Allah'ın Resulü?"** diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: **"Evet, beni de Allah'ın lütuf ve rahmeti bürümedikçe, yalnız ibadetim cennete girdiremez."**[350] Bu hadis (veya beytin ifade ettiği anlam), yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın **"(Melekler onların canını temizlenmiş olarak alırken, 'Selam size); yaptıklarınıza karşılık haydi cennete girin' derler"** (Nahl, 16/32) buyruğuna aykırı değildir. Ayet-i kerimede yer alan "ba" harfi cerri, ister "sebebiyet" için; isterse de "bedeliyet" içindir denilsin, hüküm eşittir. Bu konuda Mutezile, **"İtaat edeni mükâfatlandırmanın, isyankârı da cezalandırmanın vacip olduğunu"** söyleyerek muhalefet etmiştir.[351] Biz ehlisünnet ise 'yüce Allah (Celle Celâluhu)'a hiçbir şey vacip değildir. Yüce Allah

350 Buhari, Merda, 5673; Müslim, Sıfatu'l-Munafikin, 2816.

351 Mutezile 23. beyitte izahı geçen "salah-aslah" prensiplerinden hareketle "itaat edeni mükâfatlandırmak, isyankârı da cezalandırmak Allah için vaciptir" demişlerdir. Bu itibarla cennete girişte amellerin karşılığında olacaktır demektedirler. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri de bu beytiyle bu anlayışı reddetmektedir.

(Celle celâluhu), kâfirleri cehenneme adaletiyle sokacağı gibi, mümin kullarını da cennete lütuf ve ihsanıyla sokacaktır. Evet, cennetteki dereceler veya cehennemdeki derekeler/tabakalar, iyiliklerin ve kötülüklerin farklı oluşlarına göre farklılık gösterecektir. Cennet ve cehennemde ebedi kalmak ise, niyet (iman) vasıtasıyla olacaktır' diyoruz. İşte bu sebeple **"niyetler (imanlar), ruhlar menzilesinde; ameller ise bedenler konumundadır"** denilmiştir.[352]

352 Yani ruh olmadan bedenden faydalanmak mümkün olmadığı gibi, niyet (iman) olmadan amelden faydalanmak mümkün değildir. Her ne kadar amel ve beden, dış görünüşte mevcut olsa dahi bu böyledir.

55. Beyt

حِسَابُ النَّاسِ بَعْدَ الْبَعْثِ حَقٌّ * فَكُونُوا بِالتَّحَرُّزِ عَنْ وَبَالِ

Diriltildikten sonra insanların hesaba çekilmeleri haktır. O halde günah ve vebal yüklenmekten sakınınız.

''اَلْوَبَالُ'' بِالْفَتْحِ: اَلْإِثْمُ الَّذِي كَانَ مِنْ قِبَلِ الْعَبْدِ كَالْقَتْلِ وَالظُّلْمِ أَوْ نَحْوِهِمَا.

وَالْمَعْنَى: إِذَا كَانَ حِسَابُ جَمِيعِ النَّاسِ حَقًّا ثَابِتًا، فَكُونُوا مُتَحَرِّزِينَ اِحْتِرَازًا شَدِيدًا عَنْ حُقُوقِ الْعِبَادِ خُصُوصًا؛ لِأَنَّ مَا كَانَ بَيْنَهُ سُبْحَانَهُ وَبَيْنَ عِبَادِهِ يُرْجَى مِنْهُ الْعَفْوُ، كَذَا قَالَهُ بَعْضُ الشُّرَّاحِ.

"Vav" harfinin fethasıyla okunan **"vebal"** kelimesi, adam öldürme, başkalarına zulmetme vb. kullara karşı işlenen günahlardır.

Beytin manası şöyledir: Bütün insanların hesaba çekilmeleri hak ve sabit olduğuna göre, siz, özellikle kul hakkı ihlalinden şiddetle kaçınınız. Çünkü yüce Allah (celle celâluhu) ile kulları arasında olan günahlardan ötürü aff-ı ilahi umulur. Bazı şarihler beytin manasıyla ilgili olarak böyle demişlerdir.

وَالأَظْهَرُ أَنَّ الْمُرَادَ بِـ"الْوَبَالِ" شِدَّةُ الأَثْقَالِ مِنْ ذُنُوبِ الأَعْمَالِ، أَعَمُّ مِنْ أَنْ تَكُونَ مِنْ حُقُوقِ اللهِ أَوْ حُقُوقِ الْعِبَادِ، لِمَا فِي الصَّحِيحَيْنِ أَنَّهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ [مَرَّ بِقَبْرَيْنِ فَقَالَ إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ] اَلْحَدِيثُ.

وَأَشَارَ النَّاظِمُ إِلَى حَقِّيَّةِ بَعْثِ الْخَلْقِ مِنَ الْقُبُورِ فِي يَوْمِ الْحَشْرِ وَالنُّشُورِ.

Ancak "vebal" kelimesiyle işlenen her türlü günahtan ötürü vebal yükünün çok ağırlaşacağının murat edilmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Bu itibarla "vebal" kelimesi, sadece Allah (Celle Celâluhu) haklarıyla ya da yalnızca kul haklarıyla ilgili günahları içine almaktan daha umumidir.[353] Çünkü Buhari ve Müslim'de şöyle bir hadis rivayet olunmuştur: Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) iki kabre uğradı ve "bunlar muhakkak azap ediliyorlar"[354] buyurdu.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyitte (bade'l-ba's/diriltikten sonra diyerek) öldükten sonra yeniden dirilme ve hesap için toplanma gününde bütün mahlûkatın diriltileceğinin hak olduğuna işaret etmiştir.[355]

---

353 Yani "vebal" kelimesi, umumi olup günahın her iki çeşidini de içine alır.

354 Hadisin tamamı şöyledir: Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) azap edilmekte olan iki kabre uğradı ve "bunlar muhakkak azap ediliyorlar. Hem de bunlar büyük bir işten dolayı azap edilmiyorlar. Bunlardan biri idrardan sakınmaz idi. Diğeri de koğuculuk ederdi" buyurdu. Sonra Peygamber yaprakları koparılmış taze bir hurma dalı aldı ve bunu ikiye böldü. Sonra her bir kabre bunlardan birini dikti. Sahabe Ey Allah'ın resulü! Bunu niçin yaptınız? diye sordular. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem) de "Bu dallar kurumayıp taze kaldığı müddetçe, bu iki kabir sahibinden azabın hafiflemesini ümit ederim" (Buhari, Cenaiz, 1361; Müslim, Taharet, 292) buyurdu. Hadiste açıkça görüldüğü gibi Allah haklarıyla ilgili günahlardan ötürü de azap görülmektedir. O halde vebali, sadece kul hakkına has kılmak şarih Ali el-Kari'nin de dediği gibi pek isabetli değildir.

355 Mademki hesaba çekilmek haktır, o halde diriltilmek de haktır. Çünkü tekrar diriltmeden hesaba çekmek mümkün değildir. Bu itibarla nâzım, hesaba çekilmenin hak olduğunu söylemekle diriltilmenin de hak olduğunu söylemiş oldu.

ثُمَّ مِنَ الْأَدِلَّةِ عَلَى ثُبُوتِ الْحِسَابِ قَوْلُهُ تَعَالَى [فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا]
وَقَوْلُهُ تَعَالَى [كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا] وَقَوْلُهُ تَعَالَى [فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ
خَيْرًا يَرَهُ] إِلَى غَيْرِ ذٰلِكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالْأَخْبَارِ.

Hesaba çekilmenin sabit olduğuna delillerden bazıları, yüce Allah (celle celâluhu)'ın şu buyruklarıdır: **"(Amel defteri kendisine sağından verilen kimse), kolay geçireceği bir hesaba çekilir"** (İnşikak, 84/7-9); **"Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter"** (isra, 17/14); **"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür"** (Zilzal, 99/7). Bunların dışında da birçok ayet ve hadisler mevcuttur.

وَمُقْتَضَى مَا نَقَلَ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ وَالرَّازِيُّ مِنْ تَكْلِيفِ الْجِنِّ اتِّفَاقًا، وَأَنَّ لَهُمْ ثَوَابًا وَعِقَابًا
أَنَّهُمْ يُحَاسَبُونَ كَالْإِنْسِ، فَكَأَنَّ النَّاظِمَ ذَهَبَ إِلَى أَنَّ الْجِنَّ فِي الْأَحْكَام تَابِعُونَ لِلْإِنْسِ، أَوْ
مَالَ إِلَى تَوَقُّفِ أَبِي حَنِيفَةَ فِي أَمْرِ ثَوَابِهِم الْمُتَرَتِّبِ عَلَى حِسَابِهِمْ، مَعَ الْإِجْمَاعِ عَلَى تَحَقُّقِ عِقَابِ
الْكَفَرَةِ مِنْهُمْ، أَوْ تَبِعَ (النَّاظِمُ) بَعْضَ اللُّغَوِيِّينَ فِي أَنَّ الْجِنَّ دَاخِلُونَ فِي مُسَمَّى النَّاسِ.

(Cinlerin, insanlar gibi hesaba çekilip çekilmeyecekleri meselesine gelince), İbn Abdilber ve (Fahrettin) Râzî'nin **"Cinlerin, iman etmekle mükellef olduklarında ittifak olduğu; ayrıca yaptıklarından ötürü sevap ve ceza alacaklarına"** dair yaptıkları nakiller, cinlerin de insanlar gibi hesaba çekileceklerini ifade etmektedir. Sanki nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri de **"ahkâm konusunda cinler, insanlara tabidirler"** görüşünü benimsemiştir. Ya da nâzım hazretleri, **"kâfir olan cinlerin, azaba çekilmelerinin kesin olarak gerçekleşeceği üzerinde icma edilmesiyle birlikte hesaba çekilmelerine bağlı olarak kendilerine sevap verilip verilmeyeceği hususunda imam Ebu Hanife'nin tevakkuf etmesine"** meyletmiş olabilir. Veyahut da nâzım hazretleri, **"Bazı dil bilimcilerinin 'cinler, insan isminin altına dâhildir' şeklindeki görüşlerine tabi olmuş"** olabilir.[356]

---

356 Burada şarih: **"Cinler hesaba çekilecek mi? Eğer çekileceklerse, neden nazım cinlerin de hesaba çekileceğini açıkça beyan etmedi?"** şeklinde gelebilecek bir sual-i mukaddere üç ihtimal serdederek cevap vermektedir. Bunlardan biri de bazı dilbilimcilerin, "İnsan denilince,

وَأَمَّا الْمَلَائِكَةُ فَقَدْ أَخْرَجَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ أَنَّهُ قَالَ [أَوَّلُ مَنْ يُحَاسَبُ جِبْرِيلُ لِأَنَّهُ كَانَ أَمِينَ اللهِ فِي وَحْيِهِ إِلَى رُسُلِهِ]، لٰكِنْ أَخْرَجَ أَبُو الشَّيْخِ ابْنُ حَيَّانَ[357] عَنْ أَبِي سِنَانٍ قَالَ "اَللَّوْحُ الْمَحْفُوظُ مُعَلَّقٌ بِالْعَرْشِ، فَإِذَا أَرَادَ اللهُ أَنْ يُوحِيَ بِشَيْءٍ كَتَبَ فِي اللَّوْحِ، فَيَجِيءُ اللَّوْحُ حَتَّى يَقْرَعَ جَبْهَةَ إِسْرَافِيلَ، فَيَنْظُرُ (إِسْرَافِيلُ) فِيهِ، فَإِنْ كَانَ إِلَى أَهْلِ السَّمَاءِ دَفَعَهُ إِلَى مِيكَائِيلَ، وَإِنْ كَانَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ دَفَعَهُ إِلَى جِبْرَائِيلَ، فَأَوَّلُ مَا يُحَاسَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اللَّوْحُ، يُدْعَى بِهِ تَرْعَدُ فَرَائِصُهُ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُقَالُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: إِسْرَافِيلُ، فَيُدْعَى إِسْرَافِيلُ تَرْعَدُ فَرَائِصُهُ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلْ بَلَّغَكَ اللَّوْحُ؟، فَإِذَا قَالَ (إِسْرَافِيلُ): نَعَمْ، قَالَ اللَّوْحُ: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي نَجَّانِي مِنْ سُوءِ الْحِسَابِ ثُمَّ كَذٰلِكَ". وَأَخْرَجَ أَيْضًا عَنْ وُهَيْبِ بْنِ الْوَرْدِ قَالَ: "إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُعِيَ إِسْرَافِيلُ تَرْعَدُ فَرَائِصُهُ، فَيُقَالُ: مَا صَنَعْتَ فِيمَا أَدَّى إِلَيْكَ اللَّوْحُ؟ فَيَقُولُ بَلَّغْتُ جِبْرَائِيلَ، فَيُدْعَى جِبْرَائِيلُ تَرْعَدُ فَرَائِصُهُ، فَيُقَالُ: مَا صَنَعْتَ فِيمَا بَلَّغَكَ إِسْرَافِيلُ؟ فَيَقُولُ: بَلَّغْتُ الرُّسُلَ، فَيُؤْتَى بِالرُّسُلِ فَيُقَالُ: مَا صَنَعْتُمْ فِيمَا أَدَّى إِلَيْكُمْ جِبْرَائِيلُ؟ فَيَقُولُونَ: بَلَّغْنَا النَّاسَ"، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى [فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ].

(Meleklerin, insanlar gibi hesaba çekilip çekilmeyecekleri meselesine gelince)[358], bu konuda İbn Ebi Hâtim, Atâ b. Saib'in şöyle dediğini nakletmiştir: **"İlk hesaba çekilecek olan kişi[359], Cebrail** (Aleyhis Selam)'dır. Çünkü O, peygamberlere

bunun içine cinler de girer" şeklindeki görüşlerine nazım hazretleri de tabi olmuş olabilir. Dolayısıyla nazım, "Diriltildikten sonra insanların hesaba çekilmeleri haktır" demekle cinlerin de hesaba çekileceklerini söylemiş olur. Bu itibarla da nazım, cinlerin hesaba çekileceğini ifade etmeye lüzum hissetmemiştir. Zira insan denince cinler de buna dâhil olmuş olur.

357 اِسْمُ الْعَالِمِ فِي نُسَخِ الْكِتَابِ مَضْبُوطٌ بِـ«أَبُو الشَّيْخِ ابْنُ حِبَّانَ» إِلَّا أَنَّهُ خَطَأٌ. وَالصَّوَابُ كَمَا ضَبَطْنَاهُ أَعْلَاهُ.

358 Bazı şerhlerde burada "...evi'l-melaike" denmekle matbaa hatası oluşmuştur. Doğrusu "Emma el-melaiketu..." şeklinde olmalıdır.

359 Kıyamet günü ilk hesaba çekilecek kişi veya topluluklarla ilgili olarak birçok farklı görüş vardır. Zira bu konuda şerhte de görüldüğü üzere birden fazla nakil vardır. İlk hesaba çekilecek olanların kimler olacağı hususunda çok değişik görüşler vardır. Bu görüşleri şöylece özetlemek

vahyi götürme konusunda yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın 'emin kulu' idi."[360] Şu kadar var ki, Ebu'ş-Şeyh İbn Hayyân[361], Ebu Sinan'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Levh-i Mahfuz, Arş'a asılıdır. Yüce Allah (Celle Celâluhu) bir şeyi vahyetmeyi murat ettiğinde levh-i mahfuza yazar. Levh-i Mahfuz'da (hemen hareket ederek) İsrafil (Aleyhis Selâm)'ın alnına çarpıncaya dek gelir (ve önünde durur). İsrafil (Aleyhis Selâm) da ona bakar; eğer yazılan sema ehline ise, onu Mikail (Aleyhis Selâm)'a gönderir. Şayet yazılan yer ehline ise, onu Cebrail (Aleyhis Selâm)'a gönderir. Bu itibarla ilk hesaba çekilecek olan Levh-i Mahfuz'dur. O da, tüm azaları titrer[362] bir şekilde hesaba çekilmek üzere çağrılır. Kendisine 'sana yazılanı tebliğ ettin mi?' diye sorulur. O da 'evet, tebliğ ettim' der. Bunun üzerine kendisine 'bu konuda sana kim şahitlik eder' diye söylenir. O da İsrafil (Aleyhis Selâm) der. Bunun üzerine tüm azaları titrer bir şekilde hesaba çekilmek üzere İsrafil (Aleyhis Selâm) çağrılır. Kendisine levh-i mahfuz sana tebliğ etti mi? diye sorulur. Levh-i mahfuz da, İsrafil (Aleyhis Selâm)'ın 'evet, tebliğ etti' demesi üzerine 'hesap vermekte kötü duruma düşmekten kurtaran Allah (Celle Celâluhu)'a hamd olsun' der. Sonra (Cebrail'e, peygamberlere, ümmetlerine) hesap sorma bu şekilde devam eder."[363] Yine İbn Hayyân, Vüheyb İbnu'l-Verd'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kıyamet günü tüm azaları titrer bir şekilde hesaba çekilmek üzere İsrafil (Aleyhis Selâm) çağrılır. Kendisine,

---

mümkündür: Melekler; Levh-i mahfuz; Nebi ve resuller; zenginler; Hz. Ali, Hz. Hamza ve Hz. Ebu Ubeyde gibi bedir savaşında mübareze eden mücahitler ile onlarla bu işe girişen müşrikler; Ümmeti Muhammed'den olan iki komşu; karı ve koca. Ancak bu ümmet ilk hesaba çekilecek olan ümmettir. Detay bilgi için Akaid ve hadis kitaplarının ilgili bölümlerine müracaat edilmesi uygun olur.

360 İbn Ebi Hâtim'in Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim isimli eserinde bu nakli bulamadık. Ancak Suyuti'nin eserlerinde Atâ b. Saib'in bu sözü mevcuttur. Bkz. Suyuti, el-Hâvî Li'l-Fetava, 2/205; Suyuti, el-İtkân fi Ulumi'l-Kurân, 1/162.

361 Bazı şerhlerde Ebu'ş-Şeyh İbn Hıbban olarak kayıtlı olsa da bu matbaa hatasıdır. Doğrusu Ebu'ş-Şeyh İbn Hayyân olacaktır. Zira Ebu'ş-Şeyh lakabı İbn Hayyân'ındır. İbn Hıbban'ın lakabı ise Ebu Hâtim'dir. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 20/63-64. Ayrıca Ebu Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahanî meşhur bir İslam âlimi olup 274 hicri de doğmuş, İsfahan'da yetişmiş ve hicri 369 tarihinde vefat etmiştir. Hayatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 10/343.

362 Hadisi şerifte burada "ferisa" kelimesinin çoğulu olan "ferais" kelimesi kullanılmıştır. Bu "döş" demektir. Yani göğüs ile kürek kemiği arasındaki etli kısımdır. Bununla da kinaye yolu ile bütün vücudun veya tüm kasların korkudan tir tir titrediği ifade edilir.

363 Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, 2/704; Ayrıca bkz. Suyuti, el-Habaikı fi Ahbari'l-Melaik, 1/36.

levh-i mahfuzun sana ilettiği şeylerle ilgili olarak ne yaptın? denilir. O da, Cebrail'e (Aleyhis Selam) tebliğ ettim, der. Bunun üzerine tüm azaları titrer bir şekilde Cebrail (Aleyhis Selam) çağrılır. Kendisine, İsrafil'in sana tebliğ ettiği şeylerle ilgili olarak ne yaptın? denilir. O da, peygamberlere tebliğ ettim, der. Bunun üzerine peygamberler huzura getirilir ve kendilerine 'Cebrail'in sizlere tebliğ ettiği şeylerle ilgili olarak ne yaptınız?' denilir. Onlar da 'insanlara tebliğ ettik' derler. Bu da, yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın şu buyruğudur: 'And olsun ki, kendilerine peygamber gönderilenlere (ümmetlere) soracağız, peygamberlere de soracağız' (Araf, 7/6)."[364]

هٰذَا، وَرَوَى مُسْلِمٌ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "لَتُؤَدُّنَّ الْحُقُوقَ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجَمَّاءِ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْنَاءِ". وَرَوَى الْإِمَامُ أَحْمَدُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "يُقْتَصُّ لِلْخَلْقِ بَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ[365]، حَتَّى لِلْجَمَّاءِ مِنَ الْقَرْنَاءِ، وَحَتَّى لِلذَّرَّةِ مِنَ الذَّرَّةِ[366]" وَقَالَ: "لَيَخْتَصِمَنَّ كُلُّ شَيْءٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، حَتَّى الشَّاتَانِ فِيمَا انْتَطَحَتَا".

İşte bu anlatılanları al ve böyle inan. İmam Müslim Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Kıyamet gününde hakları mutlaka sahiplerine vereceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun için boynuzlu koyundan kısas alınacaktır."[367] İmam Ahmed b. Hanbel Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Mahlûkatın bazısı için bazısından kısas yapılacaktır. Hatta boynuzsuz için boynuzludan; zerre için zerreden kısas yapılacaktır"[368]; "Kıyamet günü her şey hatta birbirlerini boynuzlayan iki koyun dahi birbirine hasım olacak (ve birbirlerinden haklarını alacaklardır).[369]

364 Ebu'ş-Şeyh, el-Azame, 3/845; Ayrıca bkz. İbn Mübarek, ez-Zühdü ve'r-Rekaik, 1/557, No: 1598.

365 رُوِيَ هٰذَا الْحَدِيثُ مِنْ غَيْرِ لَامِ الْجَرِّ عَلَى أَنَّ «يَقْتَصُّ» مَبْنِيٌّ لِلْمَعْلُومِ أَيْ يَقْتَصُّ الْخَلْقُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ.

366 وَيَجُوزُ تَشْكِيلُ الْحَدِيثِ بِهٰذَا الشَّكْلِ: «يُقْتَصُّ لِلْخَلْقِ بَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ...»

367 Müslim, Birr, 2582.

368 Ahmed, Müsned, 8741.

369 Ahmed, Müsned, 9060.

قَالَ الْمُنْذِرِيُّ فِي الْحَدِيثِ الأَوَّلِ: "رُوَاتُهُ رُوَاةُ الصَّحِيحِ" وَفِي الثَّانِي "إِسْنَادُهُ حَسَنٌ". وَقَالَ الْجَلَالُ الْمَحَلِّيُّ: قَضِيَّةُ هٰذِهِ الأَحَادِيثِ أَنْ لَا يَتَوَقَّفَ الْقِصَاصُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى التَّكْلِيفِ وَالتَّمْيِيزِ فَيُقْتَصُّ مِنَ الطِّفْلِ لِلطِّفْلِ وَغَيْرِهِ. قُلْتُ وَكَذَا الْمَجْنُونُ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

İmam Münziri, birinci olarak rivayet edilen hadis hakkında 'onun ravileri, Buhari'nin ravileridir'; ikinci olarak rivayet edilen hadis hakkında da 'isnadı hasendir' demiştir."[370] Celaleddin el-Mahalli şöyle demiştir: "**Bu hadislerin ifade ettiği hüküm, kıyamet günü kısasın mükellef ve mümeyyiz olma vasfı üzerinde durmayacağıdır.**[371] **Bu itibarla da küçük çocuktan küçük çocuk için ve daha başkaları için kısas yapılacaktır.**" Ben (Ali el-Kârî) derim ki, delilerin durumu da böyledir.[372] Doğrusunu yüce Allah (celle celâluhu) bilir.

وَقَدْ حَكَى الْإِمَامُ بَدْرُ الدِّينِ الشِّبْلِيُّ الْحَنَفِيُّ فِي كِتَابِهِ "آكَامِ الْمَرْجَانِ فِي أَحْكَامِ الْجَانِّ" أَنَّهُ اُخْتُلِفَ فِي دُخُولِ الْجِنِّ الْجَنَّةَ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْوَالٍ، أَحَدُهَا نَعَمْ، اَلثَّانِي لَا بَلْ يَكُونُونَ فِي رَبَضِهَا، وَالثَّالِثُ أَنَّهُمْ عَلَى الأَعْرَافِ، اَلرَّابِعُ الْوَقْفُ. وَحُكِيَ الْقَوْلُ بِدُخُولِهِمْ عَنْ أَكْثَرِ الْعُلَمَاءِ، وَعَنْ مُجَاهِدٍ أَنَّهُمْ إِذَا دَخَلُوا الْجَنَّةَ لَا يَأْكُلُونَ فِيهَا وَلَا يَشْرَبُونَ وَيُلْهَمُونَ مِنَ التَّسْبِيحِ وَالتَّقْدِيسِ مَا يَجِدُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ مِنْ لَذَّةِ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ، وَاللهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ. وَذَهَبَ الْحَارِثُ الْمُحَاسِبِيُّ إِلَى أَنَّا نَرَاهُمْ إِذْ ذَاكَ وَهُمْ لَا يَرَوْنَنَا، عَكْسَ مَا كَانُوا عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا.

---

370 Münziri, Terğib ve Terhib, 4/217, No: 5455-5456.

371 Yani bu hadislerin ifade ettiği hükme göre kıyamet günü canlıların mükellef ve mümeyyiz olup olmamasına bakılmaksızın tamamı için birbirlerinden kısas yapılacaktır. Bu itibarla mükellef ve mümeyyiz olmayanlara da hem birbirlerine hem de başkalarına yaptıklarından ötürü kısas yapılacaktır.

372 Deliler arasında birbirlerinden; onlardan da başkalarına yaptıklarından ve onlara zulmedenlerden kısas yapılacaktır.

Hanefi âlimlerinden imam Bedreddin eş-Şibli "Âkâmu'l-Mercân fi Ahkâmi'l-Cânn" isimli eserinde şöyle bir nakilde bulunmuştur: "Cinlerin cennete girmesiyle ilgili olarak âlimler dört görüşe ayrılmıştır. Birinci görüşe göre 'evet, cinler cennete gireceklerdir.' İkinci görüşe göre cinler cennetin kenar ve köşelerinde olacaklardır. Üçüncü görüşe göre cinler Araf'ta kalacaklardır. Dördüncü görüşe göre ise bu konuda tevakkuf edilmiştir. Şu kadar var ki, âlimlerin çoğunluğundan cinlerin cennete girecekleri nakledilmiştir. İmam Mücahid şöyle demiştir: Cinler cennete girdikleri vakit yemezler ve içmezler. Yüce Allah (celle celâluhu)'ı tesbih ve takdis etmeleri kendilerine ilham olunur da onlar bundan cennet ehlinin yemek ve içmekten aldıkları lezzeti bulurlar. Doğruyu yüce Allah (celle celâluhu) bilir. Haris el-Muhasibi ise şu görüşü benimsemiştir: Biz insanlar cennete girdiğimiz vakit cinleri görürüz, ancak onlar, dünyada oldukları halin aksine olarak cennette biz insanları göremezler."[373]

373 Bedreddin eş-Şibli, Âkâmu'l-Mercân fi Ahkâmi'l-Cânn, shf. 29 vd.

56. Beyt

وَيُعْطَى الْكُتْبُ بَعْضًا نَحْوَ يُمْنَى * وَبَعْضًا نَحْوَ ظَهْرٍ وَالشِّمَالِ

Kitaplar (amel defterleri) bazılarına sağından, bazılarına da arka taraftan veya solundan verilir.

"اَلْكُتُبُ" بِضَمَّتَيْنِ جَمْعُ كِتَابٍ، وَخُفِّفَ هُنَا لِلضَّـرُورَةِ، وَالْمُرَادُ بِهَا صَحَائِفُ الْأَعْمَالِ الَّتِي كَتَبَهَا الْحَفَظَةُ فِي أَيَّامِ حَيَاتِهِمْ. وَهُوَ مَرْفُوعٌ عَلَى نِيَابَةِ الْفَاعِلِ. وَ"بَعْضًا" نُصِبَ عَلَى أَنَّهُ مَفْعُولٌ ثَانٍ، وَكَانَ الْأَظْهَرُ أَنْ يُرْفَعَ "بَعْضٌ" وَيُنْصَبَ "الْكُتُبَ"، لِأَنَّ ذَوِي الْعُقُولِ أَوْلَى بِأَنْ يَكُونُوا الْمَفْعُولَ الْأَوَّلَ، وَلِيُوَافِقَ قَوْلَهُ تَعَالَى [فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ * فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا * وَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْـرُورًا * وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ * فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا * وَيَصْلَى سَعِيرًا] وَفِي الْآيَةِ الْأُخْرَى [وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ] وَالْجَمْعُ بَيْنَهُمَا بِأَنَّهُ يُعْطَى بِشِمَالِهِ مِنْ[374] وَرَاءِ ظَهْرِهِ.

İki zammeyle okunan "kütüb", "kitab" kelimesinin çoğuludur. Burada şiir zaruretinden ötürü "el-kütbu" şeklinde tahfif edilmiştir. "Kütüb" kelimesi ile burada murat edilen ise, kulların hayatlarında Hafaza/Kiramen Kâtibin melek-

374 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ «... وَمِنْ وَرَاءِ ظَهْرِهِ»

lerinin yazdıkları amel sahifeleridir. "Kütüb" kelimesi naibu fail olmak üzere merfudur. "Bazen" kelimesi ise ikinci meful olmak üzere mansuptur. Şu kadar var ki, ezhar olan "bazen" kelimesinin merfu; "kütüb" kelimesinin ise mansup olmasıdır.[375] Çünkü akıl taşıyan varlıkların birinci meful olmaları daha uygundur. Ayrıca "bazen" kelimesinin merfu, "kütüb" kelimesinin mansup yapılması durumunda yüce Allah (celle celâluhu)'ın **"Amel defteri kendisine sağından verilen kimse, kolay geçireceği bir hesaba çekilir ve arkadaşlarının yanına sevinçle döner. Ama amel defteri kendisine arkasından verilen kimse ise 'mahvoldum' diye bağırır ve çılgın alevli cehenneme girer"** (İnşikak, 84/7-12) buyruğuna da muvafık hareket edilmiş olunurdu.[376]

Diğer bir ayet-i kerimede ise yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: **"Kitabı kendisine solundan verilen kimse ('kitabım keşke bana verilmeseydi; keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim; bu iş keşke son bulmuş olsaydı; malım bana fayda vermedi; gücüm de kalmadı') der"** (Hakka, 69/25-29). Bu iki ayet-i kerimenin arası[377] **"kişiye kitabı, arka tarafından sol eline verilir"** denerek cem edilmiştir.

وَاخْتُلِفَ فِي كَيْفِيَّتِهِ فَقِيلَ: تُلْوَى يَدُهُ الْيُسْرَى مِنْ صَدْرِهِ إِلَى خَلْفِ ظَهْرِهِ ثُمَّ يُعْطَى كِتَابَهُ، وَقِيلَ: تُنْزَعُ يَدُهُ الْيُسْرَى مِنْ صَدْرِهِ إِلَى خَلْفِ ظَهْرِهِ ثُمَّ يُعْطَى كِتَابَهُ، وَقِيلَ غَيْرُ ذٰلِكَ، وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا هُنَالِكَ.

وَقَدْ أَغْرَبَ الشَّارِحُ الْقُدْسِيُّ فِيمَا أَعْرَبَ حَيْثُ قَالَ: إِنَّ "بَعْضًا" حَالٌ، وَالْمَفْعُولُ الثَّانِي مُقَدَّرٌ أَيْ النَّاسَ أَوِ الْمُكَلَّفِينَ أَوْ نَحْوَ ذٰلِكَ.

375 Yani "ve yu'ta'l-kutbe bazun" şeklinde olması evla olurdu.

376 Zira bu ayet-i kerimelerde "kitab" kelimesi meful olarak mansup kılınmıştır.

377 İnşikak, 84/7. ayet-i kerimesi kitabın arkadan; Hakka, 69/25. ayeti kerimesi ise sol taraftan verileceğini bildirmektedir. Bu iki ayetin arası "kişiye kitabı, arka tarafından sol eline verilir" denerek cem edilmiştir.

Ancak bunun keyfiyeti yani "kişiye kitabının, arka tarafından sol eline nasıl verileceği" hakkında ihtilaf edilmiştir. Denildi ki, kişinin sol eli göğüs kısmından arkasına doğru bükülür sonra da (bu eline) kitabı verilir. Yine denildi ki, kişinin sol eli göğsünün içinden arkaya doğru çekilip çıkartılır sonra da (bu eline) kitabı verilir. Bu iki şeklin dışında başka şekiller de söylenmiştir. Orada bu işin nasıl yapılacağını sadece Allah (Celle Celâluhu) bilir.

Şarih Kutsi, "bazen" kelimesi hal; ikinci meful ise mukadder olan "en-nâse veya el-mükellefine ya da buna benzer bir kelimedir" diyerek bu beyte yaptığı irabında çok garip bir irap yapmıştır.[378]

378 Şarih Kutsi bu beyti şöyle takdir ederek irap etmiştir: "ve yu'ta'l-kutbu bazen en-nase ..." Buna göre "yu'ta" fiili muzari meçhul; "el-kutbu" naibu fail; "bazen" hal olup zül-hali ise "el-kutbu" kelimesidir. Bu durumda "en-nase" vb. bir kelimede ikinci meful olarak takdir edilir. Mana ise şöyle olur: Bazı kitaplar insanlara sağ taraftan... verilir. Zira "yu'ta" fiili malum olduğu vakit iki meful alır. Birincisi "el-kutbe" ikincisi ise "bazen" kelimesi olmalıdır. Faili hakiki olan "Allah" bilindiği için fiil meçhul kılındığından ötürü birinci meful naibu fail olmuştur. "Bazen" kelimesi hal yapılınca ikinci meful ise ortada kalmamıştır. Bu nedenle de ikinci meful olarak "en-nas" kelimesinin takdir edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak şarih Ali el-Kârî merhum ikinci bir meful takdirine ihtiyaç görmez. Çünkü ikinci meful cümlede zaten mevcuttur. Âcizane kanaatime göre de şarih haklıdır. Zira hal, zülhali açıklar. Hâlbuki "bazen" kelimesi hal yapılınca "el-kütbü" kelimesini hiçbir şekilde açıklamamaktadır. Şu kadar var ki, böyle bir durumda 'bazen' kelimesini "el-kütbü" kelimesinden bedel yapmak mümkündür. Veli küllin vichetun.

57. Beyt

وَحَقٌّ وَزْنُ أَعْمَالٍ وَجَرْيٌ * عَلَى مَتْنِ الصِّرَاطِ بِلَا اهْتِبَالِ

Amellerin tartılması ve sırat köprüsü üzerinden geçilmesi haktır. Bu hükmün yalan veya iftira olması da mümkün değildir.

أَيْ وَزْنُ الْأَعْمَالِ حَقٌّ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى [وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ].

Amellerin tartılması haktır. Çünkü yüce Allah (celle celâluhu) şöyle buyurmuştur: "O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır" (Araf, 7/8-9).

وَالْمِيزَانُ: عِبَارَةٌ عَمَّا يُعْرَفُ بِهِ مَقَادِيرُ الْأَعْمَالِ، وَمَا يَتَرَتَّبُ عَلَيْهِ مِنَ الْعَدْلِ وَالْفَضْلِ بِحَسَبِ تَفَاوُتِ الْأَحْوَالِ، وَالْعَقْلُ قَاصِرٌ عَنْ إِدْرَاكِ كَيْفِيَّتِهِ وَتَصَوُّرِ مَاهِيَتِهِ، لِأَنَّ الْأَعْمَالَ أَعْرَاضٌ يَسْتَحِيلُ بَقَاؤُهَا، فَلَا تُوصَفُ بِالْخِفَّةِ وَالثِّقَلِ أَجْزَاؤُهَا، لَكِنْ لَمَّا وَرَدَ الدَّلِيلُ عَلَى ثُبُوتِهِ وَجَبَ اعْتِقَادُ حَقِّيَّتِهِ مِنْ غَيْرِ اشْتِغَالٍ بِكَيْفِيَّتِهِ، فَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُعَرِّفَ عِبَادَهُ مَقَادِيرَ أَعْمَالِهِمْ بِأَيِّ طَرِيقٍ أَرَادَهُ.

Mizan/Tartı: (Kişilerin) durumların(ın ve amellerinin) değişik olması hasebiyle hem amellerin miktarlarının hem de bu amellere terettüp edecek olan ilahi lütuf ve adaletin bilinmesini sağlayan şeyden ibarettir.[379] Akıl, mizanın yani amellerin tartılmasının keyfiyetini anlamaktan ve bunun mahiyetini tam olarak tasavvur etmekten acizdir.[380] Çünkü ameller, araz olup baki kalmaları mümkün değildir. Bu itibarla amellerin cüzleri, ağır veya hafif olmakla vasfedilemez.[381] Ancak mizanın yani amellerin tartılmasının hak ve sabit olduğuna dair (ayet ve sahih hadislerden) deliller gelince, keyfiyeti ile meşgul olmadan bunun hak olduğuna inanmak vacip oldu. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu), istediği herhangi bir yolla kullarına amellerinin miktarlarını bildirmeye kadirdir.

وَقَدْ وَرَدَ أَنَّ الْمَوْزُونَ صَحَائِفُ الْأَعْمَالِ كَمَا يَدُلُّ عَلَيْهِ حَدِيثُ الْبِطَاقَةِ الَّتِي فِيهَا
كَلِمَةُ التَّوْحِيدِ أَوِ الْبَسْمَلَةُ، وَذَهَبَ بَعْضُهُمْ إِلَى أَنَّ الْأَعْمَالَ تُجَسَّدُ وَتُجَسَّمُ بِحَسَبِ
تَفَاوُتِ الْأَعْمَالِ، ثُمَّ تُوزَنُ لِيَعْرِفَ الْخَلْقُ مَا لَهُمْ مِنَ النَّوَالِ وَالْوَبَالِ.

Zaten tartılacak olan (amellerin kendisi değil, belki) amellerin yazıldığı sahifeler olduğu bazı haberlerde gelmiştir. Nitekim içerisinde kelime-i tevhid veya besmelenin yazılı bulunduğu **"bitaka"** hadisi de[382] buna delalet et-

379 Zira ameller tartılmadığı vakit, kişilerin ne için cennete veya ne için cehenneme konduğunun anlaşılması mümkün olmayacaktır. Bu itibarla tartı, hem amellerin miktarlarını açığa çıkartacak hem de bu ameller sebebiyle ilahi lütuf veya ilahi adaletin tecellisi açığa çıkmış olacaktır.

380 Çünkü ameller, cevher/madde değil, belki arazdır. Akıl, araz olan bir şeyin nasıl tartılacağını idrak etmekten acizdir. Zira aklın alanına madde ve mahsusat cinsinden olan şeyler girer. Vehim ve hayal ise bilgi olarak itibara alınmaz. Ancak Allah'a hiçbir şey güç değildir. Zira O, cevheri de arazı da tartar. Bize düşen buna iman etmek, keyfiyetini ise ona havale etmektir.

381 Çünkü ağır veya hafif olmak maddeye has bir özelliktir. Araz ise cevherle kaimdir. Bu itibarla araz olan amel, âmil ile kaim olur. Âmil tartılmayacağına göre araz olan amel nasıl tartılacaktır? Ancak şarihin de dediği gibi Allah'a hiçbir şey güç değildir. Zira O, isterse cevheri de arazı da tartar. Bize düşen buna iman etmek, keyfiyetini ise ona havale etmektir.

382 Hadisi şerif şöyledir: Abdullah b. Amr b. As (Radıyallâhu Anh)'den rivayete göre, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdu: "Yüce Allah kıyamet gününde ümmetimden bir kişiyi herkesin önünde ayırıp

mektedir. Bazı âlimler ise şu görüşü benimsemişlerdir: "Ameller, kendilerinin farklılıklarına göre ceset ve cisim haline getirilecektir. Sonra da tartılacaktır.[383] Ta ki kullar, kendilerine ilahi ihsandan veya günahtan ne vardır bunu bilsinler."

وَذَهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْمُفَسِّـرِينَ إِلَى أَنَّهُ مِيزَانٌ حَقِيقِيٌّ لَهُ لِسَانٌ وَكِفَّتَانِ، وَأَسْنَدَهُ اللَّالَكَائِيُّ فِي كِتَابِ "شَرْحِ السُّنَّةِ" لَهُ إِلَى كُلٍّ مِنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ وَالْحَسَنِ الْبَصْـرِيِّ، وَرَوَى ابْنُ جَرِيرٍ وَاللَّالَكَائِيُّ عَنْ حُذَيْفَةَ مَوْقُوفًا: أَنَّ صَاحِبَ الْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَبْرَائِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

Müfessirlerin çoğunluğu ise şu görüşü benimsemiştir: "Mizan, dili ve iki kefesi olan hakiki bir terazidir." İmam Lâlekâî ise "Şerhu's-Sünne" isimli eserinde bu (son) görüşü Selman-ı Farisi (Radıyallâhu Anh) ile Hasan el-Basri'ye isnad etmiştir.[384]

o kişi aleyhinde doksan dokuz dosya açacaktır. Her bir dosyanın boyu gözün görebildiği mesafe kadar olacaktır. Sonra kendisine şöyle soracaktır: 'Bunlardan bir şeyi reddediyor musun? Amel muhafızım kâtip melekler sana haksızlık yapmışlar mıdır?' O kimse de 'hayır ya Rabbi!' diye cevap verecektir. Sonra 'herhangi bir mazeretin var mı?' buyuracak, o kimse de 'hayır ya Rabbi' diye cevap verecektir. Bunun üzerine Allah şöyle buyuracaktır: 'Evet yanımızda sana ait makbul bir amelin vardır ve bugün sana asla haksızlık edilmeyecektir.' Üzerinde 'ben şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) de onun kulu ve Resulüdür' yazılı bir kâğıt parçası çıkarılacaktır. Sonra Allah o kula 'kendi tartında kendin hazır bulun' diyecektir. O kişi de diyecek ki, 'ya Rabbi, şu koskoca büyük defterler yanında bu kâğıt parçasının ne kıymeti olur?' Yüce Allah'ta buyuracak ki, 'bugün sana asla zulmedilmeyecektir.' Sonra Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) şöyle buyurdu: Günah sicilleri bir kefeye konulacak, kâğıt parçası da bir kefeye konulacak (ve tartılacaktır). Büyük defterler hafif gelecek, o kâğıt parçası ise ağır gelecektir. Allah'ın ismi yanında hiçbir şey ağır basamaz" (Tirmizi, İman, 2639; İbn Mace, Zühd, 4300). Bıtâka, kâğıt parçası demektir ki, Mısır halkı da kâğıda "bıtâka" derler. Bu hadiste de açıkça görüldüğü gibi tartılacak olan amellerin kendisi değil, belki amellerin yazılı olduğu sahifelerdir.

383 Yani ameller, manevi değerlerine göre önce kendilerine bir kalıp verilerek cisim haline getirilir sonra da tartılır.

384 Lâlekâî, Şerhu Usuli i'tikâdı ehli's-Sünneti ve'l-Cemaa, 6/1244, No: 2208, 2210.

İbn Cerir (Taberi) ile Lâlekâî, Huzeyfe (Radıyallahu Anh)'ın "kıyamet gününde mizanın sahibi yani terazinin başında durup amelleri tartacak olan melek, Cebrail'dir (Aleyhis Selam)" dediğini mevkuf bir hadis olarak rivayet etmişlerdir.[385]

وَأَشَارَ النَّاظِمُ بِقَوْلِهِ "وَزْنُ أَعْمَالٍ" إِلَى أَنَّ الْوَزْنَ مُخْتَصٌّ بِالْأَعْمَالِ الظَّاهِرَةِ، كَمَا نَقَلَهُ الْقُرْطُبِيُّ فِي "تَذْكِرَتِهِ" عَنِ الْحَكِيمِ التِّرْمِذِيِّ، وَأَنَّ الْإِيمَانَ لَا يُوزَنُ إِذْ لَا مُوَازِنَ لَهُ، فَإِنَّهُ لَا ضِدَّ لَهُ إِلَّا الْكُفْرَ، وَمُحَالٌ وَزْنُهُ.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri **"amellerin tartılması"** sözü ile "tartının, zahiri amellere[386] has olduğuna" işaret etmiştir. Nitekim İmam Kurtubi, "et-Tezkire bi-Ahvali'l-Mevta ve Umuri'l-Ahireti" isimli eserinde Hakîm et-Tirmizi'den **"İman tartılmaz. Zira imanın karşılığında tartılabilecek ona denk bir şey yoktur.[387] Çünkü imanın zıddı ancak küfürdür. Küfrün iman karşılığında tartılması ise muhaldir"[388]** diye nakletmiştir.

ثُمَّ الصِّرَاطُ: جِسْرٌ مَمْدُودٌ عَلَى مَتْنِ جَهَنَّمَ، وَفِي رِوَايَةٍ: عَلَى ظَهْرِ جَهَنَّمَ، أَدَقُّ مِنَ الشَّعْرِ، وَأَحَدُّ مِنَ السَّيْفِ يَمُرُّ عَلَيْهِ جَمِيعُ الْخَلْقِ، فَيَجُوزُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ، وَتَزِلُّ فِيهِ أَقْدَامُ أَهْلِ النَّارِ، كَمَا قَالَ تَعَالَى: [وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ۞ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا]. وَفِي الصَّحِيحَيْنِ "إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ يَمُرُّونَ عَلَيْهِ سِرَاعًا كَطَرْفِ الْعَيْنِ وَالْبَرْقِ وَالرِّيحِ وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرِّكَابِ". وَإِلَى هَذَا

385 Taberi, Câmiu'l-Beyan, 12/310, No: 14333 (Araf süresi sekizinci ayeti kerime tefsirinde); Lâlekâî, Şerhu Usuli i'tikâdı ehli's-Sünneti ve'l-Cemaa, 6/1245, No: 2208, 2209.

386 **Zahiri amel:** Beden, mal veya her ikisi ile yapılan amellerdir.

387 Zira iman ve küfür bir arada bulunmaz. Çünkü bir kişinin hem mümin hem kâfir olması mümkün değildir. Dolayısıyla iman konan kefeye karşılık diğer kefeye küfür konamaz. Ancak hem hasenat hem de günah bir arada bulunabilir. Bu itibarla terazinin bir kefesine salih amel, diğer kefesine de günah konarak tartılır.

388 Bkz. Kurtubi, "et-Tezkire bi Ahvali'l-Mevta ve Umuri'l-Ahireti", shf. 728-729.

أَشَارَ النَّاظِمُ بِقَوْلِهِ "وَجَرْيٌ" إِلاَّ أَنَّ هٰذَا الْجَرْيَ لَا يَحْصُلُ لِكُلِّهِمْ، فَكَانَ الْأَنْسَبُ أَنْ يَقُولَ: "وَمَرٌّ" بِمَعْنَى مُرُورٍ.

Sonra sırat, cehennem üzerine uzatılmış bir köprüdür. Bir rivayette ise sırat, kıldan ince kılıçtan keskin olarak cehennemin sırtı üzerine uzatılmış bir köprüdür ki, bütün kullar onun üzerinden yürüyüp geçecektir. Ehl-i cennet bu köprüden geçecek, ehli cehennem ise ayakları kayarak (buradan cehennemin içine düşecektir). Nitekim yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur: "Sizden cehenneme uğramayacak hiçbir kimse yoktur.[389] Bu, Rabbinin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra Biz Allah (c.c.)'a karşı gelmekten sakınmış olanları kurtarır, zalimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakırız" (Meryem, 19/71). Buhari ve Müslim bu konuda şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Müminlerin kimi göz açıp yumuncaya kadar az bir zamanda, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr gibi, kimi de iyi cins at, deve vb. bir binit hızıyla sırat köprüsü üzerinden hızlıca geçeceklerdir."[390] Nitekim nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri (koşmak anlamına gelen) "ceryün" sözcüğüyle bu manaya işaret etmiştir. Şu kadar var ki, bu "cery (koşma)" olayı ümmetten her bir kişi için hâsıl olmayacaktır. Bu itibarla nâzımın bu kelime yerine, yürümek ve geçmek manasına gelen "merrun" kelimesini kullanması daha uygun olurdu.

وَقَوْلُهُ "بِلَا اهْتِبَالٍ" أَيْ بِلَا كَذِبٍ وَافْتِرَاءٍ أَوْ بِلَا اعْتِمَادٍ عَلَى شَيْءٍ، فَفِي الْقَامُوسِ: "اهْتَبَلَ: كَذَبَ كَثِيرًا، وَعَلَى وَلَدِهِ اتَّكَلَ". وَأَمَّا مَا ذَكَرَهُ الْقُدْسِيُّ مِنْ أَنَّ الْمُرَادَ بِهِ ثِقَلُ الْبَدَنِ، وَمَا قَالَهُ غَيْرُهُ مِنْ أَنَّهُ بِمَعْنَى النَّقْصِ فَغَيْرُ ظَاهِرٍ فِي الْمَعْنَى كَمَا لَا يَخْفَى. ثُمَّ هُوَ مُتَعَلِّقٌ بِـ"جَرْيٌ" أَوْ بِخَبَرِهِ وَهُوَ "حَقٌّ" أَوْ بِـ"حَقٌّ" "الْمُقَدَّرُ" مُطْلَقًا، وَلَا يَبْعُدُ أَنْ يَكُونَ هُوَ خَبَرَ "جَرْيٌ".

389 Ayet-i kerimede "Sizden cehenneme uğramayacak hiçbir kimse yoktur" şeklinde geçen ifadeden kasıt, onun üzerindeki köprüden geçmeyecek hiçbir kimse yoktur, demektir. Zira peygamberler, veliler, şehitler vb. salih kulların cehenneme uğramayacakları kesindir.

390 Buhari, Tevhid, 7439; Müslim, İman, 183.

Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin kullandığı "bilâ-ihtibâli" söczüğü, "yalansız ve iftirasız" olarak anlamındadır. Ya da (sırat üzerinden geçerken) "herhangi bir şeye dayanıp tutunmaksızın" manasınadır. Zira Kamus isimli sözlükte "ihtebele" kelimesinin "çok yalan söyledi" veya "çocuğuna dayandı" anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir. Şarih Kutsi'nin "bilâ-ihtibâli' sözü ile murat, bedenin ağırlığıdır"; diğer bazılarının da bundan murat "noksanlaşma (bedenlerinde bir noksanlaşma olmadan)" şeklindeki sözleri, ehline gizli olmadığı gibi mana yönünden pek açık değildir. "Bilâ-ihtibâli" sözcüğü, "ceryün" kelimesine mütealliktir. Ya da "ceryün" kelimesine haber olan mukadder bir "hak" kelimesine mütealliktir.[391] Ya da mutlak olarak mısrada zikredilen "hak" kelimesine mütealliktir. Aynı şekilde "bilâ-ihtibâli" sözcüğünün, "ceryün" kelimesine haber olması da uzak bir ihtimal değildir.[392]

وَفِي الْجُمْلَةِ رَدٌّ عَلَى الْمُعْتَزِلَةِ فِي إِنْكَارِهِمْ كُلًّا مِنَ الْمِيزَانِ وَالصِّرَاطِ، مُسْتَدِلِّينَ بِأَدِلَّةٍ وَاهِيَةٍ يَسْتَحِقُّونَ بِهَا أَنْ يُعَذَّبُوا فِي نَارٍ حَامِيَةٍ.

Bu cümlede (beyitte) kızgın ateşte azap edilmelerini hak ettirecek derecede çok zayıf deliller getirerek "mizan ve sırat köprüsünü" inkâr eden Mutezileye bir ret vardır.

391 Buna göre mısra "ve hakkun veznu a'malin ve hakkun ceryun ala..." şeklinde olur. Bu ikinci "hak" kelimesi mukadder bir haber olup "bilâ-ihtibâli" sözcüğü de buna müteallik olur.

392 Buna göre "ve hakkun veznu a'malin ve ceryun ala metni's-sıratı (kainun) bilehtibâli" şeklinde olur.

58. Beyt

وَمَرْجُوٌّ شَفَاعَةُ أَهْلِ خَيْرٍ * لِأَصْحَابِ الْكَبَائِرِ كَالْجِبَالِ

Ehl-i hayrın (Peygamberler ile salih kulların) şefaati, dağlar kadar günahları da olsa, büyük günah işleyen (müminler) için umulur.

صِفَةٌ لِلْكَبَائِرِ أَيْ اَلذُّنُوبِ الثِّقَالِ أَمْثَالِ الْجِبَالِ، وَالْخَيْرُ كُلُّهُ مَجْمُوعٌ فِي أَرْبَعَةٍ: اَلنَّظَرُ وَالْحَرَكَةُ وَالنُّطْقُ وَالصَّمْتُ، فَكُلُّ نَظَرٍ لَا يَكُونُ فِي عِبْرَةٍ فَهُوَ غَفْلَةٌ، وَكُلُّ حَرَكَةٍ لَا تَكُونُ فِي عِبَادَةٍ فَهِيَ فَتْرَةٌ، وَكُلُّ نُطْقٍ لَا يَكُونُ فِي ذِكْرٍ فَهُوَ لَغْوٌ، وَكُلُّ صَمْتٍ لَا يَكُونُ فِي فِكْرٍ فَهُوَ سَهْوٌ.

"Ke'l-cibali" kelimesi, "kebair" kelimesine sıfat olur. Yani "li-ashabi'z-zunubi's-sikali emsali'l-cibali (dağlar kadar ağır olan günah sahipleri için)" demektir.

Hayrın tamamı dört şeyde toplanmıştır: "Bakmak, hareket etmek, konuşmak ve susmak." İbret almak maksadıyla olmayan her bakış gaflettir. İbadet için olmayan her hareket fetret/gevşekliktir. Zikir için olmayan her konuşma lüzumsuzdur. Tefekkür için olmayan her susma sehiv/bir yanılgıdır.

وَالْمَعْنَى: شَفَاعَةُ أَهْلِ الْخَيْرِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ لِأَهْلِ الذُّنُوبِ الْكَبَائِرِ - فَضْلًا عَنِ الصَّغَائِرِ - مَرْجُوٌّ.

وَالْمُرَادُ بِالْكَبَائِرِ هُنَا مَا عَدَا الشِّـرْكَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: [إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْـرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ] أَيْ بِالشَّفَاعَةِ وَغَيْرِهَا. فَرَوَى التِّرْمِذِيُّ وَغَيْرُهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي"، وَفِيهِ رَدٌّ عَلَى الْمُعْتَزِلَةِ حَيْثُ لَمْ يَقُولُوا بِالشَّفَاعَةِ إِلَّا فِي عُلُوِّ الدَّرَجَةِ مَعَ قَوْلِهِمْ: "إِنَّ أَهْلَ الْكَبَائِرِ مُخَلَّدُونَ فِي النَّارِ"، وَفِي سُنَنِ ابْنِ مَاجَةَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ مَرْفُوعًا "يَشْفَعُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثَلَاثَةٌ: اَلْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ".

Beytin manası şöyledir: Peygamberler ve velilerden oluşan hayır ehlinin, küçük günah işleyen kişilerin yanında dağlar kadar büyük günah işleyen (mümin)lere de şefaat etmesi umulur. Burada "kebair" kelimesi ile murat edilen, şirk dışındaki günahlardır. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar**" (Nisa, 4/48, 116). Yani Allah (Celle Celâluhu), şefaat ve başka nedenlerle günahları bağışlar, demektir. Tirmizi ve başka muhaddisler Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "**Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler için olacaktır.**"[393]

Bu beyitte "(tövbe etmeden ölen) büyük günah sahipleri cehennemde ebedi kalacaklardır diyen ve cennette derecelerin yükseltilmesi dışında şefaati inkâr eden" Mutezileye[394] bir reddiye vardır. İbn Mace'nin Sünen'inde Osman b. Affan (Radıyallâhu Anh)'dan merfu bir senetle şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "**Kıyamet günü üç sınıf insan şefaat edecektir: Peygamberler, âlimler ve şehitler.**"[395]

وَاعْلَمْ أَنَّ قَوْلَهُ "مَرْجُوٌّ" يُوهِمُ أَنَّ الشَّفَاعَةَ ظَنِّيَّةٌ، وَلَيْسَ كَذٰلِكَ بَلْ هِيَ قَطْعِيَّةٌ لِوُرُودِ أَحَادِيثَ مَشْهُورَةٍ كَادَتْ أَنْ تَكُونَ مُتَوَاتِرَةً.

---

393 Ebu Davud, Sünnet, 4739; Tirmizi, Sıfatu'l-Kıyame, 2435.

394 Mutezile, şefaati sadece cennette derecelerin yükseltilmesi hususunda kabul eder. Bunun dışında şefaati kabul etmemektedir.

395 İbn Mace, Zühd, 4313; Beyhaki, Şuabu'l-İman, 3/227.

وَقَالَ ابْنُ جَمَاعَةَ: "النَّاسُ عَلَى قِسْمَيْنِ: مُؤْمِنٌ وَكَافِرٌ، فَالْكَافِرُ فِي النَّارِ إِجْمَاعًا،
وَالْمُؤْمِنُ عَلَى قِسْمَيْنِ: طَائِعٌ وَعَاصٍ، فَالطَّائِعُ فِي الْجَنَّةِ إِجْمَاعًا وَالْعَاصِي عَلَى قِسْمَيْنِ:
تَائِبٌ وَغَيْرُهُ، فَالتَّائِبُ فِي الْجَنَّةِ إِجْمَاعًا، وَغَيْرُ التَّائِبِ فِي مَشِيئَةِ اللهِ تَعَالَى".

Bil ki, nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretlerinin "mercuvvun (umulur)" sözü, şefaatin zannî olduğu vehmini vermektedir. Hâlbuki iş böyle değildir. Bilakis şefaatin kat'î ve sabit olduğu hususunda asla şüphe yoktur. Çünkü şefaatle ilgili olarak meşhur hadisler gelmiştir ki, bunlar nerede ise mütevatir derecesine ulaşacaktır.[396]

İbn Cemâa Hazretleri şöyle demiştir: "İnsanlar müminler ve kâfirler olmak üzere iki kısımdır. Kâfirler icma ile cehennemdedir. Müminler de itaatkârlar ve günahkârlar olmak üzere iki kısımdır. İtaatkârlar icma ile cennettedir. Günahkârlar da tövbe edenler ve etmeyenler olmak üzere iki kısımdır. Tövbe edenler icma ile cennettedir. Tövbe etmeyenler ise yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın meşieti altındadırlar."[397]

396 Şefaatin varlığını isbat eden deliller, manen mütevatirdir. Bkz. Nevevi, Şerhu Sahihi Müslim, 3/35; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, 2/214; Taftazani, Şerhu'l-Akaid, shf. 149; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, shf. 251; Tuhfetu'l-Eâlî, shf. 94.

397 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 172. Tövbe etmeden ölen günahkâr müminler, yüce Allah'ın meşieti/dilemesi altındadırlar. Yüce Allah lütfunun bir gereği olarak dilerse günahkârı affeder ve doğrudan cennete koyar. Dilerse de adaletinin bir gereği olarak günahları oranında azap eder sonra cennete koyar.

59. Beyt

وَلِلدَّعَوَاتِ تَأْثِيرٌ بَلِيغٌ * وَقَدْ يَنْفِيهِ أَصْحَابُ الضَّلَالِ

(Hayırların fethi ve belaların def edilmesinde) yapılan duaların çok açık tesiri vardır. Ne var ki, dalalet ehli duaların tesirinin varlığını kabul etmez.

"اَلدَّعَوَاتُ" بِفَتْحَتَيْنِ جَمْعُ الدَّعْوَةِ بِمَعْنَى الدُّعَاءِ. وَالْمَعْنَى: أَنَّ لِدَعَوَاتِ الْمُطِيعِينَ لِلّٰهِ تَأْثِيرًا بَلِيغًا فِي صَرْفِ الْقَضَاءِ الْمُعَلَّقِ دُونَ الْمُبْرَمِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى [اُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ] وَلِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ "لَا يَرُدُّ الْقَضَاءَ إِلَّا الدُّعَاءُ" رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ، وَقَالَ حَسَنٌ غَرِيبٌ، وَرَوَاهُ ابْنُ حِبَّانَ وَالْحَاكِمُ وَلَفْظُهُمَا "لَا يَرُدُّ الْقَدَرَ إِلَّا الدُّعَاءُ] وَلِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ [اَلدُّعَاءُ يَنْفَعُ مِمَّا نَزَلَ وَمِمَّا لَمْ يَنْزِلْ] رَوَاهُ الْبَزَّارُ وَالطَّبَرَانِيُّ وَالْحَاكِمُ، وَقَالَ (الْحَاكِمُ): صَحِيحُ الْإِسْنَادِ.

İki fethalı yani dal ve ayın harflerinin fethasıyla okunan "deavât" kelimesi, "dua" manasındaki "da'vetun" kelimesinin çoğuludur.

Beytin manası şöyledir: İtaatkâr kişilerin yaptığı duaların, mübrem olan kazaların[398] değil de muallak olan kazaların[399] uzaklaştırılmasında apaçık bir tesiri

398 **Mübrem olan kaza:** Ecel ve ölüm gibi Allah katında hüküm verilip kesinleştirilmiş olan kazalardır ki, bu çeşit bir kaza hiçbir şekilde değişmez.

399 **Muallak olan kaza:** Allah katında hükmü verilip kesinleştirilmemiş, belki dua etme, sadaka verme gibi bir şarta bağlanmış olan kazalardır ki, bu tür kazalar dua edilir veya sadaka verilirse bir lütfu ilahi olarak ya değiştirilir ya da hafifletilir.

vardır. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Rabbiniz, 'Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim...'** buyurmuştur" (Mümin, 40/60). Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) de şöyle buyurmuştur: "**Kazayı (muallakı) ancak dua geri çevirir.**"[400] Bu hadisi Tirmizi rivayet ederek akabinde "bu hadis, hasen gariptir" demiştir. İbn Hıbban ve Hâkim ise bu hadisi şerifi "**kaderi ancak dua geri çevirir**"[401] lafzıyla rivayet etmiştir. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) bir başka hadislerinde de şöyle buyurmuştur: "**Dua, inen ve inmeyen belaya karşı fayda verir.**"[402] Bu hadis-i şerifi Bezzar, Taberani ve Hâkim rivayet etmiştir. Aynı zamanda Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

وَكَذَا دُعَاءُ الْأَحْيَاءِ لِلْأَمْوَاتِ لَهُ تَأْثِيرٌ فِي تَخْفِيفِ الذُّنُوبِ وَدَفْعِ الْعَذَابِ وَرَفْعِ الدَّرَجَاتِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى [وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ] فَإِنَّهُ سُبْحَانَهُ قَاضِي الْحَاجَاتِ وَدَافِعُ الْبَلِيَّاتِ.

Aynı şekilde dirilerin ölülere yaptıkları duaların, günahların hafifletilmesi, azabın kaldırılması ve derecelerin yükseltilmesinde apaçık faydası vardır. Zira yüce Allah (Celle Celâluhu) şöyle buyurmuştur: "**Kendinin, inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile**" (Muhammed, 47/19). Çünkü Yüce Allah (Celle Celâluhu), ihtiyaçları gideren ve belaları da defedendir.

---

400 Tirmizi, Kader, 2139.

401 Hâkim, Müstedrek, 1814; İbn Hıbban, Sahih, 3/153, No: 872; Ahmed, Müsned, 22466; İbn Ebi Şeybe, Musannef, 29867.

402 Hâkim, Müstedrek, 1813; Taberani, el-Mucemu'l-Kebir, 201; Bezzar, Müsned, 81/119, No: 72. Ayrıca bu hadisi imam Tirmizi, Ahmed vb. muhaddisler de rivayet etmiştir: İbn Ömer (Radıyallâhu Anh)'den rivayete göre, Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) şöyle buyurdu: "Kime dua kapısı açılmış ise ona rahmet kapıları açılmıştır. Allah'tan afiyet istenilmesinden daha sevimli bir şey istenilmemiştir." Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem) konuşmasını şöyle devam etti: "Dua, inen ve inmeyen belaya karşı fayda verir. Ey Allah'ın kulları duaya sarılınız." Tirmizi, Deavat, 3548; Ahmed, Müsned, 22097.

وَأَرَادَ النَّاظِمُ بِقَوْلِهِ "أَصْحَابُ الضَّلَالِ" الْمُعْتَزِلَةَ حَيْثُ خَالَفُوا فِي هٰذِهِ الْمَسْئَلَةِ أَهْلَ الْهِدَايَةِ مِنْ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ.

وَأَمَّا إِجَابَةُ دَعْوَةِ الْكَافِرِ فَفِيهَا خِلَافٌ بَيْنَ مَشَايِخِ الْحَنَفِيَّةِ، وَنَقَلَهُ الرُّويَانِيُّ فِي كِتَابِهِ "بَحْرِ الْمَذْهَبِ" عَنِ الشَّافِعِيَّةِ، وَنَفَى الْإِسْتِجَابَةَ فِيهِ، وَهُوَ الْمَنْقُولُ عَنِ الْجُمْهُورِ عَلَى مَا ذُكِرَ فِي "شَرْحِ الْعَقَائِدِ"، وَكَانَ مُسْتَدَلُّهُمْ مَا نَقَلَهُ الْبَغَوِيُّ فِي "مَعَالِمِ التَّنْزِيلِ" عَنِ الضَّحَّاكِ فِي تَفْسِيرِ قَوْلِهِ تَعَالَى [وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ]. وَأَمَّا الْمُحَقِّقُونَ فَعَلَى أَنَّ هٰذَا فِي الْعُقْبَى، وَأَمَّا فِي الدُّنْيَا فَقَدْ يَقْبَلُ اللهُ دُعَاءَ الْكَافِرِينَ، لِأَنَّهُ تَعَالَى حِينَ قَالَ إِبْلِيسُ [رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ] قَالَ: [فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ] فَأَجَابَ دُعَاءَهُ فِي الْجُمْلَةِ؛ وَلِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ "اِتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا، فَإِنَّهُ لَيْسَ دُونَهَا حِجَابٌ" رَوَاهُ أَحْمَدُ وَغَيْرُهُ عَنْ أَنَسٍ مَرْفُوعًا.

Nazım Siracüddin el-Ûşî hazretleri "**dalalet ehli**" sözüyle Mutezileyi kastetmiştir. Şöyle ki, Mutezile (duaların bir tesiri ve faydası yoktur, diyerek) bu meselede hidayet ehli olan ehlisünnet ve'l-cemaate muhalefet etmişlerdir.

Kâfirin duasına icabet edilmesi meselesine gelince, bu konuda Hanefi âlimleri arasında ihtilaf vardır. Yine bu meseleyi imam Rûyânî "**Bahru'l-Mezheb**" isimli eserinde Şafiilerden nakletmiş ve kâfirin duasına icabet edilmeyeceğini ifade etmiştir.[403] (İmam Taftazani'nin) Şerhu'l-Akaid[404] isimli eserinde zikredildiğine göre cumhurdan da "**kâfirin duasına icabet edilmeyeceği**" nakledile gelmiştir. Bu konudaki delilleri de İmam Beğavi'nin "**Mealimu't-Tenzil**" isimli eserinde "**Kâfirlerin yalvarışı şüphesiz boşunadır**" (Rad, 13/14; Mümin, 40/50) ayetinin tefsirinde imam Dahhak'tan naklettiği rivayettir.[405] Muhakkik âlimlerin

403 Rûyânî, Bahru'l-Mezheb, 2/305; Heytemi, Tuhfetu'l-Muhtaç, 3/75; Remli, Nihayetu'l-Muhtaç, 2/420. Rûyânî'nin hayatıyla ilgili bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 35/275.

404 Taftazani, Şerhu'l-Akaid, shf. 193; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, shf. 316.

405 Beğavi, Mealimu't-Tenzil, 3/13 (Rad suresi 14. ayetin tefsiri).

bu konudaki görüşüne gelince, onlar şöyle demişlerdir: "**Kâfirin duasına icabet edilmeyeceği**" hususu ahirettedir. Dünyada ise, yüce Allah (Celle Celâluhu) kâfirin duasına icabet edebilir. Çünkü yüce Allah (Celle Celâluhu), Şeytan "**İnsanların tekrar dirilecekleri güne kadar bana mühlet ver**" (Araf, 7/13) dediğinde ona şöyle buyurdu: "**Sen, bilinen gün gelene kadar mühlet verilenlerdensin**" (Hicr, 15/38; Sad, 38/81). Yüce Allah (Celle Celâluhu), kısmen de olsa Şeytan'ın duasına icabet etmiştir. Ayrıca Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Vesellem)'ın "**Mazlumun, kâfir bile olsa duasından korkup sakının. Çünkü mazlumun duası ile Allah arasında bir perde yoktur**"[406] hadisi de buna bir delildir. Bu hadisi imam Ahmed ve başka muhaddisler Enes (Radıyallâhu Anh)'tan merfu olarak rivayet etmişlerdir.

406 Ahmed, Müsned, 12571; Taberani, Mekarimu'l-Ahlak, 127.

60. Beyt

وَدُنْيَانَا حَدِيثٌ وَالْهُيُولَى * عَدِيمُ الْكَوْنِ فَاسْمَعْ بِاجْتِزَالِ

Dünyamız (bütün kâinat) sonradan meydana gelmiştir. (Kadim bir varlık olarak bilinen) Heyûlâ gerçekte yoktur.[407] Sen bu sözümü sevinçle dinle.

اَلْهَيُّولَى: بِفَتْحِ الْهَاءِ وَضَمِّ الْيَاءِ الْمُشَدَّدَةِ، وَقَدْ تُخَفَّفُ كَمَا هُنَا اَلْقُطْنُ، وَشَبَّهَ الْأَوَائِلُ طِينَةَ الْعَالَمِ بِهِ، أَوْ هُوَ فِي اصْطِلَاحِهِمْ مَوْصُوفٌ بِمَا يَصِفُ بِهِ أَهْلُ التَّوْحِيدِ اللهَ سُبْحَانَهُ أَنَّهُ مَوْجُودٌ بِلَا كَمِّيَّةٍ وَلَا كَيْفِيَّةٍ، وَلَمْ يَقْتَرِنْ بِهِ شَيْءٌ مِنْ سِمَاتِ الْحُدُوثِ ثُمَّ حَلَّتْ بِهِ الصَّفَةُ، وَاعْتَرَضَتْ بِهِ الْأَعْرَاضُ فَحَدَثَ مِنْهُ الْعَالَمُ، كَذَا فِي الْقَامُوسِ.

Heyyûlâ: "He" harfinin fethası ve şeddeli "ya" harfinin zammesiyle okunur. Ayrıca (bu mısrada olduğu gibi) tahfif edilerek yani şeddesiz olarak (Heyûlâ

407 **Heyulâ:** Kelam ve felsefe bilimlerinde öz madde, âlemin kendisinden oluştuğu temel madde anlamında kullanılmaktadır. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri şunu demek istemektedir: Felsefecilerin "Heyulâ adı altında âlemin kendisinden oluştuğu temel bir madde vardır" demelerine kulak asma. Böyle bir şeyin varlığı yoktur. Zira yüce Allah dışında kadîm hiçbir varlık yoktur. Ayrıca heyulâ diye kadim bir şey olamaz. Çünkü tüm âlem ve içindeki her şey hâdistir, sonradan olmadır. Heyulâ hakkında detaylı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, 17/294-296.

şeklinde de) okunur. Her iki halde de manası "pamuk" demektir.[408] İlk dönem felsefeciler âlemin ilk maddesini pamuğa benzetmişlerdir.[409] Ya da Heyûlâ, felsefecilerin ıstılahında ehl-i tevhid olan Müslümanların yüce Allah (c.c.)'ı niteledikleri şeyle nitelenmiştir. Şöyle ki onlara göre Heyûlâ, kemiyet ve keyfiyet olmaksızın mevcut olan bir şey olup hudûs özelliklerinden hiçbir şey onunla eş zamanlı olarak bulunmamıştır. Daha sonra sıfatlar kendisine hulul etmiş, araz olan şeyler kendisine bitişmiş ve bu kaynaşmadan âlem meydana gelmiştir. Nitekim Heyûlâ Kamus isimli sözlükte böylece tanımlanmıştır.

وَقِيلَ: اَلْهَيُولَى عِنْدَ الْفَلَاسِفَةِ اِسْمٌ لِمَا يُتَّخَذُ مِنْهُ الْأَشْيَاءُ، كَالْخَشَبِ يُتَّخَذُ مِنْهُ الْبَابُ، وَالْحِنْطَةِ يُتَّخَذُ مِنْهَا الدَّقِيقُ، وَالتُّرَابِ يُتَّخَذُ مِنْهُ الْعِمَارَةُ.

وَ"الْإِجْتِذَالُ" بِالذَّالِ الْمُعْجَمَةِ بِمَعْنَى الْفَرَحِ. وَ"الْحَدِيثُ": فَعِيلٌ بِمَعْنَى الْفَاعِلِ، وَ"الْعَدِيمُ" بِمَعْنَى الْمَفْعُولِ، وَالْمُرَادُ مِنَ الدُّنْيَا هُنَا: اَلْمَخْلُوقَاتُ بِأَسْرِهَا مِنْ جَوَاهِرِهَا وأَعْرَاضِهَا.

Denildi ki Heyûlâ, kendisinden bir şeyler yapılan/elde edilen madde için bir isimdir. Mesela ağaç gibi ki, ondan kapı yapılır; buğday gibi ki, ondan un yapılır; toprak gibi ki, ondan da bina yapılır.

"Zel" harfinin noktası ile olan "ictizal" kelimesi ferah ve sevinç manasınadır. "Feîl" vezninde olan "hadîs" kelimesi ise "fâil (yani hâdis: sonradan olma)" manasınadır. "Adîm" kelimesi ise "mefûl (madûm: yoktur)" manası-

408 Bu kelime Yunanca'dan alınmıştır. Bu itibarla Yunanca'daki manası pamuktur. Ancak felsefeciler bunu "âlemin ilk maddesi" anlamında kullanmışlardır. Bkz. Merahu'l-Meâli fi Şerhi'l-Emali, shf. 179.

409 Sonra da bu "ilk madde nedir?" diye ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk gibi dört unsur olup daha sonra bunların birleşmesi, karışması vb. nedenlerle madenler, bitkiler ve hayvanlar meydana gelir, demişlerdir. Bazıları ise ilk madde 'ateştir' demişlerdir. Varlıklar bundan türemiştir," demişlerdir. Bu konuda başka görüşler de vardır ki, bunların hepsi Müslüman için boş laflardır. Bu itibarla uzatmaya hacet yoktur.

nadır. Bu beyitte geçen "dünya" kelimesinden murat, cevher ve arazıyla bütün mahlûkattır.

وَالْمَعْنَى: أَنَّ الْعَوَالِمَ - وَهُوَ كُلُّ مَا سِوَى اللهِ بِظَاهِرِهَا وَبَاطِنِهَا- حَادِثٌ بِإِحْدَاثِ اللهِ سُبْحَانَهُ إِيَّاهَا، وَإِيجَادِهَا وَبِإِبْقَائِهَا بِإِمْدَادِهَا، وَأَنَّ الْقَوْلَ بِـ"كَوْنِ الْهَيُولَى - وَهُوَ أَصْلُ الْعَالَمِ وَمَادَّةُ بَنِي آدَمَ مِنَ الْعَنَاصِرِ الْأَرْبَعَةِ وَغَيْرِهَا - قَدِيماً" عَدِيمٌ فِي الْكَوْنِ، أَيْ غَيْرُ مَوْجُودٍ، فَإِنَّ الْأَشْيَاءَ كُلَّهَا مَخْلُوقَةٌ لِلّٰهِ سُبْحَانَهُ، وَكَانَ اللهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ.

Buna göre bu beytin manası şöyledir: Bütün âlemler -âlem: görüneni ve görünmeyeniyle yüce Allah (celle celâluhu)'ın dışındaki her şeydir- Allah (celle celâluhu)'ın onları yaratması ve var etmesiyle sonradan meydana gelmişler, yine kendilerine yardım edip ibka etmesiyle de bu varlıklarını devam ettirmektedirler. Şüphesiz Heyûlâ'nın -ki, o (felsefecilere göre) dört unsur veya başka şeylerden oluşan âlemin aslı ve âdemoğlunun öz maddesidir- kadim olduğu sözü(nün), varlık âleminde böyle bir şey olmadığından aslı yoktur. Yani Heyûlâ diye kadim bir varlık mevcut değildir. Çünkü bütün varlıklar yüce Allah (celle celâluhu) tarafından yaratılmışlardır. yüce Allah (celle celâluhu) var idi, onunla birlikte (heyûlâ, madde, vb.) hiçbir şey yoktu.

وَهٰذَا هُوَ الْمَذْهَبُ الْحَقُّ الَّذِي عَلَيْهِ جَمِيعُ أَهْلِ الْمِلَلِ مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ وَالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَغَيْرِهِمْ مِنْ أَتْبَاعِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. وَإِنَّمَا خَالَفَهُمُ الْفَلَاسِفَةُ وَالْحُكَمَاءُ الْمُتَقَدِّمُونَ الْقَائِلُونَ بِقِدَمِ الْعَالَمِ، وَقَدْ أَجْمَعُوا (أَيِ الْعُلَمَاءُ) عَلَى كُفْرِهِمْ وَكُفْرِ مَنْ تَبِعَهُمْ مِنَ الْأَنَامِ.

فَاسْمَعْ حَالَ كَوْنِكَ مُتَلَبِّسًا بِالسُّرُورِ الَّذِي يُوجِبُ النُّورَ عَلَى ظُهُورِ النُّورِ، فَإِنَّهُ يُفِيدُ أَنَّ اللهَ قَادِرٌ عَلَى إِيجَادِ الْمَعْدُومِ وَإِعْدَامِ الْمَوْجُودِ.

İşte bu söylediğimiz[410], Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve peygamberlere tabi olan diğer ümmetlerden bütün din sahiplerinin üzerinde olduğu hak mezheptir/hak görüştür. Ancak âlemin kadîm olduğunu söyleyen felsefeciler ile eski filozoflar, bu din sahiplerine muhalefet etmişlerdir. Şu kadar var ki, bütün İslam âlimleri gerek bunların[411] gerekse bunlara tabi olan kişilerin kâfir olduklarında icma etmiştir.

İşte sen (Ey manzumeyi okuyan kişi!), açığa çıkan nur üzerine nur (ilavesini) gerektiren bu hak sözü, sevince bürünmüş olarak dinle. Zira bu hak söz, "yüce Allah (Celle celâluhu)'ın yok olanı var etmeye; var olanı da yok etmeye kadir olduğunu" ifade etmektedir.

410 Yüce Allah'tan başka kadim bir varlığın mevcut olmadığı, belki bütün âlem ve içerisindeki her şeyin hâdis olduğu.

411 Yani âlemin kadim olduğunu söyleyen felsefeciler ile bu görüşte onlara tabi olan diğer bilginlerin küfrüne hükmetmişlerdir. Âlemin hâdis olduğunu söyleyen felsefeciler ise tekfir edilmemiştir.

61. Beyt

وَلِلْجَنَّاتِ وَالنِّيرَانِ كَوْنٌ ❊ عَلَيْهَا مَرُّ أَحْوَالٍ خَوَالِ

Cennet ve cehennemler için (sürekli) bir oluş vardır. Her ikisinin üzerinden nice yıllar gelip geçmiştir.[412]

ضَمِيرُهُ[413] رَاجِعٌ إِلَى مَجْمُوعِ الْجَنَّاتِ وَالنِّيرَانِ. وَ "مَرُّ" مَصْدَرُ "مَرَّ" وَهُوَ مَرْفُوعٌ بِالْإِبْتِدَاءِ، مُضَافٌ إِلَى "أَحْوَالِ" جَمْعُ حَالٍ أَوْ حَوْلٍ وَهُوَ السَّنَةُ، وَالْخَبَرُ "عَلَيْهَا" مُقَدَّمٌ. وَ "خَوَالِ" جَمْعُ خَالٍ أَوْ خَالِيَةٍ بِمَعْنَى مَاضٍ أَوْ مَاضِيَةٍ.

"**Aleyha**" kelimesindeki "**ha**" zamiri, cennet ve cehennemlerin tamamına dönmektedir. "**Merru**" kelimesi, "**merre**" fiilinin mastarıdır ve mübteda olarak merfudur. "**Merru**" kelimesi aynı zamanda "**hal**" kelimesinin çoğulu olan "**ahval**" kelimesine veya "**sene/yıl**" manasına gelen "**havl**" kelimesine muzaftır. Haber ise mukaddem olan "**aleyha**"dır. "**Havali**" kelimesi ise geçmiş manasına olan "**hâlin**" veya "**hâliyetin**" kelimesinin çoğuludur. (Ayrıca "**havali**" kelimesi, "ahval" kelimesinin sıfatıdır).

---

412 Yani cennet ve cehennem, yüce Allah'ın yarattığı andan itibaren var olmuş ve sürekli/ebedi olarak da varlığını devam ettirecektir. Ayrıca her ikisi de şu anda mevcuttur. Var edildiklerinden sonra da onların üzerinden nice seneler/asırlar gelip geçmiştir.

413 وَفِي نُسْخَةٍ ضَمِيرُ 'عَلَيْهَا' ...

وَمَعْنَى الْبَيْتِ: أَنَّ لِلْجَنَّاتِ بِطَبَقَاتِهَا وَدَرَجَاتِهَا، وَالنِّيرَانِ بِطَبَقَاتِهَا وَدَرَكَاتِهَا وُجُودًا الْآنَ، وَثُبُوتًا فِيمَا قَبْلَ ذٰلِكَ مِنَ الْأَزْمَانِ، كَمَا يُسْتَفَادُ مِنَ الْقُرْآنِ نَحْوَ قَوْلِهِ تَعَالَى فِي الْجَنَّةِ [أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ]، وَفِي النَّارِ [أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ] بِصِيغَةِ الْمَاضِي، وَهٰذَا الَّذِي عَلَيْهِ أَهْلُ السُّنَّةِ خِلَافًا لِأَكْثَرِ الْمُعْتَزِلَةِ.

هٰذَا، وَفِي بَعْضِ الشُّرُوحِ ذَكَرُوا هُنَا قَوْلَهُ "وَلَا يَفْنِي الْجَحِيمُ..." الْبَيْتَ، وَفِي شَرْحِنَا قَدْ تَقَدَّمَ، وَاللهُ أَعْلَمُ.

Beytin manası şöyledir: Cennet bütün tabaka ve dereceleriyle; cehennem de bütün tabaka ve derekeleriyle şu anda mevcuttur ve içinde bulunulan zamandan önce de bunların varlığı sabittir/kesindir. Nitekim Kurân-ı Kerimden de mesela yüce Allah (celle celâluhu)'ın cennetle ilgili olarak "Müttakiler için hazırlanmıştır" (Al-i İmran, 3/133); cehennemle ilgili olarak da "kâfirler için hazırlanmıştır" (Bakara, 2/249) buyruğundan da bunların (şu anda) var oldukları anlaşılmaktadır. Zira bu ayetlerdeki "uiddet" fiili mazi siygasıyla gelmiştir. İşte bu görüş ehlisünnetin görüşüdür. Mutezile âlimlerinin çoğunluğu ise (cennet ve cehennemler şu anda yaratılmadıkları için mevcut değillerdir. Ahirette yaratılacaktır, diyerek) onlara muhalefet etmiştir. Bu zikrettiğim meseleyi iyi belle. Bazı şerhler, burada "vela yefna'l-cehımu..." beytini zikretmişlerdir. Ancak bizim şerhimizde bu beyit (19. beyit olarak) daha önce geçmiştir.

62. Beyt

وَذُو الْإِيمَانِ لَا يَبْقَى مُقِيمًا * بِسُوءِ الذَّنْبِ فِي دَارِ اشْتِعَالِ

İman sahibi olan kimse, günahlarının kötülüğü sebebi ile (olumsuz etkisi ile cehenneme girse dahi) ateşi tutuşturulmuş cehennem yurdunda ebedi kalıcı değildir.

حَاصِلُ الْبَيْتِ: أَنَّ مَذْهَبَ أَهْلِ السُّنَّةِ أَنَّ صَاحِبَ الْكَبِيرَةِ وَلَوْ مَاتَ مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ لَا يُخَلَّدُ فِي النَّارِ، خِلَافًا لِلْمُعْتَزِلَةِ وَالْخَوَارِجِ، بِنَاءً عَلَى مَا ذَهَبُوا إِلَيْهِ مِنْ خُرُوجِ الْعَبْدِ بِالْمَعْصِيَةِ عَنِ الْإِيمَانِ.

Beytin özü şöyledir: Ehl-i sünnetin görüşüne göre büyük günah işleyen bir kişi, tövbe etmeden ölse de cehennemde ebedi kalmayacaktır. Mutezile ve Hariciler ise 'kul günah işlemekle imandan çıkar'[414] görüşünü benimsemelerinden ötürü ehlisünnete muhalefet etmişlerdir.

414 Mutezile ve Hariciler "kul günah işlemekle imandan çıkar" dedikten sonra kendi aralarında da ihtilaf etmişlerdir. Haricilere göre bu kişi küfre girer. Mutezileye göre ise küfre girmez. Dünyada iki menzile arasında bir menzilede durur. Yani ne mümindir ne de kâfirdir. Eğer işlediği günahtan tövbe etmeden dünyadan giderse, işte bu durumda ebedi cehennemde kalır.

وَلَنَا قَوْلُهُ تَعَالَى [إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ] وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فِي الصَّحِيحَيْنِ لِأَبِي ذَرٍّ "مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذٰلِكَ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قُلْتُ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ؟ قَالَ: وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ" اَلْحَدِيثَ، وَلَا يُمْكِنُ دُخُولُ الْجَنَّةِ قَبْلَ دُخُولِ النَّارِ، ثُمَّ دُخُولُ النَّارِ؛ لِأَنَّهُ بَاطِلٌ بِالْإِجْمَاعِ، فَتَعَيَّنَ خُرُوجُ مَنْ شَاءَ اللهُ تَعْذِيبَهُ مِنَ النَّارِ فِي عَاقِبَةِ الْأَمْرِ. وَقَدْ سَبَقَ أَنَّ أَعْمَالَ الْأَرْكَانِ (أَيِ الْأَعْضَاءِ) غَيْرُ دَاخِلَةٍ فِي حَقِيقَةِ الْإِيمَانِ، فَلَوْ فَعَلَ جَمِيعَ السَّيِّئَاتِ مَا عَدَا الشِّرْكَ فَهُوَ مُؤْمِنٌ، كَمَا أَنَّ الْكَافِرَ لَوْ أَتَى بِجَمِيعِ الطَّاعَاتِ وَلَمْ يُصَدِّقِ اللهَ وَرَسُولَهُ فَهُوَ كَافِرٌ.

Biz ehlisünnetin bu konudaki delili yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar" (Nisa, 4/48, 116) buyruğudur. Diğer bir delilimiz de Buhari ve Müslim'de geçen Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'in Ebu Zerr'e (Radiyallâhu Anh) hitaben söylediği şu sözleridir: "Lâ ilahe illallah deyip de sonra bu iman ve ikrar üzerine ölen her kul muhakkak cennete girecektir!" Bunun üzerine ben de kendisine; "Bu kul zina etmiş olsa da, hırsızlık yapmış olsa da böyle midir?" diye sordum. O (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) da, "Zina etmiş olsa da, hırsızlık yapmış olsa da girecektir"[415] buyurdu. (Buna göre günahkâr bir kişi için) cehenneme girmeden, önce cennete girmek, sonra da cehenneme girmek mümkün değildir. Zira böyle bir durum icma ile batıldır. Dolayısıyla yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın cehennemde azap etmeyi murat ettiği (günahkârların), işin so-

415 Hadisin tamamı şöyledir: Ebu Zerr (Radiyallâhu Anh) şöyle demiştir: "Ben bir keresinde Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem)'i ziyarete geldim. O (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem), üzerinde beyaz bir elbise olduğu hâlde uyuyordu. Daha sonra yine geldim. Bu defa uyanmıştı. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem): 'Lâ ilahe illallah deyip de sonra bu ikrar ve iman üzerine vefat eden her kul muhakkak cennete girecektir!' buyurdu. Bunun üzerine ben de kendisine 'bu kul zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. O da 'zina etse de, hırsızlık yapsa da girecektir' buyurdu." Ben (tekrar) "zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" diye tekrar sordum. O da "zina etse de, hırsızlık yapsa da!" buyurdu. Ben (üçüncü defa olarak) "zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" diye sordum. Peygamber (Sallallâhu Aleyhi ve Sellem) "Evet, Ebu Zerr'in burnu toprakta sürünmesine rağmen o kul zina etse de, hırsızlık yapsa da cennete girecektir" (Buhari, Libas, 5827; Müslim, İman, 94) buyurdu.

nunda (azap süreleri bittiğinde) cehennemden çıkacakları taayyün etmiş olur.[416] Nitekim daha önceki beyitlerde de izahı geçtiği üzere azalarla yapılan ameller, imanın hakikatine dâhil değildir. Dolayısıyla bir kişi, şirk dışında bütün günahları işlese de, o kişi mümindir. Aynı şekilde Allah (celle celâluhu) ve Resulünü tasdik etmeyen bir kâfir, bütün ibadetleri yerine getirse de, o kâfirdir.

ثُمَّ "الْإِشْتِعَالُ" بِالْعَيْنِ الْمُهْمَلَةِ هُوَ الصَّوَابُ، وَالْمُرَادُ بِهِ إِشْتِعَالُ لَهَبِ الْجَحِيمِ، وَتَعْبُ الْحَمِيمِ. وَقَدْ تُصِحِّفَ عَلَى الشَّارِحِ الْقُدْسِيِّ فَضَبَطَهُ (أَيْ كَلِمَةَ "الْإِشْتِعَالِ" بِالْاِشْتِغَالِ) بِالْغَيْنِ الْمُعْجَمَةِ، ثُمَّ تَكَلَّفَ فَقَالَ: "وَقِيلَ لَهَا ذٰلِكَ لِاشْتِغَالِ أَهْلِهَا بِالتَّضَرُّعِ وَالدُّعَاءِ وَالنَّدَامَةِ أَوْ لِاشْتِغَالِهَا هِيَ وَمَا فِيهَا مِنَ الْحَيَّاتِ وَالْعَقَارِبِ بِأَبْدَانِ أَهْلِهَا".

Noktasız "ayn" harfi ile olan "iştiâl" kelimesine gelince, zaten doğru olan bu kelimenin "iştiâl" şeklinde yazılıp okunmasıdır, ("iştiğal" şeklinde yazılıp okunması hatadır). **"İştiâl"** kelimesiyle murat da, cehennem alevlerinin yanıp tutuşması ve onun kızgın sularının içilmesinden hâsıl olan yorgunluktur. Şarih Kutsi "iştiâl" kelimesini yanlış okuyup yanlış yazdığından ötürü bu kelimeyi noktalı 'ğayn' harfi ile "iştiğal" şeklinde zapta geçirmiştir. Hal böyle olunca da bu kelimeyi izah etmek için tekellüfe girerek/kendini zora sokarak şöyle demiştir: "Cehenneme 'daru iştiğal (meşguliyet yurdu)' denilmiştir. Bunun sebebi de ya halkının yalvarma, dua ve pişmanlıkla meşgul olmalarıdır ya da cehennem ve onun içinde bulunan yılan ve akreplerin cehennemliklerin bedenlerini yiyip tüketmekle meşgul olmalarıdır."

416 Şarih burada şunu demek istemektedir. Bu hadis-i şerife göre hırsızlık eden, zina yapan kişi, cennete girecektir. Önce cennete girip ardından da yaptığı günahın cezasını çekmek üzere cehenneme gitmesi mümkün değildir. Zira böyle bir şey söylemek icma ile batıldır; diğer bir ifadeyle cennete giren kişinin oradan bir daha çıkmayacağı hususunda icma vardır. Dolayısıyla günahkâr kişi önce cehenneme gider. Orada cezasını çektikten sonra lütfu ilahi gereği oradan çıkartılır ve cennete konur. Buna göre de cehennemde azap edilmesi murat edilen kişinin, işin sonunda cehennemden çıkacağı taayyün etmiş olur.

وَفِيهِ أَنَّ الْاِشْتِغَالَ أَمْرٌ مُشْتَرَكٌ بَيْنَ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ وأَرْبَابِ النَّعِيمِ، قَالَ اللهُ تَعَالَى [إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ].

Bu kelimenin **"iştiğal"** şeklinde okunması durumunda "iştiğal (meşgul olma)", hem cennetlikler hem de cehennemlikler arasında ortak bir vasıf olur. Zira yüce Allah (celle celâluhu) cennetlikler hakkında şöyle buyurmuştur: "**Doğrusu bugün, cennetlikler eğlenceyle meşguldürler. Onlar ve eşleri gölgeliklerde, tahtlar üzerine yaslanmışlardır.**" (Yasin, 36/55-56).[417]

417 Şarih Ali el-Kârî, ayette de görüldüğü üzere cennetlikler de meşguldürler. Dolayısıyla "meşguliyet" her ikisi için ortak bir vasıf olur. Bu durumda cennete de "iştiğal" yurdu demek gerekir. Aralarını tefrik etmek için bu kelimeyi "iştiğal" olarak değil, belki "iştiâl" olarak okumak daha doğru olur, demektedir. Ancak bu itiraz, âcizane kanaatime göre pek isabetli değildir. Zira cennetliklerin meşguliyeti zevk alma; cehennemliklerin meşguliyeti ise azap görmelerinden ötürü duyu ve organlarının kaybolmasından kaynaklanan bir meşguliyettir. İkisi birbirinden farklıdır.

63. Beyt

لَقَدْ أَلْبَسْتُ لِلتَّوْحِيدِ نَظْمًا * بَدِيعَ الشَّكْلِ كَالسِّحْرِ الْحَلَالِ

Ben, meşru bir sihir gibi gözleri kamaştıran eşsiz güzellikteki bir manzumeyi tevhid (ilmin)e, tıpkı bir elbise giydirir gibi giydirdim.

"لَامُ" لِـلتَّوْحِيدِ لِلتَّوْكِيدِ، لِكَوْنِهَا زَائِدَةً دَاخِلَةً بَيْنَ الفِعْلِ الْمُتَعَدِّي وَمَفْعُولِهِ. وَ"نَظْمًا" مَفْعُولٌ بِهِ. وَفِي نُسْخَةٍ "وَشْيًا" (بَدَلَ "نَظْمًا")، وَالْمُرَادُ بِهِ الْمَنْظُومُ، وَهُوَ الْكَلَامُ الْمُقَفَّى الْمَوْزُونُ عَلَى سَبِيلِ الْقَصْدِ. وَشَبَّهَ النَّظْمَ بِالْإِلْبَاسِ وَالْمَنْظُومَ بِالْمَلْبُوسِ مَجَازًا، وَسَمَّاهُ وَشْيًا؛ لِأَنَّهُ زِينَةُ الْكَلَامِ كَمَا أَنَّ اللِّبَاسَ زِينَةُ اللَّابِسِ عَلَى وَجْهِ حُسْنِ النِّظَامِ. وَ"بَدِيعُ الشَّكْلِ" صِفَةٌ لِـ"نَظْمًا أَوْ وَشْيًا" أَيْ غَرِيبًا شَكْلُهُ وَهَيْئَتُهُ مِثْلَ السِّحْرِ يَحِلُّ مَحَلَّهُ وَيُشَارِكُ فِي صِفَتِهِ.

"**Tevhid**" kelimesinin başında bulunan "**lam**" harfi cerri tekit için getirilmiştir. Çünkü bu harf, müteaddi fiil ile mefulü arasına girmiş zait bir harftir. "**Nazmen**" kelimesi ise mefulü bihtir. Bir başka nüshada ise ('nazmen' kelimesi yerine 'rengârenk süslenmiş kumaş' manasına gelen) "**veşyen**" kelimesi yer almaktadır. "**Nazmen**" kelimesi ile murat da "**manzum**"dur. Manzum ise kasıtlı ve bilinçli bir şekilde vezin ve kafiye gözetilerek söylenen sözdür. Nâzım Siracüddin el-Ûşî hazretleri bu beyitte "**nazmı**" ilbase (elbise giydirmeye) "**manzumu**"

da "melbusa" (giyilen elbiseye) mecaz yoluyla benzetmiş[418] ve onu da "veşiy" diye isimlendirmiştir. Çünkü nasıl ki elbise, giyen kişi için bir süs ise, diziminin güzelliğinden dolayı nazım da sözün bir süsüdür. "Bedîa'ş-şekli" tamlaması ise ya "nazmen" kelimesinin ya da (diğer nüshalarda yer alan) "veşyen" kelimesinin sıfatıdır. Yani (öyle bir nazım ki) şekli, biçimi ve görüntüsü garip/eşsiz olup meşru sihir gibi (gözleri kamaştırma ve bakanları büyüleme hususunda) onun yerine geçiyor ve ona tüm sıfatlarında da ortak oluyor.

وَالسِّحْرُ عِنْدَ الْحُكَمَاءِ: قُوَّةٌ فِي النَّفْسِ تَتَأَثَّرُ عَنْهَا الْأَشْيَاءُ، مِنْ غَيْرِ اسْتِعَانَةٍ بِعَزِيمَةٍ وَلَا غَيْرِهَا، قَالَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ. وَقَالَ الرَّازِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ: "هُوَ فِي عُرْفِ الشَّرْعِ مُخْتَصٌّ بِكُلِّ أَمْرٍ يَخْفَى سَبَبُهُ، وَيُتَخَيَّلُ عَلَى غَيْرِ حَقِيقَتِهِ، وَيَجْرِي مَجْرَى التَّمْوِيهِ وَالْخِدَاعِ، فَإِذَا أُطْلِقَ ذُمَّ فَاعِلُهُ، وَقَدْ يُسْتَعْمَلُ مُقَيَّدًا فِيمَا يُمْدَحُ وَيُحْمَدُ، كَقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ [إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا] أَيْ بَعْضَ الْبَيَانِ سِحْرٌ، لِأَنَّ صَاحِبَهُ يُوَضِّحُ الشَّيْءَ الْمُشْكِلَ وَيَكْشِفُ عَنْ حَقِيقَتِهِ بِحُسْنِ بَيَانِهِ، فَيَسْتَمِيلُ الْقُلُوبَ إِلَيْهِ كَمَا تُسْتَمَالُ بِالسِّحْرِ، فَوَجْهُ تَشْبِيهِ النَّظْمِ بِالسِّحْرِ: اسْتِجْلَابُ كُلٍّ مِنْهُمَا الْقُلُوبَ بِالْمَحَبَّةِ".

Filozoflara göre sihir: Efsun veya bunun dışında kalan (cin, şeytan vb. gibi) şeylerden yardım almaksızın varlıkların etkilenmesini sağlayan nefisteki (özel) bir kuvvettir. Bunu İbn Cemâa söylemiştir.[419] Fahreddin er-Razi ise tefsirinde şöyle demiştir: "Sihir: Şeriat örfünde/dini terminolojide (tesir etme) sebebi bilinmeyen, gerçeğinden farklı olarak algılanan, göz boyama ve aldatma şeklinde cereyan eden her bir işe has bir terimdir.[420] Sihir kelimesi bir kayıt konmadan

---

418 Burada istiare-yi mekniyye vardır. Detay için belağat kitaplarına bakılması uygun olur. Ayrıca bkz. Hikmet Akdemir, Belagat Terimleri Ansiklopedisi, shf. 167.

419 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 177.

420 Sihrin bu iki tarifi arasında şöyle bir fark vardır. Birinci tarife göre sihrin hakikati vardır. Sihrin hakikatinin olduğu görüş ehlisünnet âlimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. İkinci tarife göre ise sihrin hakikati yoktur, sadece bir göz boyama ve aldatmadan ibarettir.

mutlak olarak zikredilirse, bu durumda sihir yapan kişi zemmedilmiş olur. Sihir kelimesi, mukayyed olarak bazen methedilen ve teşekkür edilen şeyler için de kullanılır. Mesela Peygamber (Sallallâhu Aleyhi Ve sellem)'in 'şüphesiz beyanın/açıklamaların bir kısmı sihirdir (insanı büyüleyicidir)'[421] sözünde olduğu gibi. Çünkü sözün sahibi müşkil bir şeyi açıklamakta ve bu güzel açıklamalarıyla da onun mahiyetini/gerçeğini açığa çıkartmaktadır. Böylece kalpler, nasıl ki sihirle (istenilen şeye) meylettiriliyor ise söz sahibi de kalpleri kendisine meylettiriyor. 'Nazmın' sihre benzetilme yönü, sihir ve nazımdan her birinin kalpleri muhabbet ve sevgiyle kendisine celbetmesidir."[422]

وَفِي هٰذَا الْبَيْتِ مِنْ صُنْعِ الْبَدِيعِ 'اَلْإِحْتِرَاسُ' حَيْثُ وَصَفَ السِّحْرَ بِالْحَلَالِ، فَإِنَّ الْاحْتِرَاسَ عِنْدَهُمْ: هُوَ أَنْ يَأْتِيَ الْمُتَكَلِّمُ بِمَعْنًى يَتَوَجَّهُ عَلَيْهِ فِيهِ دَخْلٌ، فَيَتَفَطَّنُ لَهُ، فَيَأْتِي بِمَا يُخَلِّصُهُ مِنْ ذٰلِكَ، لِئَلَّا يَقَعَ لِأَحَدٍ عَلَيْهِ اعْتِرَاضٌ هُنَالِكَ.

Bu beyitte bedi' ilminin sanatlarından "**ihtiras**" sanatı vardır. Şöyle ki, nâzım hazretleri bu beyitte sihri "**helal olan**" şeklinde nitelemiştir. Zira belagat âlimlerine göre ihtiras, konuşan kişinin konuşmasında kullandığı bir manadan/kelimeden ötürü kendisine bir ayıp ve kusur yönelir. Bu durumda konuşan kişi, kendisine yöneltilebilecek ayıp ve kusuru fark ederek hemen kendisini bundan kurtaracak bir kelime/mana daha getirir ki, bu sözünden dolayı hiçbir kimsenin kendisine bir itirazı vaki olmasın.[423]

---

421 Buhari, Nikâh, 5146; Müslim, Cuma, 869.

422 Şarih Ali el-Kârî, burada imam Râzî'nin sözünü özetleyerek vermiştir. Bkz. Râzî, Mefâtîhu'l-Gayb/et-Tesiru'l-Kebir, 3/619 (Bakara suresi 102. ayetin tefsirinde).

423 Mesela nâzım hazretleri beyitte "sihir" kelimesini kullandı. Sihir ise dinen hem haram ve failinin cezalandırılmasını gerektiren bir şey hem de yapanı ayıplanan ve kınanan bir şeydir. İşte nâzım sözünü "ke's-sihri" deyip kesseydi, bu sözünden ötürü kendisine bir ayıp ve kusur yöneltilirdi. Nâzım bunu fark ederek hemen "el-helal/helal olan" sıfatını getirmiştir. Böylece de kendisini, kendisine yöneltilecek bu ayıp ve kusurdan kurtarmış oldu. İhtiras sanatı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmed Hâşimî, Cevâhiru'l-Belâğa, 1/205.

64. Beyt

يُسَلِّي الْقَلْبَ كَالْبُشْرَى بِرَوْحٍ * وَيُحْيِي الرُّوحَ كَالْمَاءِ الزُّلَالِ

Bu manzume, sevindirici bir müjde gibi gönlü teselli edip rahatlatır. Ruhu da tatlı su gibi ihya eder.

الْمُرَادُ هُنَا بِـ"الْقَلْبِ" اَلشَّكْلُ الصَّنَوْبَرِيُّ، لَا اللَّطِيفَةُ الْقَائِمَةُ بِهِ، وَهِيَ الْبَصِيرَةُ، عَلَى مَا قَالَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ، وَلَا يَخْفَى بُعْدُهُ فِي هٰذَا الْمَحَلِّ، فَإِنَّ تَسْلِيَتَهُ تَفْرِيجُهُ عَنْ هَمٍّ نَزَلَ بِهِ.

وَ"الْبُشْرَى": اَلْبِشَارَةُ بِالْخَبَرِ السَّارِّ لِأَنَّهُ تَتَغَيَّرُ الْبَشَرَةُ بِهِ.

وَ"الرَّوْحُ" بِفَتْحِ الرَّاءِ الرَّاحَةُ وَهُوَ مُرْتَبِطٌ (مُتَعَلِّقٌ) بِـ"يُسَلِّي".

İbn Cemâa'nın dediğine göre "Burada 'kalp' kelimesi ile murat, çam kozalağı şeklindeki kalbin bizatihi kendisidir. Yoksa 'kalp' kelimesi ile murat edilen, kendisine 'basiret' denilen ve kalple kaim olan bir latife değildir."[424] Şu kadar var ki, İbn Cemâa'nın burada dediği şeyin uzak bir ihtimal olduğu da gizli değildir. Çünkü kalbin teselli edilmesi, ona inen gam ve kederin giderilerek rahatlatılmasıdır. **'el-büşra':** Sevindirici bir haberle müjdelenmektir. Çünkü sevindirici türden bir haberle insanın derisinde bir değişim meydana gelir. (Bundan ötürü sevindirici habere Araplar "Büşra" demişlerdir). "Ra" harfinin fetha-

424 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 178.

sıyla olan "**revh**" kelimesi ise "**rahat**" anlamındadır. Aynı zamanda bu kelime "**yuselli**" fiiline mütealliktir.

وَالْمَعْنَى: لَا يَنَالُ الْقَلْبَ مَشَقَّةٌ وَتَعْبٌ، بَلْ يَحْصُلُ لَهُ رَاحَةٌ وَطَرَبٌ، لِكَوْنِ مَبْنَاهُ نَظْمًا بَاهِرًا، وَمَعْنَاهُ تَامًّا ظَاهِرًا.

وَ"الرُّوحُ" بِالضَّمِّ: جَوْهَرٌ نُورَانِيٌّ، لَهُ سَرَيَانٌ فِي الْبَدَنِ كَسَرَيَانِ مَاءِ الْوَرْدِ فِي الْوَرْدِ، كَمَا قَالَهُ ابْنُ جَمَاعَةَ وَجَمَاعَةٌ آخَرُونَ. وَ"الزُّلَالُ" بِضَمِّ الزَّايِ: الْمَاءُ الْعَذْبُ الصَّافِي الَّذِي لَا يُخَالِطُهُ شَيْءٌ.

Buna göre beytin manası şöyledir: (Bu manzumeyi okuyan kişinin kalbine) meşakkat ve yorgunluk ulaşmaz. Aksine kalbinde bir rahatlık ve neşe hâsıl olur. Çünkü bu Emâlî manzumesinin lafızları, gayet parlak ve göz alıcı; manası ise tam ve gayet açıktır.

"Ra" harfinin zammesiyle "**ruh**": Nurani bir cevherdir ki, gül suyunun gülde dolaşması ve ona nüfuz etmesi gibi ruh da bedenin her tarafına yayılıp dolaşır. İbn Cemâa[425] ve diğer âlimler ruhla ilgili olarak böyle demişlerdir. "**Ze**" harfinin zammesiyle "**zulal**" kelimesi ise, içerisine hiçbir şey karışmamış saf tatlı sudur.

وَالْمَعْنَى: وَيَكُونُ هٰذَا النَّظْمُ سَبَبًا لِحَيَاةِ الرُّوحِ، وَهُوَ الْعِلْمُ عَنْ مَوْتِ الْجَهْلِ، كَمَا أَنَّ الزُّلَالَ سَبَبٌ لِبَقَاءِ مَنْ بَقِيَ بِهِ رَمَقٌ فِي الْحَالِ بِحُكْمِ الْمَلِكِ الْمُتَعَالِ.

Buna göre mana: nasıl ki tatlı su, ölümüne ramak kalmış kişinin hemen o anda hayatını devam ettirmesine sebep oluyor ise, bu nazım da ruhun hayatını/hayatiyetini devam ettirmesine bir sebep olmaktadır. Ruhun hayatiyetini devam ettirmesinin sebebi de, cehaletin öldürmesine karşılık ilim sahibi olmaktır. Şu kadar var ki, hayatta kalma (bizatihi sudan değil, belki) ulu ve her şeyin sahibi olan yüce Allah (celle celâluhu)'ın hükmü iledir. (Su ise buna vesiledir).

425 Bkz. İzzeddin İbn Cemâa, Derecü'l-Meali Şerhu Bedi'l-Emalî, shf. 179.

65. Beyt

فَخُوضُوا فِيهِ حِفْظاً وَاعْتِقَادًا ❊ تَنَالُوا جِنْسَ أَصْنَافِ الْمَنَالِ

(O halde siz, okumakla yetinmeyip belki) ezberlemek ve (muhtevasına) inanmak için bu manzumenin içine dalın ki, yüce Allah (celle celâluhu)'ın her türlü ihsanına nail olasınız.

"اَلْإِعْتِقَادُ": جَزْمُ الْقَلْبِ وَرَبْطُهُ عَلَى الشَّيْءِ. وَ"الْمَنَالُ": اَلْعَطَاءُ، أَيْ اِشْرَعُوا فِي هٰذَا النَّظْمِ مِنْ جِهَةِ حِفْظِ الْمَبْنَى وَاعْتِقَادِ الْمَعْنَى، غَيْرَ مُقْتَصِرِينَ عَلَى مُجَرَّدِ الْمُطَالَعَةِ وَالْإِكْتِفَاءِ بِالْمُقَابَلَةِ، تَبْلُغُوا أَصْنَافَ الْعَطَايَا مِنَ اللهِ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا وَالْعُقْبَى.

"İtikad": Kalbin bir şeye kesin olarak inanması ve ona bağlanmasıdır.

"el-Menal": Bağış ve ihsan manasındadır.

Buna göre beytin manası şöyle olur: Mütalaa etmekle yetinmeksizin veya karşılıklı okumakla iktifa etmeksizin lafızlarını ezberlemek ve manasına inanma cihetiyle bu nazma başlayın ki, dünya ve ahirette yüce Allah (celle celâluhu)'ın her türlü ihsanına nail olasınız.

66. Beyt

وَكُونُوا عَوْنَ هٰذَا الْعَبْدِ دَهْرًا ※ بِذِكْرِ الْخَيْرِ فِي حَالِ ابْتِهَالِ

Yüce Allah (c.c.)'a dua ve yakarma halinde, bir an olsun hayırla yâd ederek bu kula yardımcı olun.

"اَلْعَوْنُ": اَلْمُعِينُ، وَالْمُرَادُ بِالْعَبْدِ نَفْسُهُ، وَ"هٰذَا" يُشَارُ بِهِ إِلَى الْحَاضِرِ وَمَنْ فِي حُكْمِ الْحَاضِرِ، وَالْمُرَادُ بِـ"الدَّهْرِ": اَلزَّمَانُ وَالْعَصْرُ، وَقَدْ يُطْلَقُ عَلَى قِطْعَةٍ مِنْهُ، وَيُشِيرُ إِلَيْهِ تَنْكِيرُهُ هُنَا، وَنَصْبُهُ عَلَى الظَّرْفِيَّةِ، وَ"بِذِكْرِ" مُتَعَلِّقٌ بِـ"عَوْنِ"، وَ"فِي حَالِ" بِـ"ذِكْرِ".

"El-Avn" kelimesi, yardım edici manasınadır. "Abd" kelimesi ile murat olunan da nâzımın bizzat kendisidir. "Hâzâ" kelimesi ile hazırda olan veya hazırda olan hükmündeki bir şeye işaret edilir. "Dehr" kelimesi ile murat, zaman ve asırdır. "Dehr" kelimesi, bazen zamandan bir parçaya da söylenir. Nitekim burada nekre olarak getirilişi de bu manaya işaret etmektedir. Mansub olarak okunması ise zarfiyet üzeredir/mefulü fih olduğundandır. "Bi zikri" kelimesinin başında bulunan "ba" harfi cerri "el-avn" kelimesine müteallіktir. "Fi hali" kelimesinin başında bulunan "fe" harfi cerri ise "bi zikri" kelimesine müteallіktir.

وَالْمَعْنَى: أَعِينُوا هٰذَا الْعَبْدَ الضَّعِيفَ، وَسَاعِدُوا هٰذَا الْفَقِيرَ الْمُصَنِّفَ، بِذِكْرِ الْخَيْرِ لَهُ وَالدُّعَاءِ وَالْإِسْتِغْفَارِ فِي حَقِّهِ، حَالَ تَضَرُّعِكُمْ إِلَى اللهِ سُبْحَانَهُ، مَا تَيَسَّرَ مِنَ الدَّهْرِ كُلِّهِ أَوْ بَعْضِهِ، فَإِنَّ دَعْوَةَ الْمُؤْمِنِ لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ مُسْتَجَابَةٌ.

Beytin manası şöyledir: Yüce Allah (Celle Celâlühu)'a dua ve yakarma halinizde, imkân nisbetinde ya bütün zamanlar ya da bazı zamanlar hayırla yâd ederek, dua yaparak ve hakkında yüce Allah (Celle Celâlühu)'tan af dileyerek bu zayıf kula yardım edin, bu fakir musannife destek olun. Çünkü Müslümanın, kardeşine onun gıyabında yapacağı dua müstecaptır.

67. Beyt

لَعَلَّ اللهَ يَعْفُوهُ بِفَضْلٍ ❊ وَيُعْطِيهِ السَّعَادَةَ فِي الْمَآلِ

Umulur ki, yüce Allah (celle celâluhu) fazlı keremiyle o kulu af eder ve ahirette de kendisine saadet lütfeder.

يُقْرَأُ "يَعْفُوهُ" بِالْاِشْبَاعِ، كَمَا هُوَ قِرَاءَةُ ابْنِ كَثِيرٍ مِنَ السَّبْعَةِ. وَ"لَعَلَّ" لِلتَّرَجِّي، وَ"الْعَفْوُ": تَرْكُ الْمُؤَاخَذَةِ، وَالْمَعْرُوفُ تَعَدِّيهِ بِـ"عَنْ"، فَيَكُونُ مِنْ بَابِ الْحَذْفِ وَالْإِيصَالِ، كَقَوْلِهِ تَعَالَى [وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا]. وَ"الْمَآلُ" بِالْهَمْزَةِ قَبْلَ الْأَلِفِ: الْمَرْجِعُ وَالْعَاقِبَةُ، وَالْمُرَادُ بِهِ الْآخِرَةُ، إِذْ لَا سَعَادَةَ إِلَّا سَعَادَةُ الْقِيَامَةِ وَسَلَامَةُ الْخَاتِمَةِ، كَمَا وَرَدَ "اَللّٰهُمَّ لَا عَيْشَ إِلَّا عَيْشُ الْآخِرَةِ".

"Ya'fûhu" kelimesindeki "hu" zamiri, yedi kıraat imamından İbn Kesir'in kıraatinde olduğu gibi işba ile/uzatılarak okunur.[426] "lealle" terecci/ummak için kullanılır. Affetmek ise, muaheze etmeyi terk etmektir. (Yani Allah (celle celâluhu)'ın bu kulu hesaba çekmemesidir).

"Ya'fû" fiilinde bilinen durum, onun "an" harfi cerri ile müteaddi olmasıdır. ("An" harfi cerri olmadan "Ya'fûhu" şeklinde doğrudan mefulünü aldığına

426 Yani "hu" zamiri bir elif uzatılarak "Ya'fûhû" şeklinde okunur.

göre bu durum) yüce Allah (Celle Celâluhu)'ın "Musa, tayin ettiğimiz müddette milletinden yetmiş kişi seçti" (Araf, 7/155) buyruğunda olduğu gibi hazıf ve isal kabilinden olur.[427]

Eliften öce hemzeyle olan "el-Meâl" kelimesi, merci/dönüş yeri ve akıbet/sonuç anlamındadır. Bununla murat edilen de ahirettir. Zira saadet, ancak ahiretteki saadettir ve son nefesi (imanla vererek) kurtulma saadetidir. Nitekim hadis-i şerifte şöyle gelmiştir: "Allah'ım! Ahiret hayatından başka -hakiki- bir hayat yoktur."[428]

427 Ayet-i kerime normalde "ve'htare Musa min kavmihi" olacaktı. Ancak 'min' harfi cerri hazfedilerek meful fiiline bitiştirilmiştir. Nahiv ilminde buna 'hazıf ve isal' denilmektedir. Burada da 'Yafu anhu' olacak iken 'an' hazfedilerek meful fiiline 'Yafuhu' şeklinde bitiştirilmiştir.

428 Buhari, Cihad, 2961; Menakıbu'l-Ensar, 3795; Müslim, Cihad, 1804.

68. Beyt

وَإِنِّي الدَّهْرَ أَدْعُو كُنْهَ وُسْعِي * لِمَنْ بِالْخَيْرِ يَوْمًا قَدْ دَعَا لِي

Sadece bir gün bile olsa benim için hayır dua eden kimseye ben ömrüm boyunca ve bütün gücümle dua ederim.

أَيْ وَإِنِّي فِي جَمِيعِ عُمْرِي، خُصُوصًا فِي آخِرِ أَمْرِي، أَدْعُو رَبِّي، وَهُوَ حَسْبِي، غَايَةَ وُسْعِي وَطَاقَتِي، وَنِهَايَةَ جُهْدِي وَطَاعَتِي، لِكُلِّ مَنْ دَعَا لِي مِنَ الْأَنَامِ بِالْخَيْرِ يَوْمًا مِنَ الْأَيَّامِ، فَنَسْأَلُ اللهَ سُبْحَانَهُ أَنْ يَرْحَمَ النَّاظِمَ وَجَمِيعَ مَشَايِخِنَا الْكِرَامِ، وَآبَاءَنَا وَأَسْلَافَنَا الْفِخَامَ، وَأَنْ يَخْتِمَ لَنَا وَلِأَحْبَابِنَا بِالْحُسْنَى، وَأَنْ يَرْزُقَنَا الْمَقَامَ الْأَسْنَى مَعَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ، وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

Ben, sadece bir gün bile olsa bana hayır dua eden kullardan her birine bütün ömrüm boyunca özellikle de bu işimin sonunda bana her işimde yeterli gelen Rabbime bütün gücümle ve gayretimin sonuna dek dua ediyorum.

Hal böyle olunca yüce Allah (Celle Celâluhu)'tan nâzım Siracüddin Ali bin Osman el-Ûşî hazretlerine, saygı değer bütün hocalarımıza, babalarımıza ve diğer ulu geçmişlerimize merhamet etmesini; bize ve ahbabımıza hüsn-ü hatime ihsan etmesini; peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle birlikte bizleri yüce makamlarla rızıklandırmasını istiyoruz. Selam bütün peygamberlerin üzerine olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah (Celle Celâluhu)'a aittir.

قَالَ الشَّارِحُ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى فُرِغَ عَلَى يَدِ مُؤَلِّفِهِ، بِتَوْفِيقِ رَبِّهِ وَلُطْفِهِ، لِنِصْفِ شَهْرِ شَوَّالٍ، خُتِمَ بِالْخَيْرِ وَالْإِقْبَالِ فِي سِلْكِ شُهُورِ عَامٍ عَشْرٍ بَعْدَ الْأَلْفِ مِنَ الْهِجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ[429]، عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ أَفْضَلُ الصَّلَاةِ وَالتَّحِيَّةِ آمِينْ.

Şarih der ki, (bu şerh) müellifinin elinde yüce Rabbisinin tevfiki ve lütfu ile Şevval ayının yarısında bitirilmiştir.[430] Bu şerh, hayır ve yüce Allah (Celle Celâluhu)'a yönelmek suretiyle hicri binden sonraki onuncu yılın ayları içerisinde hitama erdirilmiştir. Salat-u selamın ve saygının en efdali efendimiz Muhammed (Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem)'e olsun. Âmin.[431]

---

429 وَفِي بَعْضِ النُّسَخِ: «...إِلَي الْمَدِينَةِ الْمنَوَّرَةِ وَكَانَ ذٰلِكَ بِمَكَّةَ الْمُشَرَّفَةِ الْمُعَظَّمَةِ زَادَهُمَا اللهُ الْبِرَّ وَالْمَهَابَةَ».

430 Şarih, "kitabı bitirdim" demek yerine tevazu göstererek kitabın bitirildiğini ifade etmektedir. Allah hepimize güzel ahlak ve hassaten tevazu nasip eylesin.

431 Emâl'i'nin bazı nüshalarında 63. beyit olarak aşağıda vereceğimiz şekilde bir beyit daha yer almaktadır. Biz de faydasına ve ehemmiyetine binaen bu beyti tercüme ederek kısaca açıklamasını yapmak istedik.

وَمَا الْمَقْتُولُ مَقْطُوعًا عَلَيْهِ • سِوَى ذَا عِنْدَ أَصْحَابِ الضَّلَالِ

"Maktulün eceli, yarıda kesilmiş değildir. Ancak dalalet sahipleri bu meselede böyle düşünmemektedir."

Maktul/katledilerek öldürülen şahıs, eceliyle mi ölmüştür? Yoksa henüz eceli gelmeden mi ölmüştür? Bu konuda ehlisünnet ile Mutezile arasında ihtilâf vardır.

Ehlisünnete göre maktul, eceliyle ölmüştür. Kaderde belirlenmiş olan ömrü, eksik bırakılmış da değildir. Yani ömür müddeti son bulduğu için ölmüştür. Yoksa ömrü tamamlanmadan ölmüş değildir. Çünkü ezelde tayin ve tesbit edilen ecel, takdiri ilâhî olarak değişmez. Burada acaba katil öldürmeseydi, maktul yine ölecek miydi? Yoksa yaşayacak mıydı? şeklinde bir soru sorulamaz. Bu tür bir sorunun sorulabilmesi için "Allah'ın sebep ile neticeyi aynı anda ezeli ilmi ile bilmemesini farzetmek gerekir." Yani yüce Allah, haşa katilin falan şahsı öldüreceğini ezeli ilmi ile bilemedi ve maktule bir ömür takdir etti, daha sonra katil, maktulü daha ona takdir edilen ecelin sonuna ulaşmadan yakaladı ve öldürdü; onu öldürmeseydi, o daha yaşayacaktı. Böyle bir şeyi düşünmek veya buna inanmak asla caiz değildir. Zira Allah'ın ezeli ilmi, sebep ile neticeyi aynı anda kuşatır. Yüce Allah ezelde, katilin falan şahsı öldüreceğini bildiği için, falan şahsa o kadar bir ömür tayin etmiştir. Eğer katil o kişiyi öldürmeyecek olsaydı, belki Allah o kişiyi, o saatte başka bir sebepten öldürebilirdi. Ayrıca yüce Allah'ın ezeli ilminin katil ile maktule aynı anda taallukunun düşünülmemesi, sanki Allah'ın maktule ömür takdir ederken, katilden habersiz olması gibi bir durumu ifade eder ki, bu icma ile batıldır.

Katilin katletme filinden hemen sonra ölümün halk edilmesi, değişmeyen bir sünneti ilahiyedir.

Yoksa katil bu fili ile katledip öldürdüğü şahsın ömrünü kısaltmış ve ecelini de öne almış değildir. Zira yüce Allah ilmi ezelîsinde, o vakit gelince, o fiilin vâki olacağını biliyordu; o şahsın ecelini de ona göre ayarlayıp ezelde takdir ve tesbit etmiştir. Katil, maktulün ecelini öne almadığına göre, cezaya müstahak oluşu bu bakımdan değil, 'adam öldürmeyin' şeklindeki emri ilahiye uymayarak, dinin yasak ettiği kötü bir fiili kendi irade ve ihtiyarıyla yapmış olması sebebiyledir.

Ehlisünnetin bu konudaki delilleri kısaca şöyledir: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Her ümmet için bir süre vardır; süreleri sona erince bir saat bile geciktirilmezler ve öne de alınmazlar" (Yunus, 10/49); "Allah insanları haksızlıklarından ötürü yakalayacak olsaydı, yeryüzünde canlı bırakmazdı. Fakat onları belirli bir süreye kadar erteler. Süreleri dolunca onu ne bir saat geciktirebilirler ne de öne alabilirler" (Nahl, 16/61; bkz. Fâtır, 35/45). Ayetlerde açıkça ifade edildiği gibi insanlar için belirlenen sürelerde (ecelde) takdim ve tehir yoktur.

"Sadaka belayı defeder ve ömrü uzatır"; "sıla-i rahim ömrü uzatır" gibi hadisleri ise şöyle tevil etmişlerdir: Bu tür hadisler insanları güzel ve hayırlı işler yapmaya teşvik için buyrulmuş veya bu gibi şahıslar ezelde yüce Allah'a malûm olduğundan, onların ömürlerini daha ziyade takdir buyurmuştur. Yoksa evvelce takdir olunan ömürleri, daha sonra ibadetleri ve salih amelleri yüzünden değiştirilerek arttırılır, manasına değildir. Ya da ömrün uzamasından maksat, ömre sığdırılacak işlere bereket vermek, elem ve kederden uzak olarak huzur ve saadet içinde bir ömür yaşamasına imkân vermektir.

Mutezilenin çoğunluğuna göre ise maktul eceliyle ölmez, katilin fiili sebebiyle ölür. Eğer katledilerek öldürülmeseydi, Allah'ın ona takdir ettiği eceli gelinceye kadar mutlaka yaşardı. Katil de maktulün ecelini keserek tabiî ömrünü azalttığı için azaba müstahak olur, demektedirler.

Bu konudaki delilleri ise şöyledir:

1- Bazı ibadet ve taatın ömrü artırdığına dair birçok hadisler vardır. Ömür, artmayı kabul ettiğine göre azalabilir de. O halde katil maktulün ömrünü azaltabilir; bu durumda da maktul eceliyle ölmemiş olur. Mutezileye cevaben bu hadisler âhâd hadis olup katiyyet ifade eden ayetlerin hükmünü kaldıramaz, denmiştir.

2- Eğer maktul eceliyle ölmüş olsaydı, katil bu fiilinden dolayı kötülenmeye, kısasa, diyete ve ahirette de azaba müstahak olmazdı. Kısas ve azaba müstahak olmaması ise icma ile batıldır. O halde, maktul eceliyle değil, katilin fiili ile ölür.

Mutezileye şöyle cevap verilmiştir: Katilin dünyada kısasla veya diyetle sorumlu tutulması, ahirette de azaba müstahak olması, maktulün ecelini kesip kesmemesi bakımından değil, işlenmesi dinen yasak ve işlendiği takdirde de kötü bir fiili, kendi irade ve ihtiyariyle yapmasından dolayıdır. Maktul eceliyle ölmüştür, ancak katil de cezasını çekecektir.

Detaylı bilgi için bkz. Taftazni, Şerhu'l-Mekasid, 4/314-317; Taftazani, Şerhu'l-Akaid, shf. 125-126; Ramazan Efendi, Haşiyetu Şerhi'l-Akaid, shf. 211-214; Pezdevî, Usuluddin, 167, Mesele: 52; Ali Arslan Aydın, İslam İnançları, 376-380.